

Martti Grönfors

LAADULLISEN TUTKIMUKSEN KENTTÄTYÖMENETELMÄT

L A A D U L L I S E N T U T K I M U K S E N
K E N T T Ä T Y Ö M E N E T E L M Ä T

Martti Grönfors

Hanna Vilkkä (toim.)

SoFia-Sosiologi-Filosofiapu Vilkkä, Hämeenlinna 2011

© Martti Grönfors ja Hanna Vilka

ISBN 978-952-93-0048-8 (PDF)

ISBN 978-952-93-0049-5 (EPUB)

Kannen kuva Hanna Vilka

Peterille ja Naftalille, elämäni tärkeimmille miehille

ALKUSANAT VUODEN 1982 PAINOKSEEN

Neljä vuotta sitten Elina Haavio-Mannilan, Kirsti Suolinnan, Ritva Uusitalon ja allekirjoittaneen muodostama ryhmä alkoi kehittää ajatusta kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä käsittelevästä oppikirjasta. Ryhmätyöskentely ei valitettavasti osoittautunut mahdolliseksi, koska ryhmän muilla jäsenillä oli kiireellisimpiä sitoumuksia. Ryhmän kokoontumisissa tehdyt suunnitelmat ovat kuitenkin osaltaan toimineet tämän kirjan kannustajina. Vaikka olen yksin vastuussa kirjan sisällöstä, edellä mainitut henkilöt ovat seuranneet aktiivisesti sen kehittymistä, lukeneet käsikirjoitusta eri vaiheissa sekä tehneet sen sisältöön liittyviä ehdotuksia ja kriittisiä huomautuksia. Tästä heille varaukseton kiitollisuuteni.

Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien opetus on ollut systemaattisemmin mukana Helsingin yliopiston sosiologian opetustyössä vuodesta 1976 alkaen, jolloin pidin ensimmäisen luentoni sosiologian laitoksella. Vuonna 1976 kvalitatiivisille menetelmille varattiin aikaa yksi luento koko sosiologian menetelmäopetukseen käytetystä ajasta. Seuraavina vuosina kvalitatiivisten menetelmien osuus menetelmäopetuksessa kuitenkin jatkuvasti kasvoi, kunnes sille vuonna 1979 varattiin oma luentosarja ja ne näin pääsivät tasavertaiseen asemaan tilastollisten menetelmien kanssa. Tutkinnonuudistuksen toteutuksen myötä tämä tasavertaisuus jälleen menetettiin, ja nykyisin [1980-luvulla] kvalitatiivisiin menetelmiin voivat perehtyä yksityiskohtaisemmin vain sosiaaliantropologiaan erikoistuvat opiskelijat. Niiden liittäminen yksinomaan antropologiaan on kuitenkin virheellistä. Kvalitatiiviset menetelmät ovat myös sosiologian tilastollisten menetelmien rinnakkaismenetelmiä, eivätkä välttämättä edes niiden kanssa vaihtoehtoisia. Jokaisen sosiologin koulutukseen tulisi sisältyä sekä tilastollisten että kvalitatiivisten menetelmien opetusta. Paitsi Helsingin yliopistossa olen luennoinut kvalitatiivisista menetelmistä vierailevana luennoitsijana Tampereen ja Oslon yliopistoissa. Tämä kirja perustuu osittain luentomateriaaliini.

Lisäksi kirja on saanut virikkeitä vuonna 1980 syksyllä järjestämältäni kvalitatiivisia menetelmiä käsittelevän tutkijaseminaarin osallistujilta. Useimmat heistä olivat kokeneita tutkijoita, he edustivat monia eri tieteenhaaroja ja laitoksia, mikä kertoo menetelmien tieteidenvälisyydestä. Tutkimusseminaarissa käydyn vilkkaan keskustelun perusteella on mahdollista tehdä se johtopäätös, että kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien tulevaisuus Suomessa ei ole yksinomaan sosiologien ja antropologien varassa. Tämä rohkaisee näiden menetelmien kehittämiseen. Haluan kiittää seminaarin osanottajia heidän panoksestaan tämän teoksen hyväksi.

Kvalitatiivinen tutkimus on suurelta osin varsin henkilökohtaista. Käytännön työn oppii todella vasta kentällä. Kvalitatiivisten menetelmien käyttämiseen liittyy usein myös hyvin emotionaalisia ja tutkijalle traumaattisia kokemuksia. Vaikka eri tutkijoiden kokemuksissa voidaan havaita yhdenmukaisuuksia, jokaisessa tutkimuksessa on kuitenkin omat erikoispiirteensä. Kvalitatiivisista menetelmistä kirjoittava voi ensisijaisesti asettaa vain oman, tiettyssä mielessä ainutkertaisen tutkimuskokemuksensa muiden tutkijoiden tarkasteltavaksi. Tämän vuoksi useimmat kvalitatiivisten menetelmien oppikirjat, joihin olen tutustunut, ovat luonteeltaan varsin henkilökohtaisia, lähinnä kirjoittajien omiin tutkimuskokemuksiin perustuvia. Näin ehkä tuleekin olla. Myös tämä kirja nojaa suurelta osin omaan tutkimustyöhöni mustalaisten keskuudessa. Lukijoiden mielestä olen ehkä liikaakin käyttänyt omakohtaisia esimerkkejä erilaisia seikkoja havainnollistaessani. Niitä käyttäessäni tunnen olevani vakaalla pohjalla: tiedän todella, mitä seikkaa ja kokemusta ne valaisevat. Mutta jos hyväksytään ajatus, että tutkija itse on tärkein kvalitatiivisen tutkimuksen väline, on metodologisesti väärin, että hän puhuu itsestään kuin kolmannesta henkilöstä. Uskon, että sama koskee myös kvalitatiivisista menetelmistä kirjoittavaa tutkijaa.

Olen kuitenkin mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt ottamaan teokseen esimerkkejä suomalaisesta kvalitatiivisesta, erityisesti uudemmasta, tutkimuksesta. Jonkin verran hankaluuksia on aiheuttanut se, että useimmissa tutkimuksissa ei käytettyjä menetelmiä ole yksityiskohtaisesti selostettu. Tätä epäkohtaa pyrittiin korjaamaan haastattelemalla joitakin tavoitettavissa olevia tutkijoita. Haastattelut suoritti syksyn 1980 aikana tutkimusapulaiseni Sirpa Passoja.

Lukija varmaan kiinnittää huomionsa siihen, että lainaukset ulkomaalaisesta kirjallisuudesta ovat etupäässä englantilaisista ja pohjois-amerikkalaisista teoksista. Tähän on kaksi pääsyötä. Ensiksi kvalitatiivisten menetelmien käytöllä on näissä maissa vahvat perinteet; varsinkin amerikkalaisessa sosiologiassa niillä on vankka ja vakiintunut asema. W. F. Whyten klassinen teos *Street Corner Society*, joka perustuu 1930-luvulla suoritettuun tutkimukseen, on ollut amerikkalaisten sosiologien tärkeimpiä innoittajia. Toiseksi olen itse opiskellut englanninkielisissä maissa ja akateemiset yhteyteni ovat lähinnä siellä. Tämän vuoksi teoksen ehkä liilallinen keskittyminen englanninkieliseen materiaaliin on toivottavasti anteeksiannettavaa.

Kirjan eri vaiheissa käsikirjoitusta ovat lukeneet ja kommentoineet lukuisat lukijat. Jo mainittujen lisäksi haluaisin nimetä Katariina Eskolan, Marja Holmilan, Magdalena Jaakkolan, Heikki Katajiston, Erkki J. Kilpisen, Lasse Murron ja Marja-Liisa Swantzin, joiden kaikkien yksityiskohtaiset huomautukset on otettu kirjassa huomioon. Heille kaikille kiitokset kirjaa kohtaan osoitetusta mielenkiinnosta.

Helsingissä, huhtikuussa 1982

Martti Grönfors

ESIPUHE

Haukoin hieman henkeäni, kun VTT Hanna Vilkka otti yhteyttä allekirjoittaneeseen ja kertoi olevan kiinnostunut julkaisemaan uudelleen kirjani *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät* (WSOY 1982). Olin jo tyytyväisenä asettunut eläköitymisen mahdollistamaan kolmanteen elämäni huvikirjoittamisen, huvilukemisen, puutarhanhoidon ja muun parissa, jossa ei pitänyt olla tilaa ammattini harrastamiseen. Ihmettelin hieman myös sitä, että miksi neljännesvuosisadan oppikirjana ollut kirjani pitäisi julkaista uudelleen. Minut vakuutettiin kuitenkin siitä, että se on kirjaimellisesti kulunut tauotta opiskelijoiden käytössä, kun kirjastojen kappaleet ovat täynnä merkintöjä ja repsottavat sivut hajoavat. Kuuleman mukaan muun muassa ammattikorkeakoulujen lisääntynyt menetelmäkirjojen tarve puoltaa tämän teoksen uudelleen julkaisua. Kun minulle vakuutettiin, että minun ei tarvitse lähteä kirjaa edes ajantasaistamaan, vastasin asiaan myöntävästi.

Kirjaa on muutettu varsin vähän. Joitakin anakronismeja, kuten reikäkorteilla tapahtuva analyysi, on poistettu. Kieltä on paikoin uudistettu. Ainoat merkittävät lisäykset ovat edellisen kirjan julkaisemisen jälkeen tekemiäni laadullisten tutkimusten esittelyt ja lähinnä niissä käytettyjen menetelmien osalta.

En ollut lukenut itsekään kirjaani varmaan pariinkymmeneen vuoteen. Joten kun nyt jouduin siihen paneutumaan, oli helppo ottaa siihen etäisyyttä. Ehkä suurin yllätys oli se, että seison sanojeni takana suurelta osin edelleen. Kun kirja aikanaan julkaistiin, se tuli saumaan, jossa oli tämän tyyppisen kirjan mentävä aukko. Laadullisten menetelmien opetus ja käyttö yhteiskuntatieteissä oli satunnaista ja tukea oli vaikea saada. Määrällisillä menetelmillä oli vielä 1970–80-luvun taitteessa suvereeni asema ja laadullisten menetelmien käyttöä pidettiin ehkä jonkinlaisena tyttöjen näpertelynä. Tuolloin oli kovien menetelmien aika. Silloin oli maskuliinisuuden aika myös yhteiskuntatieteissä. Sain kuulla monta ivallista ja väheksyvää kommenttia harrastuksestani.

Nyt tilanne on täysin toinen. Parinkymmenen vuoden aikana laadullinen tutkimus on ottanut valtavan harppauksen sekä suosiossa että menetelmien kehittyessä. Tämän kirjan paikka voisi olla edelleen eräänlainen kokonaisvaltainen, erityisesti tutkijan osallistumista korostavan tutkimuksen innoittaja ja helpottaja. Menetelmäosaamistaan voi helposti täydentää ja terävöittää nykyisin saatavilla olevilla oppikirjoilla.

Kirjan nimeä on hieman muutettu. *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät* vastaa ehkä paremmin sen sisältöä ja sana ”laadullinen” on vakiintunut jo yleiseen käyttöön. Myös tekstissä on suomennettu joitakin vierasperäisiä ilmaisuja. Kun alkuperäinen teksti syntyi eräänlaisessa luomisen huumassa, joka seurasi pitkää kokonaisvaltaisen osallistumisen jaksoa Suomen romanien keskuudessa, nyt olen iloinen, että kaikki se tuli silloin koettua. Nyt olen onnellinen siitä, että enää ei tarvitse päteä eikä pätevyitä, ei hakea virkoja, ei pelätä kritikoita eikä kosiskella apurahoja.

Kiitän ensiksi Hanna Vilkkaa, joka on tehnyt editorin suuren jalkatyön ja on kannustanut ilman minkäänlaista painostusta tekemään ne vähät korjaukset ja lisäykset, mitkä kirjaan on tehty. Lisäksi näin eläkkeeltä kiitän niitä lukemattomia oppilaitani sekä Helsingin että Kuopion yliopiston ajoilta. Omaan uraani on liittynyt huippuja ja laaksoja. Eniten iloa työstäni

olen saanut oppilaittani, jotka suurelta osin ovat jaksaneet uskoa itseeni, työhöni ja ohjaukseeni. Ei liene montaa sellaista tilaisuutta, jossa ei joku tulisi esittäytymään entisenä oppilaanani. Ajan kulumisesta kertoo sen, että joskus hätkähdän, kun keski-ikäinen mies tai nainen sanoo olleensa oppilaanani! Olen seurannut entisten oppilaitteni uraa toimittajina, poliitikkoina, virkamiehinä ja –naisina ja muissa merkittävässä tehtävissä. Olen iloinen, että olen omalta osaltani saanut mahdollisuuden vaikuttaa heidän ajattelumaailmaansa. Ajan kulumisen merkityksestä kertoo jotakin se, että jokainen eletty aikakausi tuntuu paremmalta kuin edellinen. Niinpä nytkin eläkkeellä elän elämäni parasta aikaa.

Pälkäneellä 16.5.2008

Martti Grönfors

Sosiologian emeritus professori

marttigrnfors@yahoo.co.uk

TOIMITTAJAN SANAT

Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät ilmestyi WSOY:n julkaisemana vuonna 1982. Yliopistoissa opiskeli silloin noin 100 000 opiskelijaa. Tilastokeskuksen vuoden 2007 koulutustilastojen mukaan yliopistoissa opiskelee nyt 176 300 opiskelijaa ja 1990-luvulla muodostetuissa ammattikorkeakouluissa 133 300 opiskelijaa. Opiskelijoiden määrä on siten yli kaksinkertaistunut aikana, jolloin *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät* -kirja on ollut opiskelijoiden saatavissa.

Samanaikaisesti kun laadullinen tutkimus tiedeyliopistoissa vakiinnutti asemansa tutkimusmenetelmänä, ammattikorkeakoulut loivat uuden kysynnän soveltavalle laadulliselle tutkimukselle. Ammattikorkeakoulussa tutkimus- ja kehittämistoiminta on osa aluekehitystä eli yhteistyötä alueen yritysten ja organisaatioiden kanssa. Sen myötä esimerkiksi toimintatutkimukselle, tutkimuskohdetta aktivoiville, tutkijan osallistumista korostaville sekä faktiivisille menetelmille on muodostunut uusia tutkimusalueita ja -kohteita. Siten myös osallistuvan ja osallistavan havainnoin menetelmille on kasvava kysyntä oppimateriaalina. Grönforsin kirja on edelleen ajankohtainen ja sen keskeinen sisältö on kestänyt erinomaisesti aikaa.

Olin vuosina 1996–1998 professori Martti Grönforsin oppilaana Kuopion yliopistossa. Hänen opetuksessaan yhdistyi teoreettinen sivistys ja vahva käytännön kokemus. *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät* -kirja kuului tenttilukemistooni ja kului myös opiskellessani Grönforsin johdolla kenttätutkimusmenetelmiä käytännössä eli kenttätutkimuksessa. Erityisesti minua itseäni on innoittanut kirjassa se, mitä muista menetelmäkirjoista ei löydy: Se nostaa tutkijan keskeiseen asemaan tutkimusprosessinsa toteuttajana eri tutkimusvaiheissa ja antaa myös konkreettisia välineitä roolin läpiviemiseksi. Se kannustaa tutkijaa osallistumaan ja osallistamaan sekä innostaa laadullisia menetelmiä käyttäväksi tutkijaksi.

Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät -kirja kuvaa myös ansiokkaasti sen, mistä kenttätutkimusmenetelmät ovat kehittyneet. Ne eivät ole syntyneet kovia menetelmiä vastustavien tyttöjen näpertelynä vaan niillä on tarina, jonka juuret ovat pitkällä antropologisessa tutkimusperinteessä.

Metodologian opettajana sovellan edelleen tavattoman paljon Grönforsin opetuksen ja oppikirjan oppeja. Opiskelijat ovat kehuneet *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät* -kirjaa sisällöllisesti, mutta ovat pitäneet sitä paikoin myös vaikeasti luettavana: kappaleet ja virkkeet ovat olleet liian pitkiä. Tähän asiaan olen halunnut *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät* -kirjassa paneutua. Kirjasta on tullut entistä paksumpi, mutta toivottavasti luettavampi. Luettavuutta olen tavoitellut rytmittämällä lukemista. Olen nostanut esiin teoriapainotteisesta leipätekstistä käytännön esimerkit, joissa Grönfors kuvaa omia tutkimuskokemuksiaan. Samaten olen nostanut esiin pitkät lainaukset muiden tutkimuksista ja käytännön kokemuksista kentällä. Luetteloita on myös lisätty. Nyt kirja on mielestäni tekijänsä näköinen. *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät* -kirjassa Grönfors kirjoittaa niin kuin opettaa eli elävästi teoreettista sivistystään ja käytännön kokemustaan yhdistellen.

Kieltä ja ilmaisuja on muutettu ja ajanmukaistettu vain, jos se on ollut aivan välttämätöntä. Tavoitteena on ollut säilyttää kirjassa alkuperäisen teoksen ilmapiiri ja historian havinaa. Valistunutta lukijaa ehkä hämmentää *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät* -kirjassa mustalaiset-sanan käyttö. Suomen kielessä on nykyään vakiintunut ja korrekti tapa käyttää sanaa romanit. Päätimme kuitenkin säilyttää mustalaiset-sana myös *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät* -kirjassa, koska kirjassa viitataan edelleen alkuperäiseen tutkimukseen ja aikaan, jolloin mustalaiset-sana oli vielä yleinen eikä poliittisesti latautunut. Toivon, että valistuneet lukijat ymmärtävät kirjan annin laadullista tutkimusta tekeväälle tutkijalle ja sallivat historialliset jäljet.

Hämeenlinnassa 21.5.2008

Hanna Vilkkä

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	4
1.1 Antropologisten kenttätömenetelmien kehitys	6
1.1.1 Antropologiaa nojatuolista	6
1.1.2 Antropologit kentällä	7
1.2 Sosiologia ja kenttätömenetelmien kehitys	9
1.2.1 Fenomenologia	9
1.2.2 Etnometodologia	10
1.2.3 Interaktionismi	11
1.3 Deduktiivinen logiikka	14
1.4 Induktiivinen logiikka	15
1.5 Abduktiivinen päättely	17
1.6 Käytetty logiikka ja logiikan rekonstruointi	20
2.1 Tutkimusongelma	22
2.2 Tutkimuksen suunnittelu	24
2.2.1 Tutkimuksen kustannusarvio	25
2.2.2 Tutkijan yksityiselämän järjestäminen kenttätöön ajaksi	26
2.2.3 Tutkimusapulaisten käyttö ja koulutus	27
2.2.4 Alan kirjallisuuteen tutustuminen	29
2.2.5 Tutkijan pukeutuminen	30
3 KENTÄLLE PÄÄSY JA TUTKIJAN ROOLI	31
3.1 Kenttäkosketuksen luominen ja sen ongelmat	31

3.2 Avainhenkilö apuna kentälle pääsemisessä	41
3.3 Tutkimuksen esittely tutkittaville	43
3.4 Tutkijan rooli	46
4 KENTTÄTYÖMENETELMÄT	49
4.1 Havainnointi ilman osallistumista	49
4.2 Osallistuva havainnointi	52
4.2.1 Tutkijan kieli	56
4.2.2 Kohdistettu havainnointi	57
4.3 Piilohavainnointi	59
4.4 Kenttähaastattelu ja avaintiedottajan käyttö	60
4.4.1 Haastattelutekniikka	61
4.4.2 Avaintiedottajan käyttö	65
4.5 Toimintatutkimus ja kohteet subjekteina	68
4.6 Asiakirjojen käyttö	74
4.6.1 Henkilökohtaiset asiakirjat	74
4.6.2 Historiallisten lähteiden käyttö	76
5 MUISTIINPANOTEKNIikka JA TEKNISET APUVÄLINEET	76
5.1 Kenttämuistiinpanot	76
5.1.1 Käsillä tehtävät muistiinpanot	77
5.1.2 Kenttäpäiväkirja	80
5.1.3 Kenttämuistiinpanojen säilyttäminen	80
5.2 Nauhurin käyttö ja nauhoitteiden purkaminen	81
5.3 Kamera kenttätöössä	83
5.4 Kuvataallennus	83
6 KVALITATIIVISEN AINEISTON ANALYYSI	84
6.2 Sisällönanalyysi	94

6.3 Henkilösuhteiden verkostanalyysi	94
6.4 Analyysi sosiaalisten tyyppien mukaan	97
6.6 Muita analysointimahdollisuuksia	100
6.7.1 Subjektiivinen adekvaattisuus	105
6.7.2 Miten validiteetti osoitetaan?	106
6.8 Tutkimusraportti	107
7 TUTKIMUKSEN ETIIKKA	111
7.1 Tutkimusongelman valinta ja eettiset kysymykset	113
7.2 Kentälle pääsyyn liittyvät eettiset ongelmat	114
7.3 Tutkijan asema ja eettiset kysymykset	115
7.4 Kenttätöön suorittamiseen liittyvät eettiset ongelmat	118
7.5 Tutkimusraporttiin liittyvät eettiset ongelmat	119
KIRJALLISUUS	121
Liite 1. Erään tutkimusraportin tarina	132
ASIAHAKEMISTO	135
HENKILÖHAKEMISTO	141

1 JOHDANTO

Kvalitatiivisilla tutkimusmenetelmillä tavallisimmin ymmärretään ei-tilastollisia kenttätutkimusmenetelmiä. Joskus kvalitatiivisista menetelmistä käytetään nimitystä "pehmeät" tutkimusmenetelmät erotukseksi tilastollisista, "kovista" tutkimusmenetelmistä. Tähän nimitykseen kuitenkin liittyy usein se implisiittinen oletus, että kvalitatiiviset tutkimusmenetelmät olisivat vähemmän tieteellisiä kuin tilastolliset menetelmät. Tämän virheellisen käsityksen vuoksi en suosittelen kyseisen nimityksen vakiinnuttamista, koska näiden menetelmien tieteellisyys ei ole eriasteista. Vaikkakin on totta, että kvalitatiivisten menetelmien käyttäjillä ei usein ole mahdollisuuksia esimerkiksi satunnaisotantaan ja matemaattiseen merkittävyyden osoittamiseen, menetelmien tieteellisyys ei perustu yksinomaan mahdollisuuksiin käyttää matematiikan keinoja. Se perustuu myös muihin kriteereihin, joista tärkein on tieteellinen selitysvoima.

Ero kvalitatiivisten ja tilastollisten menetelmien välillä on lähinnä tavoissa, joilla niiden tieteellinen selitysvoima osoitetaan. Kun tilastolliset menetelmät nojautuvat matemaattisiin keinoihin tieteellisuuden osoittamiseksi, kvalitatiivisten menetelmien käyttäjät keskittävät huomionsa aineiston hankintaan, mikä nähdään ongelmallisena prosessina, ja pyrkivät osoittamaan, ettei ainakaan tutkimuksen aikana vallinneissa olosuhteissa aineiston hankkimistavan tieteellisyyttä voida asettaa kyseenalaiseksi. Tieteellisyys, tarkasteltuna tällä tavoin, on siis jokseenkin yhtä kuin tutkimuksen validius, luotettavuus. Tutkimus on tieteellistä silloin, kun se todella kertoo siitä, mistä sanoo kertovansa.

On joitakin tutkimusongelmia, joiden selvittämisessä ei ole mahdollista käyttää tilastollisia, kvantitatiivisia surveymenetelmiä, jos tutkimustuloksilta vaaditaan luotettavuutta. Mitä arkaluontoisimmista tai intiimimmistä asioista on kysymys, sitä epäluotettavampia ovat surveyn avulla saadut tulokset. Jos esimerkiksi joku laatisi surveyn mustalaisten verikostolaitoksen nykyisestä toiminnasta, kyselyn perusteella saadut tutkimustulokset erittäin todennäköisesti osoittaisivat, että verikosto ei enää liity mustalaisten keskinäisiin kiistoihin. Verikosto on mustalaisille niin

arkaluontoinen asia, että ainoastaan kvalitatiivisin tutkimusmenetelmin varustautunut tutkija pystyy kartoittamaan sen esiintymistä. Kuva yhteisön sosiaalisista suhteista, joka piirtyy tilastollisten menetelmien avulla, on usein varsin latteaa, erityisesti silloin, jos halutaan tietoa sosiaalisten suhteiden laadullisista tekijöistä. Kulttuurin eri muotojakaan ei saada selville eikä esitetyksi parhaalla mahdollisella tavalla pelkästään kvantitatiivisiin menetelmiin turvautumalla ja myös tapahtumasarjojen ja erilaisten prosessien kuvaus on mahdotonta yksinomaan tilastollisin menetelmin. Samoin yhteisön tai sen osien kokonaiskuvaus on ylivoimaista vain surveyn avulla.

Hyvällä syyllä ehkä voidaan myös sanoa, että surveytutkimusta käyttäen on varsin vaikea päästä pintaa syvemmälle. Olkoot surveylomakkeet miten taitavasti ja huolellisesti valmistettuja tahansa, tutkijan mahdollisuudet kontrolloida vastausten antamaa tietoa ja vastaajien viitekehystä, ovat vähäiset. Surveytutkimuksessa ihmisten tiedonannon motivaatioihin ja myös heidän rehellisyyteensä liittyvät odotukset ovat erittäin suuret. Vaikka ei olisikaan kysymys tarkoituksellisesta epärehellisyydestä, voidaan perustellusti sanoa, että surveyn vastaukset heijastavat enemmän ihanteellista tilannetta tai toivottua käyttäytymisen muotoa, normien ihannevaateita, kuin ilmiikäyttäytymistä. Kvalitatiivisen tutkimuksen keinoin on mahdollista päästä käsiksi varsinaiseen käyttäytymiseen ja tiedottajien viitekehukseen, joka voi vastata ilmoitettua käyttäytymistä tai poiketa siitä.

Kvalitatiivisten menetelmien merkitys tilastollisten menetelmien rinnalla on tulevaisuudessa ehkä entistä suurempi, voimakkaan teknologisen kehityksen pyrkiessä yhä enemmän ja yhä useammin tilastollisiin ratkaisuihin. Kasvaa se vaara, että lihaa ja verta oleva ihminen tilastojen takana unohdetaan kokonaan. Tilastolliset sosiaalitutkimuksen menetelmät johtavat helposti teknokraattisiin ratkaisuihin, jotka eivät ehkä aina ole ihmisten parhaaksi. Kvalitatiivisin menetelmin saadut tutkimustulokset sen sijaan voivat tärkeällä tavalla muistuttaa ihmisten olemassaolosta, heidän tarpeistaan, toiveistaan ja tunteistaan.

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkimuskohteilla on myös paremmat mahdollisuudet vaikuttaa itse tutkimusprosessiin ja sen kulkuun. Kohteet usein osallistuvat itse

tutkimuksen tekemiseen, jopa analyysin tekoon. Mahdollisuus kohteiden osallistumiseen tutkimukseen sen kaikissa vaiheissa saattaa olla merkittävää, kun tutkimuksen oikeutusta selvitetään. Jo nyt on havaittavissa merkkejä siitä, että esimerkiksi kansalliset vähemmistöt ovat tiedostaneet enemmistön suorittamien tutkimusten vaarat. Tutkijoilta vaaditaan huomattavasti hienotunteisempaa ja ymmärtävämpää asennoitumista tutkittavien olosuhteisiin ja vaikeuksiin, ja tutkittavien henkilöiden toiveiden huomioonottaminen on yksi tutkimuksen onnistumisen edellytyksistä ja tutkijan eettisistä velvollisuuksista. Kvalitatiivisin menetelmin varustautunut tutkija on huomattavasti paremmassa asemassa kuin tilastollisia menetelmiä käyttävä tutkija silloin, kun tutkijan pitää mukautua muuttuneisiin olosuhteisiin ja muuttuviin vaatimuksiin.

Kvalitatiiviset ja tilastolliset menetelmät voidaan erottaa toisistaan myös sen mukaan, miten tutkimusaineisto on ensi sijassa hankittu. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkijan oma osuus aineiston keruussa on ensiarvoisen tärkeä. Tutkija itse on siis tärkein tutkimusväline. Tilastollisissa menetelmissä tutkijan pääasiallinen panos liittyy kysely- ja haastattelulomakkeiden laatimiseen sekä tulosten analysoimiseen. Varsinainen kosketus tutkijan ja tutkittavan välillä rajoittuu useimmiten siihen, että tutkija saa tutkittavat täyttämään surveylomakkeet. Tilastollisia menetelmiä käyttävän tutkijan taito punnitaan lähinnä sen mukaan, miten hyvin hän laatii haastattelu- tai kyselylomakkeen sekä miten onnistuneesti analyysi vastausten perusteella suoritetaan. Kvalitatiivisia menetelmiä käyttävän tutkijan taito punnitaan silloin, kun hän on henkilökohtaisessa kosketuksessa tutkittaviin.

Ero kyseisten menetelmien välillä voidaan tehdä jossain määrin myös sen mukaan, millainen on tutkijoiden tieteenfilosofinen ote. Tämä ero ei ole lainkaan suoraviivainen. Voidaan kuitenkin sanoa, että kvalitatiivinen tutkimus painottuu enemmän teorianmuodostukseen kuin hypoteesien todentamiseen, joka puolestaan korostuu tilastollisessa tutkimuksessa.

Vaikka kysymyksessä ei olisikaan teoreettinen tutkimus, kyselylomakkeen laatijalla kuitenkin on huomattavan paljon tutkittavaa yhteisöä koskevia oletuksia, koska

kysymysten laatiminen ei muuten olisi mahdollista. Kvalitatiivisten menetelmien käyttäjät yleensä pyrkivät pitämään kysymyksenasettelunsa mahdollisimman avoimena kentältä saaduille vaikutteille. Kysymyksenasettelusta määrää tilastollisia menetelmiä käyttävä tutkija pääasiallisesti itse, kun taas kvalitatiivisia menetelmiä käyttävä tutkija pyrkii usein ensin etsimään vastaukset kentältä, ja sopivat kysymykset, jotka voivat olla vaikkapa formaalisia hypoteeseja, muodostuvat kenttätutkimuksen pohjalta. Tilastollisia menetelmiä käyttävä tutkija siis useimmiten perustaa tutkimuksensa deduktiivisen logiikan varaan, kun taas kvalitatiivisten menetelmien käyttäjä usein ainakin sanoo työskentelynsä rakentuvan induktiivisen logiikan mukaan.

Lisäksi kvalitatiivisten ja tilastollisten menetelmien erona ovat erilaiset oletukset objektiivisuudesta ja subjektiivisuudesta. Tilastollisten menetelmien käyttäjät usein edustavat ns. objektiivista tutkimuslinjaa: tavoitteena on totuus, joka on riippumaton sekä käytetyistä menetelmistä että tutkijasta itsestään. Kvalitatiivista tutkimusta suorittavat tutkijat tuskin voivat sanoa tutkimuksensa olevan objektiivista, koska tutkija itse on tärkein tutkimusväline. Objektiivisen tutkimuksen mahdollisuus kokonaisuudessaan on tietenkin varsin kiistanalainen. Kysymys on lähinnä siitä, että tilastollisia menetelmiä käyttävät tutkijat usein käyttäytyvät niin kuin objektiivinen totuus olisi abstrahoitavissa, kun taas kvalitatiivinen tutkimus, sellainen kuin se tässä teoksessa ymmärretään, näkee objektiivisuuden ongelmallisena ja saavuttamattomana asiana. Monet kvalitatiivisia menetelmiä käyttävät tutkijat itse asiassa katsovat tutkimuksen subjektiivisuuden lisäävän sen tieteellistä selitysvoimaa. Kun tutkija antaa oman viitekehyksensä tarkasteltavaksi, tutkimusta hyödyntävillä on mahdollisuus saada selville ainakin jotain niistä puitteista, joissa tietoa on kerätty.

Vaikka tämä teos keskittyykin tarkastelemaan yksinomaan kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä, ei pidä unohtaa, että varsin usein tutkimuksissa turvaudutaan erilaisiin kvalitatiivisten ja kvantitatiivisten menetelmien yhdistelmiin. Osallistuva havainnoitsija voi tutkimuksen jossakin vaiheessa myös kerätä tietoa kyselylomakkeella. Esimerkki tuoreesta eri menetelmiä yhdistävästä tutkimuksesta on Helsingissä suoritettu ns. päivätanssitutkimus (ks. Haavio-Mannila & Snicker 1980).

On myös mahdollista, että surveytutkimusta varten suoritetaan esitutkimus ongelma-alueesta kvalitatiivisia menetelmiä käyttäen: osallistumisen tai havainnoinnin avulla kerätään tietoa asioista, joista halutaan saada esille systemaattisella surveykyselyllä. Tällöin voidaan esitutkimuksessa keskittää huomio suhteellisen suppealle alueelle, ja näin toivotaan saatavan tarpeellinen määrä mielekkäitä kysymyksiä, jotka auttavat tehokkaasti keskittymään ongelman systemaattiseen selvittämiseen tilastollisin menetelmin.

Sen, että tässä yhteydessä käsitellään vain kvalitatiivisia menetelmiä, ei pitäisi johtaa lukijaa ajattelemaan, että kvalitatiiviset ja tilastolliset menetelmät ovat pelkästään keskenään kilpailevia tutkimussuuntia. Vaikka ne joskus ovatkin vaihtoehtoisia ja kilpailevia, ovat ne usein myös komplementaarisia. Ne painottavat usein eri asioita, ja usein jonkin kysymyksen selvitykseen tarvitaan kumpaakin. Kyvykäs tutkija hallitsee molemmat suuntaukset, vaikka hän jokapäiväisessä työssään käyttäisikin vain toista. Kvalitatiiviset menetelmät eivät saa muodostua tilastotieteitä kavahtavien ja taitamattomien tutkijoiden "helpoksi" vaihtoehdoksi. Ne vaativat vähintään yhtä paljon tieteellistä valmiutta kuin tilastolliset menetelmät. Logiikkaa ja tieteellistä päättelykykyä tarvitaan molemmissa suuntauksissa.

Kvalitatiivisten menetelmien käyttäjillä on oltava tieteellisen valmiuden lisäksi myös sellaisia henkilökohtaisia resursseja, jotka tekevät mahdolliseksi läheisen kontaktin tutkittavan kohderyhmän jäsenten kanssa. Luonteva ja luonnollinen käyttäytyminen kaikissa tilanteissa, avoin, lämmin ja osaaottava kiinnostus ihmisiin ja heidän ongelmiinsa, ymmärtävä suhtautuminen erilaisiin ihmisryhmiin ja yksilöihin sekä kyky kuunnella ovat joitakin tärkeitä ominaisuuksia, joita kvalitatiivisia menetelmiä käyttävältä tutkijalta vaaditaan hänen suorittaessaan kenttätutkimusta.

Vankka yhteiskuntafilosofinen ideologia, yhteiskunnan yleisten rakenteiden ja voimasuhteiden tajuaminen sekä poliittinen vakaumus ovat perusteita, joilla tutkijat voivat osoittaa tutkimuksensa oikeutuksen, jos tutkimuksen kohteena ovat tai jotkut muut sitä vaativat. Kun tutkimus rakennetaan tällaiselle pohjalle, erilliset tutkimushankkeet voidaan helpommin liittää laajempiin yhteiskunnallisiin

kokonaisuuksiin. Jos hyväksytään Howard Beckerin näkemys, että tutkijat *aina* ottavat kantaa tutkimusta tehdessään (ks. Becker 1967), tutkijoiden on oltava selvillä omasta ideologisesta ja poliittisesta kannastaan. Passiivinen, kantaaottamaton tutkimus on päivä päivältä vaikeammin perusteltavissa.

1.1 Antropologisten kenttätutkimusmenetelmien kehitys

Koska kvalitatiivisten kenttätutkimusmenetelmien kehitys alkuvaiheessaan oli itse asiassa yhtä kuin antropologisten kenttätutkimusmenetelmien kehitys, aloitan tarkastelemalla viimeksi mainittua (ks. mm. Haviland 1978; Hammond 1978; Plog & Bates 1976; Beals et al. 1977; Kardiner & Preble 1963; Hays 1964; Freilich 1970; Nadel 1951).

Sosiaalitieteissä hallitsi 1800-luvulla ajatus, että niiden tuli osoittaa tieteentutkimuksen siinä kuin vanhemmatkin tieteet. Tämän vuoksi sosiaalitieteet suurelta osalta keskittyivät metodologiaan, jota luonnontieteet käyttivät. Samalla tutkimusmatkat avasivat uusia maailmoja länsimaisten tiedemiesten tarkasteltavaksi: löytyi uusia "primitiivisiä" kansoja. Koska luonnontieteet olivat jo jonkin aikaa olleet tyytymättömiä siihen, että uskonnolla oli liian suuri vaikutus tieteeseen, kehitysopilliset teoriat alkoivat vallata alaa biologiassa. Antropologinen kiinnostus niihin ja mahdollisuus "primitiivisten" kansojen tutkimiseen loivat edullisen maaperän ihmisyyhteisöjä koskevien kehitysopillisten teorioiden syntymiselle. Täten onkin ehkä ymmärrettävää, että varsinainen antropologia valoi perustuksensa juuri evolutionismiin, kehitysooppiin. Tämä johti 1800-luvun antropologit tekemään yleistyksiä koko ihmiskunnan kehityksestä ja historiasta, usein varsin kevyen ja kyseenalaisen materiaalin pohjalta. "Kenttämateriaalin" muodostivat monesti tutkimusmatkailijoiden, seikkailijoiden ja lähetyssaarnaajien väritetyt kertomukset. Kenttämateriaali ei ulottunut tutkijan yliopistoa ja kirjastoa pitemmälle. Tästä syystä näitä tutkijoita on usein kutsuttu "nojatutkimusantropologeiksi".

1.1.1 Antropologiaa nojatutkimuksesta

Eräs tällainen nojatutkimusantropologi oli englantilainen Herbert Spencer (1820–1903). Hän oli Darwinin aikainen ja darwinilaiseen tapaan näki ihmisten muodostamat

yhteisöt evolutionistisessa, kehityso pillisessä valossa. Spencerin filosofis-teoreettinen varmuus ihmisten muodostamien yhteisöjen evolutionistisesta kehityksestä oli niin ehdoton, että hän ei pitänyt todentavaa empiiristä aineistoa lainkaan tarpeellisenä. Empiiriset kuvaukset, joita Spencer liitti esimerkkeinä mukaan päätyöhönsä *Principles of Sociology* (1874), hänen tutkimusapula isensa poimi valikoiden ja tarpeen mukaan suoraan kirjallisuudesta. Kuitenkin Spencerin merkitys antropologiselle kenttätutkimukselle on huomattava, sillä hänen käyttökelpoista kenttämateriaalia koskevat – vaikka hän itse ei niihin tukeutunutkaan – ovat huomion arvoisia. Spencerin mukaan käyttökelpoisen antropologisen kenttämateriaalin ei pitäisi koostua kertojen henkilökohtaisista mielipiteistä, vaan aineiston tulisi kertoa niin paljon kuin mahdollista yhteiskunnan rakenteesta, periaatteista, menetelmistä, ennakkoluuloista sekä korruptiosta. Samoin sen tulisi antaa tietoa asioista, jotka säätelevät ihmisten jokapäiväistä elämää, kuten vanhempien ja lasten suhteista, taikauskosta, työnjaosta, hyödykkeiden vaihdosta ja jakamisesta sekä kommunikaatiotavoista eli paljolti samanlaista tietoa, jota antropologit etsivät tänä päivänäkin.

Lewis Morgan (1818–1881) ja James Frazer (1854–1941) pyrkivät Spenceriä paremmin toteuttamaan tämän vaatimuksia käyttökelpoisesta kenttämateriaalista, joskaan heidän eivät edenneet kovin kauas nojatuolistaan. Heidän menetelmänsä antropologisen tiedon saamiseksi oli lähettää postitse tiedusteluja lähetyssaarnaajille, kauppamiehille ja konsulaattien edustajille, jotka asuivat kyseisten "alkuasukkaiden" keskuudessa. Tämän lisäksi Morgan itsekin jonkin verran keräsi aineistoa irokeesi-intiaaneilta. Morganin ajatukset sukulaisuusjärjestelmistä synnyttivät kiinnostuksen vertailevaan sukulaisuusjärjestelmien tutkimiseen, ja monet myöhemmät antropologit menivät kentälle hänen ajatustensa innostamina.

Yksi tämän "nojatuoliaikakauden" merkittävimmistä tutkijoista oli Edward B. Tylor (1832–1917), joka keräsi yhteen suunnattoman määrän aineistoa ja määritteli sellaisia antropologisia termejä kuin "kulttuuri", "uskonto", "ulkoryhmävioliitto" ja "ristikkäisserkusavioliitto", jotka ovat antropologien jokapäiväistä sanastoa nykyisinkin. Morganin tavoin Tylor teki itsekin jonkin verran omaa kenttätöitä ottaessaan osaa arkeologiseen tutkimusmatkaan Meksikossa. Vaikka hänen

varsinainen kirjallinen tuotantonsa perustui suurelta osin muiden tuottamaan materiaaliin, hänen oli mahdollista suhtautua tällaiseen materiaaliin kriittisemmin omakohtaisen kokemuksen pohjalta. Tylorista on sanottu, että vaikkakaan häntä ei vielä voitu kutsua varsinaiseksi kenttätutkijaksi, hän oli muista aikalaisistaan poiketen erittäin kiinnostunut tekemään havaintoja lähiympäristöstään. Hän tutki kulttuuria missä tahansa hän olikin. Hän oli yhtä kiinnostunut kehrutehtaiden ja teurastamoiden elämästä kuin erilaisista juhlatilaisuuksista ja uskonnollisista kokoontumisista. Hänen tietonsa aikansa kirjallisuudesta olivat erittäin laajat, ja häntä onkin kutsuttu "kirjojen naparetkeilijäksi".

Tylorin aloitteesta Oxfordin yliopistoon perustettiin ensimmäinen varsinainen antropologinen oppituoli, ja sen haltijana hänellä oli tilaisuus lähettää oppilaitaan joka puolelle maailmaa tekemään omakohtaisia havaintoja. Hänen oppilaansa lähtivät kentälle pitkän ja huolellisen valmennuksen jälkeen. Siten Tylorin merkitys nykyisten kenttätömenetelmien kehittymiselle on varsin huomattava. Hän vaikutti antropologian muuttumiseen toisen käden tietoihin nojautuvasta nojatuoliantropologiasta omakohtaisiin kenttätietoihin perustuvaksi tieteksi.

1.1.2 Antropologit kentällä

Vaikkakin antropologisten kenttätömenetelmien juuret juontavat Englantiin, ensimmäisenä varsinaisena kenttäantropologina voidaan pitää saksalais-amerikkalaista Franz Boasia (1855–1942). Hänen pitkät tutkimusmatkansa eskimoiden ja Amerikan intiaanien pariin antoivat hänelle mahdollisuuden perustaa tuotantonsa omakohtaiseen kenttätööhön. Boas tuns i englantilaisen virkaveljensä Tylorin työn ja oli erityisen kiinnostunut soveltamaan Tylorin kehittämiä tilastollisia menetelmiä kulttuurimateriaalin tarkasteluun. Hän uskoi, että kyseinen menetelmä oli vastaus useimpiin etnologian ongelmiin. Boas ei hyväksynyt edeltäjiensä ja oppi-isiensä evolutionistisia teorioita kulttuurien kehityksestä ja arvosteli voimakkaasti kulttuurista toiseen ulotettuja lainalaisuuksia ja yleistyksiä. Hänen mukaansa kulttuureja tuli tarkastella ainutkertaisissa olosuhteissa, joissa ne olivat muodostuneet.

Boas antoi alkusysäyksen antropologiselle koulukunnalle, jota nimitetään historiallis-partikularistiseksi. Tämän koulukunnan mukaan vasta sitten, kun eri kulttuureja on pitkään tutkittu niiden omassa ympäristössä, voidaan ryhtyä kulttuurien väliin vertailuihin. Boasin merkitys antropologialle ehkä ymmärretään paremmin, kun tiedetään, että mm. sellaiset myöhemmän polven antropologit kuin Kroeber, Lowie, Benedict, Mead ja Ashley-Montagu ovat olleet hänen oppilaitaan.

A. R. Radcliffe-Brownin (1881–1955) tutkimukset muodostavat merkittävän virstapylvään antropologisessa kenttätutkimuksessa. Andamaaneilla suorittamansa kenttätutkimuksen perusteella hän kehitti funktionalismia edelleen ns. strukturaalis-funktionalistiseksi teoriaksi, jonka merkitys nykyisessäkin antropologiassa on huomattava.

Radcliffe-Brown korosti yhteisön sosiaalisten suhteiden tutkimista sekä osoitti, miten eri sosiaaliset rakenteet ovat sopusoinnussa keskenään ja pyrkivät luomaan harmonisen, tasapainoisen, sosiaalisen järjestelmän. Kun Boas paneutui kulttuurimateriaalin tarkkaan kuvaukseen, Radcliffe-Brown puolestaan keskittyi sosiaalisen elämän ja sen tarkoituksien, funktioiden, merkitykseen koko sosiaaliselle järjestelmälle. Radcliffe-Brown sai huomattavia teoreettisia vaikutteita ranskalaiselta sosiologilta Emile Durkheimilta, ja hän on ollut yksi "tieteellisen" (luonnontieteisiin verrattavan) sosiaalitieteen vankimmista edustajista.

Bronislaw Malinowski (1884–1942) mainitaan usein varsinaisen osallistuvan havainnoinnin "isänä". Yhtenä syynä tähän kunniaan, jota kaikki eivät hänelle varauksetta anna (ks. luku 4.1) on se, että Malinowski oli varsin jyrkkäsanainen nojatuoliantropologien kriitikko. Toinen syy lienee se, että Malinowski oli ensimmäinen antropologi, joka teki pitkään kenttätutkimusta yksinään opetellen käyttämään Trobriand-saarten asukkaiden kieltä. Malinowskin vaikutus oli tärkeä myös siinä mielessä, että hän tähdensi intensiivisen ja osaaottavan kenttätutkimuksen ensiarvoista merkitystä aineiston keräämisessä. Edeltäjistään poiketen hän osoitti, että ns. primitiiviset ihmiset eivät ole kulttuurinsa tahdottomia toteuttajia, vaan poikkeaminen kulttuurin vaatimuksista on tavallista, joskin usein rangaistavaa käyttäytymistä. Malinowski antoi tutkittavilleen päättävyyden, vapaan tahdon,

joko seurata kulttuurin vaatimia käyttäytymisnormeja tai poiketa niistä. Ihmisten vapaa tahto toimi kuitenkin vain biologisten tarpeiden asettamissa rajoissa.

Puolalaissyntyisen mutta englantilaistuneen Malinowskin panos brittiläisessä antropologiassa ja antropologisten kenttätutkimusmenetelmien kehittämisessä oli samaa luokkaa kuin Boasin anti amerikkalaiselle antropologialle. Malinowskin oppilaita olivat mm. Firth, Evans-Pritchard, Powdemaker, Schapera ja Nadel, joiden osuus on hyvin keskeinen nykyisessäkin antropologiassa. Suomalainen Edward Westermarck oli Malinowskin läheinen kollega *Lontoo School of Economics and Political Sciences*ssa, ja kumpainenkin vaikutti toisen työhön.

Antropologisten kenttätutkimusmenetelmien kehityksessä Englannissa ja Pohjois-Amerikassa vuosisadan vaihteen molemmin puolin voidaan havaita joitakin yhteisiä piirteitä. Molemmilla puolilla Atlantia tavoitteet olivat tärkeämpiä kuin keinot, joilla niihin päästiin. Tavoitteiden pohdinta siis edelsi keinojen pohdintaa. Ensisijaisesti pyrittiin kulttuuriaineiston eikä niinkään sosiaalisista suhteista kertovan aineiston keräämiseen: uskomuksiin, arvostuksiin ja rituaaleihin perehtymistä pidettiin tärkeämpänä kuin roolien, henkilösuhteiden, oikeuksien ja velvoitteiden tutkimista. Koska kulttuuriaineisto oli vaihtelevampaa kuin yhteisön sosiaalisiin suhteisiin liittyvä aineisto, uskottiin helposti, että eri yhteisöt muodostivat oman ainutkertaisen järjestelmänsä, jonka tutkiminen vaati ainutkertaisia menetelmiä.

Amerikkalaista antropologiaa hallitsi lähinnä Boasin vaikutuksesta ajatus, että mitä enemmän erilaista aineistoa on saatu kenttätutkimuksen avulla, sitä onnistuneempi tutkimustyö on ollut. Läheinen suhde antropologien ja tutkittavien välillä merkitsi sitä, että antropologit "omivat" yhteisöjä ja vaalivat suhdettaan yhteisöönsä mustasukkaisesti. Antropologien etiikka noihin aikoihin vaati, että muiden yhteisöt jätetään rauhaan. Jokaisen antropologin tavoitteena oli löytää oma yhteisönsä. Tämä omistava asenne aiheutti sen, että muiden antropologien oli vaikeaa suorittaa uusintatutkimuksia kerran tutkitussa yhteisössä. Aineistohankintamenetelmien kuvausta ei pidetty välttämättömänä, koska antropologien uskottiin todella olevan

sisällä yhteisössään. Tämä jarrutti kenttätyömenetelmien ja itsenäisten todennusmahdollisuuksien kehitystä.

Innostus, joka seurasi antropologien ensimmäisiä varsinaisia kenttätyömatkoja eksoottisten kansojen ja heimojen pariin, merkitsi myös sitä, että antropologit halusivat tallentaa kaiken mahdollisen yhteisön elämästä. Antropologit olivat kiinnostuneita etupäässä "primitiivistä" yhteisöistä, koska näiden yhteisöjen kuviteltiin nopeasti häviävän. Siksi oli ymmärrettävää, että kaikki mahdollinen heidän elämästään ja kulttuuristaan haluttiin saada merkityksi muistiin. Kuitenkin tämä mielenkiinto kaikkeen mahdolliseen teki tieteenhaaran teoreettisen kehityksen hitaammaksi kuin se ehkä olisi ollut siinä tapauksessa, että antropologit olisivat rajanneet kiinnostuksensa hieman suppeammalle alueelle.

Myöhemmin antropologien panosta kenttätyömenetelmien kehittämisessä käsitellään yksityiskohtaisesti kirjan muissa luvuissa. (Ks. myös Spindler 1970.) Tarkastelen kuitenkin seuraavasti seuraavaksi lyhyesti sosiologian kehitystä kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien osalta.

1.2 Sosiologia ja kenttätyömenetelmien kehitys

Tarkasteltaessa kvalitatiivisten kenttätyömenetelmien kehittymistä sosiologiassa, voidaan aloittaa vaikkapa filosofi W. Diltheyn (1833–1911) ajatuksista. Hänen mukaansa luonnontieteet ja sosiaalitieteet eroavat toisistaan siinä, että luonnonilmiöitä voidaan tutkia vain ulkoa päin, kun taas ihmisten sosiaalista käyttäytymistä ja kulttuuria on mahdollista tarkastella sisältä käsin, osallistuen. Luonnonilmiöiden väliset suhteet ovat kausaalisesti mekaanisia, kun taas suhteita ihmisten muodostamissa yhteisöissä hallitsevat erilaiset arvostukset ja käyttäytymisen tarkoituksellisuus. (Aron 1957.)

Diltheyn ajatukset vaikuttivat syvästi saksalaiseen sosiologiaan Max Weberiin (1864–1920). Weber painotti kuitenkin sosiaalitieteidenkin kausaalisuutta huomattavasti voimakkaammin kuin Dilthey. Kausaalisuuden lisäksi Weber vaati sosiologisilta selityksiltä ns. ymmärtävää otetta (ks. esim. Weber 1949; Gerth & Mills 1946). Weberin

ymmärtävä sosiologia ottaa analyysinsä lähtökohdaksi yksilön ja hänen toimintansa. Yksilö on viime kädessä sosiaalisesti merkittävän toiminnan ainoa yksikkö. Yleisesti ottaen sellaiset sosiologiset käsitteet kuin "valtio", "yhteistyö" tai "feodalismi" ainoastaan viittaavat inhimillisen vuorovaikutuksen kategorioihin. Tämän vuoksi sosiologian tehtävänä Weberin mukaan on hajottaa kyseiset käsitteet ymmärrettäväksi toiminnaksi eli osaaottavien yksilöiden toiminnaksi. Sosiologia on ymmärtävää siinä mielessä, että ihmisen on mahdollista ymmärtää omat tarkoituksensa itsetarkastelun välityksellä, ja ihminen kykenee käsittämään muiden ihmisten toiminnan heidän ilmoittamiensa ja muiden heille antamien motiivien perusteella.

Ymmärtävästä otteestaan huolimatta Weber kuitenkin tähdensi sosiologian "tieteellisyyttä", ja sosiologian menetelmien rinnastaminen luonnontieteiden menetelmiin hallitsi hänenkin ajatteluaan. Kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät, jotka loogisesti seurasivat tällaisesta rinnastuksesta, olivat kuitenkin ristiriidassa ymmärtävän otteen kanssa. Tämän ristiriidan ratkaisu oli Weberin mukaan se, että historiallista ja sosiaalista ainutkertaisuutta oli käsiteltävä vain erilaisten yleisten tosiseikkojen uniikkeina kombinaatioina, jotka eriteltyinä ovat kvantifioitavissa.

Vaikka weberiläinen sosiologia puhtaimmillaan on kvantifioivaa, hänen ajatuksensa ovat voimakkaasti vaikuttaneet joihinkin myöhempimpiin sosiologian suuntauksiin, jotka ovat huomattavasti vakiinnuttaneet ja kehittäneet kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien käyttöä sosiologiassa. Weberin vaikutus tuntuu erityisesti sellaisissa sosiologian koulukunnissa kuin fenomenologia, etnometodologia ja symbolinen interaktionismi.

1.2.1 Fenomenologia

Edmund Husserl (1859–1938) on yksi fenomenologisen sosiaalifilosofian voimahahmoista, ja hänen filosofinen suuntauksensa antoi sysäyksen fenomenologiselle koulukunnalle sosiologiassa. Husserlin fenomenologisen filosofian taustalla oli mm. Immanuel Kantin (1724–1804) ajattelu. Husserl otaksui, että todellinen maailma on olemassa ja että sen sisällön ymmärtäminen on mahdollista. Tämä todellisuus tavoitetaan kokemuksen välityksellä. Ihmisaistien kyvyt

mahdollistavat kognitiiviset suhteet ihmisten välillä. Objektien olemassaolo ja merkitys ovat kuitenkin riippumattomia subjektista ja tavoista, joilla objekteja tarkastellaan. Ne ovat siis riippumattomia niiden kognitiosta. Mutta objektien olemassaolo ja merkitys välittyvät kokemusten kautta. Kaikki tieto perustuu kokemukseen, jonka valossa erilaiset objektit esitetään. Keskeistä Husserlin epistemologiassa on se, että fenomenologisesti objektit ovat olemassa vasta siinä vaiheessa, kun ne muodostavat osan tiedostettua tajuntaa. Ihmisillä inhimillisinä olentoina on haluja, arvostelukykä ja tunteita. Ihmiset pystyvät arvioimaan maailmansa ajan ja paikan suhteen jatkuvana eikä vain sen hetkisenä. Olemme tietoisia omasta itsestämme ja muista maailmassa, joka koostuu sekä luonnollisista ilmiöistä että erilaisista tapahtumista.

Fenomenologinen menetelmä sellaisena kuin Husserl sen näki käsittää kokemusten analysoinnin, jolla pyritään erottelemaan toisistaan eri kokemusten sisältö. Käytännössä tämä merkitsee kokemusten johtamista pelkästään tiedostettuun tajuntaan ja sen eri ilmenemismuotoihin. Jotta tähän päästäisiin, on välttämätöntä asettaa sivuun pelkät objektit ja psykofyysinen "minä", ja tällöin on mahdollista tavoittaa intuitiivinen näkemys puhtaasta transsendentaalisesta subjektiivisuudesta. (Ks. esim. Welch 1941.)

Kun Weberin sosiologia on "ymmärtävää" sosiologiaa siinä mielessä, että ihmisten toiminnalla on tarkoitus ja ainoastaan tarkoituksellinen toiminta on merkityksellistä toimintaa, Husserlin pääasiallinen tavoite oli kehittää filosofia, joka olisi vapaa kaikista ennako-olettamuksista ja odotuksista. Sen mukaan ihmisten on mahdollista tajunnallisesti ymmärtää oma sosiaalinen ympäristönsä ja toimia tämän ymmärryksen perusteella.

Alfred Schutz, fenomenologisen sosiologian kehittäjä, käytti Weberin teoriaa sosiaalisesta toiminnasta eräänlaisena siltana yhdistämään Husserlin fenomenologisen filosofian fenomenologiseen sosiologiaan. Fenomenologinen sosiologia on kiinnostunut kognitiivisesta todellisuudesta, joka sijoittuu subjektiivisen inhimillisen kokemuksen prosesseihin. Jokainen yksilö rakentaa oman maailmansa. Kuitenkin

paljon tästä maailmasta on saatu muilta, eli yksilön sosiaalinen maailma on "itsestään selvä" suurelta osin. Kun esimerkiksi Durkheim katsoi, että koko kulttuurinen ylä rakenne on ennalta määrätty ja kokonaan erossa yksilöiden vapaasta tahdosta, Schutz korosti yksilön subjektiivista kokemusta yhteisönsä jäsenenä. Hän osoitti, että useimmat stereotyyppiset kulttuuriset ajatukset tulevat ymmärrettäviksi vain ihmisten omien elämäkokemusten valossa. (Schutz 1972.)

Tämän vuoksi fenomenologisesti suuntautuneet kenttätutkijat korostavat saadun tiedon henkilökohtaista viitekehystä, jota ilman tätä tietoa ei pystytty sijoittamaan sen oikeisiin fenomenologisiin puitteisiin. Yleistä, yhteisöllistä tasoa tarkasteltaessa oletetaan, että kyseisen tutkittavan yhteisön jäsenten maailmankuva ja kokemukset ovat samansuuntaisia. Samoin oletetaan, että yhteisön jäsenet käyttävät standardoituja ilmaisuja ilmiöitä selostaessaan. Kun fenomenologista kenttätutkimusta tarkastellaan tältä pohjalta, voidaan sanoa, että yhteisöllä on eräänlainen kollektiivinen ymmärrys asioista, ymmärrys, joka edustaa yleistä ja yhteisön jäsenille yhteistä kuvaa omasta yhteisöstään. Fenomenologia olettaa, että ihmisen ajattelu on tajunnallinen ja aktiivinen prosessi, ja toiminnan otaksutaan olevan tarkoituksellista.

1.2.2 Etnometodologia

Etnometodologia on etupäässä amerikkalainen versio eurooppalaisesta fenomenologiasta. Etnometodologia kuitenkin luottaa hieman enemmän ihmisten ajattelun ja käyttäytymisen tarkoituksellisuuteen. Sen mukaisesti yleistyksille ei ole muuta sijaa kuin se, jonka yksilö niille antaa. Yksilö katsotaan siis täysin autenttiseksi antamaan selityksiä.

Etnometodologian amerikkalainen kehittäjä Harold Garfinkel esittää, että sosiaalinen käyttäytyminen voidaan ymmärtää analysoimalla ilmoitetut ja ilmoittamattomat olosuhteet, joihin järjestys jokapäiväisessä elämässä perustuu. Garfinkel näkee normatiivisen järjestyksen alati ongelmallisena; normatiivinen järjestys on jokapäiväisen sosiaalisen elämän tulos, ei sisäistetty eikä erikseen määriteltävissä. Hän olettaa edelleen, että kaikki rakenteelliset tekijät yhteiskunnassa ovat itse asiassa vain yhteisön jäsenten kriittisen ymmärryksen tuotteita. Etnometodologian tehtävänä

tämän vuoksi on osoittaa, että jokapäiväisen elämän sosiaaliset rakenteet ja prosessit ovat itse asiassa yhtä kuin yhteisön jäsenten tapa jäsentää rationaalisesti oma jokapäiväinen elämänsä. Tämän lisäksi etnometodologit otaksuvat, että yhteisön jäsenet pystyvät ilmoittamaan jokapäiväisen elämänsä rakenteet ja prosessit, kun niitä heiltä tiedustellaan. Etnometodologisesti suuntautuneen tutkijan ainoana tehtävänä on tallentaa yhteisön jäsenten ajatukset omasta yhteisöstään, sen rakenteista ja sosiaalisista prosesseista. (Ks. Garfinkel 1968.)

1.2.3 Interaktionismi

Sosiaalinen vuorovaikutusteoria, interaktionismi, syntyi osittain reaktiona laajoihin makroteorioihin, kuten Durkheimin funktionalismiin. Koska interaktionismi on tuottanut suuren määrän erilaista empiiristä sosiologista tutkimusta kvalitatiivisin tutkimusmenetelmin, keskityn hieman pitempään tämän teoriasuuntauksen tarkasteluun.

Georg Simmel (1858–1918) oli ehkä ensimmäinen sosiologi, joka alkoi vakavasti kehittää sosiaalista vuorovaikutusteoriaa käsitteellisellä ja teoreettisella tasolla. Simmel ei hyväksynyt aikansa vallitsevaa orgaanista teoriaa yhteiskunnasta. Hänelle yhteiskunta oli dynaamisten henkilösuhteiden ja yksilöiden tajunnallisen vuorovaikutuksen tulos. Yhteiskunta on olemassa silloin, kun useat yksilöt ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Simmel näki yhteiskunnan prosessinomaisena eikä orgaanisena kokonaisuutena. Yksi sosiaalisen vuorovaikutusteorian keskeisimmistä teemoista on Simmelin olettaus, että yhteiskunnan rakenteet muodostuvat yksilöistä, jotka ovat samalla kertaa näiden rakenteiden sisällä ja niiden ulkopuolella. Jotta yksilö voisi olla yhteiskunnan jäsen, hänen pitää ottaa huomioon tietyt yhteiskunnassa vallitsevat yleistyksen (odotukset). Samalla hän kuitenkin säilyttää yksilöllisyyden, persoonallisuuden. Simmel erotti toisistaan kolme eri sosiologian ongelmakenttää. Nämä olivat seuraavat:

yleinen sosiologia, joka on historiallisen elämän tarkastelua sosiologisesti,

filosofinen sosiologia, jolla ymmärretään sosiologiaan liittyvien epistemologisten ja metafyyssisten ongelmien tarkastelua, ja

puhdas eli formaalinen sosiologia, joka keskittyy tarkastelemaan yhteiskunnan muotoja.

Sosiologian tehtävänä on keskittyä näistä ensisijaisesti puhtaaseen sosiologiaan, jossa tulee tehdä selvä ero muodon ja sisällön välillä. Simmelin mukaan esimerkiksi lait syntyvät sosiaalisen elämän vaatimuksista, mutta lait eivät välttämättä lakkaa heti, kun niillä ei enää ole merkitystä sosiaaliselle elämälle. Simmelille ja hänen seuraajilleen yhteiskunnan makrorakenteet, kuten luokkajako, perherakenne tai uskonto ovat viime kädessä sosiaalisen vuorovaikutuksen tulosta. Simmel osoittaa muun muassa, että niinkin orgaanisessa yhteisössä kuin hänen aikansa kastijärjestelmään perustuvassa Intiassa eri kastien hierarkkinen järjestys perustuu kastien keskinäiseen repulsioon, ja ihmisten välinen vuorovaikutus ylläpitää formaalista kastijärjestelmää eikä päinvastoin. (Ks. esim. Wolff 1950.)

Sellaiset nimet kuin C. H. Cooley, W. I. Thomas ja G. H. Mead ovat tärkeitä interaktionismin myöhemmän kehityksen kannalta. Cooleyn (1864–1929) kuuluisa käsite "peilikuvaminä" (looking-glass self) tarkoittaa sitä, että viime kädessä yhteiskunnan muodostaa kuva, joka ihmisillä on toisistaan. Yhteiskunta on siis lähinnä järjen tuotos. Lähtökohtana on lähinnä ajatus, että sosiaalinen minä on heijasteisesti kuva siitä, miten muut reagoivat asianomaiseen. Tästä ajatuksesta, jonka itse asiassa William James oli jo aikaisemmin kehittänyt psykologiseksi teoriaksi, Cooley kehitti edelleen yleisen sosiaalisen yhteiskuntateorian, ulottaen ajatuksen koskemaan ryhmiä ja sosiaalista organisaatiota. Cooleyn ehkä merkittävin anti sosiologialle on hänen primaariryhmäanalyysinsä. Primaariryhmän pääpiirteet ovat seuraavat:

suhteet kasvotusten,

suhteiden luonteen määrittelemättömyys,

ryhmän suhteellinen jatkuvuus,

pieni osanottajamäärä ja

osanottajien suhteellinen intiimisyys.

Tällaisissa ryhmissä yksilö kokee ensimmäiseksi ja kaikkein perusteellisimmin sosiaalisen yhteyden. Niissä muodostuvat yksilön ihanteet ryhmän moraalista yhteydestä. Yksilön itsekäs oman edun tavoittelu väistyy ryhmän vaatimusten paineessa. Moraalisen kokonaisuuden ihanteet on mahdollista analysoida sellaisten periaatteiden kuin lojaalisuuden, lainkuuliaisuuden ja vapauden perusteella. Nämä periaatteet ovat välttämättömiä sellaisten ihanteiden kehittymiselle kuin uskonto, palvelualltius, hyvyys ja oikeudenmukaisuus. Tällaiset ihanteet muodostavat heijasteisen minäkuvan ja ovat primaariryhmän yhtenäisyyden ja rakenteen tuotoksia. Cooleyn mukaan sosiaalinen järjestys on yhtä kuin ryhmän yhtenäisyys ja rakenne. (Ks. Cooley 1922; 1909; 1918.)

W. I. Thomas (1863–1947) kehitti yhdessä Florian Znanieckin kanssa (ks. esim. Thomas & Znaniecki 1918–1920) sosiologista vuorovaikutusteoriaa edelleen. Thomasille sosiologian keskeinen tehtävä on paikallistaa yhteiskunnan ja kulttuurin vaikutus yksilöön sekä yksilön vaikutus yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Sosiologian tärkeimmän aineiston muodostavat sosiaalisen elämän objektiiviset kulttuurin muodot ja sosiaalisen ryhmän jäsenten subjektiiviset piirteet. Tällaisessa tarkastelussa tärkeitä käsitteitä ovat sosiaaliset arvot ja asenteet. Sosiaaliset arvot edustavat elämän objekteja, joihin asenteita sovelletaan, ja asenteet edustavat yksilön tajunnallista prosessia, joka määrittelee todellisen tai mahdollisen toiminnan muodot sosiaalisessa ympäristössä. Jokaiseen sosiaalisen toiminnan muotoon liittyy kolmenlaista aineistoa, joita ovat seuraavat:

objektiiviset olosuhteet, joissa yksilö tai yhteiskunta on pakotettu toimimaan, ja jotka tietyinä hetkenä vaikuttavat yksilön tai ryhmän tajunnalliseen tilaan,

yksilön tai ryhmän ennakoasenteet ja

yksilön tai ryhmän suorittama tilanteen määrittely. Tältä teoreettiselta pohjalta Thomas ja Znaniecki kehittivät persoonallisuusteorian, jonka mukaan persoonallisuus kokonaisuudessaan on vain sosiaalisen elämän tulosta.

Martti Grönfors

G. H. Meadin (1863–1931) teoreettiset ajatukset voidaan kiteyttää kahteen pääolettamukseen: Ihmisten biologinen avuttomuus pakotti heidät toimimaan yhteistyössä toistensa kanssa. Toimintamuodot, jotka parhaiten palvelevat ihmisten keskinäistä yhteistyötä ja ihmisten hyvinvointia, ovat keskeisiä toimintamuotoja, ja ne pyritään säilyttämään vallitsevina. Meadin kolme tärkeintä käsitettä ovat "järki" (mind), "minä" (self) ja "yhteiskunta" (society).

Ihmisjärjen tekee muiden elävien olentojen järkeen verrattuna ainutlaatuiseksi sen kyky käyttää symboleja viittaamaan tiettyihin objekteihin ihmisen elinympäristössä, punnita vaihtoehtoisia toimintamalleja näiden objektien suhteen sekä pidättyä ei-mielekkäästä toiminnasta ja mielekkään vaihtoehdon valitseminen. *Järki* (mind), kuten Meadin käyttämä termi kuuluu, syntyy valintaprosessin tuloksena, kun "oikea" valinta tuo mukanaan tyydytyksen tunteen. "Oikeaa" valintaa kohtaa muiden hyväksyminen, ja ajan mittaan yksilön ja hänen ympäristönsä välillä vallitsee jonkinasteinen yhteisymmärrys, jolloin symbolit, joita ihmiset käyttävät keskinäisessä vuorovaikutuksessaan, ymmärretään niiden oikeissa merkityksissä. Ihmisten on mahdollista ikäänkuin asettua muiden ihmisten asemaan eli omaksua kanssaihmistensä katsantokanta, mihin kykyyn perustuvat yksilön mahdollisuudet selviytyä.

Minällä (self) Mead tarkoittaa sitä, että ihmisen on mahdollista tarkastella omaa itseään symbolisesti, objektinomaisesti. Samalla kun tämä kyky mahdollistaa ihmisten välisen yhteistyön, se palvelee itsetarkastelun tarkoitusta. Järjen avulla ihminen muodostaa kuvan omasta itsestään sen perusteella, mitä hän ajattelee muiden ajattelevan itsestään. Tämä kuva itsestä auttaa ihmisiä tarkastelemaan asioita koko yhteisön perspektiivistä, ymmärtämään sen yleiset arvostukset, uskomukset ja normit, jotka ovat mukana eri vuorovaikutustilanteissa.

Tällainen ymmärrys itsestä parantaa yksilön reaktioita muihin, joiden kanssa hän on vuorovaikutustilanteissa, ja laajentaa yksilön "omaa kuvaa" pelkästään hänelle merkittävien henkilöiden tasolta koko yhteisön tasolle.

LAADULLISEN TUTKIMUKSEN KENTTÄTYÖMENETELMÄT

Yhteiskunta (society) edustaa Meadille järjestelmällistä ja samassa muodossa toistuvaa vuorovaikutusta eri yksilöiden välillä. Tällainen järjestelmä on riippuvainen järjestä. Ilman järjen kykyä ottaa erilaisia rooleja ja kuvitella erilaisia mahdollisia toiminnan muotoja yksilöt eivät kykene ohjaamaan toimintaansa samaan suuntaan. Yhteiskunta on riippuvainen "minän" (self) kyvyistä. Ilman kykyä nähdä ja tarkastella itseään objektiivisesti, osana yhteiskunnan kollektiivisia asenteita, sosiaalinen kanssakäyminen perustuisi yksinomaan itsetarkasteluun, joka ottaisi muotonsa pelkästään tilannekohtaisesta asennoitumisesta "minään" kussakin tilanteessa. Käytännössä tämä merkitsisi sitä, että erilaisten toimintojen yhdenmukaistaminen laajemmissa ryhmissä olisi erittäin vaikeaa tai mahdotonta.

Samalla kun Mead keskittyy tarkastelemaan, miten yhteiskuntaa ja sen sosiaalisia laitoksia pyritään säilyttämään, hän myös mahdollistaa näkemyksen jatkuvassa muutostilassa olevasta yhteiskunnasta. Koska roolien omaksuminen ja eri toimintavaihtoehtojen punnitseminen osanottajien välillä on jatkuvaa, se merkitsee, että yksilöt vuorovaikutuksen tuloksena jatkuvasti korjaavat käsityksiään toisista ja omasta itsestään. Mead näkee ihmisten muodostaman yhteiskunnan konstruktiona, joka on sen jäsenten keskinäisen vuorovaikutuksen tulos. (Ks. G. H. Mead 1934; Strauss 1964; Shibutani 1962.)

Herbert Blumer kehitti Meadin ajatuksia edelleen. Hänen mukaansa symbolinen interaktionismi merkitsee sitä, että käyttäytyminen on prosessinomaista eikä rakenteellista. Vuorovaikutukseen osallistuvat heijastavat jatkuvasti muiden käyttäytymistä omassa käyttäytymisessään ja vastaavasti mukauttavat omaa käyttäytymistään. Sosiaalista rakennetta ei voida tarkastella yhteisön jäsenten käyttäytymisen yhteisummana. Tarkastelu tulee keskittää yksittäisiin käyttäytymismuotoihin ja siihen, mikä merkitys niillä on sosiaalisessa järjestelmässä. Vaikkakin vuorovaikutuksessa on paljon toistoa sekä selviä ennako-odotuksia ja tilanteiden ennalta määrittelyjä, sen symbolisuus ilmenee siinä, että uusia objekteja voidaan sisällyttää vuorovaikutustilanteeseen ja entisiä voidaan poistaa tai muuttaa. Sosiaalista rakennetta tulee siis tämän mukaisesti tarkastella muuttuvana, dynaamisena. Symbolinen prosessi, joka kehittää ja säilyttää sosiaalista rakennetta, voi

myös muuttaa sen muotoa. Koska yksilö voi kuvitella itsensä objektina, sosiaaliset ja psykologiset voimat eivät vaikuta häneen tahdottomasti. Vuorovaikutus ja sen perusteella syntyvät sosiaalisen organisaation muodot on mahdollista ymmärtää, kun keskitytään tarkastelemaan ihmisten kykyä kehittää symbolisesti oma maailmansa, johon he heijastavat itseään. (Ks. Blumer 1969, 1962.)

Interaktionalistisen teorian muodostamisessa kausaalisuus keskittyy siihen, miten interaktioprosessi muokkaa persoonallisuutta, käyttäytymistä ja yhteisön organisoitumista. Interaktion luonne on verrattavissa riippumattomaan muuttujaan, ja käyttäytyminen, joka seuraa vuorovaikutustilannetta, on verrattavissa riippuvaan muuttujaan. Tämä riippuvuussuhde ei kuitenkaan ole suoraviivainen, koska muun muassa persoonallisuus, käyttäytyminen sosiaaliset muuttujat vaikuttavat myös itse vuorovaikutukseen. Sosiaaliset rakenteet ja näiden odotukset voidaan nähdä "objekteina", jotka tulee ymmärtää tietyllä tavalla. Tätä ymmärrystä käytetään vuorovaikutustilanteen määrittelyssä, ja sen avulla kartoitetaan itse käyttäytyminen, joka puolestaan kehittää sosiaalisia rakenteita.

Interaktionista teoriaa on käytetty varsin paljon mm. poikkeavan käytäytymisen tutkimuksessa (ks. esim. Erikson 1966; Skolnick 1966; Becker 1963; 1964). Kaikelle tällaiselle tutkimukselle on tyypillistä vuorovaikutussuhteiden intensiivinen tarkastelu. Vuorovaikutussuhteita ei voida tarkastella muuten kuin ottamalla itse tutkijana osaa vuorovaikutustilanteeseen tai havainnoimalla pitkään ulkopuolisena tarkkailijana rajoitettuja vuorovaikutustilanteita.

Koska fenomenologiassa, etnometodologiassa ja interaktionismissa vallitsevana päättelymuotona pidetään tavallisesti induktiota, tarkastelen seuraavasti lyhyesti deduktiivisen ja induktiivisen tieteenfilosofian periaatteellisia eroavuuksia. Joskus katsotaan, että kvalitatiiviset menetelmät liittyvät pelkästään induktiiviseen tieteenfilosofiseen suuntaukseen. Vaikkakin induktiivista logiikkaa on varsin vaikea toteuttaa sosiaalitutkimuksessa muuten kuin kvalitatiivisin tutkimusmenetelmin, deduktiivisesti orientoituneessa tutkimuksessa on mahdollista käyttää kvalitatiivisia menetelmiä.

1.3 Deduktiivinen logiikka

Deduktiolla tarkoitetaan tieteenfilosofista päättelyä, joka tunnettujen tosiasioiden pohjalta johdetaan yksityiskohtiin. Päättely etenee siis yleiseltä – esimerkiksi teoreettiselta – tasolta yksityiskohtiin. Sosiaalitieteiden alkukehitykselle oli luonteenomaista kiinnostus ihmisen koko sosiaaliseen elämään vaikuttavista kaiken kattavista teorioista sekä ihmiskunnan koko historiallisesta kehityksestä. Näille teorioille oli ominaista positivismi, samankaltaisuus luonnontieteellisten teorioiden kanssa, joista erityisesti biologia oli sosiaalitieteiden esikuvana. Sosiaalitieteilijät, joiden työ perustuu positivismiin, käyttävät työskentelyssään deduktiivista logiikkaa. Otaksutaan, että ihmiset eivät ole vapaita toimimaan oman tahtonsa pohjalta. Ihmisten käyttäytyminen käsitetään deterministisesti: yksilöstä riippumattomat lainalaisuudet vaikuttavat yksilön ja ryhmien käyttäytymiseen. Ihmisten muodostamaa yhteiskuntaa tarkastellaan vain yhtenä luonnon organismina. Sosiaalitieteissä positivismiin syntyy voidaan johtaa tieteenharrastajien halusta tehdä sosiaalitieteet "yhtä tieteellisiksi" kuin muutkin tieteet. Se syntyi myös halusta "maallistaa" sosiaalitieteet, joita viime vuosisadan alkupuolelle asti olivat hallinneet uskonnolliset dogmit. Lisäksi sosiaalitieteet halusivat selittää ja ennustaa ihmisten käyttäytymistä samaan tapaan kuin luonnontieteilijät selittivät ja ennustivat luonnonilmiöiden käyttäytymistä.

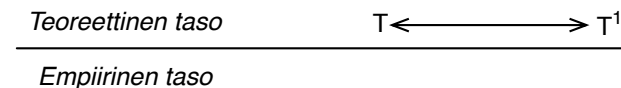
Selittämiseen ja ennustamiseen tarvittava aineisto saatiin tavallisesti sosiaalityökaluista. Tämä puolestaan vaati matemaattisten surveymenetelmien kehittämistä. Intellektuaalista ajattelua 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa hallitsi ns. historiallinen filosofia, jota ruokkivat kyseisen ajanjakson suuret historialliset mullistukset, kuten Ranskan vallankumous ja teollinen vallankumous läntisessä maailmassa, erityisesti Englannissa. Surveytekniikan kehitykseen vaikuttivat osaltaan myös lisääntynyt huoli köyhyydestä ja halu parantaa ihmisten elinoloja. Köyhyyttä ja kurjuutta ei enää hyväksytty "luonnonilmiönä", vaan yhä useammat alkoivat pitää sitä sosiaalisen elämän yhtenä tuotteena. Historiallisen filosofian myötävaikutuksella syntyi evolutionistinen sosiaalteoria, jonka pyrkimyksenä oli paikallistaa sosiaalisen evoluution päävaiheet. Ensi sijassa biologisen evolutionistisen teorian soveltaminen ihmiskunnan kehitykseen sosiaalisena kehitysteorianä edustaa deduktiivista

tieteenfilosofiaa puhtaimmillaan. Biologiasta saadun teorian pohjalta tarkasteltiin ihmisen muodostamien yhteisöjen tilaa evolutionistisessa kehityksessä.

Yksi merkittävimmistä positivistisen sosiologian edustajista oli ranskalainen Emile Durkheim (1855–1917). Hänen vaikutuksensa tämänkin päivän sosiologiaan on erittäin huomattava. Durkheim uskoi, että ihmisten ajattelun perustana oli kieli, joka puolestaan on yhteiskunnan tuotos. Täten yhteiskunta tuottaa ajattelun. Ihmisten kognitiivinen kyky tarkastella ympäristöään ei ole muuta kuin yhteiskunnallisten luokittelujen yksilöllistä soveltamista. Aikakäsitteen alkuperä voidaan löytää ryhmäelämän rytmistä, ja paikkakäsité on merkityksellinen vain silloin, kun se viittaa ryhmän hallitsemaan alueeseen.

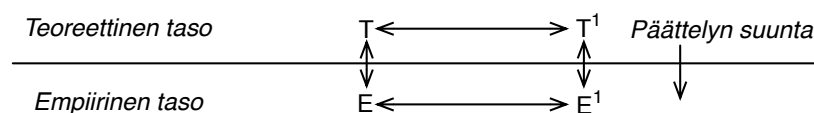
Kausaalisuus on paikannettavissa sosiaaliseen kontrolliin, jota ryhmä harjoittaa jäseniinsä nähden. (Ks. esim. Durkheim 1950.) Durkheimin ajan lainalaisuuksista positivistisen sosiologian edustajat ovat kaventaneet teoreettista aluettaan, joskin ote periaatteessa on samankaltainen.

Tärkeintä positivismiin kannalta on osoittaa ilmiöiden kausaalisuus, johon tieteellinen selitysvaima positivismissa perustuu. Jonkin tapahtuman tai ilmiön kausaalinen selitys merkitsee deduktiota, joka kuvaa kyseistä tapahtumaa tai ilmiötä universaalien lakien tai pienempimuotoisten hypoteesien pohjalta. Deduktiivinen analyysi käsittää kaksi vaihetta. Ensimmäinen vaihe on ns. *a priori* -vaihe, jolloin kausaalisuhteet, joiden uskotaan vallitsevan tarkasteltavien muuttujien välillä, muodostetaan abstraktilla, teoreettisella tasolla (ks. kuva 1.)

KUVA 1. Deduktiivinen analyysi teoreettisella tasolla

Tällaisen suhteen määrittelyä teoreettisella tasolla ohjaavat esimerkiksi muiden tutkijoiden teorit, aikaisempi tutkimus tai tutkijan oma intuitiivinen looginen päättely. Näin saatu teoreettinen malli ohjaa aineiston keräämistä empiirisellä tasolla sekä varsinaisen analyysin suorittamista (ks. kuva 2).

KUVA 2. Deduktiivinen analyysi empiirisellä tasolla

Tärkeimmät sosiaalitieteissä syntyneet positivistiset teorit ovat funktionalismi ja sen myöhempi sovellutus strukturalistinen funktionalismi. Funktionalismin teoria pyrkii selittämään sosiaaliset ilmiöt niiden tarkoitusten pohjalta eli kysyy, mikä merkitys eri ilmiöillä on yhteisön säilyttämisessä. Antropologiassa Malinowski ja sosiologiassa Durkheim edustivat tällaista teoreettista linjaa. Radcliffe-Brown laajensi teorian käsittämään sosiaalisen rakenteen ja erotti teoriasta kolme ongelma-aluetta, joita tulisi tarkastella minkä tahansa havaitun ilmiön yhteydessä: minkälaisia sosiaalisia rakenteita on olemassa, miten kyseiset sosiaaliset rakenteet toimivat ja miten uudet sosiaaliset rakenteet syntyvät (Radcliffe-Brown 1952).

Sosiologian puolella mm. Talcott Parsons ja Robert K. Merton edustivat samansuuntaista ajattelua kuin Radcliffe-Brown antropologiassa. Merton ei kuitenkaan enää uskonut kaikenkattavien teorioiden selityskykyyn vaan ehdotti rajoitettujen ns. keskitason teorioiden (theories of the middle range) käyttämistä. Merton määrittelee tällaiset teorit keskitason teorioiksi, koska ne ovat päivittäisen tutkimusrutiinin pohjalta syntyneitä pieniä työhypoteeseja, kaiken huomioonottavia spekulointeja. Ne muodostavat avainasemassa olevan käsitteellisen teeman, josta toivon mukaan voidaan johtaa hyvin suuri määrä empiirisesti havaittavia sosiaalisen käyttäytymisen yhdenmukaisuuksia. (Ks. Merton 1957, erityisesti "Introduction".)

Tutkimusmenetelmistä deduktioon perustuva positivistinen sosiaalitutkimus painottaa ensisijaisesti teoreettista logiikkaa. Teoreettinen päättely edeltää empiirisen aineiston keräystä. Tämän vuoksi kyseinen suuntaus sosiologiassa on suosinut, ja edelleen suosii, surveytyyppistä, kyselyihin perustuvaa tutkimusta.

Kyselylomakkeiden valmistelua ohjaa tutkijan teoreettinen viitekehys. Antropologien käyttämänä kyseinen tutkimusote merkitsee lähinnä sitä, että teoreettinen viitekehys ohjaa antropologin kenttätöitä ja empiiriset tulokset esitetään teorian antamien viitteiden pohjalta joko tukemaan tai kumoamaan niitä teoreettisia väitteitä, joita antropologi on lähtenyt tutkimaan.

1.4 Induktiivinen logiikka

Induktiolla tarkoitetaan tieteenfilosofista päättelyä, joka loogisesti etenee yksityiskohdista yleistyksiin. Jos esimerkiksi rakennetaan teoriaa havaintojen pohjalta, tämä tavallisesti käsitetään induktioksi. Induktio usein liitetään ns. ennalta strukturoimattomiin, pelkästään kvalitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Tällainen kytkentä on hieman virheellinen sikäli, että kvalitatiivisten menetelmien käyttö on mahdollista myös deduktiivista logiikkaa harjoittaville tutkijoille. On kuitenkin totta, että induktiota harjoittavat tutkijat harvoin voivat käyttää kvantitatiivisia, surveytyyppisiä menetelmiä, koska kvantitatiivinen tiedonkeruu perustuu useimmiten ennakkokäsityksiin kyseisestä tutkittavasta alueesta. Esimerkiksi kyselylomakkeiden laadinta edellyttää aina jonkinlaista deduktiivista päättelyä, ellei muusta niin ainakin kysymysten relevanttisuudesta kyseisen ilmiön tutkimisessa. Induktio on verrattavissa hypoteesien muodostamiseen tutkittavan aineiston pohjalta. Induktiivinen tutkimus katsoo olevansa teorianmuodostamista silloin, kun on kysymyksessä teoreettinen tutkimus (ks. lähemmin luku 1.5).

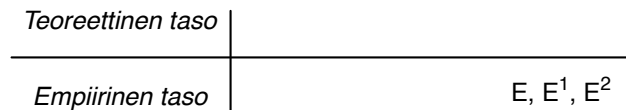
Glaser ja Strauss, jotka edustavat induktiivista päättelyä ehkä jyrkimmillään, väittävät, että kvalitatiivisen analyysin perusta on löydettävissä vain silloin, kun teoria muodostetaan kerätyn aineiston pohjalta. Empiiristä aineistoa käytetään siis teorianmuodostamiseen eikä teorioiden tai hypoteesien todentamiseen, kuten sitä käytetään deduktiivisesti orientoituneessa tutkimuksessa. (Ks. lähemmin Glaser &

Strauss 1967.) Yksi tärkeimmistä vaiheista induktion ajatukselle perustetussa tutkimuksessa on yritys järjestää kerätty materiaali sellaiseen muotoon, että on mahdollista muodostaa merkityksellisiä luokitteluja, ominaisuuksia ja ulottuvuuksia aineiston pohjalta. Kun aineistoa tarkastellaan, tarkoituksena on löytää yleinen malli tai yleinen piirre, joka tehokkaasti liittyy empiirisen aineiston eri osat toisiinsa tai joka edustaa mahdollisimman hyvin kerätyn tavallisesti suuren aineiston avainpiirteitä.

Kun tarkastellaan induktiivista metodologiaa lähemmin sen mukaan, miten pitkälle voidaan kerätyistä aineistosta tehdä yleistyksiä, on mahdollista erottaa toisistaan kolme yleistymisen tasoa, jota ovat seuraavat: kuvaileva eli deskriptiivinen, aineistokohtainen eli empiirinen ja

teoreettinen taso.

Kuvaileva induktio tarkoittaa ilmiöiden kuvaamista vain siinä muodossa ja järjestyksessä kuin ne esiintyvät todellisuudessa. Kuvauksissa pyritään mahdollisimman tarkasti toistamaan itse tapahtuma tai ilmiö (ks. kuva 3).

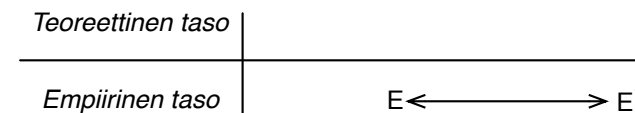

KUVA 3. Kuvaileva induktio

Yhteyksiä eri ilmiöiden tai tapahtumien välillä ei pyritä selostamaan paitsi silloin, kun yhteydet on havaittu varsinaisella käyttäytymisen tasolla, jolloin ne ovat osa empiiristä todellisuutta. Kun omassa tutkimuksessa selostan esimerkiksi mustalaisten tapaa paheksua naisen kutsumista "rouvaksi" ja lasten käytäntöä puhutella biologisia vanhempiaan etunimillä eikä hävettävillä nimityksillä "isä" ja "äiti", ja kun selostan häveliäisyyttä, joka liittyy sukupuoliasioihin, raskauteen ja synnytykseen, nämä ovat vain kuvauksia empiirisen todellisuuden eri ilmiöistä.

Tutkijana pyrin ainoastaan selostamaan mustalaisyhteisön eri piirteitä ja käyttäytymismuotoja ilman analysointiyritystä.

Aineistokohtaisissa empiirisissä yleistyksissä (ks. kuva 4) pyritään kuvausten lisäksi myös aineistokohtaisiin selityksiin, aineistokohtaisiin analyttisiin johtopäätöksiin. Tyytymättä pelkkiin kuvauksiin yritetään selittää yhteyksiä eri ilmiöiden välillä. Paitsi kysymykseen "millainen" tutkija pyrkii aineiston puitteissa vastaamaan myös kysymykseen "miksi" eli hän pyrkii selittämään.

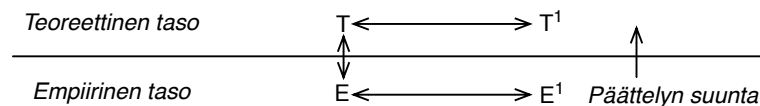

KUVA 4. Aineistokohtainen empiirinen yleistys

Kun tarkastelee edellä olevassa esimerkissä mainittuja käyttäytymismuotoja analyttisesti mustalaisten rituaalisen avioliittolaitoksen kieltämisen taustalta, voin tehdä empiirisen yleistymisen, että Suomen mustalaisyhteisössä kaikki sellainen käyttäytyminen, joka viittaa avioliittolaitokseen, on hävettävää tai kiellettyä käyttäytymistä, koska mustalaiset eivät lainkaan tunnusta avioliittoa sosiaalisesti laitokseksi. Samoin on ollut mahdollista tehdä se empiirinen yleistys, että Suomen mustalaisten yhteisö ei tunnusta avioliittolaitosta, koska heidän sosiaalisesta kontrollistaan viime kädessä vastaa verisukulaisuuteen perustuva verikostolaitos. Suomen mustalaisten keskinäiselle sosiaaliselle kontrollille ja henkilökohtaiselle turvallisuudelle, sukulaisuuteen perustuva lojaalisuus on niin tärkeää, että lojaalisuussuhteita, jotka perustuvat muuhun kuin verisukulaisuuteen, ei voida tunnustaa valideiksi. Täten avioliittosuhdetta ei hyväksytä validiksi sosiaalisesti suhteeksi.

Jos verrataan puhdasta kuvailevaa tasoa ja empiiristen yleistysten tasoa, tällöin tutkijan osuus eri ilmiöiden yhteyksien selittämisessä muodostuu merkittäväksi. Havaittujen ilmiöiden tai käyttäytymismuotojen, deskriptioiden, yhdistäminen analyttisiksi kokonaisuuksiksi on tavallisesti tutkijan loogisen päättelyn tuotetta. Tällaiset analyttiset kokonaisuudet tai luokittelut ovat empiirisiä yleytyksiä, joille on ominaista se, että ne ovat abstrakteja eri ilmiöiden välisiä yhteyksiä, ja että tutkija tekee ne tutkittavasta yhteisöstä oman sosiologisen mielikuvituksensa ja loogisen päättelykykynsä perusteella. Empiiristen yleytyksien ei voida olettaa pätevän tutkittavan yhteisön ulkopuolella.

Kolmas yleytyksen taso on *hypoteesien muodostaminen* aineiston pohjalta. Tällöin yleytykset laajennetaan pelkästään empiiriseltä tasolta teoreettiselle tasolle. Ainutkertaisen aineiston pohjalta luodaan hypoteeseja, joiden odotetaan pätevän myös muiden vastaavanlaisten aineistojen suhteen (ks. kuva 5).

KUVA 5. Aineistokohtainen teoreettinen yleytyks

Viimeksi mainitun esimerkin mukaisesti olisi mahdollista teoretisoida lojaliteeteista olosuhteissa, joiden uskotaan pätevän muihinkin vastaavanlaisiin ryhmiin. Voidaan esimerkiksi esittää hypoteesi, että yhteisöissä, joissa yksilön turvallisuuden ainoa lähde on verisukulaisuuteen perustuva sukuryhmä, kyseinen ryhmä joko pyrkii etsimään aviopuolisot sukuryhmän sisältä tai, ellei se ole mahdollista, pyrkii vähättelemään tai kokonaan estämään muiden kuin sukulaisuuteen perustuvien lojalisuussuhteiden muodostamista. Näiden esimerkkien tarkoituksena on havainnollistaa, miten ainutkertaisen aineiston pohjalta edetään empiiristen kuvausten ja empiiristen yleytysten kautta yleiseen teoriaan. Kyseistä teoreettista johtopäätöstä

voidaan käyttää uuden tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana, jolloin sitä on mahdollista soveltaa muiden vastaavanlaisten ryhmien tutkimisessa ja hypoteesin paikkaansapitävyyden muiden ryhmien osalta voidaan tarkistaa.

1.5 Abduktiivinen päättely

(alaviitteeseen: Olen kiitoksen velkaa Erkki J. Kilpiselle huomioni kiinnittämisestä tähän päättelyn muotoon.)

Deduktion ja induktion esittäminen käänteisinä päättelyn vaihtoehtoina ei ole yksimielisesti hyväksyttyä. Erityisesti "puhtaan" induktion mahdollisuus asetetaan kyseenalaiseksi. Tätä problematiikkaa, joka on varsin keskeinen kvalitatiivisia menetelmiä käytettäessä, voidaan tarkastella hieman lähemmin esittelemällä ns. abduktiivinen päättely, jonka yhtenä tavoitteena on välttää induktion loogiset ongelmat.

Abduktiivisella päättelyllä, jonka ensisijainen kehittäjä oli amerikkalainen filosofi Charles Peirce (1839–1914), ei toistaiseksi ole ollut erityisen merkittävää osuutta sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa, vaikka sen avaamat mahdollisuudet vaikuttavat varsin lupaavilta. Haluaisinkin seuraavaksi lyhyesti ja varsin yksinkertaisesti tarkastella abduktiivisen päättelyn tärkeimpiä piirteitä. Lisäsyä tämän tieteenfilosofisen suuntauksen esittelyyn tässä yhteydessä on se, että Peircen filosofiaa käsitellään filosofi Ilkka Niiniluodon lähitulevaisuudessa ilmestyvässä kirjassa (alaviitteeseen: Tekstissä viitataan teokseen Niiniluoto, I. 1983. *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Helsinki: Otava) huomattavasti asiantuntevammin ja seikkaperäisemmin kuin tässä on mahdollista.

Abduktiivinen päättely perustuu siihen, että uudet tieteelliset löydöt (teorianmuodostus) ovat mahdollisia vain silloin, kun havaintojen tekoon liittyy jokin *johtaojatus* eli johtolanka (guiding principle). Uusi teoria ei synny *pelkästään* havaintojen pohjalta, kuten induktiivisessa päättelyssä oletetaan. Tällainen johtaojatus voi olla luonteeltaan varsin epämääräinen intuitiivinen käsitys tai se voi olla hyvin pitkällekin muotoiltu hypoteesi. Sen avulla havainnot voidaan keskittää joihinkin

seikkoihin ja olosuhteisiin, joiden *uskotaan* tuottavan uusia näkemyksiä ja ideoita, uutta teoriaa kyseisestä ilmiöstä. (Ks. Peirce 1958, 96–97.)

Kun Peircen abduktiivinen päättely rakentuu johtoajatuksen varaan, hänen *logiikkansa* perusajatus keskittyy siihen, että tosiasiat – varsinainen kokemus – ovat *aina* loogisia eikä kokemusta itseään voida asettaa epäilyksen alaiseksi. Ainoastaan kokemuksen esittäminen yleisellä tasolla on epäiltävissä; kokemuksen esittäminen on joko loogista tai ei-loogista. Loogisuus on siis tieteen ongelma. Tämän mukaisesti logiikka on riippumatonta sekä päättelystä, joka voi rakentua vaikkapa vain epämääräisen intuitiivisen olettamuksen varaan, että myös varsinaisista tosiasioista, käyttäytymisestä itsestään, joka on aina loogista. (Ks. Peirce, *Collected Papers*: erityisesti osat II ja V; Peirce 1958; Feibleman 1960: erityisesti 3. luku.)

Tieteen tehtävänä on lähinnä päästä käsiksi logiikkaan, joka esiintyy käytännön tasolla. Tähän päästään tehokkaimmin silloin, kun tutkija käyttää apunaan jotain johtolankaa, johdattelevaa ajatusta, jonka avulla hän tarkastelee empiiristä maailmaa ja analysoi keräämäänsä materiaalia. Tosiasiat eivät sinänsä ole ongelmallisia. Ne ovat sitä mitä ne ovat. Niiden tarkastelu ja esittäminen tutkimusraportissa sitä vastoin on ongelmallista. Tämän ongelman ratkaisemiseen vaikuttavat seikat voivat olla loogisen päättelyn tulosta, mutta yhtä hyvin myös epäloogisen tai kokonaan logiikkattoman ajattelun tulosta. Ajattelu on siis keskeistä abduktiossa. Logiikka on vain ajatteluprosessin systematisointia, jonka pohjana ovat tieteelliset normit siitä, mikä on loogista ja mikä ei ole: "premissin kutsuminen ei-loogiseksi on eräänlainen moraalinen tuomio". (Peirce, *Collected Papers* VIII: 191.) Täten logiikka itse asiassa on riippuvainen etiikasta, ja päättelyllä on omat norminsa, joihin on mahdollista suhtautua kriittisesti (Feibleman 1960, 75).

Peirce jakaa tieteellisen päättelyn kolmeen pääosaan, joista hän käyttää nimitystä *spekuloiva kielioppi* (speculative grammar), *kriittinen logiikka* (critical logic) ja *spekuloiva retoriikka* (speculative rhetoric). *Spekuloiva kielioppi* on teoria symbolien luonteesta. *Kriittisen logiikan* tehtävänä on luokitella premissit, ja sen avulla määritellään premissien validius. *Spekuloiva retoriikka* puolestaan keskittyy tutkimusmenetelmien

kriittiseen tarkasteluun. Toisin sanoen kriittinen logiikka keskittyy tarkastelemaan premissien ja faktojen suhdetta ja spekuloiva retoriikka päättelyn kommunikointiin sekä premissien ja faktojen välisten suhteiden osoittamiseen muille. Spekuloiva kielioppi ja kriittinen logiikka keskittyvät traditionaaliseen logiikkaan, induktioon ja deduktioon sekä validiteetin tyyppien ja asteiden tarkasteluun. Spekuloiva kielioppi, käsitteellisen analyysin lisäksi, tarkastelee symbolien välisiä suhteita ja muodostaa tavallaan tutkijan viitekehysten, johtolangat, jotka ohjaavat tutkimuksen ja päättelyn kulkua. Spekuloiva retoriikka, johon abduktiivisen logiikan suurin lupaus kvalitatiivisessa tutkimuksessa rakentuu, ohjaa katseet siihen prosessiin, joissa ajatukset muodostetaan tutkimustuloksiksi, eli semantiikkaan, pragmaattisuuteen ja tieteelliseen menetelmään itseensä. Spekuloiva retoriikka on varsin pitkälle sama vaihe, jota Kaplan kutsuu logiikan rekonstruoinniksi (ks. luku 1.6). (Peirce, *Collected Papers* VIII; Peirce 1958; Feibleman 1960; Peircen filosofian kriittisestä tarkastelusta ks. Ayer 1968.)

Yritän havainnollistaa eroa deduktiivisen, induktiivisen ja abduktiivisen päättelyn välillä esimerkiksi mustalaisten verikostolaitoksesta. *Deduktiivinen päättely* verikoston merkityksestä kuuluisi seuraavaan tapaan:

- a) Verikosto näyttelee huomattavaa osaa kaikkien Suomen mustalaisten elämässä.
- b) Haastatellut mustalaiset on valittu siten, että otanta edustaa kaikkia Suomen mustalaisia tyydyttävästi.
- c) Nyt haastateltavan mustalaisen elämässä verikosto näyttelee huomattavaa osaa.

Induktiivinen päättely samasta asiasta etenisi seuraavaan tapaan eli se on yhtä kuin deduktiivinen päättely kääntäen:

- a) Kaikki haastatellut mustalaiset ovat Suomen mustalaisia.
- b) Mitä useampia mustalaisia haastatellaan, sitä varmemmin voidaan sanoa, että verikosto näyttelee huomattavaa osaa heidän elämässään.

c) Verikosto on kaikkien Suomen mustalaisten elämään vaikuttava tekijä.

Esimerkki

Jos tarkastellaan prosessia, jonka avulla itse asiassa saatiin tieto verikoston merkityksestä mustalaisten elämässä, puhtaana deduktion tai induktion mahdollisuus kyseisen seikan selvittämiseksi tulee kyseenalaiseksi. Tutkimustyötä aloittaessani en edes tiennyt mustalaisten harjoittavan verikostoa, jolloin deduktiivisen hypoteesin muodostamiseen ei luonnollisestikaan ollut mahdollisuutta. Huomio verikostoon kiinnittyi vasta kenttätutkimuksen aikana, joten johtoajatus sen mahdollisesta merkityksestä saatiin induktion avulla. Kuitenkaan verikoston merkitystä ei olisi voinut tutkia kyllin syvästi ja laajasti pelkästään induktion avulla. Mustalaiset itse eivät ilmaise sitä riittävän selkeästi, vaan tutkijan tulee systemaattisesti onkia sen merkitys esille. Induktiivisen prosessin tuloksena voin saada vain intuitiivisen johtolangan sen mahdollisesta merkityksestä heidän elämässään. Tämä johtoajatus on luonteeltaan hypoteesinomainen, ja kun keskityin verikoston merkityksen tutkimiseen lähemmin, taustalla oli ainakin se oletamus (hypoteesi), että asia on lähemmän tarkastelun arvoinen. Näin saadun johtoajatuksen perusteella järjestettiin erillisiä haastatteluita, joissa käsiteltiin yksinomaan verikoston merkitystä. Tämän lisäksi, koska uskon (toinen hypoteesi), että mustalaiset verikostosta keskustellessaan kertovat siitä vapaammin toiselle mustalaiselle kuin valkolaiselle tutkijalle, haastattelut suoritti mustalaisväestöön kuuluva tutkimusapulainen. Näin verikoston merkitys eteni induktiivisesti saadun johtoajatuksen välityksellä hypoteeseihin, joita tarkasteltiin kyseiseen asiaan keskittyvien haastattelujen avulla.

Abduktiivinen päättely, johon siis antaa sysäyksen tietty johtolanka, etenisi seuraavaan tapaan:

a) Kaikkien haastateltujen Suomen mustalaisten elämässä verikosto näyttölee huomattavaa osaa.

b) Mitä useampia Suomen mustalaisia haastatellaan, sitä varmemmin voidaan sanoa verikoston näyttölevän huomattavaa osaa heidän elämässään.

c) Kaikki mustalaiset, joita on haastateltu, ovat Suomen mustalaisia.

Päättelyä edeltävän johtolangan ei välttämättä tarvitse olla induktion tulosta, vaan se voidaan saada aikaisemmista teorioista, tieteellisestä tutkimuksesta ja jopa kaunokirjallisuudesta tai vain intuitiivisesta ajatuksesta.

Jos ajatellaan deduktiivista päättelyä uuden tiedon yhteydessä, voidaan sanoa, että deduktiolla voidaan vain todeta hypoteesi, joka vahvistetuksi tai vahvistamatta jääneeksi. Todentaminen tapahtuu hyväksytyn virhemarginaalin rajoissa. Otantaan kuuluvat ainoastaan tapaukset, jotka on määritelty edustaviksi. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa deduktion pääongelmat ovat kahdenlaisia: Ensiksikin kun pyritään todentamaan tiettyä hypoteesia, sellainen tieto, joka ei liity kyseisiin premisseihin, ei ole relevanttia. Näin ollen uuden teorian muodostaminen tuskin on mahdollista. Toiseksi kvalitatiivisessa tutkimuksessa varsin harvoin voi hallita otantaa (ellei ole mahdollisuutta kokonaisotantaan) siten, että se olisi kiistattoman edustava. Tällöin esimerkiksi sellainen seikka kuin uskonnollisen herätyksen vaikutus verikoston harjoittamista estävästi ei tulisi ilmi tällaisella päättelyllä, koska tieto tästä käsiteltäisiin deduktiossa ei-relevanttina tietona. Jos uskonnollisten mustalaisten lukumäärä on tarpeeksi suuri, hypoteesia verikoston vaikutuksesta kaikkien mustalaisten elämään ei voida vahvistaa hyväksytyn virhemarginaalin puitteissa.

Kuten aikaisemmin todettiin, "puhdas" induktiivinen päättely tuskin on mahdollista. Jos tutkijalla ei olisi mitään ennakkokäsityksiä ja oletuksia tutkittavista ilmiöistä ja niiden yhteyksistä, hän päätyisi vain havaintojen kuvaamiseen, joka sekään tuskin on mahdollista ilman valikoivia prosesseja tiettyjen ennako-olettamusten pohjalta. Ei voitane ajatella esimerkiksi kaikkien haastateltujen mustalaisten ilman minkäänlaista johdattelua ilmoittavan tutkijalle, että verikosto on tärkeä tekijä heidän elämässään. Jo pelkkä asian ottaminen haastattelun aiheeksi osoittaa, että jostain syystä tutkija olettaa kyseisen seikan olevan merkityksellinen.

Abduktio sen sijaan ottaa huomioon sen, että tutkijan kiinnostus jostain syystä kohdistuu joihinkin tärkeiksi oletettuihin seikkoihin. Jostakin saadaan varsinaisen

päätelyn lähtökohtana oleva johtolanka, jonka antamien viitteiden mukaan sen jälkeen edetään. Koska tällainen johtolanka voi olla mikä tahansa, sen avulla saattaa päästä uuden teorian jäljille. Johtolanka voidaan hylätä tai muuttaa toiseksi missä tahansa tutkimuksen vaiheessa. On mahdollista ottaa huomioon epätavalliset ja yllättävätkin seikat ja tarkastella samanaikaisesti useita johtolankoja (hypoteeseja). Abduktion avulla voidaan tehokkaasti hyödyntää yllättävät käänteet, jotka tavallisesti toimivat uusien teorioiden pohjana. Johtolangat "kaapataan" (abduction) vaikkapa vain yhden tapauksen perusteella, ja "kaappausta" seuraavat toimenpiteet pyrkivät osoittamaan, oliko kyseisellä johtolangalla tieteellistä merkitystä.

Jos abduktio hyväksytään päättelyksi, joka vallitsee tutkimusprosessissa, tällöin tutkimuksen validiteettia tulee tarkastella hieman toisin kuin sitä on totuttu tarkastelemaan. Tällöin esimerkiksi sisäisen ja ulkoisen validiteetin ero (ks. luku 6.7) häviää, koska abduktiossa tutkimusaineisto on *aina* validia, jopa sen sisältämät mahdolliset ristiriitaisuudetkin. Kysymyksenalaiseksi voidaan asettaa ainoastaan se, miten tutkija hyödyntää ja esittää aineiston. Havainnollistan tätä esimerkillä. Jos tutkija on havainnut, että tietyt mustalaiset välttävät joitakin muita mustalaisia, hän oman viitekehyksensä pohjalta päättelee, että kysymyksessä on välttämiskäyttäytyminen, joka liittyy verikostoon. Mutta kun asiaa tiedustellaan kyseisiltä mustalaisilta, he eivät myönnä verikoston olevan välttämisen syynä. Tämä on tietenkin ristiriidassa tutkijan omien havaintojen kanssa. Jos pysyttäydytään abduction periaatteissa, aineistoon ei kuitenkaan sisälly mitään validiusongelmia. Päinvastoin tällainen ristiriitainen tieto saattaa johtaa uusiin "ahaa"-johtolankoihin, kuten esimerkiksi sellaisen asian jäljille, että mustalaiset eivät halua antaa tietoja verikostolaitoksesta ulkopuoliselle tutkijalle. Jos kuitenkin osoittautuu, että verikostolla ja välttämiskäyttäytymisellä kyseisessä tilanteessa ei ollut mitään yhteistä, tällöin sormen tulisi osoittaa tutkijaan ja reliabiliteettiin validiteetin ja aineiston asemesta. Palaan lyhyesti vielä abduction tuonnempana analysoinnin käsittelyn yhteydessä.

1.6 Käytetty logiikka ja logiikan rekonstruointi

Koska looginen ajattelu on tieteellisen työn keskeisimpiä edellytyksiä, käsittelen seuraavaksi lyhyesti Abraham Kaplanin ajatuksia logiikasta sosiologisen tutkimuksen yhteydessä (ks. Kaplan 1964, erityisesti luku 1). Hän jakaa tutkimuslogiikan kahteen lajiin, mikä on varsin hyödyllinen tapa tarkastella tätä useinkin selväksi ja ongelmattomaksi käsitettyä asiaa.

Logiikalla ymmärretään tässä yhteydessä sitä, mitä tutkija tieteenharrastajana tekee *hyvin*. Tämä tarkoittaa, että tieteentekijöiden kognitiivinen tyyli eli heidän tapansa lähestyä tiedettä on enemmän tai vähemmän looginen. Loogista tapaa lähestyä tiedettä Kaplan kutsuu *käytetyksi logiikaksi* (logic-in-use). Käytetty logiikka ilmenee siinä, miten tutkija lähestyy tutkimusongelmaansa ja miten hän käytännössä suorittaa varsinaisen tutkimustyönsä. Kun tieteentekijä selostaa tutkimuksessaan käyttämänsä logiikkaa tekemällä tutkimusraportin, tällaista selostusta voidaan nimittää logiikan rekonstruoinniksi (reconstructed logic). Se on siis tutkimustulosten ja tutkimusprosessin esittämistä raportin muodossa muiden tarkasteltavaksi.

Käytetty logiikka, eli *tutkijan kognitiivinen tyyli, ja sen rekonstruointi eivät koskaan voi olla täysin yhdenmukaiset*. Kehittynyt logiikan käyttö johtaa hyviin tutkimustuloksiin, ja kieli, kulttuuri, tiedon taso, tutkimuksen luonne ym. seikat vaikuttavat käytettyyn logiikkaan, samoin tutkimusongelman erityispiirteet sekä olosuhteet, joissa tutkimusta suoritetaan. Parhaisiin mahdollisiin tutkimustuloksiin pääseminen edellyttää vahvaa logiikan käyttöä, parasta mahdollista tutkimusotetta vallitsevissa olosuhteissa. Käytetty logiikka siis vaihtelee paitsi tutkijan tiedon tason mukaan myös tutkimuksen aikana vallitsevien olosuhteiden mukaan. Kuten Kaplan sanoo, *on useampia kuin yksi tapa nylkeä kissa*.

Tutkimuksen varsinainen suorittaminen – kognitiivinen tyyli eli käytetty logiikka – tavallisesti edeltää sen rekonstruointia, ja käytetty logiikka voi olla parempi kuin sen rekonstruointi. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimus on voitu suorittaa parhaalla mahdollisella tavalla, mutta analysointi- ja raportinkirjoittamisvaihe eivät tee oikeutta varsinaiselle aineiston keräämiselle. *Käytetyn logiikan rekonstruointi on tieteellisten*

vaatimusten soveltamista tutkimustuloksiin. Ehkä kaikkein tavallisin logiikan rekonstruointiyritys on ns. hypoteettis-deduktiivinen menetelmä. Siinä rekonstruointia hallitsevat varsin tarkat tieteelliset normit. Logiikan rekonstruktioyritys itsessään on verrattavissa hypoteesiin; se ei ole pelkästään kuvaus siitä, miten tieteellinen työ on käytännössä suoritettu, sillä logiikka ei ole vain sitä, mitä tutkimuksessa on tehty, vaan myös sitä, mitä on jätetty tekemättä.

Hypoteettis-deduktiivinen rekonstruktio ei ota tarpeeksi huomioon vaihtoehtoisia tapoja tarkastella tutkimusongelmaa eikä vaihtoehtoisia tutkimusmahdollisuuksia. Logiikan rekonstruktio ei ole pelkkä tutkimusprosessin kuvaus myöskään sen vuoksi, että se pyrkii esittämään ihanteellisen tavan suorittaa tieteellistä tutkimusta. Kaikkein kyvykkäimmänkään tutkijan kognitiivinen tyyli – tapa tehdä kenttätutkimusta – ei ole koskaan täysin looginen. Käytetty logiikka sisällyttää itseensä myös epäloogisuuden, joka on mukana varsinaisessa tutkimustyössä. Logiikan rekonstruoinnissa näitä ei tavallisesti tuoda esille, koska tieteen normit eivät salli hyväksyttävässä tutkimuksessa epäloogisuutta.

Tieteentekemisen normit keskittyvät enemmän logiikan rekonstruointiin kuin tutkijoiden kognitiiviseen tyyliin, koska edellinen on tutkimuksen näkyvä tuotos, kun taas itse tutkimustyö on tieteellisen yhteisön ulottumattomissa. Varsinkin silloin, kun logiikan rekonstruointi on matemaattisesti tyylikästä, kuten hypoteettis-deduktiivisessa rekonstruktiossa, rekonstruktio voi olla varsin suostutteleva. Mutta ongelmana ei niinkään ole rekonstruktion tyylikkyys kuin se, miten hyvin rekonstruktio valaisee varsinaista tutkimusprosessia, käytettyä logiikkaa. Kaplan havainnollistaa hauskaasti tätä ongelmaa tarinalla juoposta, joka etsi katulyhdyn alta kauemmaksi pudottamaansa kotioven avainta, koska sitä oli helpompi etsiä katulyhdyn valossa. Tähän on verrattavissa liiallisen huomion kiinnittäminen analyysin ja tutkimusraportin "tieteellisyyteen" ja tieteellisen yhteisön hyväksynnän etsimiseen sen asemasta, että analyysissä keskityttäisiin mahdollisimman tarkasti varsinaiseen kenttätutkimusprosessiin ja kenttäaineistoon sekä sen loogiseen esittämiseen.

Yksi tämän oppikirjan tärkeimmistä tavoitteista on osoittaa kvalitatiivisen tutkimuksen moni-ilmeisyys ja ongelmallisuus. Varsinkin tutkimuksessa käytettyyn logiikkaan, tutkijoiden kognitiiviseen tyyliin liittyvät seikat painottuvat seuraavissa luvuissa. Kvalitatiivisen tutkimuksen suorittajan ei tule pelästyä, jos tutkimusprosessiin ei saada selviä normatiivisia ohjeita tieteellisestä yhteisöstä ja sen pelisäännöistä. Jokainen kvalitatiivista tutkimusta suorittava tuottaa tavallaan uusia tutkimusulottuvuuksia ja näkökulmia. Tällaiset ulottuvuudet ja näkökulmat jatkuvasti lisäävät ja muuttavat tieteellisiä normeja, jotka liittyvät kognitiivisen tyylin rekonstruointiin ja sitä koskeviin vaatimuksiin.

2 KENTTÄTYÖN VALMISTELU

Kenttätöön valmistelulla tarkoitetaan kaikkia niitä käytännön toimenpiteitä, jotka ovat tarpeen ennen varsinaiseen työhön ryhtymistä, mutta siihen kuuluu myös muun muassa seuraavanlainen metodologinen pohdinta:

Sopiva kohderyhmä

Selvitettävä, missä tutkimus voidaan tehdä.

Arvioitava kohderyhmän, tutkimusongelman ja käytettäväksi aiottujen kenttätömenetelmien yhteensopivuutta.

Suunniteltava on myös tutkimuksen rahoitus ja ajoitus.

On harkittava mahdollisen apuhenkilöstön koulutusta ja / tai yhteistyötä muiden tutkijoiden kanssa.

On mietittävä, miten päästään yhteyteen valitun kohderyhmän kanssa.

On pohdittava, miten aktivoidaan tutkimuskohteet.

Kvalitatiivisen tutkimuksen onnistuminen on usein suuresti riippuvainen ulkopuolelta tulevista vaikutteista. Koska se vaatii tutkijalta joustavuutta, on vaikea laatia yleispäteviä, joka tilanteeseen sopivia sääntöjä tutkimuksen valmisteluista ja

tutkimuksen suorittamiseen liittyvistä seikoista. Voidaan kiinnittää huomiota ainoastaan joihinkin kaikille tutkijoille yhteisiin pulma-alueisiin, vaikka pulmien sisältö onkin tutkimus- ja tutkijakohtainen.

2.1 Tutkimusongelma

Muuan tärkeimmistä ongelman valintaan liittyvistä seikoista on tutkijan *henkilökohtainen mielenkiinto* johonkin määrättyyn asiaan tai kohderyhmään. Kvalitatiivinen tutkimus vaatii paljon tekijältään, ja jotta tutkija todella panisi siihen kaikki henkilökohtaiset resurssinsa, hänen on oltava kiinnostunut tutkimushankkeesta. Jokaiselle kvalitatiivisia menetelmiä käyttävälle tutkijalle tulee kentällä eteen lukuisia tilanteita, jolloin hänen motivaationsa ja kärsivällisyytensä joutuvat koetukselle. Henkilökohtaisen motivaation voimakkuus on usein se tekijä, jonka avulla tutkija pääsee kriisitilanteiden yli. Esimerkiksi asunnottomia alkoholisteja tutkinut Lasse Murto kertoo, että tutkimus käynnistyi lähinnä turistinomaisesta alkuinnostuksesta. Tutkija näki tietynlaista romanttisuutta asunnottomien alkoholistien elämäntavassa, johon hän oli kiinnittänyt huomiota etenkin kesäaikana. Tämä ryhmä veti häntä puoleensa. (Suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978.)

Taloudelliset resurssit on ongelman rajaamisessa myös otettava huomioon.

Tutkimukseen tarvittava rahoitus tulee useimmiten ulkopuolisista lähteistä, ja usein rahoittajilla on oma sanansa sanottavana ongelmaa valittaessa. Ongelmiin, joita rahoittaja ei koe tutkimisen arvoisiksi, ei rahoitusta tietenkään tule, vaikka tutkija itse pitäisi niitä kiinnostavina. Ongelman valinnassa yhdistyvät täten tutkijan omat ja rahoittajien intressit. Joskus tutkimuksen kohderyhmä on tutkimuksen alkuunpanija ja myös rahoittaja. Tällaisissa tapauksissa tutkimusongelma saattaa olla varsin pitkälle määritetty jo ennen tutkimuksen alkua. W. F. Whyte, joka voi laatia tutkimussuunnitelmansa jokseenkin vapaasti, kertoo oman tutkimusongelmansa muotoutumisesta mm. seuraavaa:

Kiinnostukseni taloustieteeseen ja sosiaaliin uudistuksiin veivät minua Street Corner Societyn suuntaan. Yksi kaikkein selkeimmistä muistikuvistani oppikouluajoiltani on päivä, jolloin vierailin koululaisryhmän kanssa Philadelphian slummeissa ... Minulla

oli tavallinen nuoren miehen tarve tehdä hyvää näille ihmisille ... Aloin silloin tällöin ajatella mahdollisuutta palata tuollaiselle alueelle ja todella oppia tuntemaan sen ihmiset ja ne olosuhteet, joissa he elivät ... Kun valmistuin Swarthmoresta vuonna 1936, sain apurahan [Harvardin yliopistosta] ... Aloitin varsin kiteytymättömästi ajatuksesta, että haluaisin tutkia slummialueita ... Tutkimussuunnitelmani käsitti alkuvaiheissa sellaisia aiheita kuin alueen historia, talous (elintaso, asuminen, markkinointi, jakelu ja työllisyys), politiikka (poliittisen organisaation rakenne ja sen suhde ammattirikollisuuteen ja poliisiin), koulutusmallit ja huvitukset, kirkko, julkinen terveydenhuolto ja – voitteko kuvitella – sosiaaliset asenteet. Ymmärrettävästi tämä oli enemmän kuin yksi mies pystyi tekemään, joten suunnittelin siitä kymmenen miehen projektin. Tämän suunnitelmani kanssa lähestyin apurahoja antavan säätiön sihteeriä ... Hendersonilta mammuttisuunnitelmani sai kylmän suihkun. Hän sanoi, että koska omat kenttäkokemukseni olivat varsin vajavaiset, tällaisia suurhankkeita ei pitäisi suunnitella ... Kun käyn läpi näitä eri tutkimussuunnitelmiani, merkittävän seikka niissä näyttää olevan se, että ne olivat varsin kaukana siitä, miten varsinainen tutkimus tehtiin. Työskennellessäni viitekehys muuttui astetta sosilogisemmaksi, ja päädyin vihdoinkin suunnitelmaan, jossa pääpaino oli ihmisten ystävyysuhteiden sosiometrisessä tutkimuksessa. (Whyte 1955, 279–288, suom. tekijä.)

Rahoituksen saaminen kvalitatiiviseen tutkimukseen saattaa joissakin tapauksissa olla rahoittajien ennakolluulojen vuoksi vaikeampaa kuin jos käytettäisiin tilastollisia menetelmiä. Usein rahoittajat tuntuvat vaativan miltei tutkimustulosten esittämistä anomuksissa. Rahoittajat ja tutkimusten tilaajat ovat paremmin tottuneet käsittelemään ja hyödyntämään tilastollisia tuloksia. Kvalitatiivisia menetelmiä käyttävän tutkijan on pyrittävä vakuuttamaan mahdolliset rahoittajat siitä, että määrätynlaista tietoa ei voida saada tilastollisin menetelmin.

Tutkimusongelmaa valittaessa ja kehiteltäessä on hyödyllistä muistaa kvalitatiivisten menetelmien käytön joustavuus. Se suo usein mahdollisuuksia erilaisiin kokeiluihin, ennen kuin on välttämätöntä päättää varsinaisesta lopullisesta tutkimusongelmasta. Monista tehdyistä kvalitatiivisista tutkimuksista ilmeneekin, että ongelma on muuttanut muotoaan kenttätöön edetessä tai jopa kokonaan vaihtunut, kun kentältä

saadut vaikutteet on otettu huomioon. Rahoittajien tulee kuitenkin olla selvillä ongelman kehittymisestä, varsinkin jos muutokset ovat suuria.

Tutkimusongelman kehittyminen tarkennettuun ja tiiviimpään muotoon tutkimusprosessin aikana on kvalitatiivisessa tutkimuksessa jo osa analyysiä. Sen mukaan, millainen on tutkijan kysymyksenasettelu, suuri osa itse analyysistä voi tapahtua jo varsinaisen kenttätöön aikana. Havainnollistaakseni tutkimusongelman muuttumisprosessia kuvailen ongelman kehittymistä omassa mustalaistutkimuksessani. (Grönfors 1977, 1979, 1981.) Ongelma kehittyi seuraavasti:

Esimerkki

Varsinaisiksi lopullisiksi tutkimusongelmikseni tuli kaksi erillistä ongelmaa: mustalaisten ja poliisin vuorovaikutussuhteen tarkastelu (1979) ja mustalaisten verikostoinstituution selvittäminen (1977). Kun tutkimusta suunniteltiin, en ollut edes tietoinen mustalaisten verikostoinstituutiosta. Prosessin kulku oli suunnilleen seuraava: Olin aiemmin tutkinut erään etnisen vähemmistön, Uuden-Seelannin maorien, ongelmia (Grönfors 1973; Mugford & Grönfors 1978, 58–61). Kosketukset maoriväestöön ja heidän parissaan suorittamani tutkimustyö oli herättänyt kiinnostukseni etnisten vähemmistöjen ongelmiin ja erityisesti tilanteisiin, joissa vähemmistö kohtaa yhteiskunnan valtakoneiston. Olin Englannissa, kun uuden tutkimuksen aloittaminen väitöskirjatyötä varten tuli ajankohtaiseksi. Halusin Suomeen, josta olin ollut pitkään poissa. Ryhdyin miettimään, minkälaisia vähemmistöjä voisin Suomessa tutkia. Mieleen tulivat saamelaiset ja mustalaiset. Intuiitiivisesti ajattelin, että mustalaiset ovat vähemmän tutkittuja, ja myös heidän suhteensa suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen valtakoneistoon saattaisi olla mielenkiintoinen. Päätin selvittää, millaisia mahdollisuuksia olisi ryhtyä tutkimaan Suomen mustalaisia ja heidän suhteitaan lähinnä oikeudelliseen valtakoneistoon. Tältä pohjalta osoitin anomuksen opetusministeriölle ja sain vuoden vaihtostipendin.

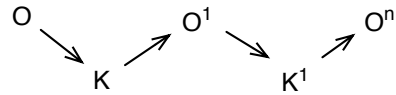
Kun aloitin kenttätöitä, tein tunnusteluja suomalaiseen poliisiin, jonka ajattelin olevan hyvä lähtökohta kyseisen asian selvittämiseksi. Suoranaisia kontakteja mustalaisiin en

tässä vaiheessa ajatellut lainkaan tarpeellisiksi. Yritin muun muassa päästä mukaan poliisin partioihin, joiden kautta toivoin saavani tutkimuksessani tarvitsemani materiaalin. Poliisi ei kuitenkaan halunnut tutkijaa riesakseen. Samoihin aikoihin satunnaiset kosketukset mustalaisiin auttoivat minua ymmärtämään, että mustalaisia koskeva tutkimusaineisto oli varsin vähäistä, minkä lisäksi se suurelta osin oli enemmistön ehdoilla tallennettua tietoa ja siten sopimatonta tutkimuksessani käytettäväksi. Alkoi tulla ilmeiseksi, että minun oli saatava syvempi kontakti mustalaisiin ja heidän yhteisöönsä. Ongelman painopiste siirtyi poliisista ja heidän työstään mustalaisiin ja heidän yhteisöönsä.

Huomion siirtyminen mustalaisiin merkitsi sitä, että varsinaiselle tutkimukselle suunnittelemani aika – yksi vuosi – ei lähestulkoonkaan ollut riittävä. Tiesin, että pääsy mustalaisyhteisöön tutkijana tulisi olemaan vaivalloista, koska mustalaiset ovat aina ja kaikkialla pyrkineet välttämään tutkijoita. Suomen Akatemian kahden vuoden lisärahoitus kuitenkin mahdollisesti ainakin yritykset päästä sisälle mustalaisten yhteisöön.

Kun olin onnistunut pääsemään mustalaisyhteisöön osallistuvana havainnoitsijana, varsinainen tutkimusongelma alkoi hahmottua selkeämmin, ja sen lisäksi tuli mukaan aivan uusi tutkimusongelma. Kenttätöitä tehdessäni törmäsin usein ja monin tavoin mustalaisten verikostoinstituutioon, jonka symbolinen ilmentymä – välttämiskäyttäytyminen – hallitsee monien mustalaisten jokapäiväistä elämää. (Ks. tarkemmin Grönfors 1977, 119–130.) Jotta mustalaisten sosiaalinen järjestelmä ja heidän suhteensa suomalaiseen yhteiskuntaan olisi tullut ymmärrettäväksi, verikostoinstituution tarkempi analyttinen selvitys oli välttämätöntä. Jätinkin alkuperäisen ongelman mustalaisten ja viranomaisten välisistä suhteista vuodeksi kokonaan rauhaan ja keskityin tämän uuden ongelman selvittelyyn. Sen pohjalta syntyi sitten ensimmäinen tutkimusraporttini *Blood Feuding among Finnish Gypsies* (Grönfors 1977). Vasta kun se oli valmistunut, palasin selvittämään alkuperäistä ongelmaani mustalaisten suhteesta suomalaiseen poliisiin.

Tutkimusongelman ja kenttäkosketuksen suhde kvalitatiivisessa tutkimuksessa voidaan esittää yksinkertaisella kaaviolla seuraavaan tapaan (ks. kaavio 1):

KAAVIO 1. Tutkimusongelman ja kenttäkosketuksen suhde

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa ongelman muuttuminen kenttäkosketuksen myötä on enemmän sääntö kuin poikkeus. Tutkijan on syytä varautua siihen jo etukäteen välttyäkseen turhautumiselta, jos tutkimusongelman tarkentaminen tai jopa muuttaminen tulee ajankohtaiseksi.

Kenttämenetelmien valinnassa on varmistuttava kvalitatiivisten menetelmien käytön tarkoituksenmukaisuudesta. Se ei ole tarkoituksenmukaista, jos aineisto on helpommin, tarkemmin ja tehokkaammin kerättävissä jo olemassa olevista lähteistä. Ei kannata käyttää kvalitatiivisia menetelmiä esimerkiksi silloin, kun kerätään demografista tietoa asioista. Kuitenkin on mahdollista, että tutkija joutuu keräämään jopa demografisia tietoja tutkimuskohteiltaan kvalitatiiviseen tapaan. Tällaisen tiedon kerääminen esimerkiksi kylätutkimuksen yhteydessä on varsin tavallista, ja usein se onkin yksi ensimmäisistä tehtävistä, kun tutkija saapuu kylään. Demografisten tietojen systemaattinen kartoittaminen antaa tutkijalle nopeasti jonkinlaisen yleiskuvan kylän asujaimistosta ja myös heti alkuun tutustuttaa tutkijan mahdollisimman moneen kylän asukkaaseen. Antropologeille, jotka saapuvat vieraan kulttuurin pariin, demografisten tietojen kerääminen on usein välttämättömyys, koska niitä ei ole helppo saada muista lähteistä. (Ks. esim. Williams 1967, 17.)

Yleistäen voidaan sanoa, että silloin kun sosiaaliseen toimintaan ei liity mitään moraalisia arvostuksia, tiedot tällaisesta toiminnasta saadaan helpommin

kvantitatiivisin kenttämenetelmin. Olisi resurssien tuhlausta yrittää selvittää esimerkiksi väestön perunankulutusta havainnointimenetelmää käyttäen, jos oletetaan, että tällaiseen tietoon ei liity seikkoja, jotka estäisivät sen rehellisen ilmoittamisen surveylomakkeella. (Vrt. Johnson 1975, 20–21.) Varauksena kuitenkin on mainittava, että vaikka toimintaan ei liittyisikään mitään moraalisia arvostuksia, joissakin tapauksissa tällaisia toimintoja pidetään niin ”itsestään selvinä”, että tutkittavat eivät kykene niitä tyydyttävästi erittelemään. Tällöin toiminta ei tule tiedostetuksi siten kuin esimerkiksi vastaaminen kyselylomakkeeseen vaatisi. Toiminta voi myös olla sen luonteista, että se ei helposti taivu kysymysten muotoon, jolloin ehkä koko prosessin kuvaus on tarpeen, tai sellaista, että sen luokittelu on mahdotonta. Tällaisissa tapauksissa on turvauduttava kvalitatiivisiin menetelmiin, vaikka kyseisiin seikkoihin ei liitykään mitään selviä moraalisia arvostuksia.

2.2 Tutkimuksen suunnittelu

Se, mitä edellä sanottiin ongelman valinnasta, pätee pääpiirteissään koko tutkimuksen suunnitteluun. On tärkeää, että suunnittelu pyritään pitämään mahdollisimman avoimena, joustavana ja kentällä tuleville vaikutteille alttiina. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kvalitatiivisia menetelmiä käyttävä tutkija ryhtyy tutkimukseensa valmistautumatta. Tutkijan tulee perehtyä alan kirjallisuuteen, selvityksiin ja yleensä kaikkeen mahdolliseen materiaaliin, jota kyseiseltä tutkimusalueelta on olemassa. Myös relevanttiin menetelmä- ja teoreettiseen kirjallisuuteen olisi syytä tutustua. Koko suunnittelu olisi suoritettava huolellisesti olemassa olevan tiedon pohjalta. Periaatteena on kuitenkin se, että etukäteen tehdyn tutkimussuunnitelman tulisi vaikuttaa mahdollisimman vähän saadun tiedon luonteeseen.

Kvalitatiivinen tutkimus, kuten tutkimus yleensä, rakentuu vahvan teoreettisen ja menetelmällisen pohdiskelun varaan, mutta kvalitatiivisten menetelmien käyttäjän tulee myös varautua yllättäviin käänteisiin, joita kentällä tulee eteen. Tällaiset yllättävät käänteet ja odottamattomat tilanteet tutkija kääntää tutkimuksen eduksi. Juuri näihin ennalta odottamattomiin seikkoihin varsin usein liittyy ns. uutta tietoa, josta on apua teorianmuodostuksessa, ja sen vuoksi tutkijan ei tule lannistua, jos

ennakkovalmisteluista ei löydy selvää toimintamallia. Jos katsotaan, että surveymenetelmällä tehdyn tutkimuksen onnistumisen yhtenä edellytyksenä on tutkimuksen tarkka suunnittelu, huolellisesti valmistellut kysymykset ja vakiointi, silloin kvalitatiivinen tutkimus käyttää hyväkseen vakioinnin puutetta, joustavuutta. Vakioinnin puute ja *tutkimuksen kulun yleinen joustavuus ei kuitenkaan merkitse valmistelemattomuutta*, vaan sitä, että tutkija on avoin kentältä tuleville vaikutteille, joiden tehokas hyödyntäminen tutkimuksessa on yksi sen onnistumisen edellytyksiä.

Tutkimuksen suunnittelulla tarkoitetaan sen koko kulun pääpiirteittäistä suunnittelua alkuvalmisteluista analysointiin asti. Tapa, jolla kenttään saadaan kosketus, tutkimusmenetelmien valinta, kenttämuistiinpanojen pitäminen ym. vaikuttavat puolestaan siihen, millä tavalla kerättyä kenttätietoa voidaan analysoida. Näin ollen tutkimuksen lopputulos – tutkimusraportti analyseineen – tulisi ottaa huomioon jo kenttätutkimusta suunniteltaessa. Mutta näiden seikkojen huomioonottaminen tutkimuksen suunnitteluvaiheessa ei saa vaikuttaa tutkimuksen edistymistä kangistavasti. On muistettava, että muutos yhdessä toimenpiteessä aiheuttaa muutoksia sitä seuraavissa toimenpiteissä, ja tutkijan pitää pystyä arvioimaan, kestävätkö hänen käytännölliset ja henkiset voimavaransa nämä muutokset. Mitä huolellisemmin valmistaudutaan sitä helpommin luonnollisesti päästään kenttätutkimukseen. Kenttätutkimuksen kitkaton sujuminen puolestaan vaikuttaa saatuihin tutkimustuloksiin.

2.2.1 Tutkimuksen kustannusarvio

Jos tutkimustyö on suhteellisen mittava, varsinaisen tutkimuksen yksityiskohtaisempaa suunnittelua varten tarvitaan *esitutkimusvaihe*. Sen lisäksi, että esitutkimus selvittää mahdollisuuksia ja vaikeuksia, se auttaa varsinaisen tutkimuksen rahoitustarpeen tarkemmassa suunnittelussa. Tutkimuksia rahoittavat julkisoikeudelliset yhteisöt, säätiöt ja laitokset mielellään näkevät ainakin suuremmissa tutkimushankkeissa rahoitusanomusta edeltävän esitutkimusvaiheen tulokset. Esitutkimusvaihe hyödyttää sekä tutkijaa, joka pystyy suunnittelemaan varsinaisen tutkimuksen kulun perustellummin kuin ilman esitutkimusta, että

tutkimuksen rahoittajaa, joka saa selvemmän kuvan tutkimuksen toteuttamismahdollisuuksista. Esitutkimusvaiheen laajuus riippuu varsinaisen tutkimuksen aiotusta laajuudesta. Esitutkimusvaihetta suunniteltaessa tulee ottaa huomioon, että kysymyksessä on suhteellisen pintapuolinen ongelma-alueen kartoittaminen, ja koska tutkimuksiin liikenevät varat ovat yleensä varsin rajalliset, ei näistä pitäisi käyttää suhteettoman suurta osaa esitutkimuksiin.

Varsinaisen tutkimuksen kustannukset voidaan jakaa kolmeen pääkustannuslajiin: palkkakustannuksiin, matkakustannuksiin sekä laite- ja tarvikkekustannuksiin. Tutkimus- ja apuhenkilöstön palkkauksessa on otettava huomioon varsinaisen rahapalkan lisäksi palkan sivukulut. Palkan sivukuluista saa ajankohtaista tietoa esimerkiksi verovirastoista, yliopistojen palkkatoimistoista tai Suomen Akatemiasta (ks. myös www.palkka.fi). Henkilöstön palkkaus ainakin niissä tapauksissa, joissa aiottu rahoittaja on julkisyhteisö, kuten eri ministeriöt tai Suomen Akatemia, määräytyy tarkan palkkausnormiston mukaan, jossa palkan määrä perustuu henkilön koulutukseen, tehtäviin ja kokemukseen. Tietoja näistä saa aiotulta rahoittajalta. Kun haetaan rahoitusta muista Pohjoismaista, noudatetaan kyseisen maan käytäntöä. Niistä kannattaa ottaa selkoa hyvissä ajoin ennen hakemustarjousajan päättymistä.

Opiskelijatöinä suoritettavissa, kuten pro gradu -tutkielmaan johtavissa tutkimuksissa, joihin on vaikeampi käyttää normaaleja tutkimusrahoituskanavia, palkkaus määräytyy tavallisesti käytettävissä olevan rahoituksen mukaan. Yleensä opiskelijatyönä tutkimusta suunnittelevat saavat varautua siihen, että rahoitusmahdollisuudet ovat suhteellisen vähäiset, ja niissäkin tapauksissa, joissa rahoitus järjestyy, palkkaus on tavallisesti huomattavasti yleisten normien alapuolella.

Matkakustannukset määräytyvät luonnollisesti tutkimuksen luonteen mukaan. Hyväksyttäväksi katsotaan tavallisesti tutkimuksen tekijän asuinpaikkakunnan ja tutkimuspaikkakunnan väliset matkakustannukset. Näiden matkojen määrä tietenkin riippuu matkan pituudesta. Kvalitatiivisesti suuntautuneen tutkijan yleensä oletetaan asuvan ainakin jonkin aikaa tutkimuspaikkakunnalla. Tällaisessa tapauksessa on kohtuullista anoa asumisesta aiheutuvat ylimääräiset kustannukset joko päivärahana

tai vuokrana. Julkishallinnollisissa yhteisöissä tavallisesti noudatetaan virallisesti vahvistettuja normeja näiden kustannusten korvaamisessa. Jos tutkimuskenttä on laaja ja sen luonteinen, että se edellyttää matkustamista kentällä, kannattaa tästä yrittää keskustella mahdollisen rahoittajan kanssa ennen anomusta, jotta matkakustannukset voitaisiin kattaa rahoittajallekin sopivalla tavalla.

Myös *kulutustarvike- ja laitekustannukset* määräytyvät aiotun hankkeen mukaan. Yksittäiseen projektiin tuskin kannattaa anoa tavallisimpia laitteita, kuten kannettavaa tietokonetta, nauhureita, valokuvausvälineitä sekä ääni- ja kuvatallentajia, jotka usein on mahdollista saada lainaksi. Kvalitatiivisessa sosiologisessa tai antropologisessa kenttätutkimuksessa erityislaitteiden tarve on varsin harvinaista. Sen sijaan on yleensä aiheellista varata budjettiin riittävä summa ns. kulutustarvikkeiden hankintaan. Kulutustarvikkeita, jotka kannattaa ottaa huomioon budjetissa, ovat muun muassa paperi, kynät, puhelu- ja postimaksut.

Tutkimuksen kestäessä on rahoitus suunniteltava siten, että rahan käyttö sujuu budjettisuunnitelman mukaisesti. On huolehdittava siitä, että esimerkiksi tarvikkeisiin varatut rahat eivät lopu juuri silloin, kun niitä eniten kaivattaisiin eli siinä vaiheessa, kun tutkimustuloksia ryhdytään työstämään. Apuhenkilöstön palveluksia käytettäessä on muistettava, että esimerkiksi litterointipalvelua tarvitaan kaikkein kipeimmin silloin, kun tehdään tutkimuksen analyysia ja loppuraporttia. Kun apuhenkilöstön palkkaamiseen käytettävät määrärahat ovat rajalliset, tutkimuksesta vastaavan on tarkkaan harkittava, milloin tällaisen henkilöstön käyttö on todella tarpeen. On tavallista, että kenttämuistiinpanot annetaan puhtaaksikirjoitettaviksi, mutta se ei ole aina suositeltavaa eikä tarpeellista (ks. luku 6.1).

Tutkimuksen menoista on pidettävä huolellista kirjanpitoa. Yleensä tätä vaativat myös tutkimuksen rahoittajat. Jos useat henkilöt tekevät hankintoja, kaikkien tutkimukseen osallistuvien kannalta on ehkä selvintä menetellä siten, että tutkimuksen vastaava johtaja hyväksyy hankinnat. Mikäli on aihetta odottaa, että rahoittaja pitää joitakin hankintoja tulkinnanvaraisina, niistä on syytä neuvotella etukäteen. Tästä, kuten muistakin tutkijan ja rahoittajan välillä käydyistä neuvotteluista, tulisi olla kirjallinen

vahvistus. Ei ole mitään syytä olettaa, että esimerkiksi julkisoikeudellisen yhteisön edustajan suullinen lausunto olisi sen sitovampi kuin muidenkaan.

2.2.2 Tutkijan yksityiselämän järjestäminen kenttätutkimuksen ajaksi

Tästä varsin tärkeästä asiasta on hyvin vähän keskusteltu menetelmäkirjallisuudessa. Kuitenkin usean kirjan kiitoslehdiltä löytyy mainintoja "kärsivällisestä aviomiehestä", "uhrautuvasta aviovaimosta" ja "ymmärtäväisistä mutta vähälle huomiolle jääneistä lapsista". Sen sijaan näillä sivuilla ei ole koskaan puhuttu haaksirikkoutuneista avioliitoista, tutkijoiden välisistä rakkaussuhteista, tutkijan ja tutkittavien välisistä traumaattisista seksuaalisuhteista, taloudellisesta ahdingosta, terveyden menetyksestä ym. Kuitenkin omaa ja kollegoiden henkilökohtaista historiaa ajatellessaan voi todeta, että varsin usealle on tapahtunut jonkinlainen perustavaa laatua oleva elämänmuutos tutkimuksenteon suoranaishana tai epäsuorana seurauksena. Kuten koko tutkimusprosessi ovat myös tutkijan henkilökohtaiset tutkimusprosessiin liittyvät tunteet, kokemukset ja tapahtumat usein ainutlaatuisia eikä niitä voida yleistää. Voidaan kuitenkin käsitellä joitakin mahdollisesti esiintulevia ongelmia, jotka saattavat johtaa henkilökohtaiseen kriisitilanteeseen. Mitä totaalisempi on tutkijan yhteydenpito tutkimuskohteisiinsa ja mitä vähemmän hänellä on kontakteja normaaliin miljööseensä, sitä suuremmat ovat henkilökohtaisen kriisin mahdollisuudet. On luonnollista, että tutkijan henkinen ja fyysinen tila tutkimuksen aikana vaikuttaa myös tutkimustuloksiin, ja näin ollen sen käsittelyä ei voida sivuuttaa tässäkin yhteydessä.

Vaikka tutkimuskenttä olisikin lähellä tutkijan yksityistä miljöötä, kvalitatiivinen tutkimus joudutaan suorittamaan ajankohtina, joista määräävät kohderyhmä ja tutkimuksen luonne. Tällainen tutkija voi harvoin järjestää työaikaansa normaalin työajan ja rutiinin puitteisiin. Työskentely on epäsäännöllistä ja usein vaikeasti ennakoitavissa, ja tutkijan yksityisten henkilösuhteiden hoitaminen todennäköisesti kärsii. Usein tutkija kenttätutkimuksensa aikana tavallaan elää tutkimukselleen: joko ei osallistu lainkaan läheistensä elämään tai sitten vetää nämä mukaan omaan työhönsä ikävystymiseen asti. Kenttätutkija tapaa uusia ihmisiä ja usein viettää iltoja,

vuorokausia tai viikkoja poissa kotoa. Vaikka tästä ei seuraisikaan mustasukkaisuuskohtauksia, niin perheellinen tutkija ainakin joutuu jättämään kodinhoidon ja lasten kasvatuksen tutkimukseen osallistumattoman puolison harteille. Kvalitatiivista tutkimusta suorittava vaatii paljon läheisiltään, ja onkin syytä miettiä, vaatiiko hän liikaa. Tutkimuksen mahdollisista seurauksista tutkijan ja hänen läheistensä elämälle on keskusteltava ennen tehtävään ryhtymistä.

Kun tutkija joutuu eroon perheestään pitkähköksi ajaksi – kun kenttätö tehdään esimerkiksi vieraassa maassa – ensimmäisiä ratkaisuja on se, lähteekö hän yksin vai perheensä kanssa. Usein puolisollla on oma työnsä tai lapset ovat siinä iässä, ettei heitä voi ottaa mukaan. Mutta jos perheen osallistuminen kenttätömatkaan on muuten mahdollista, kannattaa harkita varsin tarkoin hyödyt ja haitat myös tutkimusteknisesti. Perheen ottaminen mukaan saattaa auttaa tutkijaa sopeutumaan kenttätilanteeseen. Sen lisäksi, että perheen mukanaolo ehkä vaikuttaa tutkimustyön tärkeässä alkuvaiheessa edullisesti jonkinlaisena turvallisuuden lähteenä ja "normaalina" ympäristönä vieraan kulttuurin parissa, se saattaa myös helpottaa kontaktien saamista tutkittaviin. Esimerkiksi lapset varsin usein toimivat sillanrakentajina. Tapa, jolla tutkijan perhe sopeutuu tai sopeutetaan tutkittavaan yhteisöön, antaa usein oivallisen mahdollisuuden yhteisön kulttuurin ja rakenteiden selvittämiseen nopeammin ja laajemmin kuin, jos tutkija olisi kentällä yksin. Tutkijan perheenjäsenistä voi tulla siis sekä kanssatutkijoita että tutkimuskohteita. Heidän kauttaan voidaan saada arvokasta tietoa asioista, joista tutkija sukupuolensa tai ikänsä vuoksi ei ehkä muuten sitä saisi. Hyötynä voidaan pitää myös sitä, että tutkijalla kenttätöön aikana on mahdollisuus normaaliin perhe-elämään, jolla saattaa joskus olla varsin ratkaiseva merkitys hänen henkiselle tasapainolleen.

Mahdollisuus normaaliin perhe-elämään voi myös häiritä tutkijan työtä, koska perhe-elämän vaatimukset saattavat joskus olla ristiriidassa tutkimustavoitteiden kanssa. Käytännön järjestelytkin ovat joskus ongelmallisia. Esimerkiksi perheellä, jossa on pieniä lapsia, on erilaiset asumistasovaatimukset kuin yksinäisellä tutkijalla; lasten koulunkäynti saattaa keskeytyä tai häiriytyä muuton vuoksi; tai aviopuoliso tai lapset eivät kaikesta huolimatta pysty sopeutumaan uusiin olosuhteisiin.

Mikäli kysymyksessä on outo ja epäterveellisenä tai jopa vaarallisenä pidettävä ympäristö, perheen ja varsinkin lasten mukaan ottamista on harkittava huolellisesti. Jos tutkijan on muutettava vieraaseen maahan, hänen on mahdollisuuksien mukaan selvitettävä etukäteen paikalliset terveysvaarat. Maailman terveysjärjestöltä (World Health Organisation) saa tarvittavat tiedot, ja niitä voi antaa myös asianomaisen maan edustajisto. Etenkin trooppisille alueille lähtevien kannattaa ottaa yhteyttä trooppisiin sairauksiin erikoistuneeseen lääkäriin, joka voi antaa ohjeita paikallisten sairauksien ehkäisyssä ja lääkityksessä. Mahdolliset rokotukset tulisi ottaa riittävän ajoissa, ja lääkärin kanssa kannattaa keskustella ensiapulaukun sisällöstä. Ensiapulaukkuu suunnitellessaan lähtijän pitäisi ottaa yhteys kyseisen maan edustajaan välttyäkseen viemästä maassa mahdollisesti kiellettyjä lääkkeitä. On myös muistettava, että sairaudet eivät ole ainoa vaara, joka kenttätutkijaa saattaa kohdata. Näistä vaaroista kuitenkin harvoin puhutaan alan kirjallisuudessa. Esimerkiksi saamelaisutkijana tunnetun Robert Pehrsonin kirjasta *The Bilateral Network of Social Relations in Könkämiä Lapp District* ainoastaan tarkkaavainen lukija löytää maininnan, että kirjoittaja kuoli kentällä Pakistanissa vuonna 1955 (Pehrson 1957).

Verikostotutkimukseni julkaisemista seuranneessa tilanteessa, jota käsitellään tarkemmin tuonnempana (ks. luku 7.4 ja liite 1), tutkimusapulaiseni ja omaa henkeäni uhattiin. Koska vaaratilanteesta huonosti selvinnyt tutkija tuskin on voinut viedä tutkimustaan loppuun, meillä ei valitettavasti ole tällaisista tilanteista tietoja, joita muut tutkijat voisivat käyttää hyödykseen. Vaaratilanteita saattaa syntyä kun tutkitaan esimerkiksi rikollista tai muuten poikkeavaa käyttäytymistä, alkoholin ja huumeiden väärinkäyttöä ja joissakin maissa jopa valtakoneistoa, kuten poliisia. Joko henkisen tai ruumiillisen vaaran mahdollisuus tulisi ottaa huomioon jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa.

2.2.3 Tutkimusapulaisten käyttö ja koulutus

Kvalitatiivisin menetelmin suoritettu kenttätutkimus on usein varsin henkilökohtaista tutkimusta ja näin pitää ollakin. Hyvä tutkija vaatii paljon itseltään ja varautuu antamaan paljon itsestään myös tutkittaville. Tutkimuksessa, jossa käytetään

tutkimusapulaisia, näiden valintaan ja koulutukseen on kiinnitettävä tavallista enemmän huomiota. Tutkimusapulaiset voivat olla joko päättäjien oppilaita tai kollegoja, mutta myös tutkimuskohteiden parista valittuja tai valikoituneita.

Tutkimusapulaisten tulee olla henkilöitä, joiden kanssa luottavainen yhteistyö on mahdollista. Heidän on pystyttävä toimimaan henkilökohtaisella tasolla tutkittavien kanssa, mutta myös muun tutkimushenkilökunnan kanssa. Varsinkin kvalitatiivisin menetelmin suoritettussa tutkimuksessa sopiva persoonallisuus saattaa olla tärkeämpi tekijä kuin muodollinen pätevyys. On helpompaa opettaa tutkimuksen tekninen suoritus kuin oikea tutkimusasenne. Empatia, kyky kuunnella, tehdä havaintoja, keskustella ja ennakoita tilanteita sekä arvostelu- ja mukautumiskyky, todellisuudentaju, välittömyys, huolellisuus, laaja kokemuspiiri elämän eri aloilta, yhteistyöhalukkuus ja huumorintaju ovat ainakin joitakin henkilökohtaisia ominaisuuksia, joita edellyttäisiin tutkimusapulaiselta. Muodollista koulutusta pitäisin vähemmän tärkeänä. Tavallisesti tutkimuksesta vastaava henkilö on enemmän mukana varsinaisessa analysointityössä kuin tutkimusapulaiset. Koska varsinkin osallistuva ja osallistava tutkimus vaatii tekijältään paljon, ei sopivien tutkimusapulaisten löytäminen ole aina helppoa.

Ennen varsinaista kenttätöitä tutkimusapulaiset, joilla ei tämänlaatuista tutkimuksesta ole kokemusta, tulee huolellisesti valmentaa ja kouluttaa. Jos on mahdollista käyttää heitä esitutkimusvaiheessa, voidaan henkilökunnan koulutus liittää esitutkimukseen. Ellei tällaista mahdollisuutta ole, tulisi järjestää säännöllisiä koulutustilaisuuksia harjoitustehtävineen. Esimerkiksi yhteydenottoa vieraisiin ihmisiin voi suhteellisen helposti harjoitella vaikkapa liikennevälineissä ym. paikoissa, joissa ihmiset joutuvat luonnostaan toistensa läheisyyteen. Samoin havaintojenteon harjoitteluun on koko ajan tilaisuuksia.

Jos on useampi kuin yksi koulutettava, voidaan järjestää erilaisia yhteisiä tilanteita, joilla pyritään yhtäältä harjoittamaan yleistä havainnointiherkkyyttä mutta toisaalta myös yhdenmukaistamaan havainnoinnin suuntaamista, mikäli se katsotaan tarpeelliseksi. Tutkija esimerkiksi menee koulutettaviensa kanssa paikkaan, jossa

ihmiset osallistuvat keskinäiseen kanssakäymiseen. Tällainen paikka voi olla vaikkapa ravintola, jossa tutkimusapulaisten selitetään kenttä ja mahdollisesti myös rajallinen ongelma. Sen jälkeen he itsenäisesti tekevät havaintonsa. Saatua tuloksia verrataan keskenään ja keskustellaan varsinkin niiden eroista. On mahdollista, että eroavat tulokset johtuvat teknisistä seikoista, kuten fyysisesti erilaisista havainnointimahdollisuuksista. Erot eivät siis välttämättä johdu erilaisesta havainnointikyvystä eivätkä erilaisesta kiinnostuksesta. Aina ei eriytynyt havainnointi tutkijoiden välillä ole edes tuomittavaa tutkimuksen kannalta, vaan sitä voidaan myös hyödyntää tutkimuksessa. On luonnollista, että esimerkiksi eri sukupuolta tai eri ikäluokkaa edustavat henkilöt kiinnittävät huomiota erilaisiin asioihin tai painottavat eri seikkoja. Koulutuksen yhtenä tarkoituksena onkin selvittää syyt tällaiseen idiosynkraattiseen havainnointiin, jotta tutkijoiden – jotka ovat tärkein osa tutkimuksen välineistöä – vaikutus varsinaisiin tutkimustuloksiin voitaisiin ottaa huomioon parhaalla mahdollisella tavalla tutkimuksen analysointivaiheessa.

Myös haastattelutekniikka voidaan harjoittaa ennen varsinaisten haastattelujen tekemistä. Harjoitteluhaastatteluja on verraten helppo järjestää. Vaikka itse tutkimuksessa ei käytettäisikään nauhuria muistiinpanojen tekemiseen, harjoitushaastatteluissa nauhurin käyttö on paikallaan, koska näin saadaan selville haastattelutekniikassa mahdollisesti olevat virheet ja voidaan pyrkiä poistamaan ne. Kunkin tutkijan haastattelutekniikka kehittyy hänen omien taipumustensa ja persoonallisuutensa mukaisesti. Haastattelijoiden koulutus onkin lähinnä yksilöllistä. Eri haastattelutyyleillä voidaan päästä samanlaisiin tuloksiin. Harjoitusten tarkoituksena on kuitenkin saada haastattelija itse tiedostamaan oma tekniikkansa ja kehittämään sitä oman persoonallisuutensa pohjalta. Hirsjärvi ja Hurme (1979, 67; ks. myös 1995) ovat asettaneet haastattelijakoulutukselle seuraavat tavoitteet:

1) *muuttaa* tulevien haastattelijoiden *asenteita myönteisiksi* tehtävälle sekä motivoida heitä työhönsä.

2) *tutustuttaa* koulutettavia kulloiseenkin *tutkimusaiheeseen* ja sen erityisongelmiin.

3) opettaa *haastattelun suorittamista* ja haastattelussa tarvittavia *taitoja*.

4) halutaan *yhtenäistää* henkilöiden *haastattelutyylä* ja vähentää haastattelijoista johtuvaa vaihtelua aineistossa.

Kommenttina edelliseen sanoisin, että haastattelijaksi tuskin kannattaa palkata lainkaan henkilöä, joka ei alun perin asennoidu myönteisesti tehtäväänsä. Koulutuksella todennäköisesti ei saada aikaan muuta kuin pintapuolinen motivaatio. Haastattelijan syvällinen perehdyttäminen tutkimusaiheeseenkaan ei ole *aina* välttämätöntä eikä

suotavaakaan. Jos ajatellaan, että tutkijan pitäisi mahdollisimman vähän vaikuttaa kentältä saatavan tiedon luonteeseen, liian perusteellinen tutkimusaiheeseen tutustuttaminen saattaa luoda haastattelijassa liian jyrkkiä ennakkokäsityksiä.

Esimerkki

Omassa tutkimuksessani käytin tutkimusapulaista poliisihaastattelujen tekemiseen. Hänen tarkoituksenaan oli saada poliisilta mahdollisimman spontaaneja tietoja heidän asenteistaan mustalaisiin. Perehdyttäessäni haastattelijaa tehtäväänsä päätimme, että haastatteluille on ehkä edullista, jos haastattelijat ei tunne mustalaisten kulttuuria syvemmin. Tässä tapauksessa haastattelijan perehdyttäminen tehtäväänsä koettiin tärkeämmäksi, kuin itse tutkimusaiheeseen tutustuttaminen.

Näin välttään myös siltä mahdollisuudelta, että tutkija tiedostamattomasti ohjaisi haastateltavia heidän mielipiteissään. En myöskään pidä haastattelutyylin yhtenäistämistä kovin tarpeellisena. Se ei välttämättä vähennä haastattelijoiden johtuvaa tietojen vaihtelua. Haastattelutyylin yhtenäistämällä päinvastoin saatettaisiin tukahduttaa haastattelijoiden henkilökohtaiset avut. Henkilökohtaista tyyliä tulisi hyödyntää mahdollisimman paljon ja siitä olisi oltava selvillä, jotta haastattelijan mahdollinen vaikutus voitaisiin arvioida tutkimustuloksia tarkasteltaessa.

Tutkimuksen aikana tulisi tutkimushenkilökunnan kokoontua säännöllisesti arvioimaan tutkimuksen edistymistä. Tutkijoiden koulutusta tapahtuu siis koko tutkimuksen keston ajan. Tällaiset kokoontumiset ovat tärkeitä paitsi koulutustilaisuuksina myös yleisarvion saamiseksi siitä, miten tutkimus edistyy. Ne ovat osa analyysiä, jota kvalitatiivisessa tutkimuksessa tapahtuu jossain muodossa koko tutkimuksen keston ajan. Samalla kokoontumisista voi olla hyötyä tilanteissa, joissa joku tutkija on joutunut vaikeuksiin kenttätöössään. Muutoinkin tutkijan tilanneselostus omasta työstään antaa muille mahdollisuuden arvioida tilannetta ulkopuolisina. Tutkija, joka on varsin tiiviisti kiinni kentässään, saattaa tietyllä tavalla "sokeutua", ja tällöin muiden tutkijoiden panos on tärkeä tutkimuksen asialliselle edistymiselle.

2.2.4 Alan kirjallisuuteen tutustuminen

Vaikka alan kirjallisuuteen tutustumista pidetään itsestään selvytenä, on jokunen sana paikallaan kirjallisuuden käytöstä kvalitatiivisen tutkimuksen yhteydessä. Yksi ensimmäisistä tehtävistä uutta tutkimusprojektia valmisteltaessa on ottaa selville, onko kyseistä asiaa aikaisemmin lähestytty ja millä tavoin se on tapahtunut. Tällä vältetään ainakin se mahdollisuus, että uusintatutkimus tuottaisi vain lisää samanlaista aineistoa ja samantyyppisiä johtopäätöksiä kuin aikaisemmat tutkimukset. Kirjallisuuteen tutustumalla tutkija voi ennakoida mahdollisia ongelmia, joita kenttätöössä saattaa tulla eteen sekä varautua kriiseihin, joita aikaisemmat tutkijat ovat kokeneet, ja mahdollisesti välttää niitä.

Kirjallisuudesta tutkija myös saa ongelma-alueeseen ja kohderyhmään liittyvää ennakkotietoa, mikä saattaa auttaa häntä keskittymään olennaisiin asioihin. Samalla varoituksen sana on paikallaan: jos kvalitatiivisesti suuntautunut tutkija haluaa olla mahdollisimman vastaanottavainen kentältä tuleville vaikutteille, hänen on tietoisesti pyrittävä siihen, etteivät aikaisemmat tutkimustulokset johdattele liiallisesti ongelmanasettelua ja itse tutkimustyötä.

Haluamansa kirjallisuusviitteet saa nopeasti eri tietokannoista. Avainsanat on kuitenkin harkittava tarkasti, eikä tiedonhaun täydellisyyteen kannata sokeasti

luottaa. Esimerkiksi mustalaisia käsittelevän kirjallisuuden haku tietokannoista tuotti ainoastaan noin neljänneksen siitä kirjallisuudesta, jonka mustalaistutkimukseni yhteydessä keräsin muilla tavoin. Monet raportit ja mietinnöt eivät välttämättä löydy yleisistä tietokannoista. Samoin erilaiset kokoelmat (esim. kokoelmat, äänitteet) voivat puuttua niistä.

Alan kirjallisuuteen kuuluu tutkimuksen erityisalueen lisäksi yleinen teoreettinen ja metodikirjallisuus. Siihenkin pitäisi perehtyä ennen varsinaisen tutkimuksen aloittamista. Yleensä varsinkaan metodikirjallisuutta ei pidetä tärkeänä. Kuitenkin siihen tutustumalla tutkija voi välttyä monelta alkeelliselta tekniseltä virheeltä.

2.2.5 Tutkijan pukeutuminen

Useimmissa tehtävissä tutkijan pukeutumiseen ei liity mitään erityisiä ongelmia. Mutta jos tutkimus suoritetaan poikkeuksellisissa ilmastollisissa olosuhteissa, vaatetus on otettava huomioon tutkimusprosessia suunniteltaessa. Mikäli tutkimus tapahtuu trooppisilla tai arktisilla alueilla, on tutkijan syytä kääntyä sellaisen henkilön puoleen, jolla on kokemusta pitkäaikaisesta oleskelusta näillä alueilla. Puutteellisuuksia voi olla vaikea korjata, jos tutkimustyö suoritetaan syrjäisillä seuduilla.

Ilmaston lisäksi tietyt kohderyhmät saattavat asettaa erityisvaatimuksia pukeutumiselle. Esimerkiksi musliminuskoisissa maissa naispuolisen tutkijan on syytä harkita, mitä seurauksia pukeutumisesta voi olla. Tällaisissa tapauksissa tutkijan tulisi valita vaatteensa ja niiden kuosi ja väri siten, ettei niillä olisi olennaista vaikutusta saatavan tiedon laatuun. Toisaalta on myös harkittava, kannattaako tutkijan mukailla kohderyhmänsä pukeutumista, varsinkin jos heidän pukeutumisensa poikkeaa paljon tutkijan normaalista asusta. Asiaa valaisee esimerkki mustalaistutkimuksestani.

Esimerkki

Suomen mustalaisilla on varsin tarkat pukeutumissäännöt molempia sukupuolia varten. Tavallisesti käyttämäni farmarit eivät lainkaan sovi mustalaismiehen asuksi, vaan niitä pidetään länsimailman dekadenttina tunnusmerkkinä. Myöskään silloista

suhteellisen pitkää tukkaani ja täyspartaa ei katsottaisi mustalaiselle soveliaaksi. Mustalaismiehen normaaliasu on suorat tummat housut tai saapashousut, tummat kengät tai housunlahkeiden päällä pidettävät saappaat. Kenttätööhön ryhtyessäni syntyi siis houkutus ajaa tukka lyhyeksi ja parta pois tai ainakin pukeutua tummiin housuihin. Asiaa pitkään harkittuani päätin olla tekemättä mitään näistä. Koska edessä oli pitkäkö kenttätutkimusvaihe, en ollut halukas luopumaan näistä omalle identiteetilleni tärkeiksi kokemistani tunnuksista. Samalla ajattelin asiaa kohteena olleiden mustalaisten kannalta. Koska tutkimustyö perustui pitkäaikaiseen henkilökohtaiseen kosketukseen, oli mielestäni tärkeää, että kohteilla oli mahdollisuus tutustua minuun myös ihmisenä, vaikka ulkoiset tunnusmerkkini olivatkin heidän normiensä vastaisia. Kenttätö sujui ilman mitään merkkiä siitä, että poikkeava ulkoasuni olisi ollut tietojen saamisen esteenä. Kerran otin puheeksikin vaatetukseni ja ulkonäköni tutkittavieni kanssa. Kysymykseeni, mitä mieltä he olivat mustalaisnormien vastaisesta pukeutumisestani, he vastasivat, että he pitivät sitä täysin luonnollisena, koska en ole mustalainen. Päinvastoin heidän luottamuksensa minuun olisi vähentynyt, jos olisin pyrkinyt jäljittelemään heidän pukeutumistaan. Mustalaiset pitivät aitoutta tärkeänä omassa keskuudessaan ja vaativat sitä myös muilta. Tutkijan pukeutuminen mustalaisittain olisi heidän mielestään ollut heidän kulttuurinsa halveksimista. Mustalaisten kulttuuriin, jota vaatetuskin edustaa, on ainoastaan mustalaisella oikeus.

Vaatetuksen sosiologiaan ja antropologiaan on kiinnitetty varsin vähän systemaattista huomiota. Antropologi Hilda Kuper (1973, 366) sanoo vaatetuksen merkityksestä seuraavaa: Ottaen huomioon vaatetuksen merkityksen henkilön sosiaalisen identiteetin, alkuperän, vakaumuksen ja ryhmäuskollisuuden osoituksena ei olekaan ihme, että ihmiset pitävät vaatetustaan oman itsensä jatkeena (suom. tekijä.)

Joskus tutkijan on tietoisesti muutettava asunsa, varsinkin jos vaatetus voi herättää tutkimuksen kannalta haitallisia tunteita kohteissa. Esimerkiksi tehdessäni poliisihaastatteluja yritin antaa itsestäni mahdollisimman siistin ja vakavan vaikutelman. Poliisihaastatteluissa pyrittiin saamaan esille muun muassa poliisien ennakkoluuloja mustalaisia kohtaan. Jos vaatetukseni olisi ollut epäsovinainen,

poliisit olisivat saattaneet luokitella minut "poikkeavaksi" tai jopa "radikaaliksi" ja olisivat ehkä tulleet huomattavan varovaiksi. Sitä, liittyykö tähän mahdollisia eettisiä ongelmia, käsittelem myöhemmin puhuessani tutkimuksen etiikasta.

Kun valitaan sopivaa tutkimusasiaa, tärkeintä on muistaa, että asun ei pitäisi estää tiedon saamista tai kohtuuttomasti muuttaa sen laatua. Yksinkertainen siisti asu sopii useimpiin tilanteisiin. Tutkittaville ei pidä antaa sellaista kuvaa, että he sosiaalisesti ja taloudellisesti ovat varsin etäällä tutkijasta. (Ks. myös Peltö & Peltö 1978, 191–192.)

3 KENTÄLLE PÄÄSY JA TUTKIJAN ROOLI

3.1 Kenttäkosketuksen luominen ja sen ongelmat

Tapa, jolla tutkimuskenttään päästään käsiksi, riippuu tietenkin paljon tutkimusongelman ja kohderyhmän luonteesta. Täysin ongelmatonta se on tuskin koskaan. Esitutkimus tai alueella aikaisemmin suoritettu varsinainen tutkimus antaa joskus viitteitä eri mahdollisuuksista. Lestadiolaisuutta tutkineet Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara valitsivat kohdekylänsä seuraavalla tavalla:

Harkitsimme mahdollisuutta valita uuden tutkimuksen kohteeksi jonkun niistä kylistä, joissa Torniojokilaaksoprojektin puitteissa oli suoritettu haastatteluja [ks. Haavio-Mannila & Suolinna 1971]. Tästä olisi ollut se etu, että valmista kvantitatiivista tietoa olisi ollut käytettävissä ja lisäksi olisi ollut melko helppoa tarkastella kymmenen vuoden aikana tapahtuneita muutoksia. Aikaisemman tutkimuksen vertaileva ote oli niin ikään mielessämme. Vertailu yli valtakunnan rajan olisi kiinnostanut, samoin olisimme halunneet tutkia kyliä, joissa lestadiolaisella liikkeellä olisi erilainen asema. Tämä olisi antanut mahdollisuuden tutkia uskonnollisen liikkeen aiheuttamia konflikteja. Varsin mielenkiintoisiahan ovat ne kylät, jotka sijaitsevat eri suuntien rajoilla ja joissa siten kaksi suuntaa kilpailee keskenään.

Jouduimme kuitenkin tinkimään vaatimuksistamme. Intensiivisen kylätutkimuksen suorittaminen näytti nimittäin vaativan keskittymistä yhteen kylään, näin ainakin

tutkimuksen alkuvaiheessa. Irrationaalinenkin tekijä tuli kuvaan mukaan. Mielikuvitustamme kiehtoi tutkia uutta pohjoisempaa sijatsevaa kylää.

Valitsimme pohjoisempaan sijaitsevan kunnan tutkimusalueeksemme ja tiedustelimme tämän jälkeen paikallisilta asiantuntijoilta tarkempia tietoja kunnan eri kylistä. Halusimme tutkimuskohteeksemme tiiviisti asutun ja lestadiolaisuuden leimaaman kylän. Asiantuntijalausuntojen perusteella oli melko helppoa valita Juhonkylä tutkimuskohteeksi. (Suolinna & Sinikara 1980, 123–124.)

Maalaiskylää niin ikään tutkinut Marja Holmila suoritti esitutkimuksensa kylässä, jonka hän tunsikin lapsuudestaan. Varsinaisen kohdekylän hän valitsi esitutkimuksen antamien kokemusten perusteella samantapaiselta alueelta ja samantyyppisestä kulttuuriympäristöstä. Kyläkauppa on yksi tärkeimmistä kyläläisiä yhdistävistä laitoksista. Tutkimuskylänsä kauppaan Holmila ensiksi suuntasikin tiedustelunsa ja päätyi sitten asumaan kaupan yläkerrassa. (Suullinen tieto Holmila 1980; Holmila 1979.) Hämmäläistä kylää osallistuvana havainnoitsijana tutkineen Fredric Robertsin mukaan perheessä asuminen tekee tutkijan perehtymisen kylään luontevaksi (Robertsin 1978). Yleisesti ottaen voidaan ehkä sanoa, että mitä suljetummasta ryhmästä ja mitä intiimimmästä tutkimusongelmasta on kysymys, sitä hankalampaa kentälle pääsy yleensä on.

Yhdysvaltalainen W. F. Whyte (1955) koki slummikortteliin pääsyn vaikeaksi. Hän on todennut, että *Cornerville oli aivan silmieni edessä ja kuitenkin niin kaukana*. Tämä kuvaa sitä tilannetta, joka usein avautuu tutkijalle kenttätutkimuksen alussa. Whyte päätti tutkijatuttavan neuvosta yrittää kosketusta slummiasukkaisiin paikallisissa kapakoissa. Häntä neuvottiin etsimään sieltä yksinään istuva tyttö, ostamaan tälle drinkki ja aloittamaan tutustuminen korttelin asukkaisiin tällä tavoin:

Tämä keino näytti ainakin yhtä hyvältä kuin ne, mitä itse olin pystynyt keksimään. Päätin kokeilla sitä. Regal-hotelli Cornervillen laidalla valittiin tarkoitukseen. Aika hermostuneena kiipesin portaat baariin ja katsoin ympärilläni. Edessäni oli tilanne, johon tuttavani ei ollut minua valmistellut. Siellä oli kyllä tyttöjä, mutta kukaan ei

ollut yksin. Jotkut olivat miesten seurassa, ja lisäksi siellä oli muutamia tyttöpareja. Mietin tilannetta hetken. Koska en suurestikaan luottanut kykyihini iskeä edes yhtä naista, ei kahden yrittäminen samanaikaisesti tuntunut lainkaan houkuttelevalta. Olin kuitenkin päättänyt, että en tunnusta hävinneeni edes yrittämättä. Katsoin ympärilleni uudelleen ja sitten huomasin kolmikon: yhden miehen ja kaksi naista. Mieleeni tuli, että koska ryhmä oli epäsuhtainen, voisin korjata tilanteen. Lähestyin ryhmää ja aloitin jotenkin tähän suuntaan: 'Anteeksi. Olisiko teillä mitään sitä vastaan, jos liittyisin seuraanne?' Hetken oli hiljaista, kun mies tuijotti minua. Sitten hän tarjoutui heittämään minut alas rappuja. Vakuutin, että se ei ole tarpeen ja osoitin sen kävelemällä suoraan ulos kenenkään auttamatta. (Whyte 1955, 289, suom. tekijä.)

Joskus tutkimuskentälle joudutaan melkein huomaamatta – olosuhteiden ansiosta. Huomattavat englantilaiset kriminologit Stanley Cohen ja Laurie Taylor pitivät 1960-luvun loppupuolella Durhamin vankilan kaikkein tarkimmin vartioidussa ns. maksimiturvallisuusosastossa sosiologian kurssia Englannin pahamaineisimmille rikollisille. He pääsivät hyviin ja luottamuksellisiin suhteisiin rikollisten kanssa. Luentosarjan aikana Home Office, jonka alaisuuteen mm. vankilat kuuluvat, lähetti omat tutkijansa selvittämään pitkäaikaisen vankeuden vaikutuksia vankeihin. Tavoitteena oli lähinnä klassinen psykologinen tutkimus, jota kohtaan vangit tunsivat suurta vastenmielisyyttä. Cohen ja Taylor, joiden teoreettinen suuntaus vastusti Home Officen "virallista" positivismia, olivat vankien kanssa yhtä mieltä tutkimuksen vastenmielisyydestä.

Home Officen tutkijaryhmän asenne aiheutti vilkasta keskustelua luokassamme. Olimme yhtä mieltä tavalliseen psykologiseen tutkimukseen kohdistetusta arvostelusta. Emme olleet sen enempää kuin vangitkaan vakuuttuneita siitä, että pitkäaikaisen vankeuden vaikutuksia voidaan tutkia keskittymällä sellaisiin tekijöihin kuin reaktioaikojen muutoksiin, taikka muutoksiin luonteen dimensioissa kuten ekstroversiossa. (Cohen & Taylor 1977, 70, suom. tekijä.)

Antaakseen jonkinlaista tieteellistä puhtia vastenmielisyydelleen Home Officen tutkimustapaa kohtaan Cohen ja Taylor ehdottivat, että he aloittaisivat oman

rinnakkaisen projektinsa, joka tutkisi samaa asiaa – pitkäaikaisen vankeuden vaikutuksia – mutta käyttäisi laadullista tutkimusotetta:

Olimme ajautuneet tutkimusprojektiin. Sosiologian luennot vankilaelämästä, jota olimme innostuneina käsitelleet, saivat uuden ilmeen ... Keskityimme luennoilla esimerkiksi ajan kulutukseen ja jaksotukseen, jotka olivat jatkuvasti esillä tulevia teemoja vankien omissa vankilaelämän kuvauksissa. Samoin korostimme vankien osakulttuurin merkitystä ja vankien keskinäisen solidaarisuuden muotoja. (Cohen & Taylor 1977, 69–70, suom. tekijä.)

Näiden luentojen yhteydessä käydyistä keskusteluista tutkijat keräsivät ihmisläheistä aineistoa kauan muurien sisällä olleiden vankien elämän eri puolista. (Ks. Cohen & Taylor 1972, 1978).

Sotaan osallistuminen olosuhteiden pakosta avasi Knut Pippingille mahdollisuuden samalla suorittaa väitöskirjaan johtanutta tutkimustyötä konekiväärikomppanian virallisten ja epävirallisten normistojen suhteesta. (Pipping 1947, 1978). Poliittinen vankeustuomio ja sen kärsiminen vankilassa mahdollisti Johan Galtungin vankilatutkimuksen (Galtung 1959).

Usein luottamuksellisiin suhteisiin pääsemistä esimerkiksi rikollisten kanssa pidetään hyvin vaikeana. Kuitenkin monet rikollisia kvalitatiivisilla menetelmillä lähestyneet tutkijat ovat osoittaneet tällaisen luulon aiheettomaksi (ks. esim. Polsky 1971). Berk ja Adams ovat tehneet havainnointitutkimusta Baltimoren keskustan huumeidenkäyttäjien ja rikollisten parissa. Kokemuksensa perusteella he luettelevat muutamia seikkoja, joita tällaisiin ryhmiin tutkijana pyrkivän tulisi ottaa huomioon. Näitä ovat seuraavat asiat (Berk & Adams 1970, 106–108):

1) *Tutkijan tulisi kertoa rehellisesti aikomuksistaan tutkittaville.* Tällaisia ryhmiä tutkiessaan tutkija on pitkälle mukana tilanteissa, jotka aiheuttavat hankalia ongelmia tai vaativat tutkijalta paljon sitkeyttä. Työrauhansa ja turvallisuutensa vuoksi tutkijan tulisi nauttia mahdollisimman suurta luottamusta. Siihen päästään vain avoimuudella ja rehellisyydellä.

2) *Tutkijan tulisi osoittaa, että hän on antaumuksellisesti kiinnostunut kyseisistä ryhmistä.* Osoittaakseen, että hänen kiinnostuksensa on laadullisesti erilaista kuin esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden kiinnostus, hänen on oltava valmis osallistumaan aikoina, jolloin hän ehkä mieluummin viettäisi aikaansa muualla, kuten viikonloppuina ja iltaisin.

3) *Jos tutkija lupaa tehdä jotain, hänen on myös pidettävä lupauksensa.* Monet tämäntyyppisistä kohderyhmistä ovat juuri ryhmiä, joita tulisi ymmärtää paremmin mutta joiden luottamus ihmisiin yleensä on varsin vähäistä. Siksi tutkijan on jatkuvasti pystyttävä osoittamaan, että hän on luottamuksen arvoinen.

4) *Tutkimusongelma esitetään tutkittavalle mahdollisimman myönteisesti.* Ongelman esittäminen esimerkiksi sosiaalisena tuskin saa tarvittavaa vastakaikua näistä ryhmistä. Ongelmanasettelu kohteita kiinnostavalla tavalla on tärkeää.

Laittoman viinan myyntiä tutkineet Heikki Katajisto ja Tuija Mäkinen haastattellessaan hoitokodissa asuvia alkoholisteja päätyivät siihen, että kontaktinottoa helpottaa, jos ensikosketus tutkittaviin tapahtuu vaiheittain. Tällä tavoin tutkittaville annetaan mahdollisuus tutustua tutkijoihin ja heidän motiiveihinsa vähitellen. Tapa saattaa olla varsin käyttökelpoinen silloin, kun on kysymyksessä *arkaluontoinen tutkimusongelma ja/tai poikkeava kohderyhmä*. Tutkijat osallistuivat aluksi hoitokodin terapiaryhmään, jonka aiheena oli laitton viinanmyynti. Tutkittavia ei siis suoraan lähestytty haastattelupyynnöllä. Terapiaryhmässä tutkimussuunnitelma esiteltiin alkoholisteille. Tutkijoiden mukaan tällainen vaiheittainen lähestyminen helpotti yksittäisten henkilöiden haastatteluja tutkimuksen varsinaisesta aiheesta. (Katajisto & Mäkinen 1979, 6.) Kun tutkitaan laitonta tai muuten yleisesti stigmatisoitua käyttäytymistä, josta surveymenetelmällä saadut tiedot ovat tunnetusti epäluotettavia, voi kentälle pääsy aiheuttaa erityisongelmia.

Asunnottomien alkoholistien elämäntapaa ja keskinäistä solidaarisuutta tutkinut Lasse Murto ei kokenut pääsyä alkoholistien pariin kuitenkaan erityisen ongelmalliseksi. Tutkija etsi asunnottomien alkoholistien pienryhmiä Tampereelta, esitteli itsensä ja

tarkoituksensa sekä kiinnostuksensa kyseiseen ongelmaan. Yhteydenottoa alkuvaiheessa helpotti joidenkin palvelusten suorittaminen, kuten ruoan ja vaatteiden hankkiminen. Joissakin ryhmissä tutkijalle siirrettiin tehtäviä, jotka muutoin suoritti joku ryhmän luonnollinen jäsen. (Suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978.)

Homoseksuaalista käyttäytymistä ovat tutkineet lähinnä kolmenlaiset tutkijat: heteroseksuaaliset (ainakin ilmoituksensa mukaan), julkihomoseksuaaliset – eli seksuaaliset preferenssinsä julkistaneet – ja piilohomoseksuaaliset, jotka eivät ainakaan tutkimusraportissaan ole ilmoittaneet homoseksuaalisuudestaan. Kentälle pääseminen on luonnollisesti helpointa homoseksuaalisille tutkijoille, olivat he sitten julki- tai piilohomoseksuaalisia.

Joseph Styles on julkihomoseksualisti, joka tutki ns. gaysaunoja, niissä tapahtuvaa kontaktinottoa, seksuaalista toimintaa sekä sanatonta ja sanallista kommunikaatiota saunan käyttäjien välillä. Koska tutkija tunsii tutkittavan yhteisön normit, hänen oli suhteellisen helppo toimia sulavasti tutkittavien parissa. (Styles 1979.) Carol Warren – heteroseksuaalinen homoseksuaalisuuden tutkija – pohtiessaan omia vaikeuksiaan toteaa, että *ainakin joihinkin stigmatisoituneisiin ryhmiin pääsevät vain ne, jotka ovat samalla tavoin stigmatisoituneita* (Warren 1977).

Seuraavaksi esitelty suomalainen laaja homoseksuaalisten ihmisten elämäntapatutkimus oli ensisijaisesti kvantitatiivinen, mutta siihen liittyy seikkoja, jotka voivat kiinnostaa myös laadullista tutkimusta tekävää. Marginalisoidut homoseksuaalit ovat varmasti vieläkin osin vaikeasti tavoitettavissa heitä leimaavan stigman vuoksi. Ja on tietenkin olemassa homoseksuaaleja, joiden olemassaolosta tietävät vain he itse. Tällaisessa tilanteessa perinteiset menetelmät edustavan otannan suhteen eivät tietenkään toimi. Tarvitaan erityisiä toimenpiteitä, jotta eri ikäryhmiä, ammatteja ja molempia sukupuolia edustavia, maan kaikissa osissa asuvia homoseksuaalisia henkilöitä tavoitettaisiin.

Esimerkki

Vuonna 1982–1983 levitettiin eri puolille maata 2600 homo- ja biseksuaalisille ihmisille tarkoitettuja kyselylomakkeita. Lomake oli sekä suomeksi että ruotsiksi. Lomake lähetettiin kaikille Setan jäsenmaksun maksaneille jäsenille, joita oli yhteensä 940. Järjestöön kuulumattomia pyrittiin tavoittamaan koko maan alueelta eräänlaisella yhdyshenkilöiden verkostolla, jota voisi hyvin verrata lumipallomenetelmään. Yli sadasta yhdyshenkilöstä osa ilmoittautui vapaaehtoisesti tehtävään. Osa heistä etsittiin aktivistien toimesta. Heidän tehtävänsä oli jakaa lomaketta ystävilleen ja tuttavilleen. Tällä tavoin jaettiin noin 1300 lomaketta.

Hyväksytysti täytettyjä lomakkeita palautettiin yhteensä 1051 kappaletta, joista 323 naisten ja 728 miesten lähettämiä. Palautusprosentti oli 41. On selvää, että osaa yhdyshenkilöille toimitetuista lomakkeista ei koskaan toimitettu eteenpäin, joten palautusprosentti on todennäköisesti huomattavasti suurempi. Näin tutkimuksesta tuli yksi kaikkien aikojen laajin homoseksuaaleja koskevista elämäntapatutkimuksista. (Grönfors, Haavio-Mannila, Mustola & Stålström 1984, 133–136.)

Laadullisessa tutkimuksessa harvoin voidaan edes pyrkiä otannan edustavuuteen, eikä se eri teoreettisista lähtökohdista ole usein edes perusteltua. Mutta silloin kun tutkimuksen subjektien laaja-alainen tavoittaminen on tärkeää, kuten oli osin omassa mustalaistutkimuksessanikin, tutkija joutuu miettimään, millä eri keinoin voidaan tutkimuksen edustavuutta parantaa (ks. myös luku 6.7). Vastaukset tulevat yleensä tutkittavan ryhmän erityispiirteistä.

Koska nämä tutkijakokemukset eivät kuitenkaan näytä pätevän rikollisten parissa tehtyihin tutkimuksiin, on oletettava, että vaikka kumpikin ryhmä – niin homoseksualistit kuin rikollisetkin – on meidän yhteiskunnassamme leimautunut, niiden luonteessa on kuitenkin joitakin eroja, jotka vaikuttavat tutkimusvalmiuteen. Yksi erottava tekijä saattaa olla se, että henkilön tullakseen rikolliseksi on käytävä läpi tietty oikeusprosessi. Rikollisuuden määrittely on virallista, kun sen sijaan jo pelkkä epäily homoseksuaalisuudesta leimaa henkilön. Tämän vuoksi homoseksuaalit, jotka eivät ole julkistaneet seksuaalista orientoitumistaan, eivät ole halukkaita saattamaan itseään tilanteisiin, joissa he mahdollisesti vaarantaisivat anonymisyytensä. Tällaista

pelkoa voidaan tuntea jopa abstraktillakin tasolla. Niin kauan kuin esimerkiksi uskotaan, että miespuoliset homot ovat naismaisia ja että heidät erottaa tietyistä ulkoisista tunnusmerkeistä, "normaalit" homot eivät yhtä helposti joudu epäilyn kohteeksi. Tämän myytin rikkomista voivat myös homot vastustaa, koska stereotyypiä suojaavat heitä itseään.

Jopa ns. objektiivisen ja toden tiedon tietyistä ryhmistä saattavat ryhmän jäsenet kokea uhkaksi. Esimerkiksi negatiiviset stereotyyppit, jotka rajoittavat aktiivisen negatiivisen asennoitumisen ainoastaan pieneen osaan koko ryhmästä, voivat olla turvana ryhmän niille jäsenille, jotka eivät vastaa näitä stereotyyppisiä käsityksiä. Näin tulee ymmärrettäväksi myös oman mustalaistutkimukseni julkaisemisesta aiheutunut vihamielinen reaktio (ks. liite 1.) Osittain se voidaan johtaa siihen, että jotkut mustalaisyhteisön jäsenet kokivat uhkaksi juuri "oikean" kuvan antamisen mustalaisista ja heidän kulttuuristaan (ks. tarkemmin luku 7.4 ja liite 1).

Myös muunlaisiin *suljettuihin yhteisöihin* pääsy saattaa olla ongelmallista, esimerkiksi eräisiin uskonnollisiin järjestöihin. Ehkä tunnetuin tutkimus *suljetuista uskonlahkoista* on Festeringerin ym. tutkimus fanaattisesta *Seekers*-uskonlahkosta, jonka esitän seuraavana.

Esimerkki

Tutkijat halusivat lähinnä tietoa siitä, miten nämä ihmiset aikoivat käyttäytyä tietyinä päivinä, jolloin he odottivat maailman tuhoavaa tulvaa. Seekersit olivat uskomuksensa mukaan ainoita, jotka avaruusaluksilla noudettaisiin tuona päivänä turvaan. Yksi tutkijoista soitti yhteisön todelliselle jäsenelle ja sanoi, että hän on liikemies ja kiinnostunut yhteisön periaatteista. Hän kertoi, että hänen paikkakunnallaan on epävirallinen ryhmä, joka usein kokoontuu keskustelemaan lentävistä lautasista ja muista sellaisista ilmiöistä. Hän sopi tapaamisesta jäsenen kanssa, mutta tämä kieltäytyi kertomasta, mitä suunnitelmia yhteisön jäsenillä oli maailmanlopun päivän varalle. Tutkijat jatkoivat lähestymistään toisen jäsenen kautta toivoen, että heidät kutsuttaisiin lahkon kokoukseen. Yksi tutkijaryhmän jäsenistä

kertoi lahkon johtajalle "ihmeestä", joka oli seipitetty tätä tarkoitusta varten, ja johtajan asenne kertojaa kohtaan muuttui heti myönteisemmäksi. Tutkija ilmeisesti tuntui olevan sopivaa uskonnollista ainesta, eikä lahkon johtaja luonnollisestikaan ollut tietoinen tutkimusaikeesta. Tutkimukseen vedettiin mukaan vielä yksi avustaja, jonka seipitetty "näky" vastasi lahkon ajatusta maailmanlopusta ja avaruudesta tulevista pelastajista. Tunnin sisällä tästä tapaamisesta kyseiselle avustajalle oli selvitetty lahkon toimintasuunnitelmat, ja näin tutkijoiden tavoite päästä sisälle yhteisöön oli toteutunut. Eettisesti menettely oli varsin arveluttava (ks. lähemmin 7.2), mutta ilman petosta tutkimus aiotussa muodossaan ei olisi ollut mahdollinen. (Ks. Festinger ym. 1956, Methodological Appendix.)

Myös *etnisten, kansallisten ja rodullisten vähemmistöjen* tutkimiseen liittyy kentälle pääsyn ongelmia, varsinkin jos tutkija ei kuulu kyseiseen ryhmään. Usein tällaisten ryhmien asema ympäröivässä valtaväestökunnassa on huono ja epävakaa, ja tutkija saatetaan kokea uhkaksi. Varsinkin nykyisin [1980-luvulla] helposti otaksutaan, jolloin monet näistä ryhmistä elävät kiihkeätä kansallisen heräämisen aikaa, että valtaväestöön kuuluvalla tutkijalla on valtaväestön teoreettinen viitekehys ja hän toimii valtaväestön hyväksi tutkittavia vastaan. Tällainen väite ei varmastikaan ole aiheeton, ovathan teoriat, määrittelyt ja käsitteet suurelta osalta lähtöisin valtaväestön piiristä. (Ks. esim. Moore 1973.)

Pohjois-Amerikan intiaaneja tutkineen Fay G. Cohenin mukaan

antropologeilla on vastuu paitsi siitä, että tutkittavia ihmisiä ei vahingoiteta, myös siitä, että heille annetaan jotakin vastikkeeksi. Yksi tapa ottaa vastuu on saada selvä lupa kenttätööhön niin, että ihmiset eivät osallistu tutkimukseen vasten tahtiaan. Heidän pitää myös ymmärtää tutkimuksen luonne ja sen tavoitteet, jotta heillä olisi mahdollisuus joko hyväksyä tai hylätä mahdollisuus osallistua siihen ... Ihmisillä on oikeus yksityiselämään, ja siihen kuuluu oikeus olla osallistumatta tutkimustyöhön Antropologien pitäisi pyrkiä tekemään jotain tutkittavien ihmisten hyödyksi – jotain minkä nämä ihmiset itse kokevat hyödylliseksi. (Cohen 1976, 84, suom. tekijä.)

Viime aikoina mm. grönlantilaiset ja saamelaiset ovat vaatineet oikeutta tutkia itse omaa yhteisöään. Näin kirjoittaa esimerkiksi saamelaisaktivisti Kirsti Paltto saamelaistutkimuksesta:

Sosiologisia tutkimuksia aiheesta on tehnyt professori Erkki Asp. Hän tuntuu lähtevän siitä, että maan hukuttaminen ja väestön pakkosiirto kuuluvat luonnollisina tapahtumina jokapäiväiseen elämään. Normaalit ihmiset sopeutuvat niihin suhteellisen helposti. Tässä nimenomaisessa tapauksessa [altaiden alta siirrettyjen ihmisten kohdalla] kärsivät vain muutamat yksilöt. Sopeutumisvaikeuksien syythän löytyvät ko. ihmisten poikkeavasta luonteenlaadusta ... Kaikkialla vähemmistökulttuurin alueella tuntuu suuremman ja voimakkaamman kulttuurin paine. (Paltto 1973, 47, 63.)

Yhtenä näistä paineista koetaan se, että vähemmistön tutkijat toimivat enemmistön ehdoilla, mikä ei varmasti helpota valtaväestöön kuuluvan tutkijan pääsyä vähemmistön keskuuteen. Vähemmistöjä tutkivien asenteissa on varmasti paljonkin kohentamisen varaa, mutta tutkittavien sinänsä varsin ymmärrettävän reaktion huomioon ottaminen johtaisi mahdottomuuksiin. Loogisesti se merkitsisi sitä, että ainoastaan ryhmän jäsen – oli ryhmä mikä tahansa – olisi oikeutettu tekemään tutkimusta kyseisestä ryhmästä. Kuitenkin usein arvostellaan tutkimuksia, joita esimerkiksi kontrollikoneisto – kuten poliisi – tekee omasta työskentelystään, ja vaaditaan, että ulkopuolisille annettaisiin mahdollisuus tutkia sen toimintaa. Tällöin oletetaan, että ulkopuolisella ei ole organisatorisia odotuksia tutkimustuloksilta. Ehkä samaa voidaan sanoa jossain mielessä myös vähemmistötutkimuksesta. En tarkoita kuitenkaan sitä, että ulkopuolisen tekemä tutkimus vähemmistöistä olisi "objektiivisempi" kuin ryhmän jäsenen tekemä tutkimus, vaan lähinnä sitä, että ulkopuolisella on ehkä paremmat mahdollisuudet pysyä uskollisena tieteellisille periaatteille kuin ryhmän jäsenellä, johon ryhmän muut jäsenet kohdistavat odotuksia. Näin varsinkin silloin, jos katsotaan tieteellisten päämäärien olevan tutkimuksessa etualalla poliittisten päämäärien asemesta.

Tutkijat tunnustavat varsin vaikeaksi myös joihinkin *byrokraattisiin organisaatioihin* pääsyn. Syitä tuskin tarvitsee etsiä kovinkaan kaukaa. Mitä vahvemmassa asemassa ryhmä tai yksityinen henkilö tuntee olevansa, sitä suurempi ehkä on tämän aseman säilyttämisen tarve. Valta rakentuu ainakin osittain vallankäyttäjien mahdollisuuksiin pitää muut jossakin määrin tietämättöminä vallan perusteista.

Melville Dalton, joka päätyi ns. piilotutkimuksen suorittamiseen (ks. luku 4.3), kun hän tutki yhtiöiden ylintä johtoa, perusteli päätöstään seuraavasti:

En milloinkaan ottanut muodollista yhteyttä ylimpään johtoon tutkituissa yrityksissä saadakseni heidän suostumuksensa tai tukensa tutkimukselleni. Olen usein nähnyt muiden tutkijoiden tekevän näin ja myös sen, miten ylin johto panee näyttämön kuntoon ja rajoittaa tutkimuksen määräalueille – varsinaisen johdon ulkopuolelle. (Dalton 1959, 275, suom. tekijä.)

Omassa mustalais-poliisitutkimuksessani poliisin osalta tällainen asenne tuli selvästi esille, joskus peitetymmin, joskus aivan avoimesti. Seuraavassa on otteita tutkimusavustajani kenttäpäiväkirjasta hänen yrittäessään päästä haastattelemaan erään poliisiosaston poliiseja.

Esimerkki

Ensiksi soitto osaston johtajalle: Soittaessani johtajalle, hän tuntui aika ystävälliseltä, vaikka epäröikin sitä, että ko. osastolla olisi niin paljon tässä asiassa kertomista. Pikemminkin muiden osastojen hommia.

Sitten soitto osaston päivystykseen haastateltavia etsittäessä: Soitan esittäytyen ja kyselen mahdollisia haastateltavia, jolloin minut heti kärkeen tyrmätään pahasti: 'Ette te mitään tietoa täältä saa keneltäkään ilman johtajan lupaa.' Pitkien selittelyjen jälkeen, jolloin kerroin johtajan olevan tietoinen asiasta, ja sanoessani, että virallinen lupa tutkimuksen suorittamiseen on saatu poliisijohtajalta, hän pysyy erittäin penseässä kannassaan ja toistaa, ettei kukaan puhu kanssani sanaakaan, ellei johtaja anna erikseen lupaa jokaisen kohdalla. Huomaan hieman suuttuvani, kun mitkään

selitykset eivät mene perille. Onnistun melkein väkisin ilmoittamaan sinne tulostani samana päivänä, vaikka ao. kertoikin, että hän ei ehkä tuolloin ole paikalla. Hetken kuluttua hän kuitenkin sanoi olevansa paikalla, mutta ehdottomasti olisi syytä kääntyä suoraan johtajan puoleen uudestaan. Se on ainoa käypä tie.

Tutkija on saapunut osaston päivystykseen, jossa vaikeudet jatkuvat: Toinen poliisi on puhelimessa, toisen lukiessa. Odotan aikani ennen kuin asiaani kysytään. Yritän selittää tarkoitustani, ja vaikka he nyt ovatkin ystävällisempiä minua kohtaan, heidän ensimmäinen reaktionsa on osoittaa minut johtajan luo yrittäessäni saada haastateltavia suoraan. Kenelläkään ei ole aikaa, ja pian toinen lähtee hakemaan johtajaa yläkerrasta. Hänet tavoitetaan lopuksi alakerran huoneesta, jossa on jonkinlainen tapaaminen joulunvieton tiimoilta. Johtaja taas uudelleen selvittää, ettei heistä ole minulle mitään apua: 'Kyllähän te voisitte haastatella, mutta minä pelkään, että siitä ei olisi mitään apua, hän toistaa jatkuvasti vastauksena yrityksini saada häntä ilmoittamaan päivystykseen, että minulla on lupa itse käydä osastolla haastattelemassa vapaasti. Tähän hän ei millään suostu, kiertää kysymystä sekä kieltäytyy liikkumasta mihinkään. Huomionarvoista on erään poliisin ilmaantuminen minua katsomaan. Johtaja kertoo asianomaisen olevan hänen 'paras miehensä', taputtaen häntä olkapäälle leveästi hymähtäen.

Tämän haastatteluyrityksen lopputulos oli kahden konstaapelin haastattelu – osaston johtajan lähimmän miehen ja naiskonstaapelin. Muihin haastatteluihin ei johtaja antanut lupaa. Näiden kahden haastateltavan avulla osaston johtaja täytti poliisijohdolta saadun luvan hengen: tutkija oli päästetty "tutkimaan", joskin samalla varmistettiin, että hän ei päässyt tutkimaan tavallisten poliisimiesten käsityksiä mustalaisista.

Joidenkin *ammattiryhmien tutkiminen* voidaan rinnastaa byrokraattisiin organisaatioihin lähestymisvaikeuksien suhteen. Eräs tällainen ammattikunta ovat lääkärin. He toimivat varsin korkeasti arvostetuissa ja hyvin palkatuissa tehtävissä. On luonnollista, että tämä arvostus halutaan säilyttää. Yksi tapa pyrkiä säilyttämään yhteiskunnan

kunnioitus ammattikuntaa kohtaan on ammattikuvan mystifiointi. Tämän yhtenä edellytyksenä on pitää tutkijat loitolla.

Sankaritarinat ovat täynnä kertomuksia, joissa sankarin on selviydyttävä erilaisista kokeista ja kysymyksistä, ennen kuin hänelle sallitaan määrätty palkinto. Samanlainen kokemus – joskin vähemmän rituaalinen ja ilman operettimusiikkia odottaa sosiologia sairaalassa. (Mauksch 1970, 188, suom. tekijä.)

Sandra K. Danziger (1979, 518) tutki lääkärin ja potilaan vuorovaikutusta raskauden ja synnytyksen aikana. Hän oli ensisijaisesti kiinnostunut tavoista, joilla lääkärit käyttävät sosiaalista kontrollia potilaisiinsa, ja sen mahdollisesti haitallisia seurauksia potilaille. Hänen kokemuksensa päästä havainnoitsijaksi voidaan tiivistää seuraavasti:

Lääketieteellinen asetus on organisoitu suojelemaan lääkärin autonomisuutta ja vähentämään heidän tilityselvällisyytensä muille. Huolellisuutta, jolla lääkärit väistävät muiden tarkastelun mahdollisuuden, puolustetaan tavallisesti potilaiden vaatiman luottamuksellisuuden pohjalta. (Danziger 1979, 518, suom. tekijä.)

Danziger havaitsi käyttökelpoiseksi tavaksi lähestyä lääkäreitä sen, että hän omaksui roolin, jonka lääkärit hyväksyivät:

Tavallinen asetus on se, että jotkut tekevät toisten likaiset työt, mikä merkitsee sitä, että esimerkiksi sairaanhoitajat 'kumartavat ja kuuraavat' lääkäreille. Tämän vuoksi valitsin omaksi käyttäytymismallikseni palvelevan roolin, en ainoastaan sellaista, jossa olisin mahdollisimman vähän tiellä, vaan sellaisen, jossa olisin jonkin verran hyödyksi. (Danziger 1979, 518, suom. tekijä.)

Aikuisen tutkijan pääseminen lasten ja nuorten ryhmiin on sekin ongelmallista. Varsinkin lasten keskuudessa tehty osallistuva tutkimus on perin harvinaista, mikä voi johtua siitä, että

ainoa legitiimi aikuisen ja lapsen vuorovaikutus tutkimuksen ulkopuolella perustuu aikuisen auktoriteettiin lasta kohtaan. Tätä auktoriteettirakennetta on vaikea tai mahdoton eliminoida kokonaan, ja siksi monet ongelmat ympäröivät juuri

osallistuvaa havainnointia lasten keskuudessa. (Fine & Glassner 1979, 153, suom. tekijä.)

Lasten perinnettä on Suomessa kerätty jonkin verran, joskaan ei osallistuvalla menetelmällä. (Virtanen 1970; 1972; Knuuttila 1977). Ongelmat, joita tässä yhteydessä pyrin lyhyesti valaisemaan, ovat kuitenkin pitkälle samantapaisia sekä havainnointi-että haastattelututkimuksessa. Lapsia koskevissa tutkimuksissa ongelmallisimmat tutkimustekniset seikat Seppo Knuuttilan mukaan liittyvät lasten tavanmukaisesta poikkeavaan kielenkäyttöön sekä tutkijan ja tutkittavan välillä ilmeneviin eroihin tiedoissa ja taidoissa. Lapsia haastateltaessa on otettava huomioon myös se, että lasten on vaikea keskittyä yhteen asiaan tai toimintaan. Vaikeuksia syntyy myös silloinkin, kun käsitellään joitakin henkilökohtaisia asioita. (Suullinen tieto Knuuttila 1980; ks. Knuuttila 1977, 20–26.)

Fine ja Glassner (1979) erittelevät eräitä osallistuvan havainnoinnin erityisongelmia, kun kohteena ovat lapset. Ongelmat jaetaan kolmeen pääryhmään seuraavasti:

- 1) aikuinen-lapsirooleihin liittyvät eettiset ongelmat,
- 2) luottamukseen ja lasten maailmaan sisälle pääsyyn liittyvät ongelmat sekä
- 3) lasten kielenkäytön ymmärtämiseen liittyvät kysymykset.

Tarkastelen hieman lähemmin näitä ongelma-alueita lapsiin erikoistuneiden tutkijoiden johdatuksella. Kun tutkija työskentelee aikuisten kanssa, hän on tutkittaviensa kanssa tasavertainen ainakin iältään, ja tällöin esimerkiksi tutkijan puuttuminen tutkittavien toimintoihin iän tuoman auktoriteetin nojalla tulee kysymykseen harvoin tai ei lainkaan. Lasten kohdalla tilanne on monimutkaisempi. Voidaan kysyä muun muassa seuraavanlaisia asioita:

- 1) Mikä on tutkijan rooli silloin, kun tutkimuksen kohteena oleva lapsi tekee jotain, mitä aikuinen tutkija pitää vaarallisena tai vahingollisena joko lapselle itselleen tai ympäristölle?

2) Minkälaisia metodologisia seurauksia on siitä, että aikuisen tutkijan rooliin kuuluu aikuisen auktoriteetin käyttö lapsiin nähden?

3) Miten muut lapsen maailmassa esiintyvät "luonnolliset" auktoriteettihahmot suhtautuvat tutkijan rooliin?

4) Miten tutkijan tulisi suhtautua lapsen auktoriteettihahmoihin? Miten on mahdollista selittää ymmärrettävästi lapselle tutkimuksen tarkoitus tai edes se, mitä tutkimuksella yleensä tarkoitetaan?

5) Minkälaisia seurauksia tästä on lapsen yhteistyöhalukkuudelle eli voiko tutkija olla varma, että tutkimusyhteistyö lapsen kanssa on saatu aikaan hyväksyttävin perustein?

Mihinkään näistä kysymyksistä ei voida antaa yksiselitteisiä vastauksia, vaan vastaukset riippuvat muun muassa kohderyhmästä, tutkimusongelmasta ja tutkijan suhteesta lapsiin. Pieni esimerkki lasten syylistymisestä näpistelyyn tutkijan nähden voi toimia ainakin viitteellisenä ratkaisumallina tämän tyyppisissä ongelmissa:

[lapsia tutkittaessa saattaa kehittyä tilanteita, jotka eivät ole ehkä fyysisesti vaarallisia, mutta käyttäytyminen on yhteiskunnan taholta muuten tuomittua ... Ollessaan [tutkittavien lasten kanssa] jäätelöbaarissa, tutkija havaitsi suureksi vastenmielisyydekseen tilanteen, jossa lapset varastivat karkkeja. Hänen ensimmäinen reaktionsa oli pysäyttää heidät ja vaatia heitä palauttamaan kaiken mitä olivat varastaneet ... Kuitenkin hän ymmärsi, että jos hän tekisi asiasta julkisen numeron, hän ei ainoastaan muuttaisi lasten käyttäytymismallia vaan varmistaisi sen, ettei hän enää koskaan pääsisi havainnoimaan vastaavanlaista käyttäytymistä, ja siksi tämä harvinainen tilanne menetettäisiin ... Hän päätti olla tekemättä mitään sillä kertaa ... Matkalla kotiin pojat keskustelivat tapahtuneesta ja ilman kehotusta puhuivat varastamisesta myös muissa tilanteissa kuten koulussa. (Fine & Glassner 1979, 161–162, suom. tekijä.)

Asioihin puuttuminen tietysti riippuu toiminnan laadusta. Ehkä epärehellisyys, joka ilmenee karamellien varastamisena, on niin vähäpätöinen asia, ettei siihen kannata

puuttua, varsinkin jos toimintaa heijastetaan sen havainnoinnista mahdollisesti saatavan tiedon määrään ja laatuun.

Hyväksymällä lasten käyttäytyminen ja tukemalla heitä, tutkija saa helpommin heidän hyväksymisensä, mutta lasten käyttäytymisen jäljitteleminen ja lasten kielenkäytön omaksuminen ei todennäköisesti johda tällaiseen hyväksymiseen. Lapsilla on tietenkin omat odotuksensa aikuisesta tutkijasta, ja koska hänen on mahdotonta muuttua ulkonäöltään lasten kaltaiseksi, lasten käyttäytymisen ja kielenkäytön omaksuminen tuntuisi lapsista oudolta.

Tavallisesti ei riitä, että lapset hyväksyvät tutkijan. Tutkijalle on yhtä tärkeää luoda suotuisat suhteet myös lasten vanhempiin tai holhoojiin. Tämä luottamuksen luomisen kaksoisvaatimus saattaa muodostaa ristiriitaisen tilanteen. Se, mitä lapset odottavat tutkijalta, saattaa erota jyrkästi siitä, mitä lasten vanhemmat tai holhoojat odottavat häneltä. Ei kuitenkaan riitä, että lasten vanhemmilta tai muilta lapsen elämässä merkittäviltä henkilöiltä saadaan lupa lasten tutkimukseen, vaan myös heiltä itseltään tulee saada lupa siihen. Luvan pyytäminen ei saa olla vain tyhjä muodollisuus, vaan lapsenkin mielipidettä tulee kunnioittaa, poikkeavatpa hänen perustelunsa miten paljon tahansa aikuisten maailman totutuista perusteluista. (Ks. esim. Diener & Granda 1978, 44–45, viitattu Kelles 1979, 175.)

Vaikka tutkijat ovat itsekin olleet lapsia, saattaa lasten kielenkäytön ymmärtäminen olla vaikeaa aikuiselle tutkijalle. Stone ja Church sanovat asiasta seuraavaa:

Lapsilla on oma erityinen osakulttuurinsa omine traditioineen, leikkeineen, arvoineen, lojaliteetteineen ja omat sääntönsä. Lapsikulttuurilla on monia yhteisiä piirteitä primitiivisen kulttuurin kanssa. Kulttuuri siirtyy suusta suuhun, siihen liittyy monia rituaaleja ja maagisia piirteitä, joiden alkuperäistä merkitystä ei enää tiedetä. Se on piilossa ja torjuu vieraita vaikutteita ja muutoksia. (Stone & Church 1968, 370, suom. tekijä.)

Jo se, että olemme kaikki olleet lapsia ja että useimmilla on myös aikuisina läheinen kosketus lasten maailmaan, saattaa merkitä, että pidämme lasten omaperäistä

kulttuuria liian paljon itsestään selvyytensä. On esimerkiksi mahdollista, että lapset käyttävät sanontoja ja sanoja, jotka ovat peräisin aikuisten maailmasta mutta joille lapset antavat oman merkityksensä ymmärtämisensä mukaisesti. Tämän vuoksi lapsilta kerättävä ja saatava tieto tulee aina huolellisesti tarkistaa. Kerran leikin sanaleikkiä 10-vuotiaan poikapuoleni kanssa. Yhtäkkiä hän punastui ja hämmentyi. Kun tiedustelin syytä, hän sanoi, että hänen kirjaimistaan muodostuu tuhma sana. Mietin hetken, olisiko parempi olla kysymättä tätä sanaa, mutta uteliaisuus voitti. Hämmennystä aiheuttanut sana oli "syytä". En tiedä, miten siitä lapsen maailmassa tuli hämmentävä ja tuhma.

Teini-ikäisten parissa suoritettavaan tutkimukseen liittyy samantapaisia ongelmia. He ovat lapsen ja aikuisen rajamaastoa. Joissakin tilanteissa he ymmärtävät asiat aikuisten tavoin, mutta ajoittain heidän käyttäytymisensä voi olla varsin lapsenomaisia. Samalla teini-ikä on kokeilun ja etsimisen aikaa. Paljon siitä, mitä sanottiin lasten pariin pääsystä, koskee myös teini-ikäisiä. Erityisesti tutkijan suhde teini-ikäiseen on ongelmallinen. Ongelman akuuttisuus riippuu lähinnä siitä, minkälaisesta nuorisoryhmästä on kysymys, mutta myös siitä, millainen on tutkijan kiinnostus kyseistä nuorisoryhmää kohtaan. Jos esimerkiksi tutkimuksen kohteena on jengi, jonka yhtenä toimintamuotona on jonkinasteinen rikollinen käyttäytyminen, mikä tällöin olisi tutkijan rooli ja vastuu? Tulevia jengitutkijoita ei esimerkiksi seuraava tunnetun jengitutkijan kommentti omasta roolistaan auta lainkaan:

Ei ole ollut mahdollista – oikeudellisista syistä – liittää mukaan täyttä selostusta suhteestani jengiin tai poliisiin. Sen vuoksi keskustelu eettisistä ja metodologisista ongelmista, jotka liittyvät osallistuvaan havainnointiin, on ollut pakko siirtää sellaiseen aikaan, jolloin täydellinen selostus tapahtumista voidaan antaa. (Patrick 1973, suom. tekijä.)

Sen verran kyseisestä tutkimuksesta tiedetään, että sen tekijä (nuorehko mies) pääsi jengin todelliseksi jäseneksi jengin erään jäsenen myötävaikutuksella, eivätkä muut jäsenet tienneet hänen tutkimustavoitteistaan. On varmasti totta, että näin saatavaan

tietoon ei liioin sisälly niitä häiriötekijöitä, jotka tutkijan läsnäolo muuten aiheuttaa. Mutta varsin harvoin ja harvalle tutkijalle tällainen on mahdollista.

Usein nuorisotutkijat pääsevät mukaan nuorisojoukkoon tutkijoina silloin, kun heillä jossain muussa roolissa on ollut aikaisempi kosketus samaiseen joukkoon. Esimerkiksi yhdysvaltalainen väkivaltaista jengiä tutkinut Lewis Yablonsky oli aikaisemmin toiminut samalla alueella sosiaalityöntekijänä ja siten tunsi joitakin jengiin kuuluvia nuoria (ks. Yablonsky 1962, 1970).

Jos tutkijalla itsellään ei ole aikaisempaa kosketusta tutkittaviin nuoriin, hän usein joukkoon päästäkseen hyödyntää muita aikuisia, joilla tällainen kosketus on ollut, kuten opettajia, sosiaalityöntekijöitä ja ehdonalaisten valvojia. Tällaisessa tapauksessa tutkijan tulisi pystyä arvioimaan mahdollisuutensa tulla hyväksytyksi ennen varsinaista yrittämistä. Tavallisesti ei saa tilaisuutta yrittää uudestaan saman ryhmän pariin. On selvittävää, millainen on avustavan henkilön suhde kyseisiin nuoriin, ja myös se, miten tutkijan mahdollinen samastaminen avustajaan saattaa vaikuttaa tilanteisiin ja tiedon laatuun. Ritva Uusitalon (silloin Aalto) johtamassa opiskelijavoimin tehdyssä tutkimuksessa, jossa etsittiin tietoa ns. "avointen ovien" nuorisotoiminnasta, kohderyhmää lähestyttiin "ylhäältä alaspäin". Ensin haastateltiin nuorisotoimiston henkilökuntaa ja nuorisoasiamiestä. Sitten osallistuttiin nuorisotalojen isäntien kokoukseen ja tavattiin kohteeksi aiotun nuorisotalon johtaja, ja vasta sitten aloitettiin havainnointi ja keskustelut nuorisotaloa käyttävien nuorten kanssa. (Suullinen tieto Uusitalo 1980; *Avointen ovien nuorisotyön ongelmista Helsingin kaupungissa* 1971.)

On mahdollista myös omaksua jokin rinnakkainen rooli tutkimuksen keston ajaksi. Tutkija voi toimia esimerkiksi nuorisotyöntekijänä ja samalla kerätä aineistoa tutkimusta varten. Rinnakkaisrooliin – oli se mikä tahansa – vaikutus tutkimustuloksiin ja kontaktin syvyyteen on arvioitava tutkimustuloksia analysoitaessa.

Mikään ei tietenkään estä tutkijaa etsimästä omatoimisesti sopivaa tutkittavaa nuorisoryhmää käsiinsä ja esittelemästä heille tutkimusta ja sen ongelma-aluetta. Jos tällainen onnistuu, on todennäköistä, että tulokset ovat paremmat kuin väli- tai rinnakkaisvaiheen avulla saadussa kontaktissa. Tämä tietenkin edellyttää, että nuoret hyväksyvät tutkijan. Tällöin molemmat osapuolet tietävät, että asianomainen toimii nimenomaan tutkijan roolissa ja sen vaikutukset tutkimustuloksiin on helpompi arvioida kuin, jos tutkija rinnastettaisiin vaikkapa sosiaalityöntekijään, jonka avustuksella hän on kentälle tullut. Tällaisessakin tapauksessa on tietysti mahdollista, että tutkijaa pidetään esimerkiksi auktoriteetin edustajana, mutta näiden epäilysten hälventäminen on helpompaa silloin, kun tutkijaa ei voida liittää suoraan joihinkin auktoriteettihahmoihin. Varsinkin ongelmanuorten tutkija saattaa tyydyttää lapsen tai nuoren aikuiskontaktien tarvetta. Jos tutkija pystyy tällaisia tarpeita hyödyntämään kentälle pyrkiessään ja suorittaa kenttätöitä, käyttökelpoisen aineiston saaminen on todennäköisesti varmistettu.

Erityisesti kun tutkitaan nuoria myös tutkijan ikä ja sukupuoli saattavat olla ratkaisevia. Jos tutkijan ja tutkittavien ikäero ei ole kovin suuri, suhtautuminen häneen voi olla luonnollisempaa kuin päinvastaisessa tapauksessa. Tämä ei tietenkään merkitse sitä, että yksinomaan nuorten tutkijoiden on mahdollista tehdä nuoria koskevia tutkimuksia. Tarkoitin ainoastaan sitä, että tutkijan ikä on muuan huomioon otettava tekijä, kun saatua tietoa tarkastellaan. Samoin ei suinkaan ole välttämätöntä, että poikajoukkoa tutkisi miespuolinen tutkija ja tyttöjä naispuolinen. Mutta tutkijan sukupuoli on kaikessa henkilökohtaiseen kohtaamiseen perustuvassa kenttätutkimuksessa saatuihin tuloksiin vaikuttava asia, ja erityisen tärkeä se saattaa olla juuri nuorten parissa tehdyssä tutkimuksessa.

Tämän kirjan viimeistelyvaiheessa olen ollut Uudessa-Seelannissa vierailevana luennoitsijana ja tutkijana. Tutkimusongelma, jota siellä pyrin selvittämään, muotoutui monien vaiheiden jälkeen paikalliseen alkuperäisväestöön, maoreihin, kuuluvien rikollisten ja väkivaltaisten nuorisojengien tutkimukseksi. Ryhmän jäsenet ovat 15–20-vuotiaita, joten yli kaksi kertaa vanhemman tutkijan sulautuminen nuorisojoukkoon täydellisenä osallistuvana havainnoitsijana tuskin on mahdollista. Halusin kuitenkin

mahdollisuuksien mukaan edes jollain tavoin osallistua heidän toimintaansa. Luottamuksellisia suhteita tutkijan ja tutkittavien välillä hankaloitti ikäeron lisäksi myös se, että maoriväestöön kuuluvat nuoret eivät hevin avaudu valkoiseen väestöön kuuluvalla tutkijalle. Koska nämä nuoret kuuluvat Uuden-Seelannin ehkä kaikkein ongelmallisimpaan ryhmään, heidän kontaktinsa valkoiseen väestöön ovat olleet varsin negatiiviset. Ne ovat olleet etupäässä pakkosuhteita auktoriteettihahmoihin, kuten lastensuojeluviranomaisiin, ehdonalaisten valvojiin ja poliisiin. Valkoiset edustavat siis auktoriteettia ja alistavaa väestönosaa. Sillä perusteella, että olen vierasmaalainen ja tunnen heidän alkuperäistä kulttuuriaan sekä jonkin verran osaan heidän omaa kieltään, pyrin kuitenkin erottautumaan paikallisesta valkoisesta väestöstä, joka tavallisesti ei tunne maorien kulttuuria ja kieltä lainkaan.

Ensimmäisissä yrityksissäni luoda tarvittavan luottamuksellinen ilmapiiri erittäin vaikeissa olosuhteissa otin yhteyttä erilaisiin työntekijöihin, erityisesti ei-valkoiseen väestöön kuuluviin henkilöihin, jotka työskentelevät jenginuorten parissa. Tavallisesti jouduin vastaamaan varsin seikkaperäisesti kysymyksiin, jotka koskivat tutkimukseni tarkoituspieriä, aiottuja menetelmiä ja tutkimuksen oikeutusta. Tutkittavalla ryhmällä ja heidän kanssaan läheisessä kontaktissa työskentelevillä henkilöillä on varsin negatiivinen kuva tutkimuksesta yleensä. Tutkimuksen oikeutusta ja tarkoituksenmukaisuutta selostaessani keskityin ryhmän varsin heikkoon sosiaaliseen ja taloudelliseen asemaan. Halusin osoittaa, että pyrin tutkimuksellisin keinoin kiinnittämään huomion heidän huonoon asemaansa ja vähäisiin mahdollisuuksiinsa valtaväestön puristuksessa. Kerroin myös haluavani tarkastella näiden nuorten ongelmia *heidän* perspektiivistään. Aikaisemmat tutkimukset tältä alueelta ovat painottaneet ryhmän rikollisuutta, väkivaltaisuutta ja ongelmallisuutta. Halusin myös tuoda esille sen, että olen halukas keskustelemaan varsinaisten tutkittavien kanssa itse tutkimusongelmasta ja ottamaan heidät mukaan tutkimuksen kulun suunnitteluun sekä tutkimusongelman määrittelyyn. Antamalla tutkittavalle ryhmälle mahdollisuuden osallistua tutkimusprosessiin, toivoin tekeväni ryhmään pääsemisen helpommaksi, ja lisäksi halusin systemaattisemmin kuin edellisessä tutkimuksessani

mustalaisten parissa kokeilla tutkimusasetelmaa, jossa tutkittavat ovat mahdollisimman pitkälle mukana tutkimuksen jokaisen vaiheen suunnittelussa.

Alkuvaikeudet voitettua, seuraava ongelma oli oma osallistumiseni. Vaikka tämä vaihe tutkimuksessa on vasta alullaan tätä kirjoittaessani [1980-luvulla], vaikuttaa siltä, että luontevin roolini heidän elämässään on *aktiivisesti tukeva rooli*. Olen mm. liittynyt erääseen rasisminvastaiseen ryhmään, jonka tehtävänä on kouluttaa valkoista väestöä simuloidun käänteisrasismin avulla. Ryhmä vierailee kouluissa ja muissa oppilaitoksissa, valtion laitoksissa ja järjestää demonstraatioita valkoisille siitä, miltä tuntuu, kun rotuvihaa ja syrjintää kohdistetaan heihin. Tämän ryhmän asiantuntijoina käytetään usein tutkittavan väestönosan nuoria. Tutkittavien kanssa suunnittelen radio-ohjelmia paikallisradioon, jossa nuorten on mahdollista itse saada äänensä kuuluville juuri sillä tavalla kuin he haluavat. Osallistun heidän virkistystoimintaansa ja myös heidän olutjuominkeihinsä. Tämän lisäksi järjestän kurssin opettaakseni heille, miten he parhaiten selviytyvät tilanteesta, kun he joutuvat poliisin kanssa tekemisiin. Kurssin tarkoituksena on antaa nuorille tietoa omista oikeuksistaan ja poliisin valtuuksista, niin että nuoret erilaisissa tilanteissa pystyisivät toimimaan paremmin eivätkä asiantuntemattomuuttaan tai pelosta pahentaisi tilannetta entisestään.

Kyseinen tutkimus on vielä alkuvaiheissaan, mutta juuri se, että kohderyhmä on erityisen vaikea, tekee siitä antoisan myös metodologian kannalta. Tutkijan on todella pinnistettävä mielikuvitustaan saadakseen tyydyttäviä tutkimustuloksia. Samoin tutkija joutuu jatkuvasti vastakkain oman itsensä kanssa ja kysymään itseltään, mikä on kvalitatiivisen tutkimuksen tarkoitus.

Yleensä katsotaan, että *vanhoilta ihmisiltä* saa helposti tietoja. Voidaan olettaa – ehkä hyvällä syyllä – että vanhoilla ihmisillä on enemmän aikaa tutkijalle kuin muilla ikäryhmillä. Vanhemmat ihmiset ehkä myös tuntevat oman merkityksensä yhteiskunnassa vähenevän iän mukana ja kokevat tutkimukset tavaksi vaikuttaa. Lisäksi he saattavat ajatella, että heidän elämäkokemuksensa ja ymmärryksensä on suurempi kuin nuorempien ja katsovat tutkimukseen osallistumisen oikeudekseen. Vanhat ihmiset toimivat ns. perinteenkannattajina, ts. he ovat niitä henkilöitä, joiden

muistin varassa tietyt vanhakantaiset kulttuurit ja perinteen muodot ovat. (Ks. esim. Pentikäinen 1980.)

3.2 Avainhenkilö apuna kentälle pääsemisessä

Kvalitatiivisessa, ja varsinkin osallistuvaa havaintomenetelmää käyttävässä tutkimuksessa on varsin tavallista kentälle pääsemisen helpottamiseksi käyttää apuna ns. avainhenkilöä. Avainhenkilöllä tarkoitetaan tutkittavaan ryhmään kuuluvaa henkilöä, johon tutkija pyrkii luomaan riittävän luottamuksellisen suhteen päästäkseen hänen avustuksellaan kentälle. (Ks. esim. Bogdan & Taylor 1975, 30–32.)

W. F. Whyte tapasi avainhenkilönsä Docin sosiaalityöntekijän välityksellä. Doc selitti, mitä tapahtuu, kun hän vie Whyten ystäviensä pariin: Muista, että olet ystäväni. Tämä riittää heille. Tunnen paikat, ja jos minä kerron, että olet ystäväni, kukaan ei häiritse sinua. Kerrot minulle, mitä haluat nähdä ja me järjestämme sen. (Whyte 1955, 291, suom. tekijä.)

Inciardi, joka tutki taskuvarkaiden maailmaa, tutustui avainhenkilöönsä "Pillittävään Philiin" työskennellessään ehdonalaisten valvojana. "Pillittävä Phil" itse asiassa yritti varastaa Inciardin lompakon väkijoukossa, mutta joutui kiinni käsi Inciardin taskussa.

Koskettaessani lompakkoani tunsin jonkun muun sormet sen ympärillä. Kääntyessäni kohtaamaan varasta huomasin olevani vastakkain hymyilevän "Pillittävän Philin", kanssa ... Phil järjesti minulle ensimmäiset tapaamiseni selittäen, että minua kiinnosti tutkia poikkeavaa elämäntapaa ja että minuun voidaan luottaa, enkä tultuani tietämään heidän henkilöllisyytensä ja toimintapaikkansa aio paljastaa niitä paikalliselle poliisille. (Inciardi 1977, 66–68, suom. tekijä.)

Peter Archard löysi avainhenkilönsä kodittomien alkoholistien maailmaan sosiaalityöntekijän välityksellä kuten Whytekin. Hän kertoo taktiikastaan seuraavasti:

Miltei kolmen kuukauden ajan tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa etsin silloin tällöin käsiini tämän alkoholistin, vaihdoin muutaman sanan hänen kanssaan ja annoin hänelle sen verran rahaa, että hän voisi ostaa siideripullon itselleen ja

toverilleen. Näin suhteeni häneen kehittyi ja toivoin, että hän lopulta toimisi siltana, jonka kautta jatkuvasti pääsisin hänen juomaporukansa luo. (Archard 1979, 207, suom. tekijä.)

John M. Johnson, joka tutki lastensuojeluviranomaisten byrokratiaa, sai monelta taholta apua päästäkseen haluamaansa toimistoon. Toisessa sosiaalitoimistossa oli henkilö, joka antoi hänelle tietoja ja oli lisäksi läheinen ystävä tutkimuksen teettäneen tiedekunnan jäsenen kanssa. Johnsonilla oli tuttaviasuhteita myös alueen sosiaalityöntekijöiden joukossa, ja kyseinen toimisto oli lähellä hänen asuntonsa. Kaiken lisäksi tutkijan vaimo työskenteli sosiaalityöntekijänä samassa kaupunginosassa. (Johnson 1975, 60–61.)

Omassakin tutkimuksessani on ollut mukana avainhenkilö. Ilman tällaista henkilöä pääsy mustalaisyhteisöön osallistuvana havainnoitsijana ei olisi onnistunut. Oma avainhenkilöni löytyi, kuten usein tapahtuu, onnellisten yhteensattumien avulla. Olin tutkimuksen alkuvaiheessa tehnyt tunnusteluja sopivan henkilön löytämiseksi, mutta ilman mainittavaa tulosta. Olin aloittanut yritykset väärästä ryhmästä. Pysin aluksi löytämään tien mustalaisyhteisöön Mustalaislähetys ry:n kautta, joka oli ainoa silloin toimiva mustalaisjärjestö. Kuitenkin varsin pian selvisi, että tässä järjestössä toimivat mustalaiset eivät edusta traditionaalisia mustalaisia, koska järjestön toimintaan osallistuminen edellyttää joistakin traditionaalisista arvoista luopumista. Toisaalta yritin kentälle pääsyä ns. julkkismustalaisten kautta. Näiden kontaktit kuitenkin – luonnollisista syistä – ovat suurelta osalta suuntautuneet suomalaiseen yhteiskuntaan päin, ja kahden yhteiskunnan ristiriitaisten odotusten vuoksi he ovat osittain vieraantuneet mustalaisten yhteisöstä. Nämäkin kontaktit eivät tuottaneet toivottua tulosta.

Kesällä 1976 Mustalaislähetys ry järjesti mustalaiskysymyksiä käsittelevän seminaarin, johon minua pyydettiin alustajaksi. Koska en katsonut siinä vaiheessa voivani puhua suoranaisesti mustalaiseen liittyvistä kysymyksistä, otin aiheekseni alkuperäiskansojen keskuudessa tehtävän lähetystyön. Esitelmässäni arvostelin lähetysaarnajien työtä. Tilaisuuden järjestäjä Mustalaislähetys ry ei erityisemmin arvostanut näkemystäni,

mutta yleisön joukossa olleet traditionaalisten mustalaisten edustajat tuntuivat hyväksyvän sen. Samana päivänä myöhemmin järjestetyssä illanvietossa juttelin päivän ohjelmasta ja erityisesti omasta alustuksestani erään Mustalaisyhdistys ry:n pitkäaikaisen jäsenen kanssa. Tämä radikaali mustalaisjärjestö ei tosin tuolloin toiminut. Aamu valkeni puhellessamme, mutta samalla alkoi ystävyys, joka on vain lujittunut vuosien mittaan. Siitä illasta lähtien minulla oli myös avainhenkilö tutkimustani varten. Tässä tapauksessa avainhenkilön löytymiseen liittyi todellinen sattumien summa: minulla on sama sukunimi kuin avainhenkilöni laajalla suvulla. Koska mustalaiset uskovat, että henkilöillä, joilla on sama sukunimi, on myös biologinen yhteys, tämä seikka tietenkin huomattavasti helpotti kentälle pääsemistäni. Sovimme avainhenkilön kanssa, että vietämme osan hänen kesälomastaan hänen sukulaistensa parissa Itä-Suomessa. Tästä yhteisestä kesälomasta – ja ensimmäisestä varsinaisesta kenttämatkastani – alkoi kenttätö. Avainhenkilö takasi minut sukulaisilleen, ja samalla kun tämä laaja suku avautui tutkittavaksi, jouduin kosketuksiin monien muiden mustalaissukujen jäsenten kanssa.

Kuten näistä esimerkeistä käy selville, sopivan avainhenkilön löytyminen riippuu niin monenlaisista tekijöistä, ettei siitä voi antaa mitään yleistä ohjetta. Mutta varsinkin silloin, kun tutkimuksen kohteena on vaikeasti lähestyttävä ryhmä, sopivan avainhenkilön etsimiseen kannattaa käyttää aikaa. Etsimisessä on apua mielikuvituksesta ja oma-aloitteisuudesta.

Tutkijalla voi olla useampiakin avainhenkilöitä, varsinkin sellaisia, jotka edustavat eri ryhmiä ja siten varmistavat pääsyn mahdollisimman laajalle alueelle. Mutta tällöin on pidettävä huolta siitä, ettei eri avainhenkilöiden välillä synny sellaisia kilpailutilanteita, jotka häiritsevät tutkimusprosessin kulkua.

Ryhmissä on kahdenlaisia jäseniä, jotka ovat yleensä muita halukkaampia toimimaan yhteistyössä tutkijan kanssa: ns. marginaalijäsenet ja ryhmien johtajat. Molempien käyttöön avainhenkilönä liittyy kuitenkin ongelmia, joten heitä on syytä varoa.

Ihanteellisen avainhenkilön avulla avautuu mahdollisimman suuri osa halutusta tutkimuskentästä, joten hänellä on oltava hyvät suhteet yhteisöönsä. Yhteisön marginaalijäsenen suhteet omaan yhteisöönsä ovat yleensä syystä tai toisesta häiriintyneet tai puutteelliset. Hän voi olla juuri siksi halukas toimimaan yhteistyössä tutkijan kanssa. Marginaalijäsenen yhteistyömotiiveista ainakin seuraavia voidaan pitää suhteellisen yleisinä:

- 1) Osallistuminen tutkimukseen ja yhteistyö tutkijan kanssa saattaa korvata puutteellisia suhteita marginaalijäsenen omaan ryhmään ja lisätä hänen itsekunnioitustaan.
- 2) Marginaalijäsen pyrkii paikkaamaan asemaansa yhteisöönsä osallistumalla tutkimukseen.
- 3) Marginaalijäsen saattaa haluta tuottaa vahinkoa tutkijan välityksellä yhteisölleen, joka on häntä hyljeksinyt.

Marginaalijäsen ei yleensä sovi toimimaan todellisena avainhenkilönä myöskään sen vuoksi, että yhteisö suhtautuisi tutkijaan samoin kuin se suhtautuu marginaalijäseneensä. Mutta avustajaksi tarjoutuvan syrjäyttäminenkin saattaa olla ongelmallista. Jos se tehdään liian kovakouraisesti, on mahdollista, että hän yrittää korjata heikkoa asemaansa yhteisössään kääntymällä tutkijaa ja tutkimusta vastaan. Syrjäytetyn avainhenkilön mahdollisuudet pilata tutkimistilanne ovat todelliset.

Esimerkki

Omassa tutkimuksessani tällainen tilanne syntyi vasta tutkimuksen päätyttyä, tutkimustulosten julkaisemisen jälkeen. Olin tutkimuksen alkuvaiheessa ehkä liian kevyesti sivuuttanut erään mustalaisen osallistumispyrkimykset, koska olin arvioinut, että hänen osallistumisensa ja marginaalinen asemansa voisi vaikeuttaa tutkimusprosessia. Kun varsin arkaluonteista aihetta – mustalaisten verikostoa – käsittelevä tutkimusraportti ilmestyi, hän näki tilaisuuden oman horjuvan asemansa parantamiseen. Hän aloitti varsin tehokkaan huhukampanjan, jonka yhtenä

tarkoituksena oli mustalaisväestön mielialojen kiihottaminen minua, avainhenkilöäni ja tutkimustuloksiani vastaan (ks. myös luku 7.4; ks. myös liite 1).

Myös yhteisössä johtavassa asemassa olevat henkilöt ovat usein halukkaita toimimaan avainhenkilöinä. Tutkimukseen osallistuminen voidaan nähdä yhteisön johtamiseen liittyvänä ja myös johtoaseman säilyttämiseen pyrkivänä toimintana. Monissa yhteisöissä on useita johtavassa asemassa olevia henkilöitä, jotka ehkä kilpailevat keskenään. Siksi on tärkeää tietää, ketä johtaja edustaa ennen kuin hänen käyttöönsä avainhenkilönä ajatellaan. Johtajan käyttäminen ehkä avaa yhden osan yhteisöstä mutta sulkee muut tärkeät osat kokonaan. Lisäksi yhteisön johtaja saattaa pyrkiä kontrolloimaan tutkimusprosessia siten, että se häiritsee hyväksyttävien tutkimustulosten saamista. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että yhteisön johtajan sivuuttaminen voi tehdä tutkimuksen mahdottomaksi.

3.3 Tutkimuksen esittely tutkittaville

Kuten niin monet muutkin seikat kvalitatiivisessa tutkimuksessa, myös tutkimuksen esittely tutkittaville riippuu olennaisesti tutkimuksen laadusta. Joitakin yleisiä seikkoja on kuitenkin mahdollista mainita.

Jokaisella yhteisöllä on luontainen tarve suojella itseään. Tutkijan saapuminen yhteisöön on sille aina jonkinlainen uhka. Bogdan ja Taylor kuitenkin toteavat, että yleensä yhteisöt ja yksilöt pitävät siitä, että heitä tutkitaan. Kirjoittajista toinen tutki ovelta ovelle myyvien kaupustelijoiden koulutusta, jossa opetetaan muun muassa oveluutta ja ihmisten harhauttamista. Kuitenkin tämän toiminnan johtajat päästivät tutkijat sisään organisaatioon vain vähäisellä suostuttelulla. (Bogdan & Taylor 1975, 31.)

Donald Roy kuvaa ehkä yleisempää suhtautumista, joka kokee tutkijan uhkaksi. Hän epäonnistui pyrkimyksessään tutkia tekstiilityöntekijöiden asenteita ammattiliittoa kohtaan. Tärkein syy epäonnistumiseen oli epäluulo, jota tutkittavat tunsivat tutkimusta ja tutkijaa kohtaan. Joitakin esille tulleista seikoista kannattaa tässä mainita, sillä harvoin on tilaisuus perehtyä tutkimuksen epäonnistumisen syihin.

Ensinnäkin rakenteellinen pohja epäonnistumiselle syntyi siitä, että työläiset näkivät tutkijassa ainoastaan yliopiston edustajan. Toiseksi kysymysten asettelu oli sellainen, että rehellisten vastausten antaminen olisi potentiaalisesti voinut vahingoittaa tutkittavia suurestikin. Lisäksi tutkittava joukko oli jakaantunut toisiaan vastustaviin ryhmiin. (Roy 1965, 266.) Kaiken kaikkiaan tutkittavia ei ollut pystytty siten vakuuttamaan tutkimuksen luonteesta, että yhteistyöhalukkuutta olisi saatu aikaan.

Kun Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara saapuivat pohjoissuomalaiseen tutkimuskyläänsä, kyläläiset aluksi luulivat heitä malminetsijöiksi, ja kuullessaan heidän olevan kiinnostuneita lestadiolaisuudesta, tutkittavat ehkä kokivat jonkinlaisen pettymyksen. Suolinna ja Sinikara kirjoittavat seuraavasti:

Missä asuimmekin saatettiin meidän kaikkia toimiamme tarkkaan seurata. Kyläläiset koettelivat tutkijoiden luotettavuutta monin tavoin. Liikkumistamme eri taloissa seurattiin tarkkaan. Kysymystä haastattelutietojen käytöstä kyläläiset selvittivät siten, että tullessamme taloon he saattoivat suoraan kysyä edelliseen käyntipaikkaan viitaten: 'Mitä N.N. tiesi kertoa?' Yritimme vastata hyvin pyöreästi sanomalla vaikkapa, että 'N.N. muistaa asioita hyvin' tai 'hän on hyvä kertoja' tai vanhuksista puheenollen 'hän on hyvin pirteä'. Joskus sanoimme uteliaille kyläläisille suoraan, ettemme kerro, mitä toisessa talossa puhuttiin. Halusimme osoittaa, etteivät tutkijat vie haastattelutietoja talosta taloon vaan haastattelut ovat luottamuksellisia. Tutkijoiden koettelemista on harrastettu monestakin syystä. Ensinnäkin tiivis asuminen on tehnyt välttämättömäksi vaalia naapurisopua. Kyläläiset eivät turhan päiten halua joutua riitoihin naapureitten kanssa. Sukujen välillä esiintyy kaunaa, jota ei myöskään mielellään päästetä valloilleen. Toiseksi kyläläiset ovat tutkijoita koettelemalla halunneet saada selville, miten tutkijat suhtautuvat heidän kansanomaisiin tapoihinsa ja uskomuksiinsa. (Suolinna & Sinikara 1979, 298–300.)

On mielestäni loogista, että tutkimuksen kohteet mieluummin vastustavat kuin suosivat tutkimusta. Yleensä tutkija tuntuu yhteisön tavallisessa elämässä ainakin häiriötekijältä, vaikka häntä ei pidettäisikään suorastaan vaarallisena. Tämä koskee varsinkin sellaisia tutkimuksia, joiden aihe on hyvin abstrakti ja joista tutkittavat eivät

koe saavansa suoranaista etua. Jos taas tutkittavat ajattelevat saavansa aineellista tai muuta hyötyä, he helposti yliarvioivat tutkimuksen vaikutusmahdollisuudet. Tutkijan tehtävänä onkin poistaa mahdolliset tutkimusta kohtaan tunnetut epäluulot, mutta hän ei saa ruokkia epärealistisia odotuksia tutkimustuloksien vaikutusmahdollisuuksista tutkittavien elämään.

Jos halutaan luoda pysyvä luottamussuhde tutkijan ja tutkittavien välille, on mielestäni hyvä kertoa niin pian kuin mahdollista jokaiselle mukana olevalle tutkijan tavoitteista. Mikäli yhteydenotossa pyritään salaamaan tutkijan todellinen tarkoitus, on todennäköistä, että tutkittavat saatuaan tietää sen myöhemmin tuntevat itsensä petetyiksi ja tutkimus pysähtyy siihen. Tutkimuksen luonne sekä tutkijan kiinnostus johonkin kohderyhmään ja joihinkin asioihin voidaan kuitenkin esittää eri tavoin sen mukaan, minkälainen ryhmä on kysymyksessä ja minkälaisia asioita halutaan tutkia.

Ehkä jonkinlaisena yleisohjeena voidaan sanoa, että ellei ole ehdotanta syytä olla selostamatta tutkimuksen luonnetta, on hyvä antaa siitä perusteellinen selvitys. Näin ehkä välttytään yllätyksiltä tutkimuksen kestäessä ja varsinkin siinä vaiheessa, kun tutkimuksen tulokset julkaistaan.

Mitä sitten voi kertoa niissä tapauksissa, joissa yksityiskohtaisen selonteon oletetaan vaikeuttavan tutkimuksen suorittamista? Tekijät, jotka vaikuttavat tähän, riippuvat sekä yhteisön että tutkimusongelman luonteesta. Tässäkin yhteydessä voidaan todeta, että mitä suljetumpi yhteisö on, sitä vähemmän se haluaa välitettävän tietoa itsestään ulkopuoliselle, ja mitä poikkeavampana tutkimusongelmaa pidetään, sitä vähemmän siitä haluaan puhua. Tällaisia suljettuja yhteisöjä ovat mm. jotkut etniset vähemmistöt kuten mustalaiset, sukupuoliset vähemmistöt, rikolliset ja huumeiden käyttäjät. Päästäkseen tällaisiin yhteisöihin sisälle, on kohteille tyydyttävästi selvitettävä tutkimuksen luonne. Jos informaatiota annetaan liian vähän, he tulevat epäileviksi, mutta samoin voi käydä silloinkin, jos tietoa annetaan liian paljon. Jos annetaan väärää tietoa, tutkimuksen etiikka tulee arveluttavaksi ja vaikeuksia syntyy tutkimusraportin julkaisemisen jälkeen.

Ehkä jonkinlaisena nyrkkisääntönä voidaan sanoa, että tutkimuksen luonnetta ei kannata salata, vaan se on ilmoitettava rehellisesti, joskaan tutkimuksen yksityiskohtaiseen selostamiseen ei ole syytä. Usein yksityiskohtien selvittäminen ei olisi mahdollistakaan, koska tutkija itseään ei ole niistä vielä selvillä. (Vrt. Williamson et al. 1977, 208.)

Esimerkki

Edellä sanottua valaiseva tilanne syntyi mustalaistutkimukseni poliisiosuudessa. Halusimme saada poliisilta nimenomaan spontaania tietoa mustalaisista: tietoa, joka ei olisi tarkkaan harkittua, koska halusimme kartoittaa poliisin mahdollisia ennakkoluuloja. Jos olisimme suoraan kertoneet poliisille, että olemme kiinnostuneita heidän ennakkoluuloistaan, tuskin tällaista spontaania tietoa heidän asenteistaan olisi saatu haastattelujen aikana. Päätimme kertoa poliisille, että olemme kiinnostuneita mustalaisten rikollisuudesta, mikä tietenkin sinänsä piti paikkansa, koska olimme kiinnostuneita poliisin mahdollisten ennako-odotusten vaikutuksesta mustalaisten tilastoituun rikollisuuteen. Eettisesti puolustimme tätä epätarkkuutta sillä, että poliisin organisaatio on poliisia itseään suojaava ja vaikeasti tutkittava kohde. Kuitenkin poliisin odotetaan olevan yleisön palvelija ja suhtautuvan tasapuolisesti kaikkiin ihmisiin. Sisäisen kurinsa ja sosiaalisen tiiviytensä vuoksi heidän organisaationsa on ulkopuolisia torjuva. Myös lakisääteiset valtuudet tekevät heistä voimakkaan ryhmän, joka yleensä pystyy tehokkaasti suojautumaan tutkijoiden "hyökkäyksiltä". Järjestelmän sisäisen yhtenäisyyden ja vallan ansiosta poliisin väärinkäytökset on helppo kätkeä julkiselta arvostelulta. Poliisin suhteellisen voimakkaan ja julkisen yhteiskunnallisen aseman vuoksi, pidimme eettisesti oikeutettuna, ettei heille aivan yksityiskohtaisesti selostettu tutkimuksen luonnetta (ks. myös luku 7.2).

Tutkijan on mielestäni selitettävä, *mihin* tarkoitukseen tutkimusta tehdään, *kuka* sen rahoittaa ja *missä* muodossa tutkimustulokset aiotaan julkaista. Tämän lisäksi – jos mahdollista – tulisi selvittää tutkijan *oma kiinnostus* ryhmään ja sen asioihin. Viimeksi mainittu tulee esille hyvin usein kenttätöön yhteydessä. Tutkittavat kysyvät usein

tutkijalta, miksi hän on kiinnostunut juuri kyseisestä ryhmästä. Vastaus on harkittava tarkoin.

Luottamuksen herättämisessä ei päästä pitkälle, jos tutkija esiintyy asiantuntijana ja / tai jonkin tärkeän instanssin edustajana. Viimeksi mainittua voidaan kuitenkin käyttää hyödyksi tutkimuksen alkuvaiheessa, kun pyritään korostamaan tutkimuksen vakavuutta. Tällöin esimerkiksi se seikka, että tutkimusta teettää yliopisto tai Suomen Akatemia, antaa sille tiettyä vakavuutta, joka saattaa herättää tutkittavien mielenkiinnon. Mutta jatkuva tärkeisiin instansseihin vetoaminen kenttätöössä varmasti synnyttää ärtymystä.

Päästäkseen kentälle tutkija joutuu usein tekemään kompromissiratkaisuja. Hän antaa lupauksia muun muassa siitä, *mitä tekee kentällä* ja *mitä raportoi* kenttähavainnoistaan. Tällaiset lupaukset on myös pidettävä, vaikka niiden rikkominen tuntuisi tutkimuksen kannalta miten tärkeältä tahansa. Sen vuoksi onkin ehkä hyvä välttää lupausten antamista samoin kuin tilanteita, joissa niitä vaaditaan. Tieto, jota yleensä ei mielellään anneta yhteisön ulkopuolelle, on usein juuri sitä tietoa, josta tutkija on erityisen kiinnostunut. Voin kertoa esimerkin tällaisesta kompromissista.

Esimerkki

Mustalaistutkimukseni eräässä vaiheessa minulta vaadittiin lupausta, että tutkimustuloksia ei julkaista. En katsonut voivani suostua tällaiseen pyyntöön siinäkään tapauksessa, että yhteistyöni mustalaisten kanssa olisi loppunut. Katsoin omalta kannaltani tutkimuksen tekemisen olevan hyödytöntä, ellen voisi tiedottaa tutkimustuloksistani laajemmin. Saatiin aikaan se kompromissi, että pidän tutkittavat tai heidän edustajansa ajan tasalla käsikirjoitusvaiheissa, jolloin he voivat ainakin kiinnittää huomiota mahdollisiin tutkimuksessa esiintyviin asioihin, joita he eivät halua julkisuuteen.

3.4 Tutkijan rooli

Seuraavaksi käsittelen etupäässä tutkijaa, joka ainakin jonkinasteisesti osallistuu tutkittaviensa elämään. Kuitenkin monet esille tulevista asioista koskevat sellaistaikin tutkijaa, joka rajoittuu havainnointiin tai haastatteluihin. Tutkijan rooli on tietysti mukana pohdiskelussa jo siinä vaiheessa, kun valitaan kenttätutkimusmenetelmiä. Vaikka menetelmiä varsinaisesti käsitellään myöhemmin, jo tässä vaiheessa voidaan todeta, että henkilökohtaista *kohtaamista vaativiin kenttätutkimusmenetelmiin päätyneet tutkijat joutuvat aina jonkin verran osallistumaan tutkittavien toimiin.*

Jos tutkittavien toiminta tai jotkut osatoiminnot ovat sellaisia, että tutkija kokee ne vastenmielisiksi tai hyvin vieraiksi, on ehkä syytä rajoittaa osallistumista. Tutkijan harkitseminen, liian aktiivinen osallistuminen tällaisiin toimintoihin saattaa häiritä luonnollisia tilanteita niin paljon, että niistä tulee epäaitoja. Tällaisia tilanteita saattaa syntyä esimerkiksi silloin, kun toiminta on vallitsevien lakien vastaista, jolloin asianomaisessa joutuvat ristiriitaan *tutkijan rooli ja kansalaisen rooli.* Hän ei voi tutkijan roolin taakse piiloutumalla väistää velvollisuuksiaan tavallisena kansalaisena. Helsingissä julkisuutta saavuttaneessa ns. peliluolajutussa eräs henkilö lehtitietojen mukaan sanoi pidättäville poliiseille, että hän oli tutkijana kiinnostunut uhkapelistä. Tällaisiin selityksiin turvautuminen osallistumisen tuottaessa hankaluuksia viranomaisien kanssa ei ole eettisesti hyväksyttävää. Tutkija joutuu vastuuseen muiden kansalaisten tavoin.

Jengitutkija Lewis Yablonsky on pohtinut tätä asiaa oman nuorisotutkimuksensa yhteydessä. Hän tutki erästä "kovisten" joukkoa, jonka normaaliin toimintaan kuului olennaisena osana suhteellisen väkivaltainen käyttäytyminen. Vaikka Yablonsky ei ajatellutkaan varsinaista osallistumista joukon toimintaan vaan luonnollisista syistä tyytyi pelkästään havainnoimaan, syntyi silti ongelmia tutkijan roolin ja kansalaisen roolin välillä. Hän joutui usein kysymään itseltään, mikä on tutkijan tehtävä tilanteessa, jossa hän tietää viattoman ihmisen joutuvan vaaraan. Pitäisikö hänen luopua tutkijan roolistaan ja pyrkiä estämään väkivallanteko? Jos hän näin tekisi, hän luonnollisesti muuttaisi asioiden normaalin kulun, jota hän tutkijana on

tarkkailemassa, mutta samalla ehkä jopa säästäisi viattoman ihmisen hengen. (Yablonsky 1962; 1970.)

Kun Rosalie Wax (1971, 138–139) tutki viime sodan aikana keskitysleireihin internoituja japanilaisia Yhdysvalloissa, hän kertoo varoittaneensa amerikkalaisia keskitysleirin viranomaisia leirin mielialoista, jotka saattoivat hänen käsityksensä mukaan johtaa viattomien ihmisten murhiin. Kun hänen varoituksiaan ei otettu todesta ja murha tapahtui, Wax päätti keskeyttää tutkimuksensa joksikin aikaa perustellen sitä seuraavasti:

Nyt päätin, että parasta mitä voin tehdä on häipyä, ettei joku epätoivoinen viranomaisen edustaja kiinnittäisi huomiotaan minuun ja päättäisi lopettaa tutkimustani siihen paikkaan. Palasin Berkeleyhin [Kalifornian yliopisto] ... Vaikka en ollut siitä selvillä silloin, murha oli muuttanut suhdettani moniin tiedottajiini. (Wax 1971, 138–139, suom. tekijä.)

Tutkijan tulisi pyrkiä saavuttamaan jonkinlainen tasapaino kantaaottamattoman mutta kiinnostusta osoittavan asenteen sekä kantaaottavan ja aktiivisen osallistumisen välillä. Tässä yhteydessä voidaan lyhyesti todeta, että tutkija, joka aktivoi toimintaa tutkittavassa yhteisössä, aina jonkin verran muuttaa tutkimuksen luonnetta.

Tutkijan puuttuminen asioiden kulkuun voi siis vaikuttaa koko tutkimuksen prosessiin muuttamalla tutkijan suhteen tutkittaviinsa pysyvästi erilaiseksi. Mielestäni tällainen riski on kuitenkin otettava, jos esimerkiksi viattomien ihmisten henki tai hyvinvointi on vakavasti uhattuna. Tämän kysymyksen pohtiminen tulee ajankohtaiseksi myös silloin, kun tutkijalla on realistisia mahdollisuuksia vaikuttaa käytännössä tutkittavien hyvinvointiin. Tieteen koskemattomuutta ei saa pyrkiä turvaamaan millä hinnalla tahansa. Näitä asioita on siis harkittava jo siinä vaiheessa, kun tutkijalla on vielä mahdollisuus tehdä jotain asian hyväksi.

Tampereella suoritettiin asunnottomien alkoholistien terveydentilaa koskeva sosiaalilääketieteellinen tutkimus, jossa tutkija varsinaisen työnsä ohella myös antoi lääketieteellistä ja muuta apua tutkittavilleen: *Havainnoitsijan samanaikaista terapeutin*

roolia ei siis yritettykään välttää ... vaan havainnointitutkimus tapahtui jopa pääosiltaan terapeutin roolin avulla ... (Mäkelä 1978, 54).

Useat menetelmäkirjat varoittavat tutkijaa *terapeutin roolista* (ks. mm. Williamson et al. 1977, 209), joka käsitetään ristiriitaiseksi tutkijan roolin kanssa. Edellä mainitussa esimerkissä terapeutin roolia itse asiassa hyödynnettiin tutkimuksen yhteydessä, joten tällaista roolia voidaan myös tarkastella tutkijan roolia täydentävänä. Käsitystä, että terapeutin tai muu siihen verrattava toimintaa aktivoiva rooli tutkimustyön yhteydessä ei ole suotava, pitäisin jonkin verran vanhentuneena, jonkinlaisena jäänteinä "arvovapaan" tieteen tavoittelusta. Kun tieteen "puhtauden" vaatimus on tehty yhä kyseenalaisemmaksi, tulevaisuudessa kenties tyydyttävältä sosiaalitutkimukselta odotetaan tutkijan aktiivista panosta tutkittavien ongelmien ratkaisemisessa. Tärkeintä on, että tutkija tiedostaa oman aktivointinsa vaikutukset tutkimustuloksiin.

Mitä enemmän tutkija osallistuu tutkittavien toimiin, sitä suurempi mahdollisuus hänellä on joutua tilanteisiin ja tapahtumiin, joihin osallistuminen on eettisesti arvelluttavaa. Kenttätutkimusmenetelmiä valitessaan tutkijan olisi tunnettava omat resurssinsa, jotta valitut menetelmät tuottaisivat niin käyttökelpoista tietoa kuin mahdollista.

Ongelmallinen tilanne syntyy myös silloin, kun tutkittavassa yhteisössä on keskenään kilpailevia alaryhmittymiä. On aivan tavallista, että tutkija joutuu mukaan ryhmien välisiin konflikteihin, jolloin hänen odotetaan ottavan kantaa ja osoittavan lojaalisuutensa. Ellei tutkija ota kantaa, hän saattaa menettää tutkittavien luottamuksen, mutta toisaalta kannanotto jonkin ryhmän puolesta voi vaikeuttaa yhteistyötä muiden ryhmien kanssa.

On tavallista, että varsinaisen kenttätutkimuksen alussa tutkija, jonka tieto tutkittavista on vähäistä, on ainakin alitajuisesti luonut heistä jonkinlaisen ihannekuvan, johon varsinaisten kohteiden käyttäytymistä verrataan. Siinä vaiheessa tämä ihanteellinen käyttäytymismalli voi olla vain virheellinen, ja sen luominen johtuu

tutkijan kokemattomuudesta ja alkuinnostuksesta. Se saa aikaan vahingollisia ja puolueellisia kannanottoja; tutkija saattaa esim. tuntea erityistä kiitollisuutta niitä ihmisiä kohtaan, jotka ovat auttaneet häntä pääsemään sisälle yhteisöön, joiden luona hän asuu tai jotka toimivat hänen huoltajinaan yhteisössä. Rosalie Wax mm. ilmaisee tämän kertoessaan, että tutkimuksensa alussa hän kärsi kenttätutkijoiden ammattisairaudesta, eli joutumisesta mukaan eri ryhmien väliseen epätoivoiseen kiistaan siinä vaiheessa, kun tutkijalla on juuri sen verran tietoa, että hän kuvittelee olevansa "todella sisällä". Rosalie Wax kertoo:

Naiivisti olin pitänyt 'sorrettujen' puolta ja – osana suojaavasta itsepetoksesta – rakentanut ihanteellisen 'todellisen japanilaisen' käyttäytymismallin sekä japanilaisia että itseäni varten, minkä jälkeen etenin [omassa mielessäni] kritisoimalla ja halveksimalla jokaista, joka poikkesi tästä mallista. Sitä, että mallini oli melodramaattinen ja epätodellinen, en silloin havainnut. Mieleeni ei myöskään tullut, että sosiaalitieteilijällä ei ole mitään syytä tuomita sen kummemmin itseään kuin niitä ihmisiä, joita hänellä on tarkoitus tutkia ja ymmärtää. En käytökselläni mitenkään poikennut niistä etnografeista, jotka istuivat intiaanirituaaleissa ja paheksuivat sitä, että osallistujat eivät pitäneet yllään traditionaalista pukua, jota kyseiset intiaanit käyttivät vuonna 1850, 1750 tai ehkä 1492. (Wax 1971, 140, suom. tekijä.)

Kun ajattelen oman kenttätutkimukseni alkuvaiheita mustalaisten keskuudessa, voin havaita samanlaisia piirteitä. Keskustellessani lähimpien tiedottajieni kanssa helposti kritisoin satunnaisesti tapaamiani mustalaisia, jotka mielestäni poikkesivat "oikeasta mustalaisesta". Sekotin tarun ja toden, ihanteen ja käytännön. Tämä vaara on olemassa varsinkin tutkimuksen alkuvaiheessa, jolloin tutkijalta vielä puuttuvat omakohtaiset havainnot ja hän voi tukeutua vain suusanallisiin kertomuksiin (ks. Malinowski 1926, 120–121).

Tutkija siis luo kuvan yhteisöstä ja sen yksilöiden käyttäytymisestä sen informaation perusteella, jonka hän on verbaalisesti saanut tutkittavilta. Vastakkaisen ja ristiriitaisen informaation hän käsittää poikkeavaksi ei-tyypilliseksi, koska hänellä ei ole ollut mahdollisuutta nähdä käytäntöä. Lähempi tarkastelu saattaa kuitenkin osoittaa, että

tietylainen poikkeaminen onkin tavallisempaa, normaalimpaa kuin ihanteellisten mallien mukainen käyttäytyminen. Omassa tapauksessani olin mielessäni konstruoinut kriteerit, joista tuntee "oikean mustalaisen" ja asetin tapaamani uudet tuttavuudet tämän enemmän tai vähemmän ihanteellisen mallin kanssa vastakkain.

Useimmissa kenttätilanteissa luottamuksen syntymiselle on tärkeää, että *kohteet tutustuvat tutkijaan ensin ihmisenä ja vasta toiseksi tutkijana*. Tähän he saavat tilaisuuden, jos tutkija käyttäytyy hänelle itselleen luonnollisella tavalla. Tutkittavat tunnistavat suhteellisen helposti epäaidon käyttäytymisen, mikä saattaa vahingoittaa tutkijan ja tutkittavien välistä luottamusta. Varsinkin kohteiden käyttäytymisen matkiminen – jos se poikkeaa tutkijan tavanomaisesta käyttäytymisestä – voidaan kokea ärsyttäväksi, koska tutkijan katsotaan edustavan eri ryhmää. Matkiminen voidaan tulkita mielistelyksi, joka ei varmasti edistä luottamuksen syntyä. Oma kokemukseni on, että joissakin tilanteissa muuten sopimaton mutta tutkijalle aito käyttäytyminen annetaan helpommin anteeksi kuin epäaito matkiminen. Tätä havaintoa tukee myös Kirsti Suolinnan ja Kaisa Sinikaran kokemus pohjoissuomalaisesta kyläyhteisöstä, jonka henkilösuhteisiin ja kulttuuriin lestadiolaisuus antoi leimansa:

... toisenlaisesta kulttuurista lähteneinä jouduimme tilanteisiin, joissa huomasimme rikkovamme vallitsevia tapoja vastaan. Saatoimme esim. kylärukouksiin tullessamme istuutua miesten puolelle pirttiä. Ulkopuolisina meidän sallittiinkin poiketa joistakin tavoista. (Suolinna & Sinikara 1979, 297.)

Vaikka palaan tutkijan rooliin vielä tuonnempana, roolin merkityksestä ja tiedostamisesta kannattaa muistuttaa mieleen vanhan kokeneen kenttätutkijan Arthur Vidichin sanat:

Osallistuvan havainnoitsijan sosiaalisella roolilla ja kuvalla, joka tutkittavilla on tutkijasta, on merkittävä vaikutus kerätyn aineiston luonteeseen ... Sosiaalisen todellisuuden näkökulmat muotoutuvat molempien, havainnoitavien ja havainnoitsijan, sosiaalisen aseman ja kiinnostuksen mukaisesti ... Validiin aineiston tarkasteluun kuuluu välttämättä suhteellisen tarkka käsitys tilanteiden pääasiallisista

sosiaalisista ulottuvuuksista, joissa aineistoa on kerätty. Tutkijan ja tutkittavien sosiaalinen asema ja heidän keskinäiset suhteensa on otettava huomioon, kun aineistoa tarkastellaan. (Vidich 1955, 354–360, suom. tekijä.)

Tärkeintä tutkijan rooliin liittyviä tekijöitä ovat myös hänen taustaominaisuutensa. Suolinna ja Sinikara mainitsivat iän, sukupuolen, siviilisäädyn ja kotipaikan. Lisäksi heidän tutkimuksessaan korostuu mielenkiintoisella tavalla tiettyjen taustatekijöiden yhteisvaikutus:

Pohjoisessa ja Juhonkylässä erityisesti jouduimme monta kertaa havaitsemaan, että naissukupuolemme suuresti vähensi koulutustasomme merkitystä. Useissa tilanteissa näkivät kyläläiset juuri sukupuolen ratkaisevaksi ominaisuudeksi. Toisinaan kyläläiset ryhtyivät kädestä pitäen opettamaan, miten meidän tulisi käyttäytyä. Nämä opetukset sisältävät lähinnä vaatimuksen, että meidän naisina kuului palvella miesväkeä. Juuri näiden kokemusten kautta kävi voimakkaasti ja konkreettisesti ilmi, että roolijako on nimenomaan miesten säätelemä ja sanktioima.

Meidät koettiin juuri sukupuolemme takia vaarattomiksi. Tutkimustyö oli kyläläisten mielestä jonkinlaista lomailua. Kenttätyön kannalta oli vaarattomuutemme pikemminkin hyödyksi kuin haitaksi. Tosin miehet eivät suostuneet kertomaan savotoilla kerrottuja juttuja: ne olivat heidän mielestään, naisen korville 'liian krouveja' ... Kyläläiset arvostavat koulutusta, mutta koska oppineella ei ole mitään pysyvää tehtävää kyläyhteisössä, ei tutkijan rooliin osattu liittää mitään käyttäytymissääntöjä. Tieteellisen työn luonne ja ongelmanasettelut ovat kyläläiselle melko vieraita. (Suolinna & Sinikara 1979, 301.)

Tutkijan rooliin kuuluu myös hänen oman merkityksellisen ympäristönsä suhtautuminen häneen. Tämä tulee akuutiksi silloin, kun tutkimuskohteena on stigmatisoitu ryhmä. Tällaista ryhmää kohtaan tunnettavat ennakkoluulot saattavat kohdistua myös tutkijaan. Tutkija siis leimataan yksityiselämässään kohteidensa mukaan.

Esimerkiksi

Oman tutkimukseni yhteydessä esimerkiksi yliopistolla liikkui varsin sitkeitä huhuja, että olen mustalainen, joka kieltää alkuperänsä. Tuttavani antoivat myös joskus ymmärtää, että suhteeni mustalaisiin oli saastuttanut minut yksityishenkilönä, ja joskus vierailukutsuun lisättiin toivomus, että en "raahaisi ketään mustalaisia" sinne. Tuttavani ja työtoverini viljelivät huvittaviksi tarkoitettuja sutkauksia myös "suhteistani" mustalaisnaisiin. Lasse Murto on kertonut samantyyppisistä kokemuksista; mm. hänen äitinsä sai puhelinsoittoja, jossa puhuttiin hänen "rappiolle menevästä pojastaan" (Suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978).

4 KENTTÄTYÖMENETELMÄT

Ainakin periaatteellinen päätös käytettävistä tutkimusmenetelmistä tehdään tavallisesti ennen varsinaisen työn aloittamista. Yleensä menetelmät lopullisesti muotoutuvat vasta kentällä, jolloin on voitu hyödyntää siellä saatuja kokemuksia. Kenttähavaintoja käyttävälle tutkimukselle on usein ominaista myös jonkinasteinen osallistuminen luonnollisiin kenttätapahtumiin. Se voi vaihdella passiivisesta tapahtumien seuraamisesta niin täydelliseen osallistumiseen, etteivät kohteet edes tiedä keskuudessaan toimivasta tutkijasta.

Vaikka pyrkimyksenä on pitää kenttätyömenetelmät niin joustavina, että niitä voidaan vaihdella kentällä ilmenevien tilanteiden mukaan, jonkinlainen periaateratkaisu on osallistumisen asteesta tehtävä jo ennen kentälle menoa. Suolinna ja Sinikara perustelivat osallistuvan haastattelututkimuksen suorittamista Juhonkylässä tähän tapaan:

Standardoidut haastattelut eivät nähdäksemme sovellu kylätutkimukseen. Kyselyt toimivat liian suuressa määrin akateemisen tutkijayhteisön ehdoilla. Toiseksi ne rakentuvat virheelliselle käsitykselle kommunikaation luonteesta. Ne olettavat, että yhdensuuntainen kommunikaatio on mahdollinen. (Suolinna & Sinikara 1980, 125.)

Jälleen kerran muistuttaisin siitä, että jos kysymyksessä on ryhmä, jonka toiminnot ovat tutkijalle vieraita ja ehkä myös vastenmielisiä, on syytä tyytyä melko passiiviseen osallistumiseen. Samoin on harkittava, milloin joihinkin kentällä tapahtuviin

osatoimintoihin osallistutaan ja milloin niitä vain havainnoidaan. Joskus voi olla tarkoituksenmukaista pidättäytyä jopa havainnoinnista, vaikka siihen olisi tilaisuuskin, ja turvautua haastatteluun.

Kenttätyömenetelmissä voidaan erottaa neljä osallistumisastetta:

- 1) havainnointi ilman varsinaista osallistumista,
- 2) osallistuva havainnointi,
- 3) osallistava havainnointi eli toimintatutkimus ja
- 4) piilohavainnointi.

Näistä kaksi ensimmäistä ovat tavallisimpia kenttätyömenetelmiä ja kaksi jälkimmäistä suhteellisen harvoin käytettyjä. Varsinkin piilohavainnointi on erittäin harvinaista. Käsittelen näitä eri mahdollisuuksia seuraavassa yksityiskohtaisemmin.

4.1 Havainnointi ilman osallistumista

Varsinkin kenttätyön alkuvaiheessa turvaudutaan usein pelkkään havainnointiin pyrkimättä osallistumaan kohteiden toimintaan. Se on suositeltavaa silloinkin, kun pääasiallinen tutkimusmateriaali kerätään osallistuvaa havainnointia käyttäen. Kun tieto kohteesta ja tutkijan varmuus lisääntyy, hän voi vähitellen ryhtyä osallistumaan toimintoihin. (Vrt. Spradley 1980, 59–60.) Kentällä työskentelevän tutkijan sosiaalistumisprosessi on siis yleensä vaihteellinen. Rosalie Wax sanoo tästä prosessista seuraavaa:

Tutkija ei voi pudottautua vieraiden ihmisten joukkoon kuin mies Marsista ja tällä tavoin saavuttaa ymmärtämistä ... Useimmat kenttäkokemukset, joihin kuuluu kohteiden luona tai lähellä asuminen, voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen. Ensiksi on siirtymä tai uudelleen sosiaalistumisen vaihe, jolloin kenttätyöntekijä pyrkii luomaan suhteita, jotka mahdollistavat kenttätyön suorittamisen. Tänä aikana hän kohteidensa kanssa etsii ja kehittää ne erilaiset roolit, joita hän ja kohteet tulevat esittämään. Toiseksi on vaihe, jolloin kenttätyöntekijän, kun hänet on vedetty mukaan erilaisiin

vuorovaikutussuhteisiin, on mahdollista keskittyä ja tehdä kenttätöitä. Kolmas on kenttätöiden jälkeinen vaihe, jolloin kenttätöntekijä valmistaa raporttinsa ja jolloin hän yrittää solmia siteensä uudelleen omaan maailmaansa ja irrottautua kohteiden maailmasta. (Wax 1971, 15–16, suom. tekijä.)

Näistä vaiheista ensimmäinen, jolloin tutkija keskittyy lähinnä henkilösuhteiden luomiseen, on aikaa, jolloin harkitseminen osallistuminen kohteiden elämään ja toimintoihin saattaa vaikeuttaa hyvien suhteiden luomista. Sinä aikana on parempi pitää silmänsä auki kuin rynnätä aktiiviseen osallistumiseen, vaikka siihen olisi tilaisuuskin.

Joskus tutkimusongelma on luonteeltaan sellainen, että havainnointi ilman osallistumista on ainoa tapa saada haluttu tieto. Näin on esimerkiksi silloin, kun toiminta on laitonta tai muuten sellaista, että tutkijan osallistuminen on mahdotonta. James A. Inciardi oli kiinnostunut ammattimaisten taskuvarkaiden elämästä. Kun hän oli päässyt sisälle suurkaupungin ammattimaisten taskuvarkaiden yhteisöön, varsinaisen osallistumisen tietoenkin esti kaksikin syytä: Ensiksi taskuvarkaajat olivat ammattilaisia, joiden "ammattitaito" oli vuosien harjoituksen tulosta. Tutkijalla ei olisi ollut mitään mahdollisuuksia selviytyä tällaisesta tehtävästä. Toiseksi taskuvarkaus on rikollisuutta, ja tuskin monikaan tutkija suostuu itse tekemään rikoksia päästäkseen paremmin selville asioista. Inciardi sanoo omasta havainnoijan roolistaan seuraavaa:

Näissä olosuhteissa tehtäväkseni jäi maleksia heidän työskentelyalueidensa lähistöllä, kunnes havaitsin heistä jonkun, jonka tunsin. Tämä merkitsi monien tuntien viettämistä päivin ja öin maleksien eteläisen Miami Beachin katuja tai käymällä kilpa-ajoissa tai muissa huvipaikoissa. Kun vihdoinkin havaitsin taskuvarkaan, jonka olin tavannut aikaisemmin, esittelin itseni asiallisesti ja kysyin, oliko muita taskuvarkaita työssä paikan välittömässä läheisyydessä. Noin joka kymmenes tapaus johti esittelyyn, jossa kerrottiin, että olin OK. Taskuvarkaita tutkiessani yksi voitettavista vaikeuksista oli oma kömpelyyteni havainnoitsijana. Opin nopeasti esimerkiksi sen, että ei ollut hyvä häiritä taskuvarasta kesken hänen työtään. Kerran huomasi yhden tuntemani taskuvarkaan kävelevän yksin kadun toisella puolella. Ylitin liikenteen ja tervehdin

häntä, mutta hän ei ollut huomaavinaanakaan vaan käänsi selkensä ja käveli pois. Myöhemmin samana päivänä tapasin hänet uudelleen, ja tällä kertaa hän ärtyneenä selitti, että hän oli seurannut "uhria", jonka oli huomannut poistuvan liikkeestä pistäen setelitukun lompakkoonsa. Olin rikkonut varkaan keskittymisen, eikä hän enää voinut seurata uhriaan. (Inciardi 1977, 69–71, suom. tekijä.)

Raja osallistumattoman ja osallistuvan havainnoinnin välillä on kaikkea muuta kuin selvä. Monet esimerkiksi pitävät Malinowskia osallistuvan havainnoinnin isänä antropologiassa. Kaikki eivät kuitenkaan hyväksy tätä käsitystä, vaan jotkut katsovat hänen toimineen Trobriandsaarilla enemmän osallistumattomana kuin osallistuvana havainnoitsijana. Yksi jälkimmäisistä on Rosalie Wax, joka Malinowskin henkilökohtaisen päiväkirjan perusteella sanoo:

Malinowski on ehkä läpikäynyt tuskallisemman tutkimuskokemuksen kuin kukaan muu, sillä hän on oletettavasti elänyt kolme vuotta vieraiden ihmisten parissa osallistuen moniin heidän toimintoihinsa, mutta niin pitkälle kuin hänen työnsä ja päiväkirjansa osoittavat, välttää kaikkea sosiaalisesti merkittävää kanssakäymistä. (Wax 1971, 18–19, suom. tekijä.)

Edellisestä siteerauksesta on mahdollista johtaa tärkeä vedenjakaja osallistumattoman ja osallistuvan havainnoinnin välillä. Osallistumattomassa havainnoinnissa kohteiden ja tutkijan välinen vuorovaikutustilanne ei ole tiedonhankinnalle merkittävä. Tutkija on ulkopuolinen osallistumaton tarkkailija. Osallistumattoman havainnoitsijan rooli tutkittavassa yhteisössä on etupäässä *tutkijan rooli*, eikä hänellä ole tuossa yhteisössä muita tärkeitä rooleja.

Periaatteena tiedon keruussa havainnoimalla ilman osallistumista on "oppia katsomalla". Tutkija tekee havaintoja kohteiden elämästä ja kirjaa havainnot muistiin analysointia varten. Varsin usein havainnointiin liittyy kohteiden yksityiskohtaisempi haastattelu. Tällöin tutkija pystyy vertaamaan havainnointiaineistoa haastatteluaineistoon. Haastatteluilla pyritään yleensä saamaan tietoa ihannestandardista ja käyttäytymisen ihannemuodoista ja havainnoinnilla hankitaan

tietoa ihannennormiston noudattamisesta käytännössä. Jo Malinowski aikoinaan oivalsi tämän:

Kun alkuaikaa tiedustellaan mitä hän tekisi siinä ja siinä tilanteessa, hän vastaa mitä hänen pitäisi tehdä, eli antaa parhaan mahdollisen käyttäytymismallin. Kun hän toimii kenttäantropologin tiedottajana, ei hänelle maksa mitään kertoa ihannetilanne tai -vaatimus. Tunteensa, taipumuksensa, poikkeavuutensa ihannevaateista, ahneutensa, sormiensa läpi katsomansa muiden rikkeet hän säästää varsinaiseen käyttäytymiseensä ... Tämä toinen puoli – luonnollinen, impulsiivinen käyttäytyminen, velvoitteiden väistäminen, kompromissit ja laittomat teot – paljastuu kenttätutkijalle ainoastaan silloin kun hän havainnoi alkuaikakaiden elämää suoraan, asuu niin läheisessä yhteydessä 'aineistonsa', että hän ei ainoastaan ymmärrä heidän kieltään ja heidän kertomuksiaan, vaan ymmärtää myös piilevät käyttäytymisen motiivit ja spontaanit käyttäytymismuodot, jotka harvoin määritellään. (Malinowski 1926, 120–121, suom. tekijä.)

Ilmoitetun ja havainnoidun käyttäytymisen eroa on myös kokeellisesti tutkittu. Lois R. Dean esimerkiksi tutki ammattiliiton kokouksissa jäsenten osallistumistiheyttä, ja ero ilmoitetun ja todellisen osallistumisen välillä oli huomattava. Tutkittavat ilmoittivat omaksi osallistumistiheydekseen olettamansa ihanteellisen osallistumismäärän, kun todellinen osallistuminen liiton kokouksiin oli huomattavasti vähäisempää (Dean 1958).

Haastattelun ja havainnoinnin suhteeseen on puuttunut myös William F. Whyte. Hän sanoo, että ei ole suositeltavaa luottaa pelkkään haastattelutietoon, vaan tällainen tieto tulisi mahdollisuuksien mukaan tarkistaa havainnoin. Pelkkä haastattelutieto on erityisen epäluotettava esimerkiksi silloin, kun yksittäinen henkilö antaa tietoja joukkotilanteista. Mitä suurempi on osanottajien määrä, sitä epäluotettavampia ovat yksittäiseltä haastateltavalta saadut tiedot. Tavallista on esimerkiksi osanottajamäärän yliarviointi (Whyte 1953).

Bodgan ja Taylor (1975, 52–53) antavat muutamia ohjeita tilanteista, jolloin havainnointi ilman osallistumista on parempi vaihtoehto kuin osallistuva havainnointi:

1) *Kilpailu arvostuksesta informaalisessa tai virallisessa statushierarkiassa kohteiden kanssa* vahingoittaa tutkimuksen edistymistä. Kun osallistuminen on välttämätön ehto hyväksytyksi tulemiselle, silloin on osallistuttava mutta jos osallistumiseen liittyy kilpailua asemasta kohteiden kanssa, osallistumista tulee välttää.

2) *Tutkijan ei pidä pelätä osoittaa, että hänen ja kohteiden välillä on eroja.* Jos esimerkiksi toiminta on sen luonteista, että tutkija kokee sen vastenmieliseksi tai vaikeaksi, tulisi osallistumista välttää. Harkitsematon osallistuminen voi vahingoittaa tutkijan pitempiaikaista suhdetta tutkittaviin. Usein tutkittavat ymmärtävät tutkijan haluttomuuden osallistua tiettyihin toimintoihin perustuvan kulttuureiden eroihin.

3) *Osallistumisessa esille tulevat eettiset kysymykset ovat akuutimmat kuin pelkässä havainnoinnissa.* Joskus osallistuminen saattaa olla eettisesti arveluttava, vaikka pelkkä havainnointi ei sitä olisikaan.

Tutkijan läsnäolon vaikutusta havainnoitavaan ilmiöön ei pidä aliarvioida. Se riippuu siitä, mitä havainnoidaan. Mitä intiimimmäksi tutkittavat tilanteen kokevat, sitä suurempi on ulkopuolisen vaikutus siihen. Tutkittavat ehkä haluavat antaa tutkijalle mahdollisimman edullisen kuvan ja käyttäytyvät toisin silloin kun tämä on paikalla. Tutkijan läsnäolon vaikutusta voidaan vähentää pitkäaikaisella oleskelulla tutkittavien parissa, jolloin nämä ehtivät tottua häneen. Tällöin käyttäytyminen yleensä normalistuu.

Saatoimme siten itse havaita, miten osallistuminen kylän eri toimintoihin ja aineistonkeruu pitemmän ajan kuluessa vaikutti saadun tiedon luonteeseen. Tutkimuksen alkuvaiheessa kyläläiset pyrkivät antamaan mahdollisimman kauniin ja myönteisen kuvan kylästään. Kaunistelemisen tarve väheni aikaa myöten. (Suolinna & Sinikara 1980, 125.)

Joskus tutkijan läsnäolon häiritsevää vaikutusta osallistumattomassa havainnoinnissa voidaan vähentää siten, että tutkija ainakin näennäisesti osallistuu johonkin toimintaan, vaikka osallistumisen pääasiallisena tarkoituksena ei olisikaan aineiston kerääminen. Tilaisuuksia tällaiseen sekundaariseen osallistumiseen on kentällä usein tarjolla. Osallistumattoman havainnoitsijan tulee kuitenkin pyrkiä siihen, että hänen läsnäolonsa kiinnitetään mahdollisimman vähän huomiota. Varsinkin joukkotilanteissa tutkija voi tehdä havaintoja vaikuttamatta suuremmin tutkittavien käyttäytymiseen.

4.2 Osallistuva havainnointi

Kokonaisvaltaisesta filosofisesta näkökulmasta tarkastellen, osallistuvalla havainnoinnilla tarkoitetaan *kaikkea empiiristä tutkimusta*, jolloin

ainoastaan oman yhteiskuntansa osallistuvana jäsenenä ymmärtää havainnot jokapäiväisen elämän empiirisestä todellisuudesta. Tämä jäsenyys tuo mukanaan valtaisan reservin 'terveen järjen' tietoa, roolikäsityksiä, luokitteluja jne. Tällaisen kulttuuriin sidotun tiedon oppiminen edeltää tieteellisten teorioiden ja metodien oppimista. Siten kaikkein perustavimmassa mielessä kaikki sosiaalitieteiden empiirinen tutkimus käsittää osallistuvaa havainnointia, koska se edellyttää tällaista sosiaalista kompetenssia. (Johnson 1975, 21, suom. tekijä.)

Toinen osallistuvan havainnoinnin määritelmä on huomattavasti suppeampi, ja tämä määritelmä koskee tapaa, jolla osallistuvaa havainnointia tarkastellaan tässä yhteydessä:

Osallistuva havainnointi on tietoista ja systemaattista osallistumista – niin pitkälle kuin olosuhteet sen sallivat – tutkittavien elämän toimintoihin ja joskus myös heidän kiinnostuksiinsa ja tunteisiinsa. Sen tarkoituksena on kerätä aineistoa suoran osallistumisen välityksellä eri tilanteista, joissa tutkijan vaikutus ulkopuolisena on pyritty minimoimaan. (Kluckhohn 1940, suom. tekijä.)

Tässä suhteessa osallistuva havainnoitsija ei periaatteessa eroa esimerkiksi sanomalehtimiehistä, jotka elävät kuvaustensa kohteiden parissa. Ero sanomalehtimiehen ja sosiaalitutkijan välillä on siinä, miten näin kerättyä aineistoa käsitellään. Osallistuva sosiaalitieteilijä käyttää aineistoaan tehdäkseen abstraktisia tai teoreettisia johtopäätöksiä erilaisista ihmiselämän peruspiirteistä, kun taas sanomalehtimies tarkastelee aineistoaan sen uutisarvokriteerien perusteella. Bogdan ja Taylor määrittelevät osallistuvan havainnoinnin tutkimusmenetelmänä seuraavasti:

... osallistuva havainnointi on tutkimusta, jonka olennaisena piirteenä on intensiivisen vuorovaikutuksen jakso tutkijan ja kohteiden välillä jälkimmäisen sosiaalisessa miljöössä. Tänä aikana aineistoa kerätään systemaattisesti. (Bogdan & Taylor 1975, 5, suom. tekijä.)

Pari seikkaa tässä määrittelyssä kaipaa täsmennystä. Esitetyssä muodossa se sisältää myös toimintatutkimuksen eli osallistavan havainnoinnin. Osallistuvassa havainnoinnissa vuorovaikutus tapahtuu varsin pitkälle kohteiden *ehdoilla*, ja tutkijan osallistumisen pitäisi vaikuttaa tapahtumien kulkuun mahdollisimman vähän tai ei lainkaan.

Maininta "intensiivisestä vuorovaikutuksesta" saattaa antaa sen virheellisen kuvan, että tilanteet, joista tutkija on kiinnostunut, ovat aina aktiivisen toiminnan aikaa. Ei pidä unohtaa, että kenttätöissä on monia hiljaisiakin hetkiä, jolloin ei tunnu tapahtuvan mitään tutkimuksen kannalta merkittävää. Voidaanko puhua osallistuvasta havainnoinnista esimerkiksi Omanin muslimiyhteisössä, jossa norjalaisen tutkijan Unni Vikanin (1980) mukaan toimettomuus oli vallitseva elämänmuoto ja hiljaisuus kullan arvoista. On tietenkin luonnollista, että hiljaisinkin hetkinä tapahtuu kanssakäymistä, ja tällainen tilanne saattaa olla ainakin yhtä tärkeä ja merkittävä kuin aktiivisempi vuorovaikutus.

Voin kertoa esimerkin siitä, kuinka tällainen merkityksellinen "ei tapahtuminen" paljasti tutkittavista hyvin erilaisen ja tärkeän piirteen, joka ei tavallisesti tule lainkaan esille aktiivisemmän vuorovaikutuksen aikoina.

Esimerkki

Kerran istuin tärkeimpiin tiedottajiini kuuluvan keski-ikäisen mustalaisnaisen luona. Talon muut asukkaat olivat poissa. Tämä oli harvinaisen rauhallinen hetki kenttätöyssäni, ja halusin lepuuttaa hermojani. En tehnyt yritystäkään kommunikoida tiedottajani kanssa. Kuitenkin huomioni pian kiinnittyi hänen syviin huokauksiinsa ja siihen, että hän silloin tällöin hiljaisesti hyräili surumielistä mustalaislaulua. Suomen mustalaiset usein turvautuvat lauluun ollessaan masentuneita. Sitten hän yhtäkkiä laushti minuun päin kääntyen: "Me kurjat mustalaiset. Mitähän meistäkin vielä tulee?"

Niissä sanoissa oli hänen koko olemassaolonsa surkeus. En kaivannut selitystä. Hän tiesi minun tietävän, mitä hän tarkoitti. Tunsin näet perheen senhetkiset olosuhteet hyvinkin tarkoin. Hän ei pelkästään ilmaissut minulle jotain vaan toivoi vuorovaikutusta – halusi sympatiaa. Tiesin, että perheen oli pitänyt koston pelossa paeta kodistaan, jonka he olivat suurten vaikeuksien jälkeen saaneet hankituksi ja kunnostetuksi. Kaksi pojista oli poliisia paossa ja yksi vankilassa. Hänen miehellään oli vaikea psyykinen sairaus, joka merkitsi perheen jokapäiväisessä elämässä ongelmia ja ajoittain vaaraakin. Tavallisissa oloissa – aktiivina vuorovaikutusaikoina – nainen ei mitenkään tuntunut epätoivoiselta; päinvastoin hän vaikutti hyvin kyvykkäältä, vahvalta ja iloiselta naiselta, joka aina suhtautui optimistisesti tulevaisuuteen. Tämä tilanne kertoi paljon mustalaisnaisten roolista: julkisesti heidän on esiinnyttävä kannustajina ja elämänuskon ja toivon ylläpitäjinä, kun taas mustalaismiehillä on oikeus vaikeuksien kohdatessa ilmaista masennuksensa. Opin nyt, että myös mustalaisnainen tuntee surua, epäilyä ja epätoivoa, mutta hän ei saa ilmaista näitä tunteita muiden, varsinkaan mustalaismiesten seurassa. Ilman katkoa intensiivisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa yksi tärkeä kerros mustalaisten todellisuudesta olisi jäänyt liian vähäiselle huomiolle.

Osallistuva havainnoitsija ei myöskään aina voi esiintyä huomiota herättämättä. Ainakaan tutkimassani mustalaisten yhteisössä se ei ollut mahdollista. Minut vedettiin usein mukaan tapahtumien keskipisteeksi ja toimimaan heidän puolestaan.

Koulutukseni ja kokemukseni ei-mustalaisten maailmasta merkitsi sitä, että mustalaiset saattoivat käyttää minua joissakin tilanteissa puhumaan ja toimimaan puolestaan. Tällainen toiminta on mielestäni sopusoinnussa osallistuvan havainnoitsijan roolin kanssa, ainakin kun se tapahtuu harkitusti. Samalla tutkija voi ainakin osaksi maksaa saamansa hyödyn vastapalveluksilla (vrt. esim. Wax 1952). Intialaista kylää tutkinut David McCurdy esimerkiksi toimi kylän epävirallisena lääkärinä. Tätä hän perusteli seuraavasti:

Kenttätö on aina kuitenkin määrätynlainen kompromissi, jossa on muistettava, että tiedottajat ovat myös ihmisiä, joiden todelliset tarpeet on otettava huomioon tutkimusta tehtäessä. (McCurdy 1976, 16, suom. tekijä).

Joskus tutkija saattaa eläytyä liiaksi tutkittaviensa vaikeuksiin, jolloin tutkimustulokset voivat kärsiä (ks. esim. Miller 1952). Mielestäni useimmissa tilanteissa riittää, että tutkija tiedostaa oman panoksensa vaikutuksen saatuun tietoon. Osallistuvan havainnoitsijan ei myöskään tulisi työntää itseään esille tarkoituksellisesti, mutta kentällä tulee vastaan lukuisia tilanteita, jolloin sitä ei voida välttää.

Useat osallistuvasta havainnoinnista kirjoittaneet korostavat tutkijan roolin merkitystä. Varsinkin sosiaaliantropologisessa tutkimuksessa on tavallista, että tutkija ottaa muun kuin tutkijan roolin yhteisössä, jota hän tutkii; tutkimuksen kohteina olevien rutiinin oppiminen osallistumisen kautta on tärkeää. Antropologit Pertti J. Peltto ja Gretel H. Peltto sanovat asiasta seuraavaa:

Osa kenttätöntekijän etnografisesta tiedosta tulee sisäistetyksi hänen omassa päivittäisessä rutiinissaan. Monet paikallisten ihmisten tavoista ja kiinnostuksista sisäistetään. Kenttätöntekijät eroavat toisistaan suuresti sen suhteen, miten paljon paikallisia kulttuurin muotoja omaksutaan, koska 'going native' on sekä haitallista että hyödyllistä tehokkaalle tutkimukselle. On kuitenkin vaikeata ylikorostaa sen tiedon merkitystä, jonka antropologi saa suoran osallistumisen välityksellä. (Peltto & Peltto 1978, 68–69, suom. tekijä.)

Antropologit ovat usein omaksuneet yhden tai useamman traditionaalisen roolin tutkimassaan yhteisössä. Luultavasti se on joskus välttämätöntäkin niissä yhteisöissä, joihin pääsy edellyttää, että tutkija pitää sopeuttaa johonkin yhteisössä tunnistettavaan rooliin. Tämän voin vielä hyväksyä niissä tilanteissa, joissa se on välttämätöntä, mutta olen eri mieltä siitä, että antropologille tai sosiologille on mahdollista *todella sisäistää* tutkittavien ihmisten tavat ja tunteet. Kun ajatellaan esimerkiksi sitä aikaa, joka käytetään yhteisön jäsenen kasvattamiseen täysi-ikäiseksi, antropologin tai sosiologin mahdollisuudet saavuttaa sama suhteellisen pienen ajan kuluessa ovat vähäiset. Katsoisin, että sanaan "sisäistäminen" sisältyy emotionaalinen sitoutuminen rooliin ja sen odotuksiin eikä pelkästään rooliodotusten ulkoinen noudattaminen. Uskon, että parhaimmillaankin tutkija pystyy vain jälkimmäiseen, kuka paremmin kuka huonommin. Uskon myös, että tutkijalta voidaan tällaisessa tilanteessa vaatia enintään sen verran, että hän oppii *roolin sisällön* ja pystyy toimimaan sen puitteissa. Vaihtoehtoisen järjestelmän sisäistäminen rooliodotuksineen mielestäni merkitsee sitä, että asianomaisen pitäisi luopua aikaisemmista oman yhteisönsä luomista vastaavanlaisista rooliodotuksista, jotka nyt ovat ristiriitaisia uusien kanssa. Tämä tuskin on mahdollista eikä ehkä suositeltavaakaan. Tutkijan rooli tutkittavassa yhteisössä merkitsee rooliodotuksien oppimista enemmän järkeillen kuin todellisen sosiaalistumisprosessin kautta.

Mielestäni sana *immersion* "uppoutuminen" kuvaa paremmin tilannetta, jossa osallistuva havainnoitsija on todella alkanut osallistua kohteidensa toimintaan. Sosiologi Anthony Giddens kuvaa tätä prosessia seuraavasti:

Uppoutumisella tässä – esimerkiksi puhuttaessa vieraasta kulttuurista – ei tarkoiteta yhteisön 'täydeksi jäseneksi' tuleamista. Jotta voi sanoa 'tuntevansa' vieraan elämänmuodon, on tiedettävä miten toimia siinä, on pystyttävä osallistumaan sen erilaisiin toimintoihin. Mutta sosiologille tämä merkitsee ainoastaan tapaa muodostaa kuvauksia, jotka pitää jollakin tavoin välittää [suurelle yleisölle] eli muuntaa sosiaalitieteellisiksi kategorioiksi. (Giddens 1976, 161, suom. tekijä.)

Uppoutumisella tässä tarkoitetaan siis sitä, että tutkija pystyy liikkumaan vieraan kulttuurin alueella suhteellisen varmasti ilman kömmähdyksiä, mutta samalla tutkijalla on kuitenkin oma arvomaailmansa, josta hän on lähtenyt ja jossa hän on kasvanut. Tämä kuvaa selkeästi ainakin omaa tilannettani kenttätutkimuksen kestäessä. En milloinkaan ajatellut, että mustalaisten arvomaailma voisi syvällisesti tulla omaksi emotionaaliseksi arvomaailmakseni. Opin tietenkin monia mustalaisten kulttuurin piirteitä, joita pyrin noudattamaan ollessani heidän keskuudessaan. En kuitenkaan siirtänyt niitä omaan yksityiselämäni. Mustalaisten parissa käyttäydyin siten kuin ikäiseni miehen odotettiinkin käyttäytyvän siinä yhteisössä, mutta mustalaisyhteisön ulkopuolella samastuin omaan kulttuuriini, johon minua on sosiaalistettu syntymästäni lähtien. Uppoutumista on mielestäni juuri se, että tutkija pystyy toimimaan kahden (tai useamman) kulttuurialueen piirissä suhteellisen varmasti. Osallistuvana havainnoitsijana hän saattaa tarpeen vaatiessa asettaa syrjään oman kulttuuritaustansa ja toimia vieraan kulttuurin piirissä, mutta emotionaalinen samastuminen on mahdollista vain silloin, kun sisäistetään vieraan kulttuurin arvot siten, että niistä tulee tutkijalle vallitsevia myös hänen yksityiselämässään. Joskus kentällä sattuu tilanteita, joissa on mahdollista uskoa, että kysymyksessä on todella tutkittavien arvojen sisäistäminen. Uskon kuitenkin, että useimmissa tapauksissa lähempi tarkastelu osoittaa, että kysymys on vain voimakkaasta eläytymisestä tilanteeseen. Selvitän tätä esimerkillä.

Esimerkki

Istuin yömyöhäisellä valoisassa Pohjois-Suomen kesässä ikäisteni mustalaisen kanssa teltassani. Mukanani kuljettamastani teltasta oli tullut eräänlainen nuoremman aikuissukupolven pakopaikka, jossa he saattoivat tehdä ja puhua asioita, jotka eivät olleet sallittuja vanhempien mustalaisten läsnäollessa. Perheasiat ovat kaikenikäisten mustalaisten, sekä miesten että naisten, tavallisin puheenaihe. Tuona yönä keskusteluun osallistuneista nuorista jotkut olivat syystä tai toisesta erossa lähimmistä omaisistaan, ja näistä puhuessaan heidät valtasi mustalaisille tyypillinen voimakas ikävä – ns. mustalaisikävä –

ja pian koko seurue itki ikäväänsä. Yllätyksekseni huomasin, että tällaisessa emotionaalisesti latautuneessa ilmapiirissä kyöneleet alkoivat vuotaa minunkin silmistäni. Samalla, kun olin yllättynyt tilanteeseen mukaan tempautumisestani ja siitä, että käyttäytymiseni oli niin kovin erilaista kuin normaalisti, yritin sanoa itselleni, että yleiseen itkuun osallistuminen oli suorastaan typerää. Pidin ihmisistä, joiden kanssa vietin iltaa, mutta en kaivannut poissaolevia lainkaan. Vaikka ymmärsin tunteenilmaukseni olevan tilanteen synnyttämää, se oli silti vähintään kyseenalainen. Toisaalta tämä kuvaa mielestäni lähinnä uppoutumista tyypilliseen mustalaistilanteeseen eikä samastumista.

Vaikka osallistuvassa havainnoinnissa ei olisikaan kysymys kokonaisvaltaisesta osallistumisesta tutkittavan yhteisön elämään, se kuitenkin edellyttää, että tutkijana tutkittavien välillä on *merkittäviä sosiaalisia suhteita*. Hänen tulee olla enemmän kuin pelkkä tutkija siinä yhteisössä, jota hän tutkii. *Osallistuvalla havainnoitsijalle ei pelkkä tutkijan rooli riitä*. Norman Denzin on ilmaissut tämän seuraavasti:

Osallistuva havainnointi edustaa vakaata moraalista vastuuta, joka vaatii tutkijaa osallistumaan niin läheisesti kuin mahdollista tutkittavien kokemuksiin. Sen vuoksi hänen on opittava heidän kielensä ja ymmärrettävä heidän toimintonsa heidän arvostamiensa sosiaalisten määritteiden puitteissa. Heidän pukeutumistyyliinsä ja eleittensä tarkoitus pitää myös ymmärtää. Havainnoitsijan tulee – kykyjensä mukaan – oppia tarkastelemaan kohteittensa maailmaa heidän perspektiivistään. Ennakko-odotukset ja stereotyytit on unohdettava. On omaksuttava joustava ja suhteutettava lähtökohta. (Denzin 1970, 365, suom. tekijä.)

Se, että vuorovaikutussuhteet ja -tilanteet, joihin tutkija osallistuu, ovat sosiaalisesti merkittäviä sekä tutkittaville että tutkijalle itselleen, asettaa joitakin rajoituksia osallistumiselle. Tutkijan ei ole aiheellista eikä suositeltavaa osallistua toimintoihin, jotka hän kokee hyvin vastenmielisiksi ja vieraiksi. Tällainen osallistuminen ei voisi olla merkittävää eikä hän pystyisi riittävästi asettumaan kohteiden asemaan. Sen vuoksi osallistuvan havainnoitsijan roolin tulisi urautua seikkoihin, joissa tutkija voi suhteellisen helposti toimia merkityksellisesti.

Tutkijan on syytä kysyä itseltään, pystyykö hän hallitsemaan tietyt rooliodotukset pitkänkin tutkimuksen kestäessä. Jos hän ei siihen pysty, tutkimus todennäköisesti kärsii. Hän herättäisi epäluuloja kohteissa ja aiheuttaisi itselleen kohtuuttomia paineita. Tutkimus oudossa ympäristössä on aina jonkin verran stressaavaa, mutta siitä tulee vielä ahdistavampaa, jos tutkija pyrkii osallistumaan toimintoihin, joita hän ei hallitse tai joita hän kulttuuritaustansa perusteella pitää vastenmielisinä. Jotta toiminnot, joihin tutkija osallistuu, olisivat merkittäviä myös hänelle itselleen, pitää hänen joissakin asioissa pysyä uskollisena omallekin kulttuurilleen.

Osallistuvan havainnoitsijan on toisinaan ehkä liiankin helppo tuudittautua uskaan, että hän on *osa* tutkittavaa kulttuuria, varsinkin jos hänen suhteensa tutkittaviin on hyvä. Kuitenkin kohteet tietävät tutkijan olevan vain poikkeamassa heidän kulttuurinsa piirissä ja yleensä ymmärtävät tutkijan oman kulttuuriympäristön olevan jossakin muualla. Siteeraan yhdysvaltalaista saamelaisutkijaa Robert Pehrsonia, joka osallistui saamelaisyhteisön elämään palkattuna poropaimenena:

Kun tapasin heidät ensi kertaa joulun aikaan vuonna 1948 Karesuannon kylässä, he kysyivät minulta, miksi haluan asua heidän kanssaan. Vastasin: 'Haluan tulla lappalaiseksi, että kansani oppisi jotakin teistä.' Kielivaikkeudet, tottumattomuuteni vaikeaan ympäristöön ja sen erilaisiin tavoitteisiin ja arvoihin sekä roolini osallistuvana havainnoitsijana estivät 'lappalaiseksi muuttumistani'. Vanha saamelaisnainen ilmaisi tämän minulle vaikuttavasti, kun viimeisellä muuttomat kallani poronomadien parissa vedimme ahkiota vuorilaakson yli ja ahkioni kääntyi ympäri vähän väliä. Nainen kääntyi puoleeni ja laushti: 'Tunturisaamelainen on aina tunturisaamelainen ja vierasmaalainen on aina vierasmaalainen'. (Pehrson 1957, iv, suom. tekijä.)

Osallistuvan havainnoitsijan tulee siis ymmärtää, että hänen osallistumisensa on tavallaan roolileikkiä. Samalla hänen pitää olla tietoinen myös siitä, että tavallisesti tutkittavat käsittävätkin sen juuri siksi. He eivät yleensä vaadi, että tutkija puhuu ja pukeutuu juuri niin kuin he. Tutkittavat haluavat oppia tuntemaan tutkijan myös

ihmisenä, eivät ainoastaan henkilönä, joka näyttölee jonkin roolin heidän yhteisössään. Tähän heillä on oikeus.

4.2.1 Tutkijan kieli

Kielen merkitys osallistuvassa havainnoinnissa korostuu selvemmin kuin osallistumattomassa havainnoinnissa. Jos tutkijan oma kieli on täysin toinen kuin tutkittavien, todella merkityksellinen vuorovaikutus tutkijan ja tutkittavien välillä voi syntyä vasta sen jälkeen, kun tutkija on oppinut tutkittavien kielen (ks. esim. Mead 1939; Becker & Geer 1957, 29). Eleet ja ilmeet eivät riitä, ja olisi ristiriitaista osallistuvan havainnoinnin periaatteen kanssa käyttää tulkkeja muuten kuin ehkä tutkimuksen alkuvaiheessa (tulkin käytöstä antropologisessa tutkimuksessa ks. Williams 1967, 31–34). Kielen oppiminen onkin yksi ensimmäisistä tehtävistä kentälle saapumisen jälkeen. Kirjoittamattomienkin kielten opiskelua helpottamaan on laadittu käsikirjoja (esim. Gudschinsky 1967).

Myös silloin, kun tutkija ja tutkittavat puhuvat samaa kieltä, tutkijan tulee kiinnittää huomiota kielenkäyttöön. Taustansa mukaisesti tutkijat ovat yleensä omaksuneet keskiluokan kielenkäytön, minkä lisäksi pitkä opiskelu ja akateeminen vuorovaikutus saattavat painaa leimansa myös heidän puhekieleensä. Kun tutkijan erikoisan ilmaisuista on tullut osa hänen aktiivista sanavarastoaan, on olemassa vaara, että hän käyttää pitkälle erikoistunutta kieltä myös sellaisten henkilöiden parissa, jotka eivät sitä hallitse.

Ei riitä, että osallistuva havainnoitsija ymmärtää tutkittavien jokapäiväisen kielen, vaan on myös näiden ymmärrettävä tutkijan kieltä. Muuten ei ole mahdollista kehittää merkittäviä vuorovaikutussuhteita. Tutkija ei kuitenkaan saisi erehtyä korostetun yksinkertaiseen kielenkäyttöön puhuessaan henkilölle, jolle akateeminen tai keskiluokan sanasto on vierasta. Hänen tulisi löytää tasapaino ylianalyyttisen tieteellisen puhetylin ja yliyksinkertaisen "baby-talkin" välillä. Se voi olla hyvin vaikeaa.

Puhetyylissä ja sanastossa on huomattavia eroja myös ihmisillä, jotka tulevat eri murrealueilta tai joiden elämäkokemukset ovat erilaiset. Ylittäessään tällaisen kielirajan tutkijan tulee tehdä itselleen selväksi eriävät ilmaisut ja ehkä myös samojen ilmaisujen mahdolliset merkityserot. Tätä havainnollistaa esimerkki 1970-luvun alkupuolella tehdystä pro gradu -tasoisesta mustalaistutkimuksesta.

Esimerkki

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää mustalaisten symboleja ja kulttuuria. Pääasiallisena aineistona olivat vanhat mustalaishaastattelut, joita säilytetään kansanrunousarkistossa. Tämänäyttypisen aineiston käsittelyssä kielellisten virhetulkintojen mahdollisuus on erittäin suuri, koska tutkijalta puuttuu elävä kosketus tutkittaviin. Raportissa pyrittiin selvittämään mm. puukon merkitystä mustalaismiehelle. Yleisestihän uskotaan, että puukko on mustalaismiehelle etupäässä tappeluase. Kyseisen tutkimuksen tekijä kuitenkin yritti käsittelemänsä aineiston perusteella osoittaa, että puukkojen käytöstä tappeluaseena ei löydy empiiristä todistetta. Käsityksensä tueksi hän siteeraa suoraan mm. erästä mustalaista: "Hevosmiehelle kuuluu puukko. Jos tiellä sattuu jotain, niin milläs sitten otetaan." (Viljanen 1974, 68.)

Tutkimuksen tekijä en todennäköisesti olettanut, että sanalla "ottaa" tarkoitetaan esimerkiksi ruoan ottamista suuhun puukon avulla. Kuitenkin mustalaisten sanastoa tunteva henkilö olisi tulkinnut asian aivan toisin. Sana "ottaa" liittyy mustalaisten sanastossa joskus tappeluun, jolloin se voidaan tulkita 'ottaa mies vastaan'. Ja tässä tapauksessa sillä epäilemättä on tämä merkitys. Jos tutkija olisi tuntenut mustalaisten sanastoa, puukon käyttö tappeluaseena olisi saanut tukea kyseisestä sitaatista.

Pitää kuitenkin muistaa, että kysymyksessä on pro-gradu -tutkimus, joka on varsin ansiokas; olen ottanut kyseisen esimerkin tämän tasoisesta tutkimuksesta ainoastaan sen vuoksi, että se niin selkeästi havainnollistaa selostamaani asiaa. Samantapaisia väärinkäsityksiä syntyy varmasti usein silloin, kun tutkija ei hallitse ryhmän sanaston

merkityksiä. Tämä tulee ehkä selkeäksi, kun ajatellaan esimerkiksi nykynuorten varsin erikoistunutta sanastoa.

Tutkittavien puhetyylin omaksuminen ei kuitenkaan ole välttämätöntä eikä kenties suositeltavaakaan. Riittää kun tutkija ja tutkittavat täysin ymmärtävät toisiaan.

Tutkittavien puhetyylin omaksuminen saatetaan kokea samalla tavalla negatiivisesti kuin pukeutumisen matkiminen. Kieli samoin kuin asukin voi olla ryhmäkuuluvuuden tärkeä ulkoinen tunnus, johon ainoastaan ryhmän todellinen jäsen on oikeutettu. Tutkittavien kielenkäytön harkitsematon omaksuminen saattaa herättää närkästystä, kuten osoittaa esimerkki W. F. Whyten kadunkulmapoikien tutkimuksesta. Whyte halusi eräässä tilanteessa osoittaa kohderyhmälleen, Bostonin kadunkulmajengille, miten hyvin hän keskiluokkaisena tutkijana oli sopeutunut katumiljööseen, ja päästi kerran suustaan sarjan rivouksia, jotka olivat näiden poikien tavallista kielenkäyttöä. Pojat jäivät tuijottamaan suu ammolleen ja tilanteen aitous särkyi. Whyten avainhenkilö Doc ojensi tätä:

'Bill, sinun ei pitäisi puhua tällä tavoin. Se ei kuulosta lainkaan sinun puheeltasi.' Yritin selittää, että käyttämäni sanat olivat tavallista katukieltä. Doc kuitenkin piti kiinni siitä, että olin erilainen ja että he halusivatkin minun olevan erilainen. (Whyte 1955, 304, suom. tekijä.)

4.2.2 Kohdistettu havainnointi

Havaintojenteon ei tarvitse, eikä ehkä olisi suositeltavaakaan, olla umpimähkäistä ja suunnittelematonta. Varsinkin sen jälkeen, kun tutkimusongelma on jo suhteellisen kiteytynyt, kenttätöskentelyä ja osallistumista voidaan tehostaa järjestelmällisen, kohdistetun havainnoinnin avulla. James Spradleytä mukaillen (ks. Spradley 1980, luku 6), tarkastelen lyhyesti tällaiseen kohdentamiseen liittyviä seikkoja.

Ensimmäinen tehtävä tehostetussa, kohdennetussa havainnoinnissa on sen rajaaminen. Tämä tapahtuu tavallisesti vasta sen jälkeen, kun tutkija on osallistunut kohteiden elämään jo niin pitkään, että hänellä on ainakin jonkinlainen kokonaiskäsitys tutkittavasta ryhmästä, sen sosiaalisista suhteista ja kulttuurista.

Voidaan keskittyä esimerkiksi seuraaviin laajempiin ulottuvuuksiin: Paikka, objekti, toiminta, tapahtumat, tilanne, aika, osanottajat, tavoitteet ja tunteet. Kohdentamista voidaan edelleen tarkentaa näiden ulottuvuuksien puitteissa esimerkiksi seuraavaan tapaan:

1) *Millainen* (vrt. "piirteet")?

- millaisia toimintoja
- millaisia paikkoja
- millaisia objekteja
- millaisia suhteita
- millaisia aikoja
- millaisia osanottajia
- millaisia tunteita
- millaisia tavoitteita

2) Mistä kokonaisuudesta X on osa?

- mistä toiminnoista
- mistä paikoista
- mistä tapahtumista
- mistä objekteista

3) Syy-seuraus?

- johtuu sellaisesta toiminnasta

- johtuu sellaisista tapahtumista

- johtuu sellaisista tilanteista

- johtuu sellaisista tunteista

4) Miksi?

- toiminnan syyt

- tapahtumien syyt

- tunteiden syyt

- objektien käytön syyt

- tavoitteisiin pyrkimisen syyt

- paikkajärjestelyiden syyt

5) Missä toiminta tapahtuu?

- toiminnan paikka

- tapahtumien paikka

- objektien paikka

- missä tavoitteisiin pyritään

6) Tarkoitus?

- objektien tarkoitus

- tapahtumien tarkoitus

- toiminnan tarkoitus

- tunteiden tarkoitus

- paikkojen tarkoitus

7) Keinot-tavoitteet?

- keinot paikan järjestämiseksi

- keinot toiminnan järjestämiseksi

- keinot tapahtumien järjestämiseksi

- keinot tavoitteiden saavuttamiseksi

- keinot, joilla tullaan osanottajiksi

- keinot, joilla tunteita osoitetaan

8) Järjestys?

- vaiheet, joilla tavoitteet saavutetaan

- toiminnan vaiheet

- tapahtumien vaiheet

- vaiheet, joilla tullaan osallistujiksi

9) Piirteet (vrt. "millainen")?

- objektien piirteet

- paikkojen piirteet

- ajankohtien piirteet

- osallistujien piirteet

- toiminnan piirteet

Edellä selostettu jäsentämistapa on ainoastaan viitteellinen, ja jäsentelyn yksityiskohdat ovat riippuvaisia useista tekijöistä. Ensinnäkin tutkija kenties keskittyy erityisesti niihin asioihin, joihin hän tuntee henkilökohtaista mielenkiintoa. Toiseksi tutkimuskohteet voivat johdatella tutkijan keskittymään seikkoihin, joista he itse ovat kiinnostuneita. Kolmanneksi kohdentamiseen saattaa vaikuttaa tieteellisen teorian pohjalta saatu viitekehys. Neljänneksi tutkijan tutkimusstrategiset mahdollisuudet vaikuttavat kohdennukseen. Viidenneksi tutkimusresursseista riippuu myös se, miten ja mihin tutkimuksessa huomioa keskitetään.

4.3 Piilohavainnointi

Piilohavainnointi on osallistuvan havainnoinnin eräs harvoin käytetty erikoismuoto. Tässä yhteydessä sillä tarkoitetaan osallistuvaa tutkimusta, jossa tutkija osallistuu kohteiden elämään yhtenä heistä, mutta tutkittavat eivät tiedä osallistumisen tutkimuksellisesta tarkoituksesta, vaan kohtelevat tutkijaa ryhmän luonnollisena jäsenenä.

Piilohavainnointia on kahdenlaista niiden olosuhteiden mukaan, joissa tutkija on kentälle tullut. Joskus, kuten Knut Pippingin rintamatutkimuksessa, tutkija on kentällä primaarisesti muissa tehtävissä kuin tutkimusta tekemässä. Pippingin tapauksessa osallistuminen sotaan ei johtunut tutkimusintresseistä vaan yleisestä asevelvollisuudesta. Tutkimus hänen tapauksessaan oli tilanteen suhteen sekundaarista. Pippingin mukaan tutkimuksen suorittaminen oli pakko salata,

Koska kaikki sotilasasiat olivat sodan aikana salattavia ja koska pelkäsin, että tarkkaavainen sotapoliisi estäisi toimintani, pidin parempana tehdä tutkimukseni niin huomaamatta kuin mahdollista, ja sen vuoksi minun oli pakko luopua esimerkiksi kaikista sosiometrisistä kokeiluista (Pipping 1978, 13).

Toinen eettisesti huomattavasti arveluttavampi käytäntö on soluttautua tutkittavien joukkoon ilman, että he tietävät tutkijan primaarisesta tutkimustavoitteesta.

Päivätansseista muutamissa Helsingin ravintoloissa tehty tutkimus suoritettiin osittain piilohavainnointia käyttäen. Joskus tutkijat esiintyvät tavallisina ravintolavieraina (ks. Haavio-Mannila ja Snicker 1980). Tätä on kuitenkin vaikea verrata esimerkiksi seuraavaan esimerkkiin sikäli, että päivätanssit ovat julkisia tilaisuuksia ja niissä tapahtuvat yhteydenotot lyhytaikaisia. Koska toimin yhtenä tutkimuksen avustajista, voin sanoa, että kontaktin ja saadun tiedon laatuun ei suuremmin tuntunut vaikuttavan se, paljastettiinko vuorovaikutustilanteen todellinen luonne – ainakaan silloin, kun tutkijana oli mieshenkilö. Erityisesti naisasiakkaat pikemminkin ehkä vapautuivat kertomaan itsestään yksityiskohtaisemmin, kun he tiesivät, että kysymykset liittyvät tutkimukseen. Tilanne saattaisi olla päinvastainen, jos kysymyksessä olisivat miesasiakas ja naispuolinen tutkija. Ehkä kuuluisin tämäntyyppisistä tutkimuksista on Festingerin ym. Seekers-uskonlahkoa koskeva tutkimus, joka on jo aikaisemmin mainittu (ks. luku 3).

Koska piilohavainnointi (disguised observation) ei luonteeltaan eroa kovinkaan paljon normaalista osallistuvasta havainnoinnista, monet seikat, joihin on viitattu osallistuvasta havainnoinnista puhuttaessa, pätevät myös siihen. Voidaan kuitenkin sanoa, että piilohavainnoinnissa tutkijan roolin vaikutus on olematon, koska tutkittavat eivät tiedä hänen todellisesta tarkoituksestaan vaan pitävät häntä ryhmän aitona jäsenenä. Näin saatu tieto on siksi varsin autenttista. Koska piilohavainnointiin kuitenkin liittyy varsin suuria eettisiä ongelmia, käsittelen niitä yksityiskohtaisemmin.

Eettiset ongelmat liittyvät kolmeen alueeseen:

- 1) Kenelle tutkija on vastuussa havainnoinnistaan?
- 2) Onko tutkijalla oikeutta tehdä havaintoja tilanteissa, joissa tutkittavat eivät tiedä tutkijan läsnäolosta?
- 3) Minkälaisia seurauksia aiheutuu tutkittaville piilohavainnoinnista? (Ks. Denzin 1968).

Vidich, Bensman ja Stein (ks. *Reflections on Community Studies* 1964) aloittivat tähän asti ehkä kaikkein laajimman keskustelun piilohavainnoinnin eettisestä puolesta. Keskustelun herättänyt tutkimus tehtiin piilohavainnointina, ja sen julkaisemisen jälkeen tutkittu yhteisö katsoi tutkijoiden kohdelleen heitä väärin. Mainittakoon tässä joitakin Kai T. Eriksonin (Erikson 1967; ks. myös Rainwater ja Pittman 1967; Mills 1967, 1982) reaktioita kyseiseen tutkimukseen. Hänen mielestään piilohavainnointi ensinnäkin loukkaa yksilönsuojaa. Toiseksi se asettaa koko sosiologien ammattikunnan arveluttavaan valoon. Kolmanneksi sosiologien ei pitäisi jättää opiskelijoille vastuuta piilohavainnoinnin eettisistä ratkaisuksista, vaan opettajina heidän tulisi tarjota selkeät eettiset linjat noudatettaviksi. Neljänneksi piilohavainnoilla kerätty materiaali on virheellistä, koska tutkija ei voi tarkistaa mahdollisia virhelähteitä.

Norman K. Denzin on vastakkaista mieltä:

En ole samaa mieltä niiden kanssa, jotka sanovat, että sosiologeilla ei ole oikeutta havainnoida henkilöitä, jotka eivät ole siihen lupaa antaneet. mielestäni sosiologeilla on oikeus tehdä havaintoja kenestä tahansa, missä tilanteessa tahansa, jos hän tekee sen tieteen nimissä ja tieteellisessä tarkoituksessa. Minkään tieteellisen työn tarkoituksena ei ole aiheuttaa harmia kohteille vaan tuottaa tieteellistä tietoa ja selitystä. Mikä tahansa menetelmä, jonka tarkoituksena on tämä ja joka ei aiheuta tarpeettomia kärsimyksiä kohteille, on puolustettavissa. Ainoa varaus on, että käytetty menetelmä ei tarkoituksellisesti vahingoita kohteiden arvostusta ja mainetta. (Denzin 1968, 502.)

Eriksonin vastine yllä olevaan on varsin lähellä sitä linjaa, jota itse sosiaaliantropologina ja sosiologina kannatan:

Mielestäni sosiologien ei pitäisi loukata toisten henkilönsuojaa, huolimatta siitä, miten hyvää tarkoittavat heidän tavoitteensa ja miten kunnioitusta herättäviä heidän akateemiset saavutuksensa ovat. Tällainen käytäntö vahingoittaa sekä vapaan yhteiskunnan ilmapiiriä että sen ammattikunnan arvostusta, joka tällaisen käytännön

sallii ... olen samaa mieltä siinä, että joskus on vaikeaa erottaa toisistaan 'yksityistä' ja 'julkista' sektoria millään objektiivisella tavalla, mutta ehdotan, että seuraavaa karkeaa sääntöä noudatettaisiin: Silloin kun tutkija näkee vaivan salatakseen identiteettinsä tai esitellessään itsensä jonakin, mitä hän ei ole, vain päästäkseen sosiaaliseen tilanteeseen, johon hän muuten ei olisi oikeutettu, on perusteltua sanoa: a) että hän itse vähintään määrittelee tämän tilanteen yksityiseksi ja b) odottaa muidenkin samassa tilanteessa määrittelevän sen samalla ... On tietenkin totta, että myös muut tavat tehdä sosiologista tutkimusta voivat sulkea ovet tulevaisuuden tutkimukselta. Uskon kuitenkin, että vaara piilohavainnoinnissa on huomattavan suuri, joskin Denzin on oikeassa otaksuessaan, että tämä arviointi perustuu enemmän mielipiteeseen kuin tietoon ... Kolmannen argumentin suhteen voidaan sanoa, että on olemassa ristiriita, kun sosiologi keskustelee oppilaidensa kanssa piilohavainnoinnin moraalisisista ongelmista ja sitten lähettää heidät kentälle sitä harjoittamaan ... Ihmiset, joiden luottamusta on horjutettu, yksityiselämää loukattu, henkilökohtaiset viestit paljastettu, eivät ole tulevaisuudessa kaikkein yhteistyöhalukkaimpia eivätkä kaikkein luotettavimpia tiedottajia. (Erikson 1968, 505–506, suom. tekijä.)

Kuten niin monissa muissakin tutkimuksen etiikkaan liittyvissä kysymyksissä, myös tutkijoiden henkilökohtaisessa asennoitumisessa piilohavainnointiin on huomattavia eroja. Voidaan esimerkiksi kysyä, mikä olisi tutkijan asema piilohavaintojen tekijänä, jos kyseessä olisi esimerkiksi uusfasistien järjestö tai vaikkapa Ku Klux Klan. Entä jos tutkija haluaisi vahingoittaa tutkittavaa yhteisöä paljastuksillaan?

4.4 Kenttähaastattelu ja avaintiedottajan käyttö

Kvalitatiivisiin kenttämenetelmiin luetaan ns. avoin haastattelu, jota kutsutaan myös *teemahaastatteluksi* (ks. Hirsjärvi & Hurme 1979, vrt. 1995), *kohdistetuksi haastatteluksi* (focussed interview, ks. Merton et al. 1956), *ei-johdattelevaksi haastatteluksi* (non-directive interview, ks. Whyte 1953), *strukturoidumattomaksi haastatteluksi* (ks. Bogdan & Taylor 1975) tai *etnograafiseksi haastatteluksi* (ks. Spradley 1979). Tämän tyyppinen haastattelu eroaa kyselylomakkeella suoritetusta haastattelusta siten, että haastateltavan annetaan puhua asiasta vapaasti ja tutkija pyrkii ainoastaan

pitämään huolta siitä, että häntä kiinnostavat teema-alueet tulevat kartoitetuiksi. Kun surveytyyppisen, valmiiseen kyselylomakkeeseen perustuvan haastattelun onnistumiseen vaikuttaa etukäteen valmisteltujen kysymysten ja vastausvaihtoehtojen esivalmistelu, vakiointi, avoimessa haastattelussa hyödynnetään nimenomaan vakioinnin puuttumista. Näin pyritään minimoimaan tutkijan vaikutus annettuihin vastauksiin.

Kenttähaastattelut voivat muodostaa tutkimuksen yksinomaisen aineiston. Raino Vehmas (1961) ja Anna Maria Viljanen-Saira (1979) ovat etupäässä tällä tavoin keränneet tiedot tutkimuksiinsa Suomen mustalaisista. Menetelmää on käytetty myös perinteen keräyksessä.

Kun on päästävä perille jonkin yhteisön perinteestä, olisi kai paras tapa elää tuossa yhteisössä niin kauan, että oppii sen, tai kysellä yhteisön jäseniltä läpi kaikki mahdolliset perinnelajien motiiviluettelot. Käytännössä molemmat näistä ovat toteuttamiskelvottomia ja tutkijan on luotettava siihen, että aikaisemmin seudulta kerätty perinne ohjaa myös tämän päivän perinteeseen. (Lehtipuro 1972, 9.)

Entä sitten, jos alueelta ei ole aikaisemmin kerätty perinnettä missään muodossa? Kyllä perinteenkeräyksenkin mielestäni liittyy metodologisia ongelmia, jotka merkinnevät sitä, että pelkkään haastattelututkimukseen tyydytään ainoastaan silloin, kun muu ei ole käytännön syistä mahdollista.

On myös tavallista, että osallistuva ja osallistumatonkin havainnoitsija kerää lisätietoja systemaattisilla haastatteluilla (ks. esim. Lander 1976). Usein tällaista materiaalia käytetään syventämään, kohdistamaan ja tarkentamaan osallistumalla ja havainnoimalla saatua materiaalia. Esimerkiksi omassa mustalaistutkimuksessani, jossa pääasiallinen tiedonkeruumenetelmä oli osallistuva havainnointi, sataa mustalaista haastateltiin avointa haastattelumenetelmää käyttäen. Näistä 70 haastattelua nauhoitettiin. Becker ja Geer sanovat osallistuvan havainnoinnin ja haastattelun yhteydessä mm. seuraavaa:

Osallistuva havainnointi voi ... tuottaa meille viivoittimen, jota vastaan mitataan muulla tavoin kerätyn materiaalin kokonaisuus – mallin, joka auttaa meitä tietämään, mitkä tiedon tasot jäävät ulottumattomiin, kun käytetään muita menetelmiä. (Becker & Geer 1957, 28, suom. tekijä.)

Varsinkin silloin, kun koko tutkimus perustuu yksinomaan haastatteluihin, tulee haastateltavien valintaan kiinnittää erityistä huomiota, ja mahdollisuuksien mukaan heiltä pitäisi kysyä useammin kuin kerran samoja asioita. Omassa tutkimustyössäni poliisien mielipiteitä mustalaisista kartoitettiin yksinomaan avoimilla haastatteluilla, koska poliisijohto kielsi mahdollisuudet tiedonhankintaan muilla tavoin. Samalla, kun lupa poliisihaastattelujen suorittamiseen annettiin, haastateltavien valinta jätettiin eri poliisiyksiköiden harkinnan varaan. Näin ei ollut mitään mahdollisuutta saada edes jollain tavalla edustavaa otantaa. Tehtäväksi jäikin ainoastaan yrittää arvioida, miten yksiköiden päälliköt valitsivat haastateltavat. Eri näkökohtia yhdistelemällä voitiin olettaa, että haastateltavat valikoituivat kahdesta pääryhmästä: poliiseista, joita yksikön johtajan mielestä ei voitu pitää avoimesti rasistisina, ja ns. mustalaisten ystävästä eli poliiseista, joiden välit mustalaisyhteisöön päällikön arvion mukaan olivat erityisen hyvät. Valikointiprosessin huomioon ottaen voidaan sanoa, että saadut haastattelutulokset mitä todennäköisemmin aliarvioivat niiden asenteiden negatiivisuutta, joita poliiseilla on mustalaisia kohtaan.

4.4.1 Haastattelutekniikka

Kun tutkijalla ei ole aikaisempaa suhdetta haastateltavaan tai kun aikaisempi suhde on ollut vain satunnainen, on tutkijan tehtävänä luoda haastattelulle otollinen ilmapiiri. Tällaisissa tilanteissa on varsin tavallista aloittaa ns. verryttelykysymyksillä, joiden pääasiallisimpana tarkoituksena on myönteisen haastatteluilmapiirin luominen ja haastattelun mahdollisesti aiheuttaman jännityksen poistaminen. Howard Becker haastatteli oppikoulun opettajia, joita pidetään yleisesti melko vaikeina haastateltavina. Hän aloitti haastattelunsa kysymällä opettajia kiinnostavia ja heidän työtään lähellä olevia asioita, kuten opettajantyön suurimpia ongelmia (Becker 1954). Myös omassa mustalaispoliisitutkimuksessani ensimmäiset kysymykset olivat

yleisluonteisia, esimerkiksi *Mitkä ongelmat nyky-yhteiskunnassa aiheuttavat eniten työtä poliisille?* Verryttelykysymysten muoto on tietenkin riippuvainen tutkimusryhmän luonteesta, ja niitä valittaessa huomio tulisi keskittää asioihin, joiden oletetaan olevan niin lähellä haastateltavia, että he pystyvät vastaamaan niihin mahdollisimman vaivattomasti.

Saatua haastattelutietoa on usein hyödyllistä ja tarpeellistakin pyytää valaisemaan esimerkiksi. Kun poliisi kertoo vaikkapa mustalaisten korkeasta rikollisuudesta ja tieto vielä varmistetaan esimerkiksi, voidaan sen luotettavuudesta päätellä jotakin:

Poliisi:

"Kaikkihan ne ovat mukana rikollisessa toiminnassa."

Haastattelija:

"Voisitko antaa joitakin konkreettisia esimerkkejä?"

Poliisi:

"No esimerkiksi yksi tuttavani asuu samassa kerrostalossa kuin joitakin mustalaisia, ja hillot aina häviävät kellarista."

Yllä olevasta käy ilmi ainakin se, että poliisimiehen mielipide annetun esimerkin valossa on toisenkäden tietoa, johon voidaan suhtautua suuremmalla varauksella kuin, jos kokemus olisi ollut omakohtainen.

Howard Becker sanoo, että saatua tietoa voidaan tarkentaa myös siten, että haastattelija näyttlee tyhmää, jolloin tavallisesti tarkennuksen mukana tulee tärkeää lisätietoa:

Vetämällä keskustelua jatkuvasti konkreettiselle henkilökohtaiselle tasolle ja näyttlemällä, etten käsitä henkilösuhdekuvauksia, saatoinkin pakottaa monet haastateltavat olemaan huomattavasti suorasukaisempia kuin he olivat alun perin aikoneet. (Becker 1954, 32).

Ei-johdattelevan haastattelukoulukunnan mukaan haastattelijan tulisi keskittyä etupäässä kuuntelemaan eikä hänen pitäisi puhua muulloin kuin pyytäessään haastateltavaa tarkentamaan sanomansa. Kuitenkin haastattelu usein etenee kauaksi varsinaisesta tutkimusongelmasta, ja silloin tutkijan asiaan puuttuminen on välttämätöntä. Tapa, jolla asia vedetään takaisin tutkimusongelman puitteisiin, on ongelmallinen:

Tutkijaa neuvotaan yleensä olemaan keskeyttämättä haastateltavaa ... Toisaalta kuitenkin haastatteluun tulee erilaisia keskeytyksiä. Saattaa olla tärkeää, että tutkijat oppivat keskeyttämään tyylikkäästi. (Whyte 1953, 21, suom. tekijä.)

Haastateltavan vieminen takaisin asiaan tulisi mahdollisuuksien mukaan tehdä niin, että haastateltava ei huomaisi sitä lainkaan. Tutkija ei saa milloinkaan keskeyttää haastateltavaa kesken lauseen eikä yleensä kesken asiankaan. Jos näin tehdään, saattaa haastateltavalle jäädä kuva, ettei hänen antamaansa tietoa arvosteta tai että hän on tehnyt virheen. Taitava haastattelija pystyy viemään haastateltavan takaisin teemaan ilman katkosta haastateltavan ajatuksenkulussa.

Koska kenttähaastatteluista on hiljattain ilmestynyt myös suomalainen teos (Hirsjärvi & Hurme 1979, vrt. 1995), ei tässä yhteydessä ole aiheellista kovin laajasti käsitellä itse haastattelutekniikkaa, joka on melkoisen seikkaperäisesti selvitetty mainituissa teoksissa. Haluan kuitenkin puuttua muutamiin seikkoihin, joista olen teoksen tekijöiden kanssa eri mieltä.

Teoksessa kehoitetaan välttämään tuttavien haastattelua (Hirsjärvi & Hurme 1979, 70, vrt. 1995). Samansuuntaisia ohjeita löytää myös muusta menetelmäkirjallisuudesta (esim. Bogdan & Taylor 1975). Tällaisen kehotuksen takana lienevät anonymisyystekijät, jotka varmasti ovat tosiasiallisia ongelmia. Kuitenkin tehtyjen tutkimusten joukosta löytyy lukuisia esimerkkejä varsin onnistuneesta tuttavien parissa suoritetusta tutkimustyöstä. Näistä voidaan esimerkkeinä mainita Knut Pippingin sotakavereittensa parissa tekemä tutkimus (Pipping 1947, 1978), Howard Beckerin jazzmuusikkoystäviensä parissa tekemät tutkimukset (esim. Becker 1963) ja

lukuisat työpaikkatutkimukset, joista suomalaisia ovat esim. Mauno Koiviston ja Paavo Seppäsen väitöskirjatutkimukset, edellinen satamatyöläisten (Koivisto 1956) ja jälkimmäinen tehdastyöläisten (Seppänen 1958) parissa tehty.

Haastattelutilanteessa haastattelijaa kehoitetaan "olemaan haastateltavan kanssa kahden" (Hirsjärvi ja Hurme 1979, vrt. 1995). Voin kuitenkin omasta kokemuksestani sanoa, että haastattelutilanne on vapautuneempi, kun useampia henkilöitä on paikalla. Lasse Murto on myös suorittanut ryhmähaastatteluja asunnottomien alkoholistien parissa. Nämä haastattelut keskittyivät lähinnä asioihin, jotka koskivat heihin kohdistettavien toimenpiteiden kehittämistä; he saivat esittää toimenpidetoivomuksia ja heidän pohdittavakseen annettiin erilaisia ehdotuksia. Tällaisista ryhmähaastatteluista saatu tulos kuvastaa ihmisen sidonnaisuutta elämäntilanteeseensa, arkipäivän ongelmiin. Henkilökohtaisemmista asioista keskusteltiin kahdenkeskisissä haastatteluissa (suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978). Usean henkilön samanaikainen haastattelu on kuitenkin vaativampaa kuin yhden henkilön haastattelu. Hirsjärven ja Hurmeen kehotuksen takana lieenee oletamus, että kun haastateltava on yksin, hän puhuu asioista vapaammin kuin silloin, kun paikalla on muita samaan ryhmään kuuluvia. Näin tietenkin saattaa joskus olla. Kuitenkin ryhmähaastattelun osanottajat voivat yhtä hyvin toimia toistensa tiedon kontrolloijina ja muistin virkistäjinä kuin tiedon tukahduttajinakin. Riippuu suuresti teemasta, kumpi painottuu.

Hirsjärven ja Hurmeen kehoitus "empaattiseen neutraaliuteen" haastattelijan roolissa kaipaa myös hieman lisäselvitystä. Howard Becker arvioidessaan työskentelyään opettajien haastattelijana sanoo seuraavaa:

Olin usein aika aggressiivinen, usein osoittaen avoimesti, että en uskonut lausuntoihin, jotka vaikuttivat vältteleviltä ja mahdottomilta tai jotka olivat ristiriitaisia aiemmin sanotun kanssa tai sen kanssa, mitä itse tiesin asiasta. Ja osoitin avoimesti uteliaisuutta asioita kohtaan, jotka jätettiin mainitsematta. On selvää, että tällainen taktiikka ei toimi kaikenlaisten ihmisten kanssa, kuten esimerkiksi tutkimuksessa, jossa tutkija on jatkuvasti yhteydessä tutkittavien kanssa ... jolloin

saattaa olla viisasta olla ärsyttämättä tiedottajia, erityisesti koska tarvittava tieto voidaan saada hienotunteisemmin monien haastattelujen ja havainnoinnin yhteydessä. Tilanne voi olla vaikea myös silloin, jos tiedottajan yhteiskuntaluokka on korkeampi kuin haastattelijan. (Becker 1954, 32, suom. tekijä.)

Kyläyhteisössä suoritetuissa haastatteluissa Suolinna ja Sinikara toteavat empaattisen neutraalisuuden olevan haastattelutekniikkana mahdoton:

Haastattellessaan ihmisiä jossakin Suomen maaseudulla, haastattelija joutuu kuitenkin pian havaitsemaan, että 'protokollan' ulkopuolella tapahtuu asioita. Isäntä taikka emäntä kysyykin haastattelijalta, onko tämä naimisissa, mistä hän on kotoisin ja jopa sitä, mitä mieltä haastattelija on kysytyistä asioista. Sosiologian oppikirjojen mukaan haastattelijan ei tule paljastaa omaa kantaansa. Esimerkki osoittaa havainnollisesti sen, että Suomen maaseudulla ihmiset pitävät kahdensuuntaista kommunikaatiota luonnollisena ja yhdensuuntaista täysin käsittämättömänä. (Suolinna & Sinikara 1980, 125.)

Tässä yhteydessä on mahdotonta antaa mitään yleispäteviä ohjeita, jotka sopivat jokaiseen kohderyhmään ja jokaiseen tilanteeseen. Jos käyttökelpoisen tiedon saamista pidetään ensiarvoisen tärkeänä, haastattelijan tulee käyttää sellaista taktiikkaa, jolla tarvittava tieto parhaiten saadaan haastateltavilta. Se voi joskus olla "empaattista neutraalisuutta", joskus jopa aggressiivista kinastelua.

Haastattelun tulisi olla pituudeltaan sellainen, että käsiteltävät asiat voidaan selostaa riittävän tyhjentävästi, mutta ei kuitenkaan niin pitkä, että se kyllästyttäisi tai väsyttäisi. Se, missä optimipiste tiedon maksimoinnin ja väsymyksen välillä on, on varsin yksilöllistä. Haastattelijan tulee tarkkailla haastateltavaa ja tarpeen vaatiessa keskeyttää haastattelu sekä sopia uusi aika, jos siihen on aihetta (ks. esim. Gross & Mason 1953; Bogdan & Taylor 1975, 109; Hirsjärvi & Hurme 1979, 76, vrt. 1995).

Haastattelupaikaksi sopii mikä tahansa paikka, jossa varsinkin haastateltava mutta myös haastattelija rentoutuvat riittävästi. Hirsjärvi ja Hurme pitävät haastateltavan kotiympäristöä suositeltavimpana (Hirsjärvi & Hurme 1979, 85, vrt. 1995). Näin voi

usein ollakin, mutta ei kuitenkaan välttämättä. Haastattelupaikan valintaan tietysti vaikuttaa teemojen ja kohderyhmän luonne. Jos kysymyksessä esimerkiksi ovat hyvin intiimit asiat, kotiympäristö ei ehkä ole paras mahdollinen; ainakin nuoret ihmiset saattavat vapautua paremmin kodin ulkopuolella kuin kotonaan. Usein ei ole mahdollista valita haastattelupaikkaa, vaan haastattelu on suoritettava siinä tilanteessa, missä tilaisuus haastatteluun ilmaantuu.

Sopivimman haastatteluajan valintaan vaikuttavat samantapaiset syyt kuin paikankin valintaan. Haastattelun ajankohdan tulisi olla sellainen, että haastateltava voi mahdollisimman hyvin keskittyä pelkästään haastatteluun ilman häiriötekijöitä. Esimerkiksi maanviljelijäperheeseen tuskin kannattaa mennä haastattelutarkoituksessa toukokuun aikoina, eikä perheenäiti ole kiinnostunut haastattelusta silloin, kun perheen huolto vaatii hänen aikansa.

Vaikka haastattelujen muistiinmerkitsemistä käsitellään yksityiskohtaisemmin myöhemmin (ks. luku 5), kannattaa tässä yhteydessä mainita, että muistiinpanoja tehtäessä tulee ottaa huomioon tämän vaikutus itse haastattelun kulkuun, ja yrittää löytää jonkinlainen optimi tiedontallentamisen maksimoinnin ja muistiinpanojen häirintävaikutusten välillä. Yleensä ei kannata olettaa, että nauhuri on ainoa haastattelun tallentamistapa.

Oman tutkimustyöni yhteydessä suoritettut poliisihaastattelut saattavat havainnollistaa haastattelutekniikan tilanne- ja ryhmäkohtaisuutta.

Esimerkki

Koska tarkoituksena oli saada tietoa poliisin ennakoluuloista mustalaisia kohtaan eli siis tietoja, joiden antamiseen poliisi olisi suhtautunut varauksellisesti ja varovaisesti, haastattelutekniikkaan kiinnitettiin erityisesti huomiota. Tutkimusavustajani, nykyään professorina Norjassa työskentelevän, Nora Ahlbergin kanssa päädyimme sellaiseen tekniikkaan, että haastattelija lähestyi poliisia varsin nöyränä ja tietämättömänä ja antaa poliisin ymmärtää, että he ovat asiantuntijoita mustalaiskysymyksissä, kun taas tutkija tietää mustalaisista varsin vähän. Koska kysymyksessä oli nuorehko

naispuolinen haastattelija ja haastateltavat miehiä (paitsi yksi), pyrimme hyödyntämään eräänlaista holhoavaa roolia, jonka poliisin edustajat ottivat haastattelijaan. Jotta tilanne olisi säilynyt autenttisena, haastattelija ei yrittänyt ottaa etukäteen selvää mustalaisten kulttuurista ja sosiaalisesta organisaatiosta, joten hänen oli varsin helppo esiintyä "noviisina".

Haastattelija aloitti verryttelykysymyksillä, jotka koskivat yleensä rikollisuutta ja poliisin työtä. Tämän jälkeen siirryttiin erilaisten ongelmaryhmien kautta mustalaisiin. Käytännössä tämä osoittautui varsin tehokkaaksi tavaksi lähestyä aihetta, ja haastattelutulokset yllättivät tutkijatkin avoimuudellaan. Tämän lisäksi poliisimiehiltä haluttiin saada henkilökohtaisia taustatietoja muun muassa heidän asuma-alueistaan, kotipaikkakunnistaan, iästään, koulutuksistaan. Vaikka tutkija pyrki sirottelemaan tämäntyyppiset kysymykset sopiviin kohtiin haastattelussa, niihin ehkä hieman yllättävästi silloin tällöin suhtauduttiin varsin penseästi. Joskus henkilökohtaisen kysymyksen esittäminen suorastaan lukitsi tilanteen, ja siitä eteneminen koetteli tutkijan ammattitaitoa. Seuraavana esimerkki tällaisesta tilanteesta, jossa haastateltava on nuorehko konstaapeli:

Haastattelija: Missä olet muuten syntynyt ja kasvanut?

Konstaapeli: (selvästi hätkähtää ja muuttuu varsin aggressiiviseksi): Mitäs se tähän asiaan kuuluu? Missäs itse olet syntynyt?

Haastattelija: (Yritän säilyttää kasvoni ja kerron yksityiskohtaisesti, että olen syntynyt Helsingissä ja kasvanut siinä ja siinä kaupunginosassa, jonka jälkeen haastateltava sitten varsin auliisti kertoi oman taustansa).

Kyseisessä tutkimuksessa pääteltiin tehdä muistiinpanot käsin, koska ajateltiin, että kohderyhmänä poliisi saattaisi varoa nauhuriin puhumista (josta jää pysyvä sanatarkka todiste), varsinkin kun aihe oli potentiaalisesti arkaluontoinen. Koska vertailevaa aineistoa ei kerätty nauhurin kanssa, ei voida varmasti sanoa, miten nauhurin käyttö olisi vaikuttanut saadun aineiston luonteeseen.

4.4.2 Avaintiedottajan käyttö

Varsin usein kenttähaastatteluissa hyödynnetään ns. avaintiedottajia eli henkilöitä, jotka tiettyjen ominaisuuksiensa vuoksi on valittu haastateltaviksi. Tremblay sanoo, että tiedottajien valinta kentällä ei koskaan ole satunnaista ja että tiedottajat tulisi valita seuraavin perustein:

Henkilön rooli yhteisössä.

Henkilön tiedot yhteisöstään.

Henkilön halukkuus toimia tiedottajana.

Henkilön kyky tiedottaa eli ilmaisukyky.

Henkilön objektiivisuus tiedottajana. (Tremblay 1957, 692.)

Pohjoissuomalaista kylää tutkineet Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara kertovat omasta avaintiedottajastaan seuraavaa:

Hermannin Isolompola mainittiin hyvänä kertojana niin kirkonkylän asiantuntijahaastatteluissa kuin kyläläisten keskuudessa. Hän oli ainoa, jota Juhonkylässä lähes yksimielisesti suositeltiin hyvänä kertojana ... Monipuolisen ja syvän muutoksen havaitseminen koko kyläyhteisön elämäntavassa osoitti diakronisen perspektiivin välttämättömyyden kylätutkimuksessa. Havaitsimme, että ymmärtääksemme nykyisyyttä meidän on perehdyttävä menneisyyteen. Tästä syystä valitsimme Hermannin Isolompolon kaltaisen kertojaspesialistin analyysimme kohteeksi. Pyrimme hänen elämänvaiheidensa ja repertuaarinsa kautta valottamaan nimenomaan katoamassa olevaa elämäntapaa ja maailmankuvaa. Tavoitteenamme on pikemmin antropologinen ja sosiologinen kuin folkloristinen perinteen tulkinta. Uskomusperinne on vain osa aineistoamme ja sen keruu on kytketty yleensä elämäkertahaastatteluihin. (Sinikara & Suolinna 1980, 135–136; ks. myös Suolinna & Sinikara 1979.)

Lehtipuro perustelee satunnaisotantaa (random sample) Hauholla suoritettun perinteenkeräyksen yhteydessä sillä, että näin eliminointiin se mahdollisuus, että haastateltavat valitsivat haastattelijan, jolloin joutilaimmat ja helpoimmin tavoitettavat tulevat haastatelluiksi (ks. Lehtipuro 1972, 12). Epäilen, ettei satunnaisotanta sosiologisessa merkityksessä ole koskaan mahdollinen tämäntyyppisessä yhteen kylään kohdistuvassa tutkimuksessa. Miten suhtautuu folkloristi siihen, jos parhaat kertojat valikoituvatkin pois aineistosta?

Avaintiedottajia valittaessa yhdyn kaikkiin niihin Tremblayn mainitsemiin edellytyksiin paitsi viimeksi mainittuun. On mielestäni naiivia olettaa, että avaintiedottaja pystyisi asettumaan oman roolinsa ja kongnitiivisen käsityksensä ulkopuolelle. Riittää kun olemme tietoisia vinoutuman mahdollisuudesta ja sen syistä. Mahdollista tiedon väritymistä voidaan tarkastella, kun tiedetään, tiedottajan asemasta yhteisössä sekä hänen yleisestä tilanteestaan suhteessa ryhmän muihin jäseniin. Tällöin saatu tieto voidaan asettaa tarkoituksenmukaisiin puitteisiin. Tiedon värittyminenkin sinänsä on tietoa, joka myös kertoo jotain tärkeää tutkijalle, jos hän pystyy sen analysoimaan ja erittelemään.

Tremblay antaa myös joitakin vihjeitä sitä, miten haastateltavalta saatua tietoa voidaan tarkistaa. Näitä keinoja ovat:

sisäisen johdonmukaisuuden tarkkailu,

tiedon määrän tarkkailu eli miten paljon tiedottaja tuntuu tietävän kyseisestä asiasta,

tiedon luotettavuuden tarkkailu eli tiedon tarkistaminen muita teitä silloin, kun siihen on mahdollisuus. (Tremblay 1957, 693.)

Kun avainhenkilön haastattelut muodostavat tutkimuksen koko kenttäaineiston, Tremblay sanoo näiden suorittamisesta ja tarkoituksesta mm. seuraavaa:

[avaintiedottajia] haastatellaan intensiivisesti pitkän ajanjakson aikana. Tämän tarkoituksena on saada suhteellisen täydellinen etnografinen kuvaus ryhmän sosiaalisista ja kulttuurin muodoista. [Tämän menetelmän puitteissa] muutamia

tiedottajia haastatellaan tavoitteena saada kuva kulttuurin kokonaisuudesta. (Tremblay 1957, 688, suom. tekijä.)

Avaintiedottajalta, varsinkin silloin kun tutkijan ja tiedottajan välit ovat hyvät ja luottamukselliset, voidaan haastatteleamalla saada tietoa asioista, joista ei ehkä ole yhtä helppoa keskustella muiden kohteiden kanssa ja/ tai joita ei ole mahdollista käytännössä havainnoida. Tällaisia saattavat olla esimerkiksi asiat, jotka liittyvät erinäisiin yhteisön tabuihin ja pyhinä pidettäviin rituaaleihin. Näin voidaan myös seksuaalielämän eri puolista, riidoista, juoruista tai poliittisista kahinauksista saada luotettavaa tietoa, jota tutkijan on vaikea muulla tavoin hankkia. Lisäksi tällaisen tiedottajan kanssa voidaan joskus keskustella yhteisön poikkeavuudesta ja yhteisön elämän varjopuolista, joita on ehkä tietoisesti yritetty kätkeä tutkijalta.

Suhde, joka kehittyy tutkijan ja avaintiedottajien välille, on usein syvä ja herkkä. Tämä on tietenkin pitkän, tuloksetkaan ja merkityksellisen kanssakäymisen luonnollinen seuraus, jolla on omat hyvät puolensa, mutta tutkimuksen kannalta myös omat haittansa. Yksi tärkeimmistä hyvistä puolista on edellä mainitsemani etu, että tällaisen henkilön kanssa voidaan keskustella asioista, joista keskustelu muiden kanssa voi olla huomattavasti vaikeampaa. Tämän lisäksi – varsinkin pitkän kenttätöajan aikana, jolloin tutkija on erossa tavallisista ihmissuhteistaan – avaintiedottaja saattaa korvata tutkijan läheiset ihmissuhteet. Tutkijalta, joka asuu pitkään yksin kohteidensa parissa, saattaa olla myös fyysisiä tarpeita, jotka – olosuhteiden mukaan – olisi mahdollista tyydyttää esimerkiksi solmimalla seksuaalinen suhde avaintiedottajaan tai muihin yhteisön jäseniin.

Metodikirjallisuudesta löytää hyvin vähän mainintoja tästä joskus hyvinkin akuutista ongelmasta, joka syntyy siitä, että tutkija on pitkän ajan erossa normaalista seksuaalikumppanistaan/kumppaneistaan. Jos tutkittavat pitävät tutkijaa normaalina ihmisenä normaaleine tarpeineen, on luonnollista, että hänen seksuaalisuutensa kiinnostaa myös tutkittavia. Tutkija voidaan nähdä tässä suhteessa esimerkiksi potentiaalisena vaarana yhteisölle tai, kuten antropologit saavat usein kokea, tutkijaa kohtaan tunnetaan sääliä, koska hänellä ei ole vuoteenlämmittäjää. Esimerkiksi

Hortense Powdermakerin tutkittavat alkoivat ihmetellä sitä, että hänellä ei ollut miestä hänen eläessään yhteisössä, mutta kun hän kertoi, että hän oli eronnut, selitys hyväksyttiin (Powdermaker 1966, 63). P.J. Peltto ja G.H. Peltto sanovat mm. seuraavaa tähän asiaan:

Seksuaalisuhteet ovat tärkeitä suhteita yhteisöjen sisällä ja välillä, eikä ole lainkaan epätavallista varsinkaan miesten valtaan perustuvissa yhteisöissä se, että miespuolisille antropologeille tarjotaan naisia ystävyyden osoituksena. Tällainen tilanne on kovin hankala tutkijalle: seksuaalisuhteet paikallisten naisten kanssa voivat johtaa vakaviin vaikeuksiin, mutta toisaalta kieltäytyminen voidaan tulkita epäystävällisyyden osoitukseksi. (Peltto & Peltto 1978, 190, suom. tekijä.)

Oli tilanne mikä tahansa, seksuaalisuhteiden solmimisen seuraukset tulisi ennakoida. Nämä seuraukset eivät koske vain tutkijaa ja hänen tutkimustaan, vaan yhtä tärkeää on ajatella, mitä seurauksia suhteesta olisi partnerille sen jälkeen, kun tutkimustyö on ohi. Hänelle seuraukset voivat olla fyysisiä tai emotionaalisia, usein molempia. Hänen koko asemansa yhteisössä saattaa tällaisen suhteen ansiosta muuttua sietämättömäksi.

Esimerkki

Omassa tutkimuksessani tiivis yhteydenpito ja yhteiset matkat pääasiallisimman avainhenkilöni kanssa luonnollisesti herättivät uteliaisuutta mustalaisten keskuudessa. Usein tehtiin leikkisiä vihjauksia sen mahdollisesta eroottisesta luonteesta. Vaikka monesti nukuimme samassa huoneessa tai samassa teltassa, varmistimme aina sen, että emme milloinkaan olleet kahden emmekä nukkuneet vierekkäin. Teimme siis kaiken voitavamme välttääksemme tilanteita, joissa suhteemme luonne olisi tullut kyseenalaiseksi. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että voimme kumpainenkin varsin luontevasti osallistua leikinlaskuun suhteestamme, ja tämä oli varsin tehokas keino osoittaa epäilyt vääräksi.

Olipa suhde avaintiedottajan/ tiedottajien ja tutkijan välillä fyysinen tai ei, se aiheuttaa omat komplikaationsa tutkimuksen lähestyessä loppuaan, varsinkin jos suhde on ollut läheinen ja lämmin. Jos tutkija asuu lähellä kenttätöpaikkaansa, mikään tuskin estää

jatkamasta näin syntyneitä ystävyysuhteita myös kenttätöön päättymisen jälkeen. Täten avaintiedottajan ja tutkijan välillä syntynyt merkitsevä ja molemminpuolista tyydytystä tuottava suhde ei pääty tutkimuksen loppumiseen, vaan jatkuu ehkä muuttuneessa ja normaalistuneessa muodossa.

Pitää muistaa, että tutkimustyö on saattanut tarjota myös avainhenkilölle varsin merkittävää toimintaa, ja tutkimuksen loputtua hänen on ehkä vaikeaa täyttää syntynyt tyhjiö. Tutkijan velvollisuus on yrittää tehdä kentästä irtautumisensa mahdollisimman helpoksi myös läheisille tiedottajilleen. Ongelma on vaikeampi, jos kenttätö tapahtuu kaukana tutkijan varsinaisesta asuinpaikasta. Tällöin on syytä jo hyvissä ajoin valmistella tutkimukseen läheisesti osallistuneita kohteita väistämättömään eroamiseen. Kontaktia tulisi pitää yllä kirjeitse, jos se on mahdollista. Lupauksia paluusta ei pitäisi tehdä, ellei siihen ole realistisia mahdollisuuksia. Kendall Blanchard ehdottaa muutamia seikkoja otettavaksi huomioon avaintiedottajan ja tutkijan välisessä suhteessa:

Tiedottajan ei tulisi olla taloudellisesti riippuvainen tutkijasta.

Suhde avaintiedottajan ja tutkijan välillä tulisi ajoittain alistaa itsenäisen kollegan tarkasteltavaksi, jotta suhteen epäterveet ja ei-toivotut vaikutukset voitaisiin havaita ja korjata.

Tutkijan tulisi selvästi tehdä tiettäväksi se, että hänen kiinnostuksensa on lähinnä tutkimuksellista, ja hänen pitää pyrkiä selittämään roolinsa yhteisössä mahdollisimman selkeästi tiedottajilleen. (Blanchard 1977.)

Seuraavat kommentit ovat Etiopiassa ja Uudessa-Guineassa tutkimuksiaan suorittaneen nykyhetken antropologin tutkimusraportista. Ne edustavat traditionaalisia yhteisöjä tutkivan länsimaisen tutkijan suhtautumista tiedottajiinsa ehkä karkeimmillaan:

Tutkittaville maksettiin hyvin työstään ja avaintiedottajat, kuten Arno Lume, saivat suuria summia teksteistään ja muusta tiedosta sekä mukana olemisestaan, kun liikuin

alueella. Usein jaoin myös tupakkaa, sillä he ovat intohimoisia tupakoitsijoita ... En voi uskotella, että pidin tauadeista [Uusi-Guinea] ihmisinä erityisesti sen jälkeen kun olin työskennellyt Etiopiassa konsoheimon keskuudessa. Konsot olivat suorasukaisia ja yksioikoisia, valmiita ojentamaan minua, jos rikoin heidän käyttäytymissääntöjään vastaan, ja melko epäileviä, kun ensiksi tulin asumaan heidän luokseen, mutta kun he päättelivät, että en uhannut heidän elämänmuotoaan, he osoittautuivat hyvin ystävällisiksi ja huumorintajuiksi ja olivat täysin rehellisiä ja luottamuksen arvoisia. Tauadet, vaikka he ulkoisesti olivatkin palvelualttiita ... olivat huomattavan pidättyväisiä ja salaperäisiä sen lisäksi, että he olivat viekkaita ja epärehellisiä. (Hallpike 1977, 33, suom. tekijä.)

Omassa tutkimuksessani pääasiallisimmasta avaintiedottajastani on vuosien mittaan tullut yksi parhaimmista ystävästäni. Ystävyysuhteeni häneen ei ole mitenkään erilainen kuin muihinkaan ystäviini. Esimerkiksi kriisitilanteissa, jolloin ystävyys todella punnitaan, käännyimme toistemme puoleen. Myös molemminpuoliset vierailut ovat varsin tavallisia. Itse tutkimusprosessi, jossa hän oli mukana, on muuttanut hänen yksityiselämänsäkin merkityksellisesti, ja hän suoritti ylioppilastutkinnon iltakoulussa.

Joskus avaintiedottaja saattaa aiheuttaa tutkijalle toisensuuntaisia ongelmia. Kadunkulmasuomalaisia Vesteråsissa tutkineen Magdalena Jaakkolan ensimmäinen informantti, johon hän oli tutustunut maahanmuuttoviraston avulla, eläytyi tutkimuksen tekoon niin, että hän

myöhemmin kuvitteli olevansa tulevan kirjan toinen kirjoittaja ja vaati sen perusteella humalassakin pääsyä siirtolaisten tilaisuuksiin, varasti sisäturkin pukeutuakseen kirjailijan arvon mukaisesti, osti sairaspäivärahalla tutkijalle ruusuja, tuli koputtelemaan tämän asunnon ovelle ja asunnosta varasti tutkijan valokuvan, jolla todisti kadunkulmaporukalle olevansa toinen tulevan kirjan kirjoittajista. (Suullinen tieto Jaakkola 1980; ks. Jaakkola 1976.)

Avaintiedottajan palveluksia voidaan hyödyntää myös käyttämällä häntä varsinaisena tutkimusapulaisena, jolloin hän ei ainoastaan anna tietoa, vaan aktiivisesti osallistuu sen keräämiseen muilta. Matti Sarmelalla oli Thaimaassa paikallinen avustaja – 60-vuotias mieshenkilö – jonka "korkeata ikää", kirjavaa elämäkokemusta ja eurooppalaista ajattelutapaa" tämäntyyppisessä kyselylomakkeen avulla suoritettua tutkimuksessa ja tutkijalle vieraassa kulttuurissa voitiin hyödyntää (Sarmela 1979, 261). Lisäksi avainhenkilö voi osallistua tutkimusaineiston analysointiin. W. F. Whyte käytti avainhenkilöään Docia tähän tapaan.

Esimerkki

Omassa tutkimuksessani avainhenkilöni oli jonkin aikaa jopa palkattuna tutkimusapulaisena haastatellen mustalaisia nauhurin kanssa. Kokemukseni tästä ovat varsin myönteiset. Se, että avainhenkilö tuntee yhteisön ja sen jäsenet, on varsin hyvä avu esimerkiksi haastattelujen suorittamisessa. Esimerkiksi muuan vanhan mustalaisnaisen haastattelu alkaa siten, että haastattava kysyy: "Pitäisikö minun käyvä tähän nyt sitten valehtelemaan?" Tällaista kysymystä tuskin olisi esitetty valkolaistutkijalle. Tutkimusavustajani pystyi selostamaan tutkimuksen tarkoituksen tiedottajaa tyydyttävällä tavalla, koska hän tunsu mustalaisyhteisön ja sen suhteet valkolaisyhteisöön omakohtaisesti.

Se, että avainhenkilö tuntee yhteisön ja sen jäsenet, on varsin hyvä avu siis esimerkiksi haastattelujen suorittamisessa. Puutteellinen haastatteluteknikka voidaan kouluttamalla helposti korjata. Samoin käytin avainhenkilöäni apuna varsinaisessa analysointivaiheessa, jolloin oli mahdollista tarkistaa esimerkiksi tekemiäni johtopäätöksiä hänen kanssaan. Mielestäni tutkijan ei pitäisi aliarvioida tutkittavien kykyä nähdä oma yhteisönsä, sen kulttuuri ja sosiaalinen organisaatio myös analyttisellä tasolla. Voisin tästäkin antaa käytännön esimerkin.

Esimerkki

Mustalaisyhteisössä nimityksiä "isä" ja "äiti" ei käytetä, vaan ne ovat itse asiassa hävettäviä ilmaisuja. Lapset kutsuvat vanhempiaan etunimillä, vaikka he myös

samalla "teittitelevät" heitä. Mietin mahdollisia syitä näiden nimitysten hävettävyyteen. En ollut tyytyväinen Vehmoksen selitykseen, jonka mukaan tämä viittaa lasten tasa-arvoiseen asemaan mustalaisyhteisössä (Vehmas 1961). Oman kenttätöni perusteella ei voitu puhua lasten tasa-arvoisuudesta. Monia muita vastaavanlaisia seikkoja yhdistelemällä olin tullut omissa päättelyissäni siihen tulokseen, että syyt tähän nimityskieltoon ovat seksuaaliset. Koska mustalaisyhteisössä eri sukupolviin kuuluvat henkilöt eivät voi keskenään puhua mistään seksuaalisuuteen viittaavasta ja koska nimitykset "isä" ja "äiti" ovat osa sukupuolisesta kolmiosta isä/äiti/lapsi, ei niitä voida käyttää. Varsin onnellisena tästä päättelystä soitin heti avaintiedottajalleni ja pyysin häntä kertomaan, miksi mustalaiset eivät kutsu vanhempiaan isäksi tai äidiksi. Suoralta kädeltä hän vastasi, että nimitykset viittaavat asioihin (sukupuoliasioihin), joista mustalaisten keskuudessa ei puhuta. Olin siis jokseenkin tarpeettomasti erottanut analyttisen tutkimuksen empiirisestä tutkimuksesta. Vastauksen kysymykseeni olisin voinut saada suoraan kohteilta. Näin saattaa käydä usein tämäntyyppisessä tutkimuksessa.

4.5 Toimintatutkimus ja kohteet subjekteina

Toimintatutkimuksen (action research) yhdestä erityismuodosta käytetään nimitystä *osallistava tutkimus* (participatory research). Tällä nimityksellä se pyritään selkeästi erottamaan aikaisemmasta kehitysentropologiaksi kutsutusta antropologisesta toimintatutkimuksesta (development anthropology), joka usein merkitsi kulttuurin viemistä länsimaiden ehdoin muihin maihin. Sellaisena sitä on aiheellisesti arvosteltu ja sen oikeutusta on perätty (esim. Cochrane 1971). Usein sillä oli imperialistinen – ja nimenomaan kulttuuri-imperialistinen leima ja viejämaitten tarkoitusperiä vastaavat päämäärät. Toimintatutkimuksesta, jota antropologit käyttävät kehityskaatyyössä on tullut viime aikoina muuan sosiologien käyttämistä kenttätömenetelmistä. Toimintatutkimus eroaa tavallisesta osallistuvasta havainnointitutkimuksesta pääasiallisesti tutkijan roolin osalta. Käytännön kenttätöyössä toimintatutkijan rooliin kuuluu tutkimuksellisten toimenpiteiden lisäksi myös toiminnan aktivoiminen.

Eri toimintatutkimuksen määritelmiä yhdistelemällä Jyrki Jyrkämä päätyy seuraavaan määrittelyyn:

Toimintatutkimus on lähestymistapa, tutkimusstrategia, jossa tutkija osallistumalla kiinteästi tutkittavana olevan kohdeyhteisön elämään pyrkii yhdessä kohdeyhteisön jäsenten kanssa ratkaisemaan jotkin ratkaistaviksi aiottu ongelmat, saavuttamaan yhdessä kohdeyhteisön jäsenten kanssa asetetut tavoitteet ja päämäärät, tutkimalla näiden ongelmien ilmenemistä, synty- ja kehitysehtoja ja niiden ratkaisuun johtavia teitä sekä toimimalla saadun tiedon ja kehitettyjen ratkaisuvaihtoehtojen pohjalta yhdessä kohdeyhteisön jäsenten kanssa ongelmien ratkaisemiseksi, tavoitteiden saavuttamiseksi, päämääriin pääsemiseksi. (Jyrkämä 1978, 39).

"Kehityksen" vienti voi aiheuttaa huomattavia ja tuhoisia seurauksia, varsinkin jos ei ole kiinnitetty riittävä huomiota vastaanottajan kulttuuriin ja sosiaalisen organisaation muotoihin sekä siihen, miten muutos vaikuttaa näihin. Kun kehitysansitropologit esimerkiksi korvasivat Australian alkuasukkaiden kivikirveet teräskirveillä, he samalla tuhosivat heimon perinteisen auktoriteettirakenteen: kivikirveitä omistivat vain harvat ja ne olivat arvostettua omaisuutta sekä tärkeä arvovallan tunnus. Teräskirveitä jaettiin kaikille niitä haluaville, ja samalla kun ne tehokkuudellaan syrjäyttivät kivikirveet työkaluina, ne myös sekoittivat perinteisen arvovaltarakenteen. Vastaavanlaisia esimerkkejä kehitysansitropologiassa on paljon (ks. esim. Spicer 1952).

Suomalaisena kehitysyhteistyöprojektina Tansaniassa suoritettun osallistavan tutkimuksen tarkoituksena oli välttää kulttuuri-imperialistista leimaa:

Osallistava tutkimus pyrkii välttämään tilannetta, jossa tutkijat keräävät tietoa väestöltä tarkoituksiin, jotka ovat käsittämättömiä tutkitulle väestölle. Tämän asemesta he pyrkivät ottamaan mukaan kyseessä olevat ihmiset tavoitteiden ja tutkimusprosessien määrittelyyn. (Swantz 1978, suom. tekijä.)

Koska kyseinen tutkimusprojekti on alallaan varsin merkittävä, on ehkä paikallaan sen hieman seikkaperäisempi esittely. Tutkimukseen osallistui sekä suomalaisia että

tansanialaisia tutkijoita ja se suoritettiin yli kahden vuoden ajanjakson aikana Bagamoyon alueella Tansanian rannikkoseudulla. Pääasiallisimpana tarkoituksena oli tutkia tansanialaisen kulttuurin suhdetta kehitystyöhön:

Osallistavan tutkimuksen alkulähtökohtana on se, että sen pitää välttää epätasa-arvoista tilannetta, kuten sellaista, että kylissä asuu koulutettua tutkimushenkilöstöä, joiden tarkoitusperät pysyvät hämärinä kyläläisille ja jotka kommunikoivat väestön kanssa asettamatta koulutustaan ja resurssejaan heidän käytettävikseen [suoraan]. Osallistava tutkimus lähtee olettamuksesta, että kyläläiset parhaiten tuntevat oman tilanteensa; heillä on oma maailmankuvansa ja oma käsityksensä sosiaalisesta todellisuudesta. Jotta olisi mahdollista tuottaa mitään merkittävää kehitystä, varsinkin jos hyväksytään yleisen osallistumisen periaate, heidän pitää vetää mukaan tutkimusprosessiin, tutkimuksen suorittamiseen – tutkimuskokonaisuuteen – heidän omasta tilanteestaan [lähtien]. (Swantz 1978, suom. tekijä.)

Tutkijan ja tutkittavien yhteisen oppimistilanteen välityksellä pyrittiin vahvistamaan sosiaalisen todellisuuden tiedostamista. Erityistä huomiota kiinnitettiin yhteistyöhön niiden kanssa, joiden perinteiseen asemaan kuului muun muassa opettajan rooli, sekä niiden kanssa, joista pyrittiin kouluttamaan virkamiehiä yhteiskunnan eri tasoille. Kehityksen tarpeiden tiedostamiseen liittyvät suunnitelmat ja toiminnot kehitettiin yhteistyössä tutkittavan yhteisön kanssa, ja lähtökohtana oli kylän ydinongelmien tunnistaminen. (Swantz 1978.)

Tämänlaatuisten kehittämispyrkimysten pohjana oli yhteisön omien resurssien ja niiden hyödyntämisen mahdollisuuksien tiedostaminen. Tällainen tiedostaminen saavutetaan vuorovaikutussuhteessa tutkijan ja tutkittavien välillä, kun kumpainkin osapuoli tuo oman erityisaintinsa tähän suhteeseen. Osapuolten välisessä vuorovaikutussuhteessa hyödynnetään erilaista koulutusta ja eri tapoja, kun tarkastellaan sosiaalisia kategorioita. Jos tutkijat ja tutkittavat tämänlaatuisessa vuorovaikutustilanteessa osallistuvat kehitysprojektiin sosiaalisesti tasa-arvoisina, on se omiaan edistämään kehitystavoitteita kyseisessä yhteisössä. Itse asiassa osallistava

tutkimus, siten kuin sitä on Tansania-projektissa pyritty soveltamaan, pyrkii edistämään ja käytännössä toteuttamaan suunnitelmallisia pyrkimyksiä sosiaalis-taloudellisen tasa-arvon saavuttamiseksi (Swantz 1978).

Kyseisen Tansania-projektin käytännön tavoitteet muotoutuivat seuraavasti:

Kulttuurin roolin analysointi sosiaalisen muutoksen aikana.

Osallistuminen kehitysprosessiin ja kehitystutkimuksen metodien kokeilu, jossa ihmiset kaikilta tasoilta pyrittiin vetämään mukaan [tutkimukseen], jotta he olisivat tiedostaneet omat resurssinsa.

Kulttuurimateriaalin kerääminen, dokumentointi ja tutkiminen ja sen systematisointi.

Tansanialaisten ja suomalaisten tutkijoiden kouluttaminen.

Kulttuuri- ja kyläviranomaisten (maanviljelys-, eläinlääkintä- ja terveysviranomaiset) kenttätömallien kehittäminen, sekä opiskelijoiden valmisteleminen tällaisiin tehtäviin. (Swantz 1978, suom. tekijä.)

Täyttääkseen asetetut vaatimukset, toimintatutkimuksen tulee kytkeytyä saumattomasti johonkin osapuolten hyväksymään ideologiseen ja teoreettiseen viitekehykseen. Ilman tällaista kytkentää siltä ei voida odottaa pysyviä ja elinkelpoisia tuloksia. Osallistavan tutkimuksen metodologiaa on käsitelty seikkaperäisesti ja teoreettisesti esimerkiksi marxilaisen viitekehyksen mukaan kyseisessä Tansania-projektissa (Bryceson 1980; vrt. Jyrkämä 1978, 46–47).

Toimintatutkimusmallia on viime aikoina sovellettu Suomessa varsinkin kylätutkimuksissa. Tyhjentyvät kylät, häviävät palvelut ja huoli kylien yleisistä elinolosuhteista on antanut alkusysäyksen useille eri yliopistojen toimeenpanemille projekteille. Tampereen yliopiston piirissä toteutettu tutkimustyö keskittyi muutamiin peruslähtökohtiin. Niitä olivat seuraavat:

1) Suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutokset ja niiden alueelliset toteutukset (kriisilähtökohta).

2) Suomalaisen suunnittelun yleinen kriisi.

3) Maantieteen kriisi tieteenhaarana (tarve yhteiskuntatieteellistä). (Ks. tarkemmin Rouhinen 1980; vrt. Jyrkämä 1978, 68.)

Kylätutkimuksella pyritään lisäämään kyläläisten tietoisuutta omista elinehdoistaan, maaseudun aluerakenteen kehityslogiikasta, kyläläisten toimintamahdollisuuksista sekä toiminnan muodoista, joilla kylän kehitykseen voidaan vaikuttaa. (Rouhinen 1980, 115).

Kylän organisointia varten tutkimuskyliin perustettiin ns. kylätoimikuntia, joiden tarkoituksena oli kyläläisten innostaminen, asenteisiin vaikuttaminen, ideointi sekä koulutus itsesuunnitteluun, ryhmätyöskentelyyn ja vaikutusmahdollisuuksien käyttöön (Rouhinen 1980, 115–116).

Kylätutkimuksen tulisi seurata viittä päävaihetta (Hautamäki 1980):

1) *Ideointi- ja organisointivaihe* (tavoitteet, tutkimuksen organisointi, rahoitus)

2) *Tutkimusvaihe* (yleiskartoitus kylien oloista, kenttätutkimus, erityisongelmien tutkimus)

3) *Idean levittämismatka* (tulosten tiedottaminen mahdollisimman laajasti)

4) *Koulutusvaihe* (esim. kyläläiset, kunnalliset virkamiehet, opetusaineisto)

5) Tulosten juurruttaminen yhteiskuntaan.

Toimintatutkimuksen menetelmien, itse asiassa koko metodologian, tulisi muotoutua vuorovaikutustilanteessa tutkittavien ja tutkijan välillä. Tällöin teoreettinen viitekehys, käytettävät menetelmät, tutkittavien ja tutkijan roolit ja tehtävät sekä tavoitteiden määrittely ovat osa toimintatutkimuksen prosessia, ja tämän vuoksi ne ovat varsin

pitkälle tutkimuskohtaisia eli vaihtelevat tutkimuksesta toiseen. Voidaan jopa sanoa, että tutkimuksen valideettikysymyksen voidaan ratkaista ja ehkä tuleekin ratkaista tutkimuskohtaisesti. Tämän tyyppisellä tutkimuksella voidaan sanoa olevan validiutta silloin, kun tutkimukseen osallistuneet päättävät, että tutkimuksen tavoitteet ovat saavutettu joko kokonaisuudessaan tai osittain. Sillä ei voida sanoa olevan validiutta silloin, kun tavoitteita ei ole saavutettu ja tutkimus katsotaan epäonnistuneeksi.

Toimintatutkimuksen ongelmat ovat pitkälti samansuuntaisia kuin minkä tahansa muunkin pitkäaikaiseen henkilökohtaiseen kosketukseen perustuvan tutkimuksen – kuten osallistuvan havainnoinnin – ongelmat. Toimintatutkimuksessa nämä ongelmat voivat kuitenkin olla vielä kärjistyneempiä, koska tutkija on todella aktiivisesti mukana yhteisön toiminnassa.

Kouluyhteisössä toimintatutkimusta tehneet Wacaster ja Firestone kiinnittivät huomion joihinkin akuutteihin ongelmiin, jotka korostuvat erityisesti toimintatutkimuksessa. Ne ovat Wacasterin ja Firestonen (1978) mukaan seuraavat:

- 1) Miten toimintatutkija voi välttää "liiallista" identifioitumista tutkittavaan yhteisöön?
- 2) Mitä seurauksia on siitä, että tutkija ja tutkimussubjektit tuntevat toisensa "liian" hyvin?
- 3) Miten tutkija voi ylläpitää suhdetta kohteisiin, joista tutkija ei pidä ja jotka eivät pidä tutkijasta?

Toimintatutkijalla on ongelmia myös tutkimusraportin kirjoittamisessa, ja mitä kauemmin tutkija on kentällä, sitä monimutkaisemmiksi tulevat raportoinnin ongelmat:

- 4) Miten voi kirjoittaa ihmisistä, joita on pitkään pitänyt ystävinään (tai vihollisinaan)?

Toimintatutkimuksen kulun jäsentely voidaan esittää mm. Powleyn ja Evansin (1979) mukaan seuraavasti:

1) Tutkimusohjelman tavoitteiden muodostaminen ja tavoitteiden muuntaminen toimintasuunnitelmaksi:

tavoitteet (hypoteesien muodostaminen ja ennakko-olettamukset);

tutkimushenkilöstön roolin määrittely;

tavoitteiden muuntaminen toimintasuunnitelmaksi (tavoitteiden operationalistaminen).

2) Toimintasuunnitelman käytännön toteuttaminen (tutkimushenkilöstön valinta, ajoitus, rahoitus ja välineistö):

tutkimusdata (raportit keinoista ja tutkimuksen kulun eri vaiheista);

palautekeskustelu (feedback) *tutkimustuloksista* (tutkimushenkilöstön, kohderyhmän, hallintoviranomaisten ja poliittikkojen ym. mahdollisten instanssien välillä).

3) Toimintaohjelman evaluointi:

tavoitteiden saavuttaminen;

tutkimusprosessin analysointi.

Kaikki edellä mainitut vaiheet käydään läpi tutkijoiden ja tutkittavan yhteisön jäsenten välisessä läheisessä yhteistyössä. Täten jäsentely ei osoita ajallisia vaiheita, vaan esimerkiksi tutkimusdata antaa sysäyksen tutkimuksen evaluoinnille ja evaluointi palautekeskustelulle, minkä jälkeen voidaan uudelleen arvioida tutkimuksen tavoitteita ja käytännön toteuttamista.

Toimintatutkimus soveltuu varsin hyvin monenlaiseen sosiaalitutkimukseen eikä siis ole ainoastaan kehitysyhteistyötutkimusta tai kylätutkimusta. Asumälähiöt, nuoriso, kouluyhteisö ym. ovat antoisia toimintatutkimuksen kohteita. Myös suunnittelutyössä, jossa pyritään parannuksiin tai uudistuksiin, toimintatutkimuksen keinoja voidaan hyödyntää tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti. Suunnittelussa sen

etuna on normaaleihin selvitystutkimuksiin nähden lähinnä se, että tutkimus ja suunnittelu etenevät käsi kädessä, jolloin sovellukset ovat heti ja vaihteittain evaluoitavissa. Lisäksi kohderyhmän aktiivinen mukanaolo tutkimusprosessissa todennäköisesti saa aikaan sen, että uudistusten hyväksyminen tulee perustellummaksi ja helpommaksi.

Seuraavaksi esittelen, miten *sovittelu* rantautui Suomeen *osallistavan menetelmän* avulla. Nykyään sovittelu rikos- ja riita-asioissa on vakiintunut käytännöksi kaikkialla Suomessa. Johdin ensimmäistä sovittelua koskevaa projektia niin sanottua *Vantaan sovitteluprojektia* vuosina 1982–1985. Kokeilu oli sikäli tärkeä, että se toi uuden pysyvän vaihtoehdon rikos- ja riita-asioiden käsittelyyn ja myöhemmin johti myös lainmuutoksiin. Kokeilu on myös esimerkki osallistavasta tutkimuksesta, jossa tutkijat ja subjektit olivat aktiiveja osapuolia ja muutoksen agentteja.

Esimerkki

Menetelmällisesti tutkimus on sukua sosiaaliantropologiselle kehitysmaatutkimukselle ja muille toimintaa paikallistasolla aktivoiville tutkimuksille, kuten kylä- ja yhdyskuntatutkimuksille. Sen tarkoituksena oli perustaa kokonaan uusi järjestelmä/palvelu yhdyskuntaan. Tarkoituksena oli myös saada paikalliset henkilöt, asukkaat ja viranomaiset, toiminnan taakse sekä työskentelemään tehokkaasti ja tasavertaisesti yhdyskunnan päämäärien puolesta. Lisäksi tarkoituksena oli tällaisen toiminnan avulla kerätä empiiristä tutkimusta yhdyskunnan konflikteista ja niiden ratkaisemisen mahdollisuudesta.

Paikallisten ihmisten kokemat tarpeet katsottiin ensisijaisiksi tavoitteiksi. Tutkimuksen tavoitteet olivat tärkeitä vain niiltä osin kuin ne eivät olleet ristiriidassa edellisten kanssa. Tämä on sopusoinnussa osallistavan tutkimuksen periaatteiden kanssa sikäli, että osallistavassa tutkimuksessa tutkijat ja tutkittavat ovat tasavertaisessa asemassa, molemmat ovat tutkimuksen subjekteja ja tavoitteet ja keinot muotoutuvat osin tutkimusprosessin kuluessa, jolloin pragmaattisia tavoitteita ja tutkimustavoitteita ei voida erottaa toisistaan.

Projektin yhtenä tehtävänä oli paikallisen byrokratian edustajien aktivointi. Tämä toi oman haasteensa tutkimukseen. Byrokraattisten laitosten edustajat tässä projektissa olivat ensisijaisesti silloisen kriminaalihuoltoyhdistyksen, lastensuojeluviraston, tuomiokunnan (tuomarit ja syyttäjät), poliisin, koululaitoksen, seurakunnan ja nuoristyön edustajia. He olivat luonnollisesti tottuneet työskentelemään määrättyllä tavalla ja siksi vaihtoehtoisen työskentely- ja ajattelutavan omaksuminen oli osin varsin vaikeaa. Mutta tämän sanottuani alueen viranomaiset suhtautuivat suurelta osin ennakkoluulottomasti ja rohkeasti kokeiluun ja osallistuivat täysipainoisesti lukuisiin erilaisiin kokouksiin ja tilaisuuksiin, joita projektin puitteissa järjestettiin.

Kokeiluvuosina tehtävään koulutettiin kaikkiaan 22 vapaaehtoista sovittelijaa, jotka tulivat hyvin vaihtelevilta elämäneläimiltä. Koulutusta annettiin kolmella eri tasolla. Aluksi järjestettiin 30 tunnin teoreettinen koulutusjakso Vantaan työväenopiston piirissä. Kouluttajina toimivat projektin tutkijat sekä paikalliset viranomaiset. Edelliset kouluttivat tehtävään orientoitumista ja jälkimmäiset antoivat tietoa oman alansa organisaatiosta ja erityiskysymyksistä. Varsinaisia sovittelun käytännön taitoja harjoiteltiin viikonloppuseminaareissa, joissa luentojen lisäksi sovitteluun valmentauduttiin kuvitteellisten tapausten puitteissa ns. roolileikkienä. Lisäksi sovittelijoilla oli mahdollisuus saada syventävää tietoa jatkuvassa työpaikkakoulutuksessa ja työnohjauksessa. Kun aikanaan verrattiin Vantaan projektin sovittelijoiden koulutusta vastaavanlaisten ulkomaisten projektien koulutukseen, voidaan sanoa, että se oli pikemminkin perusteellista kuin vähäistä.

Laaja tiedottamiskampanja tapausten saamiseksi sovitteluun käynnistettiin vuoden 1983 loppupuolella ja sitä jatkettiin koko seuraava vuosi. Sovittelijoiden avustuksella suurin osa alueen talouksista katettiin koteihin toimitetulla esitteellä ja valtakunnalliset ja paikalliset lehdet julkaisivat artikkeleita sovittelusta. Tämän lisäksi radio ja televisio käsittelivät toimintaa useaan otteeseen. Vuonna 1984 tehty tutkimus osoitti kuitenkin, että tieto uudenaikaisesta palvelusta ei hevin mene perille. Parhaiten tieto saavutti ne henkilöt, joilla oli jokin asiaan liittyvä kriisi meneillään ja sovitteluun tulleet tapaukset ajoittuivat ensisijaisesti tietoisikujen ajankohtiin.

Tulosten luotettavuus, tutkimuksen validius, on erityisen vaikeasti osoitettavissa osallistavan tutkimuksen suhteen. Tämä vaikeus johtuu osittain siitä, että tutkimuksen tavoitteet muuttuvat jatkuvasti, kun tutkimus etenee. Yksinkertaisimmillaan sen voi sanoa olevan validia silloin, kun sen itselleen asettamat tavoitteet saavutetaan. Jotta tämän kyseisen osallistavan tutkimuksen prosessia ja siinä tapahtuneita muutoksia voitiin seurata, olivat tarkastelun kohteina seuraavat asiat: 1) Projektin alkuperäiset tavoitteet sekä 2) niissä tapahtuneet muutokset ja tilanne siinä vaiheessa, kun projektin kokeiluosuus päättyi ja Vantaan kaupunki ensimmäisenä maassa vakiinnutti sen osaksi kaupungin toimintaa.

Varsinaisessa analyysivaiheessa käsiteltiin kaikki mahdolliset sovittelun prosessin kannalta keskeiset seikat, jotka olivat mukana projektin eri vaiheissa. Tapausmäärän suhteellisen pienen johdosta vain laadullinen analyysi oli mahdollinen. Määrällisesti tarkasteltuna luokat olisivat muodostuneet niin pieniksi, että mitään mitään luotettavia johtopäätöksiä ei niiden pohjalta olisi voitu tehdä. Laadullista analyysia voitiin perustella myös sillä, että vain sen avulla voitiin toiminnan dynaamiselle luonteelle tehdä oikeutta.

Tutkimuksen vastattavaksi tuli joukko eri tason kysymyksiä. Yleisimmän tason muodosti toiminnan merkityksen arviointi kokonaisvaltaisesti. Kysymyksiä, jotka vastausta kaipaaviksi olivat muun muassa seuraavat:

- 1) Onko sovittelutoiminta vastannut sille esitettyyn haasteeseen yhdyskuntaan sijoitettuna konfliktinratkaisujärjestelmänä?
- 2) Onko sovittelulla tavoitettu pelkästään yksittäisten ihmisten tilanteita, vai onko niiden lisäksi Vantaan sovittelutoiminnalla myös oma yhdyskunnallinen ja yhteiskunnallinen ulottuvuutensa?

Toinen yleinen osa-alue, johon vastausta kaivattiin, oli sovittelun suhde viralliseen oikeusjärjesteykseen, erityisesti rikosoikeusjärjesteykseen:

1) Tarjosiko sovittelutoiminta uuden vaihtoehtoisen tavan ratkaista rikosten ja riitojen konfliktitilanteita?

2) Mikä oli projektin suhde alkuperäisiin tavoitteisiin ja silloin vallinneisiin konkreettisiin käytännön tilanteisiin?

Muut kysymykset, jotka liittyivät muun muassa yksilön oikeusturvaan, viranomaisten toimintaan soviteltavaksi siirtämiensä ja soviteltujen tapausten osalta, keskustelujen retoriikan ja käytännön toimenpiteiden suhteeseen sekä potentiaaliin että todelliseen vallankäyttöön ja kontrollikysymyksiin projektin, viranomaisten ja rahoittajien välillä.

Yksityiskohtaisemmalla tasolla tutkimuksessa pyrittiin selvittämään sovittelijoiden saamat kokemukset sovittelussa sekä toiminnan vaikutus heidän ajatteluunsa ja tapaansa elää. Sovittelun osapuolten tiedot ja kokemukset sovittelusta, sen paikasta ja merkityksestä heidän tilanteidensa selvittelyissä, oli myös tärkeä tieto.

Nyt kun on kulunut yli 20 vuotta tästä projektista, moniin edellä mainittuihin kysymyksiin on saatu vastauksia. Jo se, että projekti on vakiintunut osaksi yhteiskunnan konfliktienratkaisutapoja on jo sinällään vastaus projektin onnistumisesta. Alkuperäisistä käytännöistä on osin luovuttu ja uusia luotu tilalle, mutta projekti osoittaa, että on mahdollista juurruttaa uusia käytäntöjä yhteiskuntaan osallistavan yhteiskuntatutkimuksen keinoin. (Ks. muun muassa Järvinen 1993; Grönfors 1986; 1987.)

Normaalisti kun tehdään tutkimusta, tutkimuksen kohteet – ihmiset, joista tutkimus kertoo – ovat tavallaan tutkimuksen objekteja. Tutkija tarkastelee heitä, ja heillä on harvoin mahdollisuutta vaikuttaa tähän tarkasteluun. He eivät juuri pääse vaikuttamaan myöskään teorioihin, käsitteisiin ja määrittäisiin, joita tutkija ja hänen tieteellinen yhteisönsä käyttävät. Toimintatutkimuksessa, jonka ideologisesta otteesta voisi hyötyä myös muunlaista menetelmää käyttävä tutkimus, tarkoituksena on kohteiden osallistaminen ja aktivointi tutkimuksen kaikissa vaiheissa, myös teoreettisella ja käsitteellisellä tasolla. Tutkittavien ja tutkijan roolit tavallaan yhdistyvät, niin että molemmista tulee sekä tutkittavia ja tutkijoita. Molemmilla on

oma antinsa tutkimusprosessille, menetelmille ja analyysille eikä voida selvästi rajata joitakin "tieteellisiä" tehtäviä yksinomaan tutkijan työksi. Tutkija tietenkin tuo oman ammattitaitonsa ja tietonsa yhteiseen projektiin, mutta niillä ei pitäisi olla määräävää asemaa kohteiden paikallistason tietoon nähden, vaan tutkimusprosessi on näiden kahden tason synteesi.

Kun on kysymyksessä kokonaista yhteiskuntaa koskeva toimintatutkimus, toimintaehdot ovat kuitenkin ehkä mutkattomampia kuin silloin, jos tutkitaan saman yhteiskunnan osakulttuuria ja varsinkin sen jotain alakulttuuria. Mikä on tutkijan rooli esimerkiksi toimintatutkimuksessa, joka kohdistuu vaikkapa rikollisen nuorisojengin toimintoihin ja niiden muuttamiseen? Voidaan hyvällä syyllä olettaa, että toimintatutkijan yhtenä tehtävänä on ohjailla tällaisen jengin toimintaa suuntaan, joka on lähempänä yhteiskunnan vallitsevia normeja. Voidaanko tällöin puhua kohteista subjekteina? Ehkä tällöin toimintatutkijan roolista voidaan sanoa, että toimintatutkijan tehtävänä on auttaa yhteisöä kehittämään itse itseään. Hän ei voi 'parantaa' yhteisöä kuten lääkäri parantaa potilaan; yhteisön tulee tehdä se itse (Holmberg 1955, 26).

4.6 Asiakirjojen käyttö

On suhteellisen tavallista, että vaikka tutkijan pääasiallinen menetelmä on vaikkapa osallistuva havainnointi, erilaisia kirjoitettuja aineistoja käytetään tukemaan muulla tavoin kerättyä materiaalia. Müller-Wille, joka käytti tutkimusmenetelmänä osallistuvaa ja osallistumatonta havainnointia sekä lisäksi haastatteli Utsjoen saamelaisia, tuki näin saatua materiaalia kirkonkirjoista, kansakouluarkistosta ja kunnanarkistosta saamallaan tiedoilla (Müller-Wille 1974, 16). Myös Muoniossa tehdyssä kylätutkimuksessa monenlaista kyläläisiä koskettelevaa kirjallista aineistoa käytettiin täydentämään haastattelumateriaalia (Suolinna & Sinikara 1979). Pohjoissavolaista tehdasyhdyskuntaa tutkinut yhdysvaltalainen Patricia Lander perustelee kyseisen yhteisön otannan rajaamista viidenteen kokonaistalouksista seuraavasti:

Kaikkien talouksien tutkiminen (n. 500 kaikkiaan) olisi ollut sekä liian aikaa vievää että tarpeetonta, koska paljon tarvittavasta materiaalista oli saatavilla erilaisista valtion

ja kirkon arkistoista. Siksi valitsin otantaan 98 perhettä kunnallisesta luettelosta. (Lander 1976, 8, suom. tekijä.)

4.6.1 Henkilökohtaiset asiakirjat

Sen lisäksi, että asiakirja-aineistoa voidaan käyttää muulla tavoin kerätyn aineiston rinnalla, varsinkin henkilökohtaiset asiakirjat voivat muodostaa tutkimuksen yksinomaisen aineiston. Niillä tarkoitetaan tässä lähinnä sellaisia primaarisia asiakirjoja, jotka ovat kohderyhmän omaa tuotantoa, kuten kirjeet, päiväkirjat, elämäkerrat ja henkilökohtaiset muistiinpanot. Niitä voidaan käyttää esimerkiksi silloin, kun kohderyhmään ei ole mahdollista saada suoraa kosketusta. Lisäksi niitä käytetään joissakin erityistilanteissa, vaikka kohderyhmä voitaisiinkin tavoittaa.

Tavallisesti henkilökohtaiset asiakirjat, esimerkiksi yksityiset kirjeet, on kirjoitettu muuhun kuin tutkimustarkoitukseen. Tällöin niistä on mahdollista saada tietoa, joka ei ehkä tulisi esille muulla tavalla, vaikkapa henkilökohtaisessa haastattelussa. Ehkä parhaiten tunnettu henkilökohtaiseen kirjemateriaaliin perustuva tutkimus on yhdysvaltalaisen Thomasin ja Znaniackin vertaileva tutkimus puolalaisista Puolassa ja Yhdysvalloissa. Tutkimusmateriaalina käytettiin Yhdysvaltoihin muuttaneiden puolalaisten siirtolaisten ja heidän Puolaan jääneiden sukulaisten välistä kirjeenvaihtoa (Thomas & Znaniacki, 1918–1920).

Esimerkki

Olen itse sosiologiaa ja sosiaaliantropologiaa opiskelevien oppilaitteni kanssa aloittanut henkilökohtaiseen kirjeenvaihtoon perustuvan tutkimuksen, jossa pyritään selvittämään erilaisia sodan herättämiä subjektiivisia tuntemuksia viime sotiemme ajoilta. Julkaisimme vetoomuksen valtakunnallisissa ja paikallisissa sanomalehdissä saadaksemme käyttöömmä kyseistä kirjemateriaalia. Tämän vetoomuksen tuloksena saimme noin 5 000 sotien aikaista kirjettä yli sadalta lähettäjältä sekä lisäksi useita kappaleita sodanaikaisia päiväkirjoja. Suurin yksittäinen kokoelma käsitti kahden henkilön yli neljän vuoden ajan käymän kirjeenvaihdon täydellisenä ja sisälsi miltei 1

000 kirjettä. Nykyään tämä aineisto löytyy Tampereen yliopiston kansaperinteen arkistosta.

Ihmisiä voi pyytää itse panemaan muistelemansa paperille ja lähettämään ne tutkijalle. Suomessa on tällä tavoin kerätty mm. työväestön muistiperinnettä (Hako ym. 1973) ja alkoholiperinnettä (Hakokorpi-Jumppanen ym. 1977). Kylätappelulaitosta väitöskirjassaan tutkinut Elina Haavio-Mannila keräsi suuren osan aineistostaan osoittamalla kyselyn SKS:n kansanperinteen kerääjäverkostolle sekä julkaisemalla vetoomuksen aineiston saamiseksi sanomalehtien yleisönosastolla (ks. Haavio-Mannila 1958, 11–13).

Hankaluutena tällaisessa perinteenkeräyksessä on se, että tutkija ei voi vaikuttaa tiedottajien valintaan juuri lainkaan, ja kuten käy selville esimerkiksi kirjasta, joka on koottu työväen muistitiedon pohjalta, aineisto koostuu etupäässä muutamien varsin tuotteliaiden muistajien kirjoituksista. Henkilöt, jotka ovat halukkaita panemaan paperille muistelmiaan, eivät tietysti välttämättä ole niitä, joiden tieto on käyttökelpoisinta. Kun tällaisia vetoomuksia esitetään yleisölle, niihin usein liitetään houkutusena palkintoja. Tämä voi aiheuttaa myös sen, että vetoomukseen vastanneet värittävät kertomuksiaan palkinnon toivossa. Tutkijan, joka turvautuu tämän tyyppiseen materiaaliin, tulisi siis ottaa huomioon tällaiset mahdollisuudet ja tehdä jonkinlainen arvio niiden vaikutuksesta tutkimustuloksiin.

Kun tutkimusta tehdään henkilökohtaisten päiväkirjojen pohjalta, voidaan aineistoa tarkastella sen mukaan, kenen käyttöön päiväkirjat on alun perin aiottu. Ehkä useimmiten päiväkirjan aiottu käyttäjä on kirjoittaja itse: asioita merkitään muistiin päiväkirjanomaisesti omaa myöhempää tarvetta varten. Päiväkirjojakin voidaan pitää laajempaa käyttöä ajatellen, esimerkiksi nuorempia sukulaisia tai myös julkisuutta varten. Omaa käyttöä varten pidetyt päiväkirjat muodostavat ehkä kaikkein autenttisimman asiakirjamateriaalin, koska päiväkirjan pitäjä ei ole ottanut huomioon mahdollisia lukijoita eikä siis todennäköisesti valikoinut muistiinmerkittäviä asioita tätä silmällä pitäen. Jos päiväkirjan käyttäjäksi on tarkoitettu joku muu kuin kirjoittaja itse, on aivan varmaa, että muistiinmerkitty tieto on tavalla tai toisella valikoitunut

aiotun vastaanottajan mukaan. Esimerkki tällaiseen päiväkirjaan perustuvasta tutkimuksesta on mm. Robert Bogdanin tutkimus kuuluisasta amerikkalaisesta transvestiitista, joka kirjoitti omaelämäkertansa käytyään läpi sukupuolenvaihdon (Bogdan 1974). Vaikka päiväkirjamateriaali onkin usein varsin henkilökohtaista, jonkin ajan kuluttua sen yksityisarvo on voinut vähentyä niin paljon, että tutkijalla on mahdollisuus saada se käyttöönsä.

Päiväkirjoja pidetään usein erityisolosuhteissa, kuten sotien tai muiden kriisikausien aikana, ja matkoilla. Tällaiset päiväkirjat saattavat muodostaa kyseisestä ajanjaksosta tai tilanteesta arvokkaan dokumenttiaineiston, jota ei ehkä mikään muunlainen aineistonkeruumenetelmä pysty korvaamaan. Kuten kävi ilmi rintamakirjeenvaihtotutkimuksemme yhteydessä, ihmiset ovat suhteellisen halukkaita luovuttamaan tutkijoiden käyttöön hyvinkin henkilökohtaista materiaalia, ja tätä tulisi tutkijoiden hyödyntää (ks. myös Bogdan & Taylor 1975, *Chapter 5*).

Kun tutkija on saanut käyttöönsä henkilökohtaista asiakirja-aineistoa, hänen on muistettava, että se saattaa pitkänkin ajan jälkeen olla varsin tunnepitoista materiaalia omistajilleen. Tämän vuoksi tutkijan tulee suhtautua siihen kaikella sillä kunnioituksella ja hienotunteisuudella, jolla hän suhtautuu henkilökohtaiseen kosketukseen tutkittavien kanssa. Henkilökohtaiset asiakirjat ovat ihmisen persoonallisuuden jatke.

Tutkijan on mahdollista myös ryhtyä kirjeenvaihtoon tutkittaviensa kanssa. Kirjeenvaihto voi muodostaa koko tutkimusmateriaalin, mutta useimmin sillä täydennetään kenttätutkimuksen yhteydessä saatua tietoa. Padasjoella tehty kylätutkimus, jossa perustettiin kylätoimikunta ja pyrittiin aktivoimaan kylän toimintaa yleensä, hyödynsi kyläläisten keskuudesta valittuja "kirjeenvaihtajia" itse kylässä tehdyn tutkimuksen ohella (ks. esim. Rouhinen 1980). Kirjeenvaihtoon perustuvan tutkimuksen hankaluuksista voidaan mainita se, että kirjeissä ilmeneviä asioita saattaa olla vaikea tarkistaa muita teitä, varsinkin jos välimatkat ovat pitkät. Vaikeuksia voi tuottaa myös kirjeenvaihtajien motivaation pitäminen sellaisella tasolla, että jatkuva kirjeellinen kontakti tutkijan ja tutkittavien välillä säilyy. Lisäksi ihmiset

saattavat olla haluttomia kirjoittamaan ainakin arkaluontoisista asioista, ellei tutkija pysty kyllin vakuuttavasti selittämään niiden käyttöä ja tietojen luovuttamisen turvallisuutta. Mutta:

Kaikki henkilökohtaiset asiakirjat ovat tärkeitä sen jälkeen kun tutkija on ottanut huomioon niiden [tekemisen] motiivit. Ellei mistään muusta syystä, niin ne ainakin osoittavat, mitä niiden kirjoittaja ajattelee muiden kokevan jännittäväksi tai huvittavaksi. (Bogdan & Taylor 1975, 97, suom. tekijä.)

4.6.2 Historiallisten lähteiden käyttö

Historiallisen materiaalin käyttö ei pitäisi olla vierasta myöskään sosiologeille ja antropologeille. Joskus tutkimusongelma on sen luonteinen, että ei ole mahdollista tehdä tutkimusta muuten kuin turvautumalla historialliseen dokumenttiaineistoon. Elina Haavio-Mannila on antanut varsin elävän kuvan kylätappeluinstituutiosta tappelukuvauksineen osittain myös historiallisen dokumenttiaineiston perusteella (Haavio-Mannila 1958, 11–13). Pohjalaisia puukkojunkkareita tutkinut historiantutkija Heikki Ylikangaskin on käyttänyt etupäässä vanhoja oikeudenpöytäkirjoja (esim. Ylikangas 1976; ks. myös Ylikangas 1979). Kai Erikson, yhdysvaltalainen sosiologi, on rekonstruoinut 1600-luvun Uuden-Englannin puritaaniyhteisön ja erityisesti sen noitavainoihin johtaneet sosiaalisuhteet käyttäen oikeuden pöytäkirjoja, mutta myös muuta kirjoitettua historiallista materiaalia, kuten matkakuvauksia ja kaunokirjallisuuttakin (Erikson 1966).

Historiallisen aineiston käyttämisestä antropologisissa ja sosiologisissa tutkimuksissa on useita erinomaisia menetelmäkirjoja (esim. Gottschalk, Kluckhohn & Angell 1945; Pitt 1972). Ainakin seuraavat tärkeät seikat tulisi ottaa huomioon historiallisten lähteiden käytössä:

Aineiston historiallinen konteksti, eli miten kyseinen dokumenttiaineisto liittyy aikaan, jolloin dokumentit on tehty.

Pääasiallisimmat aineistolähteet, eli minkälaisia dokumentteja on mahdollisuus löytää ja mistä kyseiset asiakirjat voidaan etsiä.

Miten historialliseen aineistoon päästään käsiksi.

Historiallisen aineiston käsittely, eli miten käytännössä tarvittavat tiedot saadaan kyseisestä materiaalista.

Historiallisen aineiston analyysi, eli miten tarkistetaan muun muassa aineiston alkuperäisyys, virhelähteet, väärennykset, vinoutumat, kieliasu ja mahdolliset käännökset. (Pitt 1972.)

5 MUISTIINPANOTEKNIikka JA TEKNISET APUVÄLINEET

5.1 Kenttämuistiinpanot

Teknisesti kenttämuistiinpanojen tekemiseksi on kolme pääasiallista välinettä. Ne ovat käsin tehtävät muistiinpanot, ääni- ja / tai kuvatallennus. Kahden jälkimmäisen käyttäminen on niin ongelmallista, että käsin tehtävien muistiinpanojen osuutta voidaan vieläkin pitää tämänlaatuudessa tutkimuksessa tärkeimpänä. Kyky tehdä teräviä havaintoja, hyvä muisti ja kynä ovat nykyisenä teknologisenakin aikana tärkeimmät tutkimustekniset eväät kenttätöön suorittamiseen. Elektroniikka ei ole pystynyt eikä koskaan pystykään niitä täysin korvaamaan.

Havaintojen tekeminen kentällä on jatkuva prosessi. Ei kuitenkaan voida odottaa, että tutkijalla olisi "silmät selässä", eikä hän voi olla paikalla joka tilanteessa joka hetkellä. Luonnollista on sekin, että tutkija on enemmän kiinnostunut joistakin tilanteista ja ilmiöistä kuin joistakin toisista. Mutta mitä enemmän tutkija on kiinnostunut jostakin asiasta, sitä "enemmän" ja "paremmin" hän siitä myös kentällä tekee havaintoja. Tutkijan tulisi olla tietoinen omasta kiinnostuksestaan ja sen mahdollisesti aiheuttamasta havainnoinnin kohdistamisesta, että se voitaisiin analysointivaiheessa ja tuloksia arvioitaessa ottaa huomioon.

Hyvä kenttätutkija näkee ja kuulee kaiken, mutta hänen kasvonsa tai eleensä eivät paljasta havainnointiprosessia. Liian aktiivisen kiinnostuksen osoittaminen saattaa tuntua kohteista epäilyttävältä, mutta toisaalta he voivat tulkita kiinnostuksen puutteenkin ärsyttäväksi, koska he tavallisesti tietävät, että tutkija on kentällä nimenomaan tutkimassa. Tutkijan pitää pystyä arvioimaan, milloin hän aktiivisesti osoittaa kiinnostusta ja milloin hän ei sitä osoita. Nämä tilanteet luonnollisesti vaihtelevat tutkimuskohderyhmän ja tutkimusongelmien mukaan, ja lopullisesti ne opitaan vasta kentällä. Ehkä kaikkein tärkeintä tässä yhteydessä on se, että tutkijan tulisi aktiivisen kenttätutyönsä eri tilanteissa käyttäytyä mahdollisimman luonnollisesti ja pyrkiä sellaiseen työskentelytekniikkaan, että tutkittavat "unohtavat" normaaleissa rutiineissaan hänen tutkijanroolinsa.

Omassa kenttätutyössäni sain konkreettisen osoituksen siitä, että mustalaisperheissä, joiden luona oleskelin "luonnollisissa kenttätilanteissa" varsin pitkään, tutkijanroolini alkoi tutkittavien mielissä hämärtyä. Näin kävi siitä huolimatta, että varustukseeni kuuluivat aina kirjoituskone ja nauhuri. Oleskeluuni suhtauduttiin lähinnä siten kuin suhtaudutaan kaupunkilaisserkkuun, joka lomailee maalaissukulaistensa luona. "Työni" oli jossakin muualla, kaukaisessa yliopistossa. Kun lähdin heidän luontaan, tavallinen toivomus oli, että palaisin uudelleen heidän pariinsa, *kun kaupunki ja yliopistoelämä alkavat käydä hermoille* (vrt. Suolinna & Sinikara 1980).

5.1.1 Käsien tehtävät muistiinpanot

Kenttätutyössä on syytä tehdä muistiinpanot tapahtumasta ja / tai tilanteesta mahdollisimman pian havainnon jälkeen. Jos ei ole syytä epäillä tilanteen kärsivän muistiinmerkitsemisestä, muistiinpanovälineet tulisi pitää esillä. Mutta silloinkin, kun tutkija epäilee muistiinpanojen tekemisen häiritsevän tilanteen luonnollista kulkua, hänen olisi varmistuttava siitä, että voi mahdollisimman pian tehdä ainakin joitakin merkintöjä tärkeimmistä havainnoistaan.

Käyttökelpoinen ensimmäisten, nopeasti tehtävien muistiinpanojen tekniikka on ns. *aide-mémoire* tekniikka. Tämä tarkoittaa lähinnä avainsanojen muistiinmerkitsemistä. Avainsanoilla pyritään palauttamaan myöhemmässä vaiheessa mieleen

mahdollisimman paljon itse tilanteesta, joten niiden valintaan olisi kiinnitettävä huomiota ja tekniikkaa tulisi harjoitella käytännössä ennen varsinaista kenttätutyötä. Sanat valitaan siten, että jokainen sana muistuttaa mieleen mahdollisimman paljon itse tilanteesta. Seuraavaksi esimerkki tällaisesta muistiinpanotekniikasta.

Esimerkki

Seuraan sivusta mustalaismiesten leikillistä kinastelua paremmuudesta hevostentuntijoina. Kinastelu jatkuu pitkään ja sen aikana tulee esille monenlaisia merkittäviä seikkoja. Ensimmäisessä sopivassa tilaisuudessa teen aide-mémoire -tapaan seuraavanlaiset merkinnät:

Manne / Kalle

Hevonen / Vuohi

(M) 3 kauppa / nuorikko

(M) myy mustalaisille

Aide-mémoire -muistiinpanot ovat tarkoitus kirjoittaa täydelliseen muotoon niin pian kuin siihen tulee tilaisuus. Jos tutkijan on mahdollista käyttää tekstinkäsittelyä jo tässä vaiheessa, muistiinpanojen jälkikäsitteily on huomattavasti helpompaa myöhemmin esimerkiksi analysointivaiheessa. Joka tapauksessa täydellisistä muistiinpanoista tulisi ottaa jäljennös tai useampia. Muistiinpanot voidaan tehdä irtolehdistä, jolloin ne tulisi numeroida järjestelmällisesti esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Esimerkki

Täydelliset muistiinpanot edellisten aide-mémoire -merkintöjen mukaan:

Sivu 234 (juokseva numerointi)

Havainnointi Kalle H:n mökissä Perttulan tilalla 26.6.1980 klo 18.00–20.00. Paikalla Kalle H., Manne S., Rosa K. ja Satu S. Ulkona sataa ja tuulee. Talon nuori väki on vierailulla Pekka K:n mökissä oman ilmoituksensa mukaan.

"Kalle H. ja Manne S. ovat palanneet hevosmyyntimatkalta. Hevonen on myyty Jalmari L:lle (mustalainen) 20.000 mk:n hintaan. Kalle moittii Mannea mustalaisille myynnistä ja on varma, että velaksi jäänyttä kauppahintaa ei Jalmarilta saada. Hevonen oli 4-vuotias lämminveriori, jonka Manne oli itse kasvattanut ja treenannut. Juossut kaksi lähtöä, joista toisen voittanut ja tullut toiseksi toisessa. Kalle pitää hintaa liian alhaisena, mutta hevonen oli Mannen, joten kauppaan ei voitu puuttua. Miehet olivat juoneet pienet "harjakaiset" mutta kumpikaan ei ollut havaittavasti humalassa. Tunnelma oli suhteellisen vapautunut ja iloinen. Kalle alkaa kiusoitella Mannea ja arvostelee hänen hevostuntemustaan. Kalle sanoo, että Mannelle ei voisi uskoa hevosta lainkaan, koska hän myy hyvän hevosen niin halvalla. Kalle sanoo, että Mannelle ei voisi uskoa vuohta suurempaa ajettavaksi. Kysyn itse, että onko sanontatapa tavallinen mustalaisten keskuudessa. Kertovat, että niin on; joskus vuohen asemasta voidaan sanoa lehmä. Manne yltyy todistamaan kykyään hevoskaupoissa ja kertoo ajasta, kun hän Satu S:n (vihitty vaimo – vihitty Mannen armeija-aikaan lomansaannin helpottamiseksi) kanssa aikoi ensimmäistä kertaa vierailla äitinsä kotona kaksi vuotta "yhteenmenon" jälkeen. Satu oli häpeissään, kun heillä oli niin huono hevonen. Manne pyysi nuorikkoa olemaan kärsivällinen. Kotimatalla, joka kesti kolme viikkoa, hevonen oli vaihdettu kolme kertaa ja kotiin tultuaan Mannella oli varsin nuori, vireä ruuna ja vielä rahaakin, jota oli saatu välinä."

Koska muistiinpanot ovat tutkijalle elintärkeitä, niiden turvallisuus tulee varmistaa mahdollisuuksien mukaan. Valokopioiden ottaminen on tästä syystä erityisen tärkeää. Alkuperäisiä muistiinpanoja ja kopioita ei säilytetä samassa paikassa. Tutkija tavallisesti pitää yhden kappaleen muistiinpanoista kentällä mukanaan ja lähettää muut joko kotiosoitteeseensa tai muuhun turvalliseen paikkaan.

Ensimmäiset muistiinpanot voidaan tehdä myös pikakirjoituksella, joko normaalia pikakirjoitusta tai tutkijan itse kehittämää menetelmää käyttäen. Pikakirjoituksella

tehtävien muistiinpanojen etuna on tietenkin nopeus, mutta myös se, että tällaisten muistiinpanojen turvallisuus on helpompi taata, koska harva taitaa pikakirjoitusta. Pikakirjoituksen oppii suhteellisen nopeasti kenttätutkijalle hyvin hyödyllisenä. Jos ensimmäiset muistiinpanot tehdään pikakirjoituksella, ne on syytä muuttaa normaaliksi tekstiksi niin pian kuin mahdollista.

Muistiinpanoja voidaan tehdä joko tutkittavien nähden tai tutkija voi vetäytyä muualle tekemään niitä. Molemmilla menettelytavoilla on sekä hyvät että huonot puolensa. Jos on mahdollista tehdä muistiinpanot kohteiden nähden, varmistetaan se, etteivät yksityiskohdat unohdu. Toisaalta muistiinmerkitseminen kohteiden läsnäollessa saattaa herättää kiusallista huomiota, joka voi kokonaan keskeyttää tilanteen. Mutta aina kun muistiinpanojen tekemistä siirretään, jotain olennaista kyseisestä tilanteesta saattaa unohtua.

Vaikka muistiinpanot tehtäisiinkin varsinaisen tilanteen ulkopuolella, jolloin tutkittavat eivät näe itse toimitusta, on arveluttavaa antaa tutkittavien uskoa, että muistiinpanoja ei pidetä lainkaan. Suomen mustalaisia tutkinut Anna Maria Viljanen-Saira kertoo, että tutumpien tutkimuskohteiden kanssa muistiinpanojen tekeminen oli satunnaista, ja kun esille tuli mielenkiintoisia asioita, kysyttiin, saako niitä käyttää tutkimuksessa, ja jos lupa saatiin, ne kirjattiin muistiin (suullinen tieto Viljanen-Saira 1980; ks. Viljanen-Saira 1979). Mielestäni jonkinlainen periaateratkaisu asioiden muistiinmerkitsemisestä tulisi tehdä jo aikaisemmassa vaiheessa. Seikka, joka saattaa tuntua itse tapahtumahetkellä mielenkiintoiselta, voi olla tutkimuskokonaisuutta ajatellen toisarvoinen, kun taas "tavalliset" asiat ehkä osoittautuvat tutkimuksen kannalta keskeiseksi.

Muistiinpanojen pitämisestä kohteiden läsnä ollessa voidaan sanoa yleisenä toteamuksena, että ne aina enemmän tai vähemmän häiritsevät luonnollista tilannetta. Tutkimuksessa, joka perustuu tutkijan ja tutkittavien väliseen vuorovaikutukseen ja luonnollisissa kenttätilanteissa mukana olemiseen, muistiinpanojen pitäminen näissä tilanteissa ja kohteiden läsnä ollessa ei ehkä ole lainkaan suositeltavaa. Tutkijan tulisi

kehittää menetelmä, jonka avulla hän voi luontevasti poistua kenttätilanteesta muistiinpanojen tekemistä varten. Esimerkiksi Whyte tehdessään sosiometrisiä muistiinpanoja kerhohuoneesta, jota tutkitut nuoret käyttivät, menetteli seuraavasti:

Kun ihmiset vaihtoivat paikkaa ja kun oli jotain vuorovaikutusta eri ryhmien välillä, pyrin panemaan ne mieleeni. Illan kuluessa tapahtui niin paljon erilaisia paikanvaihdoksia, että ei ollut mahdollista muistaa jokaista liikettä, mutta pyrin muistamaan, kuka jäsenistä aloitti liikehtimisen ... Onnistuin tekemään joitakin merkintöjä miesten huoneessa, mutta suurimman osan tein kuitenkin muistista, kun olin tullut kotiin. Aluksi käväisin kotona kerran pari illan kuluessa, mutta harjoittelun tuloksena pystyin pitämään mielessäni ainakin kaksi eri paikoittumisjärjestystä, jolloin voin tehdä kaikki muistiinpanoni illan päättyessä. (Whyte 1955, 334, suom. tekijä.)

Jos tutkijalla on mahdollisuus vetäytyä hetkeksi rauhalliseen paikkaan tekemään *aide-mémoire* -tyyppisiä muistiinpanoja, kannattaa harjoitella luontevaa kentältä poistumista. Mahdollisuudet tähän sanelee tietenkin itse tilanne. Poissaolon pitäisi kuitenkin olla mahdollisimman lyhyt, että paluu tilanteeseen sujuisi kitkattomasti. Magdalena Jaakkola omassa kadunkulmatutkimuksessaan teki muistiinpanot joko asunnossaan havainnointijakson jälkeen tai havainnointijakson aikana esimerkiksi kahvilan WC:ssä (suullinen tieto Jaakkola 1980; ks. Jaakkola 1976).

Esimerkki

Aina ei ole mahdollista löytää sopivaa paikkaa, johon vetäytyä edes hetkeksi. Tällainen oli tilanne suurelta osin omassa kenttätutkimuksessanikin. Koska mustalaiskodeissa tavallisesti asuu huomattavasti enemmän väkeä kuin vastaavankokoisissa valkolaiskodeissa, rauhallisen tilan löytäminen muistiinpanojen tekemistä varten oli usein aivan mahdotonta. Yritin ratkaista ongelman kuljettamalla kesäaikaan telttaa mukanani oleskellessani maaseudulla asuvien mustalaisten kodeissa. Toivoin, että teltasta olisi tullut tarvitsemani yksityinen tila, johon olisin voinut vetäytyä tekemään muistiinpanoja. Mutta teltasta tuli heti perheen yleisten tilojen jatke ja varsinkin nuorempien kokoontumispaikka, koska siellä oli mahdollista

vapaampi kanssakäyminen kuin muissa tiloissa, joissa oli vanhemman polven edustajia. Myöskään WC:tä ei voinut käyttää tähän tarkoitukseen, koska se mustalaiskodeissa on ainoastaan taloudessa asuvaa tai oleskelevaa vanhinta polvea varten, eikä nuorempien sovi edes ilmaista tarvetta sen käyttöön. Osittain ratkaisin pulman tarjoutumalla suorittamaan esimerkiksi kauppa-asioita autolla mahdollisuuksien mukaan yksin, jolloin voin samalla tehdä hätäisiä muistiinpanoja. Yksinäisillä automatkoilla myös sanelin havaintojani paristolla käyvään nauhuriini.

Muistiinpanojen vähyys askarrutti kovasti mieltäni kenttätöön alkuvaiheessa; muistiinpanoitan tavallaan ovat tutkijalle konkreettisena näyttönä siitä, että tutkimustyötä on tehty ja aineistoa on kerätty. Ne ovat ikään kuin tutkimuksen raaka-aine. Olin tietenkin huolissani siitä, että kenties unohdan tärkeitä yksityiskohtia. Kuitenkin kenttätöön edistyessä tämä huoleni jonkin verran väheni. Huomasin, että voidessani käyttää koko aikani toimimiseen ihmisten parissa sain samalla jotakin muuta, mikä oli tärkeämpää kuin suuri määrä yksityiskohtaisia kenttämuistiinpanoja. Intensiivisen osallistumisen ansiosta opin ymmärtämään mustalaisten ajattelutapaa eri tilanteissa – heidän toimintansa sisäinen logiikka alkoi selvitä minulle. Sain tutustua heidän kulttuuriinsa, tapoihinsa ja sosiaaliseen organisaatioonsa sellaisina kuin ne ilmenevät käytännön tilanteissa, joten niiden tajuaminen ei jäänyt retrospektiivisen analyysin varaan. Suurin osa kenttämuistiinpanoistani onkin varsinaisia haastattelumuistiinpanoja. Muiden muistiinpanojen tekemiseen ei kentällä vallinneiden olosuhteiden vuoksi juuri ollut mahdollisuutta.

Edellä kuvattu tilanne ei tietenkään ole ihanne. Kerroin sen vain osoittaakseni, ettei muistiinpanojen tekemisestä tarvitse tulla itsetarkoitus, vaan tietoa voidaan säilyttää myös muussa muodossa. Knut Pipping (1947, 1978) kertoo, että kahden ensimmäisen sotavuoden materiaali oli pelkästään hänen omien kokemustensa ja muistinsa varassa. Systemaattisia muistiinpanoja hän alkoi tehdä vasta sodan loppupuoliskolla (suullinen tieto Pipping 1980). Muistin varassa olevan tiedon luotettavuus on luonnollisesti suurempi silloin, kun tutkija itse kuuluu tutkittavaan yhteisöön sen luonnollisena jäsenenä. Pelkkään muistiin turvautumista yleisenä käytäntönä tuskin kuitenkaan voidaan suositella.

Kentällä sattuu varsin usein, että tutkittavat haluavat nähdä tutkijan muistiinpanoja, erityisesti heitä itseään koskevat. Miten tutkijan tulisi suhtautua tähän ongelmaan? Tätä varsin tärkeää asiaa ei tuntemassani alan kirjallisuudessa ole käsitelty lainkaan. Syksyllä vuonna 1980 järjestetyssä kvalitatiivisten menetelmien tutkimusseminaarissa Helsingissä eri alojen tutkijat pohtivat muiden asioiden yhteydessä tätäkin kysymystä. Mielipiteensä esittäneet jakautuivat kahteen ryhmään: toisten mielestä tutkijan tulee näyttää muistiinpanonsa henkilöille, joita ne koskevat, kun taas toiset olivat sitä mieltä, että kenttämuistiinpanot ovat tutkimuksen raaka-ainetta ja tutkijan yksityistä omaisuutta, minkä vuoksi niitä ei tulisi antaa tutkittavien nähtäviksi. Molemmille kannoille löytyi omat perustelunsa.

Ne, jotka kannattivat muistiinpanojen näyttämistä tutkittaville tähdensivät, ettei tutkimuksen tekeminen saisi vaikuttaa "salatieteeltä", jota tutkijat harjoittavat pelkästään omilla ehdoillaan. Muistiinpanoja tulisi tehdä vain sellaisista asioista tai sillä tavalla, että ne voidaan huoletta antaa tutkittavien nähtäviksi. Tätä mieltä olivat erityisesti ne, jotka tekivät toimintatutkimuksen luonteista tutkimusta. Jos tämä näkökanta hyväksytään, voidaan hyvällä syyllä olettaa, että tutkija käyttää itesesensuuria muistiinpanoja tehdessään; valikoi asiat muun muassa sen mukaan, ettei niistä koituisi hänelle itselleen hankaluuksia kenttätyössä. Tällöin kuitenkin herää kysymys, miten tällainen valikointi vaikuttaa tallennetun tiedon laatuun ja määrään. Onko tuloksena vain jonkinlainen latteita tutkimuskompromissi? Tähän yhteyteen liittyy myös kysymys siitä, onko tutkijalla oikeus yksityiselämään tutkimusta tehdessään ja mikä on muistiinpanojen suhde tähän. Voidaanko puhua tutkimusmuistiinpanojen omistamisesta?

Kuulun itse niihin, joiden mielestä tutkijan kenttämuistiinpanot ovat nimenomaan tutkijan yksityisomaisuutta, valikoimatonta tutkimuksen raaka-ainetta, josta varsinainen tutkimusaineisto kehittyy. Katsoisin, että vaatimus muistiinpanojen näyttämisestä tutkittaville loukkaisi oikeuksiani toimia yksityishenkilönä tutkimusta tehdessänikin. Muistiinpanot ovat tutkijaa ja analyysia varten, ja ne ovat tavallaan rinnastettavissa tutkijan ajatuksiin, joita kukaan tuskin voi vaatia julkistettaviksi. Analyysi ja raportti ovat laajempaa kulutusta varten. Samalla kun tutkija varaa

itselleen oikeuden olla näyttämättä muistiinpanojaan tutkimuskohteille, hänellä on tietenkin velvollisuus olla näyttämättä niitä myöskään ulkopuolisille henkilöille. Asiasyhteydestä ja analyysistä irrotettuina ne voidaan tulkita väärin, eikä niiden julkistaminen palvele mitään tarkoitusta. Vasta kenttätyön perusteella tehdyt johtopäätökset ovat muillekin merkityksellisiä, ja mielestäni siinä vaiheessa, kun analyysiä on ainakin jonkin verran suoritettu, voivat sekä tutkittavat itse että ulkopuoliset jo ottaa kantaa esiin tulleisiin seikkoihin.

5.1.2 Kenttäpäiväkirja

Tavallisten kenttämuistiinpanojen lisäksi on suositeltavaa pitää erillistä kenttäpäiväkirjaa, johon tutkija tekee merkinnät päivittäin. Kenttäpäiväkirja on tarkoitettu tutkimuksen yleisen kulun, metodologisten ja menetelmällisten seikkojen sekä tutkijan omien arvioivien kommenttien kirjaamiseen. Tunnetuin tutkimuspäiväkirja on Malinowskin henkilökohtainen päiväkirja kenttätutkimuksestaan Trobriandin saarilla (Malinowski 1967). Vasta sen julkaisemisen jälkeen on Malinowskin oleskelusta Trobriandin saarilla saatu täydellisempi kuva (ks. esim. Wax 1971, 18–19). Bogdanin ja Taylorin mukaan kenttäpäiväkirjaan tulisi merkitä kenttätyössä ilmenneiden erilaisten seikkojen synnyttämät alustavat arviot, tutkijan subjektiiviset tunteet ja hänen oma käyttäytymisensä eri tilanteissa (Bogdan & Taylor 1975, 118–119). Kenttäpäiväkirja toimii siis lähinnä tutkimusprosessia kuvaavana asiakirjana, johon on tarkoitus merkitä tutkimuksen metodologiseen pohdintaan vaikuttavat seikat.

5.1.3 Kenttämuistiinpanojen säilyttäminen

Kenttämuistiinpanoista, joita ei tarvittaessa löydy tai jotka ovat lopullisesti kadonneet tai turmeltuneet käyttökelvottomiksi, ei ole paljонkaan hyötyä tutkimukselle. Tämän vuoksi tutkijan tulee kiinnittää huomiota muistiinpanojen asianmukaiseen säilyttämiseen. Kuten aikaisemmin sanottiin, hyvä tapa varmistaa muistiinpanojen turvallisuus on lähettää yksi tai useampi kopio kaikista muistiinpanoista niin pian kuin mahdollista turvalliseen paikkaan, esimerkiksi tutkijan kotiin tai tutkimuslaitokselle.

Kenttätössä tutkijalla tulisi olla käytettävissään säilytystila, johon ainoastaan hänellä itsellään on mahdollisuus päästä. Tällaisena tilana voi toimia esimerkiksi lukittava laukku tai laatikko tai jopa auto. Jos tutkijalla on käytettävissään huone tai huoneisto, kitkattoman työskentelyn ja materiaalin turvallisuuden vuoksi kannattaa harkita tällaisen tilan pitämistä yksityisenä tilana. Tällöin hänen tulee hienovaraisesti osoittaa tutkittaville, että kysymyksessä on yksityisalue.

Erilaiset numerointijärjestelmät, joita voidaan käyttää muistiinpanojen merkitsemiseen ja tunnistamiseen, auttavat pitämään aineiston järjestyksessä, mutta myös osoittavat, että muistiinpanot ovat pysyneet tallessa (tai eivät ole tallella). Tavallisin on juokseva numerointi eli se, että kullekin uudelle muistiinpanosivulle annetaan juokseva numero. Joskus käytetään myös päivämerkintää juoksevan numeroinnin asemesta tai rinnalla. Käyttäessään pelkkää päivämerkintää tutkija jonkin ajan kuluttua, varsinkin jos kenttätöjakso on ollut pitkä, ei ehkä voi olla varma, ovatko puuttuvina päivinä muistiinpanomerkinnät jääneet tekemättä vai ovatko ne kadonneet. Tavallisin tapa siis on merkitä sekä päivämäärä (joka on tärkeä tietenkin metodologisista syistä) että juokseva numero.

Jos tutkija katsoo olevansa vastuussa siitä, että kenttämuistiinpanot eivät joudu vieraisiin käsiin (eivätkä myöskään niiden käsiin, joista ne kertovat), hänen velvollisuutensa on tehdä kaikkensa varmistaakseen muistiinpanojen säilyttäminen turvallisesti. Usein niissä on mainittu tutkittavien oikeat nimet, ja tällöin myös asiaankuulumattomat voivat varsin helposti päästä tiedottajien ja tapahtumien jäljille.

5.2 Nauhurin käyttö ja nauhoitteiden purkaminen

Monet tutkijat pitävät nauhuria ainoana tiedon taltioimisvälineenä (ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 1979; vrt. 1995). Tämä ei tietenkään pidä paikkaansa, vaan parhaimmillaankin nauhuri on vain yksi tutkimuksen apuvälineistä, jota voidaan käyttää muun välineistön kuten paperin ja kynän rinnalla. Nauhurin käyttöön liittyy monia ongelmia, ja tarkastelenkin seuraavaksi nauhurin käyttöä suhteellisen kriittisesti. Nauhurin käytöllä on kuitenkin hyvätkin puolensa, ja aluksi käsittelen joitakin niistä.

A) Nauhurin käytön myönteiset asiat ovat seuraavat:

1) *Nauhuriin on mahdollista taltioida sanataarkasti se, mitä tutkittavat sanovat*, jopa äänensävykin, joka on usein merkittävää tietoa. Tällaista tietoa voidaan säilyttää loputtomiin, ja näin voidaan välttää muistin pettämisestä johtuvia virheitä, joita saattaa tulla mukaan aineistoon ainakin silloin, kun muistiinpanot tehdään jonkin ajan kuluttua itse tilanteesta.

2) *Valikoinnin merkitys on vähäisempi silloin, kun käytetään nauhuria kynän asemesta*. Tietenkin tutkija valikoi taltioitavat tilanteet, mutta saadun tiedon sisältö tulee tallennetuksi sellaisenaan.

3) *Tutkijan on mahdollista kuunnella tallenteet useaan kertaan*. On tavallista, että kun tallenteita kuunnellaan yhä uudelleen, esille tulee asioita, jotka ovat edellisillä kerroilla jääneet huomaamatta.

4) *Tutkija saa äänitallenteilla sanataarkkoja litteroituja tekstejä*. Tallennetut asiat ovat mahdollista siirtää paperille juuri siinä muodossa kuin ne on esitetty, kun esimerkiksi halutaan havainnollistaa tutkimusraporttia suorilla siteerauksilla. Tämä on erityisen merkittävää silloin, kun haastateltavien puhe poikkeaa huomattavasti normaalikielestä tai he käyttävät murretta. Kun muistiinpanot tehdään käsin, tällainen kielellinen autenttisuus tavallisesti häviää.

5) *Äänitallenteissa on yleensä paljon monipuolisempaa materiaalia kuin käsin tehdyissä muistiinpanoissa*. Jälkimmäiset ovat usein valikoituneet sen mukaan, mistä tutkija on kulloinkin kiinnostunut, kun taas äänitallenteen runsaampi materiaali mahdollistaa aineiston uudelleen analysoinnin myöhemmässä vaiheessa joko samojen tai uusien ongelmien yhteydessä.

B) Nauhurin käyttöön liittyviä kielteisiä asioita ovat seuraavat:

1) *Nauhurin esillä pitäminen vaikuttaa tutkittavien käyttäytymiseen*. Yleensä nauhuriin puhumista ainakin jonkin verran kavahdetaan. Vaikka onkin mahdollista erilaisilla teknisillä järjestelyillä minimoida nauhurin haittavaikutuksia kohteiden

käyttäytymiseen, voidaan hyvällä syyllä olettaa, että nauhurin käyttö tutkimuksessa aina vaikuttaa jonkin verran saadun tiedon laatuun.

2) *Nauhurin käyttöön liittyy monia teknisiä ongelmia.* Vaikka nykyaikaiset laitteet ovat varmoja ja yksinkertaisia käyttää, inhimillisen virheen mahdollisuus on silti aina olemassa. Tuskin on yhtään tutkijaa, joka ei olisi joskus jossakin haastattelussa unohtanut painaa äänitysnappia laitteeseen voi tulla myös vikoja, jotka pilaavat taltioinnin.

3) Nauhurin pitäminen mukana kentällä saattaa joissakin olosuhteissa olla hankalaa, joskin laitteen koolla on tässä ratkaiseva merkitys.

4) *Äänitallenteiden analysointi on työlästä, aikaa vievää ja kallista.* Nauhurilla on suhteellisen helppo kerätä suuria määriä tietoa, mutta tämän tiedon käyttäminen on paljon vaikeampaa.

5) Jos äänitallenteet joutuvat väärin käsiin, niillä olevien tietojen tulkitseminen on ulkopuoliselle ja asiaankuulumattomalle huomattavasti helpompaa kuin kenttämuistiinpanojen.

C) Äänitallenteiden onnistumiseen vaikuttavat myös erinäiset tekniset seikat, joista joitakin oleellisimpia voidaan tässä ottaa esille. Niitä ovat seuraavat asiat:

1) Laitteen tulee olla käytössä luotettava.

2) *Laitteen pitäisi olla mahdollisimman yksinkertainen* niin, että inhimillisistä tekijöistä johtuvia virheitä sattuu vähän. Se tulee voida panna käyttökuntoon herättämättä turhaa huomiota.

3) *Mikrofonin olisi mieluummin oltava sisäänrakennettu kuin erillinen.* Äänitallennuslaite, jossa on tällainen sisäänrakennettu mikrofoni, on helpompi "unohtaa" haastattelun kuluessa. Mikäli erillistä mikrofonia joudutaan käyttämään, sen tulisi olla sellainen, että sitä ei jouduttaisi kaiken aikaa käsittelemään, kohdistamaan puhujan mukaan. Pöydällä pidettävä, äänen joka suunnalta ottava mikrofoni on suositeltavin.

4) *Äänitallennuslaitteen tulee kooltaan olla mahdollisimman pieni.* Kuitenkin sen tehon pitäisi olla riittävä vastaanottamaan myös hiljaista puhetta. On tavallista, että puhuessaan intiimeistä tai muuten arkaluonteisista asioista, ihmiset hiljentävät ääntään. Tällaiset asiat ovat usein varsin tärkeitä, joten ne on saatava nauhalle.

5) *Tallentajan on mieluummin oltava paristokäyttöinen kuin verkkovirtalaite.* Kaikissa haastattelutilanteissa ei virtaa lainkaan ole saatavilla, mutta ei myöskään ole tahdikasta odottaa, että tutkittavat maksavat virrankulutuksen. Kun käytetään paristoilla toimivaa laitetta, paristojen kuntoa tulee jatkuvasti tarkkailla. On parempi vaihtaa ne liian aikaisin kuin liian myöhään. Kentälle lähdettäessä on varattava mukaan riittävä määrä paristoja.

6) *Äänitallenteiden säilytykseen on kiinnitettävä asianmukaista huomiota.* Elektroniset laitteet ovat arkoja liialliselle kuumuudelle, kylmyydelle ja kosteudelle.

Äänitallenteisiin on selvästi merkittävä haastateltujen henkilöiden oikea nimi tai henkilökoodi. Jos käytetään henkilökoodia, sen tarkoituksena on osoittaa, mistä tiedot haastateltavasta voidaan myöhemmässä vaiheessa löytää. Tallenteisiin merkitään myös haastattelun paikka ja ajankohta sekä nauhoitteen haastattelun kesto. Lisäksi on tehtävä muistiinpanoja itse tallennustilanteesta sekä asioista, joita ei voida äänitallenteesta saada esille. Näitä ovat muun muassa eleet ja ilmeet.

Tallenteiden sanatarkka litterointi on työlästä ja kallista. Voidaan arvioida, että yhden haastattelutunnin litterointiin hyvältäkin litteroijalta menee kokonainen kahdeksantuntinen työpäivä. Siksi on tarkoin harkittava, milloin tallenteen litterointi on tarkoituksenmukaista. Usein riittää valikoitu litterointi analyysien havainnollistamiseksi. Tutkija voi purkaa tallenteet osittain kuuntelemalla ne lävitse, tavallisesti useaan kertaan, ja tekemällä muistiinpanoja esiintulleista asioista. Muistiinpanoihin tulisi merkitä kohta, josta asia löytyy; tavallisin tapa on merkitä muistiin tallenteen etenemistä osoittava numero. Kun äänitallenteita puretaan tällä tavoin, eri tallenteissa esiintyvät samat asiat voidaan jo tässä vaiheessa ryhmitellä analyysiä varten.

Äänitallenteiden tai haastattelujen litterointi voidaan jättää ammattitaitoisen tekstinkäsittelijän tehtäväksi, mutta jos tallenne puretaan ottamalla muistiin siinä esiintyvät asiat, on parasta, että työn suorittaa tutkija, joka analysoi tutkimuksen tutkimusaineiston. Koska tallenteiden purkaminen jälkimmäisellä tavalla on jo osa analyysiä, jätän sen tarkemman selvittelyn lukuun 6, joka käsittelee analyysiä.

5.3 Kamera kenttätöyssä

Tietynlaisessa kenttätöyssä myös kamera saattaa olla tärkeä työväline. Jos halutaan kertoa esimerkiksi rakennusten sijainnista tai muodoista, kylien ominaisuuksista, kohteiden vaateuksesta, erilaisista kulttuuriobjekteista, kuten työkaluista ja taideteoksista. Yksi kuva todella saattaa kertoa enemmän kuin tuhat sanaa.

Antropologiassa kameran käytön pioneereja ovat Bateson ja Mead, ja heidän esimerkkiään ovat seuranneet lukemattomat antropologit (ks. Bateson & Mead 1942). Kuitenkin kameran käyttöä on arvosteltu lähinnä sen vuoksi, että kuvamateriaalin analysointiin ei ole kehitetty tyydyttäviä menetelmiä [1980-luvulla], vaan on keskitytty vain visuaalisuuteen:

Jonkinlainen epä tietoisuus vallitsi inhimillisen kiinnostuksen ja analyttisen kiinnostuksen välillä. Hauskat filmit ja valokuvat toivat [kaikkien ulottuville] nämä mielenkiintoiset ihmiset ja hämmästyttävät tapahtumat, mutta mihin tarkoitukseen? Suurta arvonantoa ja kiintymystä osoitettiin alkuperäiskansojen ihmisiä kohtaan, mutta varsin vähän käytettiin niitä analyttisiä mahdollisuuksia, joita kuvat tarjoavat. (Goffman 1979, 34, suom. tekijä.)

Moni kenttätutkija käyttää apunaan kameraa, vaikka ei systemaattisesti analysoisikaan valokuvamateriaalia. Muun muassa Thaimaassa tehdyn kyselytutkimuksensa yhteydessä Matti Sarmela mainitsee alueelta otetut 2000 valokuvaa, mutta tätä aineistoa ei ole analyysissä systemaattisesti hyödynnetty (Sarmela 1979, 260). Katsoessaan ottamiaan kuvia kenttätutkija muistaa itse tilanteen, paikalla olleet henkilöt ja heidän sijaintinsa paremmin kuin jos joutuisi luottamaan vain

muistiinpanoihinsa. Kuitenkin liiallinen kameran käyttö saattaa myös häiritä kenttätöön sujumista.

Kun mustalaistutkimusta tehdessäni olin eräässä savolaisessa mustalaisperheessä, taloon saapui toisen projektin parissa työskentelevä valokuvaaja, joka halusi kuvia mustalaiskodista. Luvan saatuaan hän seuraavien kahden päivän aikana otti satoja kuvia talosta ja sen asukkaista. Tuolloin luokseni tuli talon vanhin asukas, yli 80-vuotias mustalaisnainen, joka miltei sekapäisenä pelosta arveli, että *kaikki ei ollut kohdallaan kun avaimenreikiäkin kuvataan*. Valokuvaajan ymmärrettävä kiinnostus pienimmistäkin yksityiskohdista oli tutkittaville käsittämätöntä.

Usein tutkijalta pyydetään kopioita hänen ottamistaan kuvista. Jos hän lupaa niitä, hänen on myös toimitettava ne. Joskus valokuvia on käytetty apuna esimerkiksi antropologisissa haastatteluissa siten, että haastattelija näyttää ottamaansa valokuvaa haastateltavalle ja pyytää tätä kertomaan, mitä se esittää. *Valokuvien avulla saatu materiaali oli tarkkaa, joskus aivan tietokirjanomaista, kun vastaavat haastattelut ilman valokuvan apua tuntuivat rönsyileviltä*. (Collier 1957, 857). Valokuvien käytöstä on sanottu olevan kenttähaastatteluissa apua myös silloin, kun tutkijalla on kielivaikeuksia tai kun kielellinen abstrahointi tuottaa tutkittaville vaikeuksia (Collier 1957, 858).

Jos kenttätö tapahtuu vaikeissa ilmastollisissa oloissa, kameran kuntoon samoin kuin filmien, valmiiden valokuvien ja negatiivien säilyttämiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Filmit tulisi toimittaa mahdollisimman pian kehitettäväksi ja turvallisesti säilytettäväksi (ks. Williams 1967, 36–37). Valokuvauksesta kenttätöyssä on olemassa perusteellinen opas, johon asiasta vakavasti kiinnostuneiden tulisi tutustua (Collier 1967).

5.4 Kuvatallennus

Kuvatallennuksen tekninen kehitys on ollut nopeaa, ja tulevaisuudessa nämä laitteet ehkä kuuluvat kenttätutkijan välineistöön yhtä olennaisina kuin äänitallennus tällä hetkellä [1980-luvulla]. Jokainen, joka on esimerkiksi nähnyt tämän vuosisadan alussa

kuvatun elokuvan karjalaisista häämenoista, yhden maailman ensimmäisistä etnografisista filmeistä, ymmärtää niiden suuren arvon perinteen tallentajina.

Suomen Antropologiseuran vuonna 1980 järjestämä etnografisten filmien festivaali myös osoitti elokuvan merkityksen nimenomaan antropologiassa. Antropologian ja sosiologian opetuksessakin elokuvista olisi hyötyä. Niiden avulla voitaisiin opettaa esimerkiksi havainnointitekniikkaa sekä erilaisten autenttisten tapahtumasarjojen analysointia, jolloin aloittelijaa ei tarvitsisi lähettää kentälle niin kokemattomana, että hän voi tuottaa jopa vahinkoa tutkittaville. Lisäksi elokuvien avulla voidaan paremmin kuin millään muulla tavalla havainnollistaa kulttuuripiirteet ja sosiaalinen käyttäytyminen (ks. esim. Collier 1967, 122).

Valokuvaus ja filmaus tietenkin vaikuttavat kohteiden käyttäytymiseen huomattavasti. Kuitenkin esimerkiksi englantilainen televisiosarja, jossa kuvattiin englantilaisen työläisperheen jokapäiväistä elämää vuosien ajan osoitti, että television kameroiden läsnäoloonkin voidaan tottua, kun ne ovat paikalla miltei kaikissa tilanteissa pitkän ajanjakson aikana. Kuvaajat muuttivat asumaan tavallisen perheen pariin varsin pitkäksi ajaksi, ja nähdystä tuloksesta päätellen perheen elämä jatkui suhteellisen normaaliin tapaan. Kamerasta tuli suorastaan "perheenjäsen" niin, että kuvaajat vedettiin mukaan esimerkiksi perheriitoihin ja heitä pyydettiin ottamaan kantaa.

Muuan erityisen mielenkiintoinen esimerkki filmimateriaalin käyttämisestä sosiologisessa tutkimuksessa on sosiologien Pasi Falkin ja Pekka Sulkusen tutkimus "Suomalainen humala", joka esitettiin ensimmäisen kerran *The Westermarck Society*n vuosikokouksessa marraskuussa 1980 (Falk & Sulkunen 1980). Tutkijat pyrkivät siinä selvittämään suomalaisten humalakäyttäytymistä Claude Levi-Straussin myyttianalyysin avulla. Pääasiallisena tutkimusmateriaalina oli suomalaisista kaupallisista filmeistä leikattuja erilaisia humalakohtauksia.

6 KVALITATIIVISEN AINEISTON ANALYYSI

Toisin kuin kvantitatiivisen materiaalin analysointiin, on kvalitatiivisin menetelmin kerätyn kenttämateriaalin analysointiin kiinnitetty varsin vähän huomiota.

Analysointimenetelmien systematisointi, jos sitä pidetään lainkaan tarpeellisena, mutta myös järkevä keskustelu kvalitatiivisen materiaalin analysoinnin ongelmista on ollut varsin vähäistä (ks. kuitenkin Spradley 1979, 1980). Kvalitatiivisia raportteja lukevalle jää usein mielikuva, että kenttämateriaalin valikoiva esittäminen tutkimustuloksina riittää. Luvattoman paljon on tapauksia, joissa ei esitellä edes deskriptio valikoivia prosesseja. Silloin kun kvalitatiivista aineistoa käytetään hypoteesien ja teoreettisten johtopäätösten muodostamiseen, hypoteesien ja muuttujien valintaan vaikuttaneet seikat jäävät hämäräksi. Liian usein tutkimusta arvioivan on tyydyttävä luottamaan tutkijan sanaan siitä, että kenttäkuvaukset vastaavat empiiristä todellisuutta ja että teoreettisilla johtopäätöksillä on loogista katetta ja yhteyttä empiirisiin havaintoihin.

Tässä luvussa ei ole tarkoituksena luoda joka tilanteeseen sopivaa kvalitatiivisen aineiston analysointimenetelmää. Tällaisen yrityskin sotisi koko kvalitatiivisen tutkimusprosessin periaatetta vastaan. Ei ole lainkaan ristiriitaista väittää, että analyysit kehitetään kerätyn aineiston pohjalta, ja sen hetkisten teknisten mahdollisuuksien mukaan, palvelemaan kyseisen tutkimuksen tarkoituksia parhaalla mahdollisella tavalla. Eri kirjallisuuslähteitä käyttäen ja omaan tutkimuskokemukseeni nojautuen pyrin ainoastaan antamaan viitteitä joistakin analysointimahdollisuuksista sekä aineiston systemaattisesta tarkastelusta. Lukijalle ei pitäisi jäädä sellaista kuvaa, että tässä esitetyt esimerkit aineiston tarkastelusta ovat *ainoita* mahdollisuuksia. Ne on tarkoitettu ainoastaan havainnollistamaan monimutkaisen tutkimusaineiston käsitteellistä tarkastelua. Vaikka oppilaat ymmärtävät kvalitatiivisen aineiston keräämiseen liittyvät seikat, heidän tavallisimpia huolenaiheitaan on se, miten kirjavasta aineistosta voidaan edetä tutkimusraporttiin teoreettisine johtopäätöksineen. Tämän luvun tarkoituksena ei niinkään ole toimia joka tilanteeseen sopivana oppaana kuin rauhoittaa tätä vaihetta pelkääviä. Ei missään vanha sanonta "työ tekijäänsä neuvoo" päde paremmin kuin juuri tässä. Aivan liian usein osa kvalitatiivisessa tutkimuksessa kerätyn aineiston analysointimahdollisuuksista jää hyödyntämättä. Tästä seuraa, että paljon käyttökelpoista aineistoa menee hukkaan.

Kuten jo aikaisemminkin on todettu, kvalitatiivisen aineiston analysointi tapahtuu osittain samanaikaisesti aineistonkeruun kanssa. Aineiston voi analysoida tavallisesti ainoastaan kenttätutkimuksen suorittanut henkilö itse. Yhtä hyvin kuin tutkija itse on osa kenttäaineistoa, on kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä käyttävä tutkija myös osa analyysiä. Jo ongelman, käsitteiden ja määritteiden valinta ja muokkaaminen kentällä on osa analysointiprosessia; tavallisestihan nämä muotoutuvat ja selkiytyvät tehtyjen havaintojen pohjalta. Kentällä esiintyvistä ilmiöistä, tilanteista ja kulttuurimuodoista tutkija tekee kenttätöns aikana analyysiä niiden useuden, toistuvuuden ja jakautumisen perusteella, ellei systemaattisesti niin ainakin mielessään. Tämän lisäksi hän voi muodostaa alustavia malleja havaituista seikoista, kuten tapahtumasarjoista ja vuorovaikutussuhteista sekä niihin liittyvistä yksityiskohdista. Yhteenvedona siis on sanottava, että kenttätö ja aineiston analysoiminen varsin pitkälle tapahtuvat samanaikaisesti ja täydentävät toisiaan. Selvää eroa niiden välillä ei voidakaan tehdä.

Kvalitatiivisen aineiston analysoinnissa yhdistyvät *analyysi* ja *synteesi*. Analyttisen prosessin avulla kerätty aineisto hajotetaan *käsitteelliseksi* osiksi ja synteesin avulla näin saadut osat kootaan uudelleen tieteellisiksi johtopäätöksiksi. Täten analyysi-sanan vakiintunut käyttö, joka tarkoittaa sekä analyysiä että synteesiä, on hieman harhaanjohtava. Varsinaisesti analyysin ei voida katsoa tarkoittavan mekaanisia toimenpiteitä – tutkimusteknisiä seikkoja – joita analysoinnin yhteydessä suoritetaan. Analyysi ja synteesi ovat nimenomaan järjestellistä toimintaa, tutkimusaineiston tarkastelua käsitteellisellä tasolla.

Ehkä osuvampi nimitys tutkimuksen tälle vaiheelle olisi vaikkapa *abstrahointi*. Abstrahoinnilla tarkoitetaan lähinnä tutkimusdatan järjestämistä siihen muotoon, että sen perusteella tehdyt johtopäätökset voidaan vaiheittain irrottaa muun muassa yksittäisistä henkilöistä, tapahtumista ja lausumista ja siirtää yleiselle käsitteelliselle ja teoreettiselle tasolle. Abstrahoinneille on olennaista se, että niiden tulee olla *kurinalaisia*. Herbert Blumer on tämän vaatimuksen esittänyt seuraavasti:

Käsitettä tiede käytetään väärin erityisesti silloin, kun se erotetaan kokemuksellisesta maailmasta, kun se ei liity havaintoon, josta se on saanut alkunsa ja johon se

kytkeytyy. Erotettuna kokemuksena, joka sen synnytti, siitä tulee melko varmasti epämääräinen ja metafyyminen. Olen usein ihaillut Kantin kuuluisaa sanontaa, joka todella määrittelee käsitteen luonteen ja osoittaa sen rajoitukset. Kantin oivallisen ilmaisun mukaan, 'havainto ilman käsitystä on sokea, ja käsitys ilman havaintoa on tyhjä'. (Blumer 1969, 168, suom. tekijä.)

Abstrahointi (analyysi ja synteesi) on kurinalaista silloin, kun se liittyy saumattomasti tutkijan omaan intensiiviseen kokemukseen tutkitusta ongelmasta. Olen tässä kirjassa tähän asti keskittynyt etupäässä tapoihin, joilla tutkija hankkii kokemuseräistä tietoa, *raaka-ainetta* tutkimuksen käsitteellistä ja teoreettista vaihetta varten, jota tämä luku valottaa. Tämän vaiheen sijoitus juuri tähän kirjan kohtaan on sikäli virheellinen, että käsitteellistä ja teoreettista analysointia tapahtuu koko tutkimuksen keston ajan, joskin on tavallista, että suurin osa siitä suoritetaan kenttätövaiheen päättymisen jälkeen. Koska käsitteiltä vaaditaan yhteyttä empiiriseen, kokemuseräiseen maailmaan, tutkimusraportin käsitteiden, teoreettisten johtopäätösten ja siinä esitetyn tutkimusaineiston tulee muodostaa kokonaisuus eikä se saa sisältää loogisia ristiriitaisuuksia. Jos raportissa keskitytään pelkästään abstrahointeihin, esityksestä tulee pitkävetainen, koska lukija jätetään epätietoiseksi todellisuudesta, johon abstrahointi viittaa. Jos taas raportti käsittää vain kokoelman empiirisiä kuvauksia, abstrahointia, lukija ei pysty erottamaan mahdollisia yleisiä piirteitä, jotka liittyvät tutkittavaan ryhmään, eikä yleistyksiä, joita tutkija kuitenkin tekee jopa silloinkin, kun pyrkii vain kuvailemaan.

Kuten johdannossa todettiin, puhdas induktiivinen tutkimus tuskin on mahdollista, ja kvalitatiivisiin menetelmiin nojautuva tutkija käyttää sekä deduktiivista että induktiivista logiikkaa. Deduktiivinen logiikka ilmenee siinä, millä tavalla tutkija lähestyy tutkimusongelmaansa, ja jopa itse ongelman valintakin on tavallisesti deduktiivisen päättelyn tulos. Tällä tavoin ajateltuna analysointi voidaan jakaa kolmeen päävaiheeseen seuraavasti:

1) Abstrakti mielikuva kohderyhmästä, sen luonteesta, sekä abstrakti mielikuva strategioista, joilla kerättyä aineistoa voidaan lähestyä.

2) Kokemusperäisen tutkimusaineiston järjestäminen ja yksityiskohtainen tarkastelu edellisen pohjalta.

3) Tilannekohtainen analyysi, jossa yhdistetään käsitteellinen ja kokemusperäinen toisiinsa loogiseksi kokonaisuudeksi.

Tällainen menettelytapa perustuu epistemologiseen vakaumukseen siitä, että inhimillinen ajattelu ja toiminta ovat tehokkaimmillaan silloin, kun käsitteellinen ja kokemusperäinen yhdistetään järjestelmällisesti (vrt. Lofland 1976, *Chapter 5*).

Kvalitatiivisen aineiston analysoinnin tarkastelua saattaa helpottaa, jos tehdään ero ns. *passiivisen kvantifioinnin* ja *aktiivisen kvalifioinnin* välillä. Passiivinen kvantifiointi keskittyy määrälliseen ajatteluun. Monien tilastollisten operaatioiden tarkoituksena on määritellä tyypilliset seikat, jolloin erityistä huomiota kiinnitetään sellaisiin asioihin kuin otantaan ja standardointiin. Tämä kiinnostus muun muassa aineiston tyypillisyydestä ja edustavuudesta johtaa väistämättömästi määrälliseen ajatteluun sosiaalisesta elämästä. Tehtävä on onnistunut, kun on pystytty eristämään kaikkein tyypillisimmät seikat, voimakkaimmat korrelaatiot ja kausaalisuhteet. Passiivisessa kvantifioinnissa analysointitehtävä keskittyy tutkimuskohteen ja aineiston osittamiseen havaintoyksiköksi ja muuttujiksi eikä luonnollisestikaan niiden tekniseen käsittelyyn. Se, että tietokoneajo tuo aineistoon uusia numeerisia arvoja, on enemmän synteettinen kuin analyttinen tapahtuma. Lofland esittää, että sosiaalitieteissä vallitseva voimakas kiinnostus määrällisyyteen on vain yksi osoitus yleisestä yhteiskunnallisesta kiinnostuksesta materialismiin, osa "suurempi-laajempi-voimakkaampi" -ajattelua. Määrällinen ajattelu sosiaalitieteissä pyrkii rajoittamaan niiden asioiden ja kiinnostusten piiriä, joihin yksilöillä on mahdollisuus vaikuttaa.

Kvalitatiivinen tutkimusstrategia, aktiivinen kvalifiointi, puolestaan pyrkii ottamaan huomioon mahdollisimman suuren määrän erilaisia ihmisten toimintoja ja asioita, ylikorostamatta niiden useutta, toistuvuutta tai korrelaatioita. Kun pyritään etsimään mahdollisimman monipuolista empiiristä aineistoa esimerkiksi siitä, mitä ihmiset

tekevät, on aina olemassa mahdollisuus, että tehdään "yllättäviä" havaintoja, jotka saattavat muodostua varsin merkittäviksi tutkimuksen analysointivaiheessa, siitäkin huolimatta, että aikaisempi tieto samoista seikoista ei olisi yhdenmukaista yllättävien havaintojen kanssa (vrt. luku 1.5 "Abduktiivinen päättely").

Kun esimerkiksi Howard Becker kumppaneineen havaitsi, että Kansainvälisen yliopiston lääketieteen opiskelijat tekevät vilppiä tenteissään ja harjoitustehtävissään, tämä oli yllättävää siinä mielessä, että opiskelijat pitivät lääkärin ammattia kutsumustehtävänä. Mutta vilpinteko lakkasi olemasta yllättävää, kun sitä tarkasteltiin heidän rankan koulutusongelmansa valossa, joka pakotti opiskelijat oikoteiden käyttämiseen (ks. Becker et al. 1961; Becker & Geer 1958). Samalla tavalla voidaan tarkastella aikaisempaa esimerkkiäni mustalaisten kielenkäytöstä, jossa sanoja "isä" ja "äiti" vältetään. Tämä on yllättävää siinä mielessä, että mustalaisten käytäntö on varsin ainutlaatuinen. Se kuitenkin lakkaa olemasta yllättävää, kun havaitaan, että mustalaiset yhdistävät kyseiset sanat seksuaalisuuteen.

Kun kvalitatiivista strategiaa tarkastellaan tässä valossa, voidaan sanoa, että kvalitatiivinen analyysi on *sosiaalisen toiminnan mielekkyyden empiiristä koodausta* (Lofland 1976, 72). Jos tätä tulkintaa tarkastellaan laajemmissa yhteiskunnallisissa puitteissa, voidaan sanoa, että aktiivinen kvalitatiivinen analyysi hyödyntää myös epätavallista ja yllättävää. Samoin keskiverroista poikkeavat, ei-tyypilliset asiat ovat mahdollista ottaa mukaan analyysiin. Ehkä juuri ei-tyypillinen toiminta edustaakin kaikkein aloitteikkainta ja aktiivisinta osaa tutkimuksessa yhteisössä. Jos näin on, tällöin olisi vahinko, jos tämä osuus jäisi epäedustavuutensa vuoksi pois analyysistä.

Pyydän lukijaa jälleen sivuuttamaan sen, mitä aikaisemmin on sanottu deduktiivisesta ja induktiivisesta tutkimustavasta, jotka on esitetty ehkä liiankin vastakkaisina ja vaihtoehtoisina. Kyseisten tapojen periaatteellisia eroja on kuitenkin vaikeaa esittää ilman tällaista vastakkainasettelua. Kuitenkin molemmat, deduktio ja induktio, ovat jossakin muodossa aina osa kvalitatiivisen aineiston analyysiä ja koko tutkimusprosessia. Tutkija ei koskaan voi olla eikä saisi edes pyrkiä olemaan kuin puhtaanvalkoinen imupaperi, johon kentältä saatu tieto imeytyy sellaisenaan. Hän ei

myöskään ole mikään robottimainen toistolaite, joka vain suoltaa ulos keräämäänsä tietoa.

Kvalitatiivinen tutkija on ensi sijassa ihminen, jonka aivoihin on kerääntynyt mahdollisimman suuri määrä tietoa tieteenhaarasta, sen käsitteistä, strategioista ja teoreettisista suuntauksista. Kvalitatiivinen tutkija on myös ajatteleva ihminen, joka lähestyy tutkimusongelmaansa *järkevästi*, harkiten ja punniten sitä tietojensa pohjalta. Mutta kvalitatiivinen tutkija ei kuitenkaan ole kaikkietävä jumala, vaan varautuu siihen, että hänen tietonsa asioista ei ole täydellistä eikä edes riittävää. Kun tämä seikka tiedostetaan, empiiriseen materiaaliin ja kentältä saatuihin vaikutteisiin voidaan suhtautua kaikella sillä kunnioituksella, jonka ne ansaitsevat. Yllättäviä ja odottamattomia asioita ei panna syrjään merkityksettöminä ja ei-edustavina, vaan niitä kohdellaan kuin kultahippua, joka sattumalta löytyi soranoton yhteydessä. Sitä heijastetaan asiasta aikaisemmin tiedettyyn sekä olosuhteisiin, joissa löytö tehtiin. Löytö voi osoittautua merkityksettömäksi – ohikulkijan pudottamaksi – tai se voi paljastaa kokonaisen kultasuonen, jota peittää tavallinen loputtoman harmaa sara. Tämä vertaus viittaa johdannossa lyhyesti esiteltyyn abduktiiviseen päättelyyn, jonka metodologinen anti sosiologian ja antropologian yhteydessä on vielä suurelta osin hyödyntämättä. Kuitenkin sen avulla on ehkä mahdollista välttää ainakin joitakin aggressiivisimpia kiistoja, joita sosiaalitieteiden metodologiasta käydään niiden välillä, jotka edustavat ns. arvovapaita sosiaalitieteitä, ja toisaalta niiden, jotka näkevät arvosidonnaisuuden sosiaalitieteissä väistämättömänä tosiasiana.

Ned Polsky, käsitellessään Weberin vaatimusta arvovapaasta sosiologiasta sekä täydellistä arvosidonnaisuutta edustavien sosiologien siihen kohdistamaa kritiikkiä, sanoo seuraavaa: *Weberin kriitikot ... olettavasti uskovat, että koska [sosiaalitieteilijöiden] ei ole mahdollista olla koskemattomia kuin neitsyet suhteessa arvovapaaseen sosiaalitieteeseen, voidaan saman tien olla huoria.* (Polsky 1971, 143, suom. tekijä.) Vastakkaisuus, kuten deduktio/induktio, objektiivisuus/subjektiivisuus ja selittävä/ymmärtävä, silloin kun se nähdään mustavalkoisena joko/tai-asetelmana, varmasti jarruttaa koko sosiaalitieteiden metodologista kehitystä.

Vaikka kvalitatiivisten menetelmien käyttöön liittyviä käsitteellisiä seikkoja ja joitakin teoreettisia suuntauksia käsiteltiin jo johdannossa, haluan seuraavaksi tarkastella teorian ja menetelmien yhteyttä analysoinnissa hieman tarkemmin. Englantilainen antropologi Max Gluckman suhtautui muutama vuosikymmen sitten jonkin verran skeptisesti antropologien uskontomaiseen kunnioitukseen omakohtaista kenttäkokemusta kohtaan. Antropologeille kenttäkokemuksesta muodostui eräänlainen ammatillinen "siirtymäriitti" (rite de passage). "Nojatuoliantropologiasta" heiluri oli siirtynyt korostamaan pelkästään kenttäkokemusta teoreettisen ajattelun kustannuksella. Gluckman muistutti antropologeja tärkeällä tavalla siitä, että antropologian tehtävään eivät kuulu ainoastaan kenttäkokemukset itsetarkoituksellisenä tavoitteena, vaan myös "luova spekulointi" eli kenttäkokemuksen hyödyntäminen *keinona* ymmärrykseen:

Olen viimeinen, joka vähättelee kenttätutkimuksen merkitystä ... Mutta kun katson taaksepäin laajoihin yleistyksiin, jotka syntyvät tieteenhaaramme kehityksen alkuvaiheessa, havaitsen, että kaikkein hedelmällisin anti kokonaisuudessaan on tullut nojatuolitutkijoilta, jotka eivät olleet kosketuksessa yhteenkään heimoon ... Kun ajattelen sitä, minkälaisen aineiston pohjalta he työskentelivät, voin vain toivoa, että he olisivat nyt täällä jälleen hyödyntämässä nykyhetken kenttätutkijoiden aineistoa vieläkin hedelmällisemmiksi hypoteeseiksi. Tämä ei tietenkään merkitse sitä, että jotkut nykyajan kenttätutkijat eivät olisi tuottaneet hedelmällisiä hypoteeseja, mutta jos meillä on jotakin opittavaa historiasta, toivoisin, että he [olisivat enemmän kiinnostuneita tutkimuksesta, eivät pelkästään ihmisistä, joita he tutkivat]. (Gluckman 1949, 27–28, suom. tekijä.)

Lisäksi liiallinen kiinnostus *pelkästään* kenttäkokemukseen on johtanut siihen, että varsin suuri osa kvalitatiivista kenttätutkimusta on keskittynyt esimerkiksi käyttäytymisen ja kulttuurin *dokumentointiin* eikä teorianmuodostuksiin ole käytetty tarpeeksi voimavaroja. Kuvailevat raportit ovat huomattavasti tavanomaisempia kuin teoriaa sisältävät raportit. Kvalitatiivisten menetelmien käyttäjät ovat ehkä myös *liiaksi* korostaneet raporttiansa inhimillistä ja taiteellista puolta käsitteellisen käsittelyn

jäädessä usein toissijaiseen asemaan. Malinowskin lennokkaasta esitystavasta on sanottu johtuvan muun muassa sen, että

Trobriandin saarella asuvat ovat löytäneet tiensä lukemattomiin kirjallisiin ja tieteellisiin esityksiin ... Tämä pieni ja merkityksellinen osa ihmiskuntaa oli tuomittu epämääräisyyteen ja tuntemattomuuteen, kunnes Malinowski sattui paikalle. Nyt heidän paikkansa on yksi länsimaailman intellektuaalisista myyteistä, jota ei kukaan tutkija koskaan unohda ja jota ei kukaan kirjastonhoitaja voi ylenkatsoa ... (Bennett 1964, 76–77, suom. tekijä.)

Tuloksena tämäntyyppisestä antropologiasta ja sosiologiasta on ollut se, että raportit pyrkivät esittämään tutkittavat yhteisöt ja heidän elämänsä kuin väläyksinä "todellisesta" elämästä. Tällaisessa esitystavassa ei tietenkään sinänsä ole mitään vikaa, varsinkin kun ihmisläheiset ja hyvin kirjoitetut tutkimusraportit ovat varmasti herättäneet kiinnostuksen kvalitatiivisin menetelmin suoritettavaan kenttätutkimukseen innostavammin kuin kuivat ja ylitieteelliset raportit, mutta *pelkästään* inhimillisyyden ja taiteellisuuden tavoittelu jättää tehtävän puolittiehen. Sen täydentää selkeä ja loogisesti suoritettu käsitteellinen ja teoreettinen analyysi.

Jos antropologialle ja sosiologialle etsitään keskeistä tehtävää, tuskin kukaan on eri mieltä siitä, että keskeistä näille tieteenhaaroille on luotettavan tiedon etsiminen sosiaalisista ja kulttuurillisista seikoista, siitä, miten ne esiintyvät ja syntyvät, miten ne säilytetään tai muuttuvat ja mikä on niiden suhde toisiinsa. Tavoista, joilla kyseisiin tavoitteisiin pyritään, ollaan kuitenkin jatkuvasti eri mieltä. Jos kvalitatiivisten menetelmien käyttäjät voidaan karkeasti jakaa kahteen leiriin, voidaan sanoa, että useimmat heistä ovat ns. kapea-alaisia empiristejä ja varsin harvat keskittyvät tieteenhaaran teorioitten kehittämiseen. Empiristinen tutkija usein *sanoo* olevansa kokonaan induktiivinen.

Tutkija keskittyy havainnoimaan empiristä maailmaa, kerää aineistoa kyseisestä tutkimuksesta maailmasta ja induktiivisen prosessin avulla muodostaa teoriaa, joka sopii havaittuihin tosiasioihin. Tällaisessa otteessa empirisestä tiedosta ja teoreettisesta

tiedosta tulee jyrkän dikotomista, vastakkaista. Kuten on jo useasti todettu, ei ole mahdollista sanoa empirisen tiedon olevan valikoimatonta tietoa. Se on varsin pitkälle valittua tietoa. Kirjan käytännöllisten lukujen tarkoituksena on ollut osoittaa ainakin joitakin valikoinnin prosesseja. Tiedostamattominakin valikoinnin prosesseissa on mukana teoreettinen viitekehys, deduktio. Tiedostettuna tutkijan viitekehys kytkee teorian ja empiriset havainnot toisiinsa mielekkäällä tavalla, ja jos näin tehdään, empirisen maailman ja teoreettisten johtopäätösten dikotomisuus häviää. Teoriaa ja empirisiä tosiasioita tulee siis tarkastella rinnakkain eikä erillisinä prosesseina.

Milloin sitten tieteellinen teoria on tieteellinen? Joskus teorialla ymmärretään sitä, että *käsite* otetaan edustamaan ilmiötä. Joskus taas teorian katsotaan syntyvän siten, että eri asioita yhdistetään toisiinsa käsitteellisellä tasolla. Joskus taas teoria luodaan rakentamalla malleja tai käsitteellisiä kokonaisuuksia. Kaikki tämä ovat luonnollisesti mukana teoreettisessa ajattelussa, mutta mikään näistä yksinään ei riitä teoriaksi, joten esimerkiksi käsitteiden muodostaminen sekä mallien rakentaminen ja käyttäminen ovat eri asia kuin varsinainen teoria.

Malli ei ole selittävä mekanismi kuten teoria, joka selittää yleistyksiä. Malleja käytetään vain apuvälineinä ymmärtämisen helpottamiseksi, ja ne vaikuttavat epäsuorasti selitykseen, mutta eivät ole osa tätä prosessia ... Max Weberin 'ihannetyypit' (ks. lähemmin luku 6.4), jotka ovat luonteeltaan malleja eivätkä teorioita, soveltuvat tähän tehtävään varsin hyvin, kuten niin monet mallit, joita käytetään taloustieteissä. (Meehan 1965, 49, suom. tekijä.)

Mallit ja teoria on helppo sekoittaa keskenään. On helppo ajatella, että ominaisuudet, jotka ovat mukana mallissa, ovat samoja kuin ominaisuudet, jotka ovat mukana teoriassa tai tarkasteltavana olevassa objektissa. Mallien käyttö on luonnollisesti suotavaa, mutta Kaplan esimerkiksi osoittaa, että mallien liiallinen käyttö voi johtaa menetelmien kehittyneisyyden ja tarkkuuden ylikorostamiseen, joka voi aiheuttaa sen, että tutkimukselle asetetaan epärealistisen korkeat ja saavuttamattomat tavoitteet (ks. Kaplan 1964).

Tieteelliseltä teorialta vaaditaan kolmea yleispiirrettä: Ensinnäkään teorioita ei koskaan voida todentaa yksinkertaisen ja suoran havainnoinnin avulla. Pääsyy tähän on seuraava:

Teoriat ovat abstrakteja ja symbolisia konstruktioita eivätkä aineiston kuvauksia tai induktiivisia yleistyksiä, jotka seuraavat havaintoja. Teoriat liittyvät yleisiin lausumiin, joissa viitataan käsitteellisiin samankaltaisuuksiin eikä havaittaviin ominaisuuksiin. Teoriat muodostavat laajemman viitekehyksen, jossa yleistykset esiintyvät laajempien periaatteiden erityistapauksina. Teorian ja yleistyksen välinen yhdysside on käsitteellinen eikä empiirinen. (Meehan 1965, 131, suom. tekijä.)

Sosiaalitieteessä sellaiset teoreettiset käsitteet kuten "rooli", "status", "integraatio", "yhteiskuntaluokka" ja "arvot" tulee operationalisoida tai liittää havaittuihin seikkoihin, ennen kuin voidaan sanoa mitään niiden selitysvuimasta niiden teorioiden yhteydessä, joissa kyseisiä käsitteitä käytetään. Teorian *seuraukset* alistetaan tarkasteltaviksi, ei itse teoriaa.

Toiseksi, koska teoriat eivät voi muodostua yksinkertaisesti havaittujen tosiseikkojen esittämisen lyhennetyistä yhteenvedoista, niiden tulee soveltua muidenkin kuin vain havaitun aineiston tarkastelemiseen. Hedelmälliseltä teorialta siis vaaditaan enemmän kuin vain havaittujen tosiasioiden ja tutkimuskohtaisten yleistysten selitystä. Seikkoja, jotka ovat vaikuttaneet teorian syntymiseen, ei luonnollisestikaan voida käyttää näin syntyneen teorian todentamiseen. *Teorian pitää siis johtaa uusien tosiasioiden ja uusien havaintojen jäljille.* Teoria, joka pyrkii selittämään vain tutkimuskohtaisesti, johtaa tautologiaan, toistoon, jossa ainoastaan esitetään havaitut tosiasiat kahdessa eri muodossa. Esimerkiksi aiemmin selostettu etnometodologinen teoria ei tämän mukaisesti vastaa tieteelliselle teorialle asetettuja vaatimuksia (ks. luku 1.2.2).

Kolmas, ja ehkä kaikkein tärkein teorialle asetettava vaatimus on se, että teoria ei ainoastaan kokoa ja systemaattisesti liitä toisiinsa havaittuja erillisiä ja erilaisia empiirisiä seikkoja, vaan se pyrkii myös *selittämään*. Beattie on arvostellut esimerkiksi

funktionalistista teoriaa (ks. luku 1.3) tautologisena ja itseään todentavana seuraavaan tapaan:

Selitykset, jotka liittyvät sosiaalisten laitosten säilyttämiseen kokonaisten yhteiskuntien "funktionaalisen yhteyden" pohjalta, muodostavat joko tautologisen tai epämääräisen selityksen tai ovat kokonaan vääriä. Jos esimerkiksi selitetään, että yhteisön juhlatilaisuudet joissakin tapauksissa palvelevat sosiaalisen yhtenäisyyden tarkoitusta ..., tällainen selitys ei sisällä paljon muuta kuin sen, että kun ihmiset ovat yhdessä he ovat yhdessä, tai parhaimmillaankin vain sen, että mitä enemmän he ovat yhdessä tällä hetkellä, sitä enemmän he ovat yhdessä myös tulevaisuudessa. (Beattie 1964, 58–59, suom. tekijä.)

Teorianmuodostusta sosiaalitieteissä yleensä ja erityisesti kvalitatiivisia menetelmiä käyttävässä sosiaalitieteessä voidaan tarkastella muutamien yleisten ongelmien välityksellä, ongelmien, jotka liittyvät nimenomaan sosiaalitieteisiin. Sosiaalinen aineisto ja kulttuurinen on usein varsin monimuotoista ja monimutkaista. Empiiriseen aineistoon sinänsä ei tietenkään liity mitään ongelmia. Ongelmallisuus perustuu lähinnä tiedon tasoon, siihen, millaisia kysymyksiä esitetään ja millaisia käsitteitä kyseisestä aineistosta rakennetaan. Sosiaalitieteissä mahdolliset muuttujat ovat lukemattomat ja luonnollisesti vaikeammin hallittavissa kuin esimerkiksi luonnontieteissä. Toinen ongelma, joka sosiaalitieteilijää kohtaa teorianmuodostuksessa on se, että hänen kiinnostuksensa kohteena olevat järjestelmät ovat ns. avoimia. Mahdollisuuksia niiden manipulointiin ei juuri ole. Kaiken aikaa tapahtuva sosiaalinen muutos edelleen vaikeuttaa järjestelmien hallintaa. Antropologi Evans-Pritchard sanoo asiasta seuraavasti:

Yhteiskunta, miten tahansa se määritellään, ei millään tavalla muistuta hevosta, koska – onneksi – hevoset pysyvät hevosina, tai ainakin ne ovat toistaiseksi pysyneet, eivätkä muutu norsuiksi tai sioiksi. Yhteiskunta puolestaan voi muuttua yhdenlaisesta toisenlaiseksi, joskus hyvinkin äkkinäisesti ja väkivaltaisesti. (Evans-Pritchard 1962, 55, suom. tekijä.)

Seurauksena tästä on se, että vaikka onkin usein mahdollista ilmoittaa jonkin sosiaalisen ilmiön vaatimat välttämättömät olosuhteet, välttämättömien *ja* riittävien olosuhteiden määrittely onkin jo huomattavasti vaikeampaa. Selityksistä tulee tällöin erittäin ehdollisia ja avoimia. Lisäksi sosiaalitieteiden teorit toimivat kuten ideologiat, teorioiden synnyttämä reaktio varsin usein kohdistuu niiden ideologiseen sisältöön eikä vain niiden tieteellisiin seurauksiin. Sosiaalitieteellisiin selityksiin siis kohdistetaan ideologista, esteettistä ym. ei-tieteellistä kritiikkiä paljon useammin kuin esim. luonnontieteellisiin selityksiin.

Ennen kuin ryhdyn käsittelemään joitakin analysointimalleja ja -mahdollisuuksia, on ehkä paikallaan tarkentaa joitakin käsitteitä, joihin tekstissä on viitattu. Haluan tehdä eron metodologian, menetelmien ja tutkimustekniikan välillä. Näiden käsitteiden selvitys seuraa varsin tarkoin Abraham Kaplanin antamia suuntaviivoja (ks. Kaplan 1964, *Chapter 1*).

Metodologia liittyy menetelmien tarkasteluun, eikä siis merkitse samaa kuin menetelmät. *Tutkimustekniikalla* tarkoitetaan erilaisia menettelytapoja, joita käytetään tieteellisessä työskentelyssä. Kun olen aikaisemmin puhunut esimerkiksi kentälle pääsyn tavoista, osallistuvan havainnoitsijan etenemisestä tehtävässään ja havaintojen suorittamisesta, ja kun myöhemmin annan esimerkin siitä, miten monimuotoinen tutkimusaineisto voidaan järjestää helposti hallittavaan muotoon, on kysymys tutkimustekniikasta. Tekniikat eroavat toisistaan soveltuvuudeltaan, laajuudeltaan tai kapea-alaisuudeltaan. Jotkut tekniset suoritustavat soveltuvat moniin erilaisiin tilanteisiin, kuten nauhurin käyttötekniikka, kun taas jotkut tekniikat ovat varsin pitkälle tilannekohtaisia, kuten aikaisemmin selostamani haastattelutekniikka, jota sovellettiin poliisihaastatteluissa.

Menetelmät puolestaan tarkoittavat tutkimustekniikkoja, jotka joko kaikki tieteenhaarat tai useimmat niistä ovat hyväksyneet. Menetelmät voivat tarkoittaa myös loogisia tai filosofisia periaatteita, joiden avulla tieteellinen mielenkiinto ja tieteellinen työskentely erotetaan muunlaisesta mielenkiinnosta ja työskentelystä. Käsitteiden ja hypoteesien muodostaminen, havainnoiminen, erilaiset mittaukset, kokeiden suorittaminen,

mallien rakentaminen, teorian muodostaminen ja ennusteiden laatiminen ovat esimerkkejä menetelmistä. Metodologian tehtävänä on muun muassa kuvata ja analysoida näitä menetelmiä, selvittää niiden rajoituksia ja resursseja, niihin liittyviä ennako-odotuksia sekä niiden vaikutuksia. Metodologian avulla pyritään helpottamaan niin paljon kuin mahdollista itse tieteellisen prosessin ymmärtämistä mutta ei tieteellisen työn tuotoksien ymmärtämistä. Vaikka tuotoksien ymmärtämiseen tarvitaan myös metodologisten seikkojen selittämistä, prosessin käsittely ei ole yhtä kuin aineiston analysointi.

Analysointi, kuten aikaisemmin todettiin, koostuu aineiston osittamisesta käsitteellisiin osiin ja sen uudelleen kokoamisesta synteessissä joko kuvauksiksi, empiirisiksi yleistyksiksi tai teoreettisiksi johtopäätöksiksi. Kuten itse aineistonkeräämiseen myös analysointivaiheeseen liittyy teknisiä kikkoja, tekniikkoja, joiden avulla analysointityö käytännössä suoritetaan. Kun tässä luvussa esittelen joitakin analysointimalleja, ne ovat vain viitteellisiä eivätkä kata koko analysointimahdollisuuksien skaalaa. Ne ovat myös analysointimenetelmiä siinä mielessä, että ne liittyvät kvalitatiivisessa sosiaalitutkimuksessa yleisesti hyväksyttyihin ja käytettyihin analysointitapoihin. Koska ne ovat vain malleja, niiden suora soveltaminen konkreettisen kenttäaineiston analysointiin tulee suorittaa varoen, eikä niitä pidä myöskään sekoittaa teorioihin. Mallien muodostamisen taustalla saattaa olla jokin teoreettinen viitekehys tai mallin käyttäminen voi johtaa joihinkin teoreettisiin johtopäätöksiin. Kuitenkin teoreettinen viitekehys ja teoreettiset johtopäätökset tulee pitää erillään mallista, analysointitekniikasta ja varsinaisesta analysointimenetelmästä.

Kun esimerkiksi selostan sisällönanalyysiä (ks. luku 6.2) ja siihen liittyvää kontekstianalyysiä, on kysymyksessä malli, joka tietenkin tulee mukauttaa tutkitun ongelman keskeisiin kysymyksiin. *Keskeiset* kysymykset on voitu johtaa yleisestä teoriasta, minkä jälkeen keskitytään näin saatujen teemojen tarkasteluun sisällönanalyysin keinoin. On myös mahdollista, että tutkimusaineiston pintapuolisen tarkastelun avulla on saatu keskeiset teemat, joihin varsinaisen analyysin keskittyy. Jos halutaan edetä kuvauksista ja empiirisistä yleistyksistä teoreettisiin johtopäätöksiin,

tällöin on pyrkimyksenä saada kyseisille johtopäätöksille käsitteellistä ulottuvuutta myös tutkitun aineiston ulkopuolelle, eri yhteyksiin ja erilaisiin aineistoihin.

Verkostoanalyysin eri malleja käsiteltäessä (ks. luku 6.3) itse analysointitapa edellyttää jo joitakin teoreettisia olettamuksia, joista tärkein on se, että ihmiset, jotka ovat keskenään säännöllisessä kosketuksessa, muodostavat ainakin jonkinasteisen sosiaalisen järjestelmän. Samoin useat verkostoanalyysimallit olettavat muun muassa, että mitä useammin ihmiset ovat keskenään tekemisissä, sitä kiinteämmästä ryhmästä on kysymys. Verkostoanalyysin käyttö henkilösuhteiden selittämisessä on siis määrättyjen hypoteesien todentamista. Jos käytetään tätä analysointitapaa, ei riitä, että oletetaan tutkimusta hyödyntävien olevan selvillä siitä, mikä hypoteesi tutkijalla on ollut mielessään hänen suorittaessaan analyysia. Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat on selitettävä kunkin tutkimuksen kohdalla erikseen.

Muita analysointimalleja, joita tämän luvun loppuosa käsittelee, tulee tarkastella samaan kriittiseen tapaan. Kvalitatiivisen tutkimusaineiston analysointimahdollisuudet ovat rajattomat, ja kvalitatiivisten menetelmien käyttäjien olisi ehkä hedelmällistä suhtautua analysointiin, kuten koko tutkimusprosessiinkin, mahdollisimman avoimesti, analysointimahdollisuuksia pohtien, kehittäen ja uusia keksien.

6.1 Muistiinpanojen järjestäminen analyysiä varten

Kvalitatiivinen kenttäaineisto on usein varsin monimuotoista: on kenttämuistiinpanoja, jotka on tehty käsin, äänitteitä, muistiinpanoja historiallisesta tai muusta dokumenttiaineistosta jne. Tutkijan ensimmäiseksi tehtäväksi kentältä palattuaan tavallisesti tuleekin tämän monimuotoisen aineiston järjestäminen lopullista analyysiä varten. Aineiston järjestämisen ja sen analysoimisen ero on vain näennäinen, sillä aineiston järjestäminen on osa analyysiä ja varsin huomattava osa sitä. Koska kuitenkin tässä vaiheessa käyttökelpoisen ja arvokkaan aineiston häviämisen vaara on suuri, otan aineiston järjestämisen tässä erikseen käsiteltäväksi.

Usein kenttämuistiinpanot ovat sellaisessa muodossa, että ilman suuria virhetulkinnan mahdollisuuksia ainoastaan niiden tekijä pystyy ne puhtaaksikirjoittamaan. Samalla kun *tutkija itse* kirjoittaa puhtaaksi kenttämuistiinpanojaan, hänellä on mahdollisuus jo siinä paitsi palauttaa mieleen ja kerrata kenttäkokemuksiaan myös tehdä alustavaa analyysiä materiaalin pohjalta. Äänitteiden litterointi on varsin kallista työtä ja kannattaa ainoastaan silloin, kun sen katsotaan olevan tutkimukselle ehdottoman välttämätöntä. Usein valikoitu litterointi riittää esimerkiksi tarvittavien kenttäkuvauksien saamiseksi. Toisaalta pitää muistaa, että tutkijan paneutuminen rutiiniluonteisiin tehtäviin ei myöskään ole resurssien järkevää käyttämistä. Rutiininomaisten ja muiden tehtävien raja on kuitenkin varsin epäselvä. Rutiininomaisiin tehtäviin saattaa liittyä usein myös erilaisia analysointimahdollisuuksia.

Useimmat tutkijat ovat itse kehittäneet menetelmän aineistonsa järjestämiseksi. Menetelmäkirjallisuudesta saa turhaan etsiä mitään systemaattista mallia (ks. kuitenkin Spradley 1980). Tällä on sekä hyvät että huonot puolensa. Hyvä puoli yhtenäisen menetelmän puuttumisesta on lähinnä se, että tutkija voi kehittää oman järjestelmänsä ainutkertaisen aineistonsa ja persoonallisuutensa mukaan, jolloin on odotettavissa, että menettely vastaa parhaiten tarkoitustaan. Huono puoli on lähinnä se, että aloitteleva tutkija ei voi hyödyntää muiden kokemuksia aineistojen käsittelyssä ja jokainen tutkija joutuu läpikäymään samat toimenpiteet usein samoine virheineen ja puutteellisuuksineen.

Esitän seuraavaksi lyhyesti menetelmän, jota itse olen käyttänyt aineiston järjestämisessä ja jonka olen havainnut käytännössä parhaiten vastaavan omia tarpeitani. Kuvitelkaamme tilanne, jossa tutkija on lopettanut kenttätönsä. Hänen kenttäaineistonsa käsittää suuren määrän äänitteistä ja käsin tehtyjä muistiinpanoja. Ensimmäinen tehtävä on päättää, onko tarpeellista litteroida kaikki äänitteet, osa niistä tai ei mitään. Oletetaan, että osa äänitteistä litteroidaan kokonaisuudessaan ja osasta tehdään vain muistiinpanoja. Niiden äänitteiden kohdalla, joita ei litteroida, voidaan menetellä seuraavaan tapaan: tutkija kuuntelee äänitteet läpi ja tekee niistä muistiinpanoja kuten normaalissa kenttätöskentelyssä. Ennalta määriteltyjen

kriteerien perusteella äänitteistä valikoidaan tieto, joka on katsottu tutkimuksen kannalta merkittäväksi ja käyttökelpoiseksi. Lopputuloksena ovat normaaleja käsin tehtyjä muistiinpanoja muistuttavat merkinnät paperilla. Kuitenkin jokaiseen muistiinpanoon on selvästi merkittävä, mitä äänitteitä se koskee, ja usein myös kunkin erillisen muistiinpanon kohdalle merkitään asianomainen äänitteen kohta. Näin myöhemmässäkin vaiheessa kyseinen kohta löydetään helposti, jos kaivataan tarkistusta. Muistiinpanomerkintä voidaan tehdä esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Esimerkki

Äänite n:o 23 / Matti M. (tai henkilökoodi)

23.1.1976 / Suonenjoen Mikkolankylä

Haastattelun kesto 1 tunti 30 minuuttia

*345 "naiset pyrkivät yleensä estämään miesten tappelut"

387 "nuoret eivät kunnioita vanhoja sääntöjä tappelussa" jne.

Näin saadut muistiinpanot yhdistetään kentällä tehtyihin *henkilöön sidottuihin* muistiinpanoihin. Tämän jälkeen kaikkien tiettyä tutkittavaa koskevien muistiinpanojen pitäisi olla suurin piirtein samassa muodossa. Äänitteistä tehdyt muistiinpanot ja kokonaan litteroidut äänitteet numeroidaan kentällä tehtyjen muistiinpanojen jatkeeksi siten, että kukin sivu saa erillisen juoksevan numeron. Ensimmäinen äänitemuistiinpanosivun juokseva numero on siis kenttämuistiinpanojen viimeisen sivun numeroa seuraava numero.

Tämän jälkeen suoritetaan tiettyyn henkilöön (tiedottajaan) sidottujen *muistiinpanojen koodaus*. Yksinkertaisin koodaustapa on antaa kullekin henkilölle oma koodinsa, ellei niin ole jo aikaisemmassa vaiheessa tehty. Koodaukseen on hyvä lisätä tiedottajan henkilötiedoista hänen sukupuolensa ja ikänsä sekä haastattelun tai havainnoinnin päivämäärä, kellonaika ja paikka aineiston myöhemmän käsittelyn nopeuttamiseksi ja yksinkertaistamiseksi. Esimerkiksi seuraavanlaisella yksinkertaisella koodilla voidaan

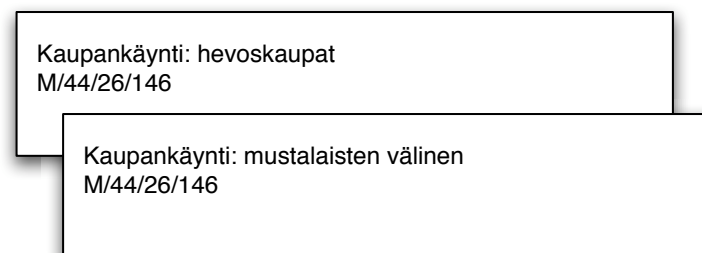
yhdistää samaan henkilöön liittyvät muistiinpanot (huom. * = Nauhurin laskijan osoittama numero. Laskija nollataan jokaisen nauhan alussa):

Esimerkki

*M/56/34

16.10.1976 klo 16–19 Suonenjoki / Mikkolankylä

* = mies / 56-vuotias / henkilökoodi

KUVA 6. Sähköinen kortti

Tämän koodin tulisi olla jokaisella tätä henkilöä koskevalla muistiinpanosivulla. Jos nämä muistiinpanosivut syystä tai toisesta joutuvat erilleen, koodin avulla ne voidaan helposti koota uudelleen. Lisäksi koodi mahdollistaa muistiinpanojen uudelleenjärjestämisen esimerkiksi niissä olevien asioiden mukaisesti, varsinkin jos kaikki tiettyä asiaa koskevat muistiinpanot ovat tehty samalle sivulle.

Seuraava tehtävä on *muistiinpanojen asiasisällön järjestäminen* (vrt. Spradley 1980: Chapter 7). Erilaisten merkintäkorttien (sähköisen kortin / tietueen) käyttäminen tässä vaiheessa huomattavasti helpottaa analyysiä. Jos tutkijalla on jo tiedossaan asiat, joista hän on kiinnostunut, merkintäkortit (sähköiset kortit / tietueet) voidaan otsikoida etukäteen. Ehkä kuitenkin suositeltavampi tapa on tehdä otsikot siinä vaiheessa, kun muistiinpanoja luetaan lävitse. Tätä vaihetta voidaan havainnollistaa ottamalla

esimerkiksi edellä ollut kahden mustalaismiehen leikilliseen kinasteluun liittyvä havainnointimuistiinpanon katkelma.

Esimerkki

M/44/26 sivu 146

1.6.1976 klo 16–21 Suonenjoki/Mikkolankylä

"Kalle H. ja Manne S. ovat palanneet hevosenmyyntimatkalta. Hevonen on myyty Jalmari L:lle (mustalainen) 20 000 mk:n hintaan. Kalle moittii Mannea mustalaisille myynnistä, ja on varma, että velaksi jäänyttä kauppahintaa ei Jalmarilta saada ..."

Tästä voidaan valmistaa seuraavat tietokannat, joihin merkitään henkilökoodi ja haastattelun sivunumero (ks. kuva 6).

Sitten kortteihin merkitään muista muistiinpanoista samaa aihetta käsittelevät asiat samaan tapaan kuin yllä. Näin siis koko muistiinpanoaineisto voidaan viedä korteille asioiden mukaan. Valmis asiakortti voi näyttää esimerkiksi seuraavanlaiselta (ks. kuva 7):

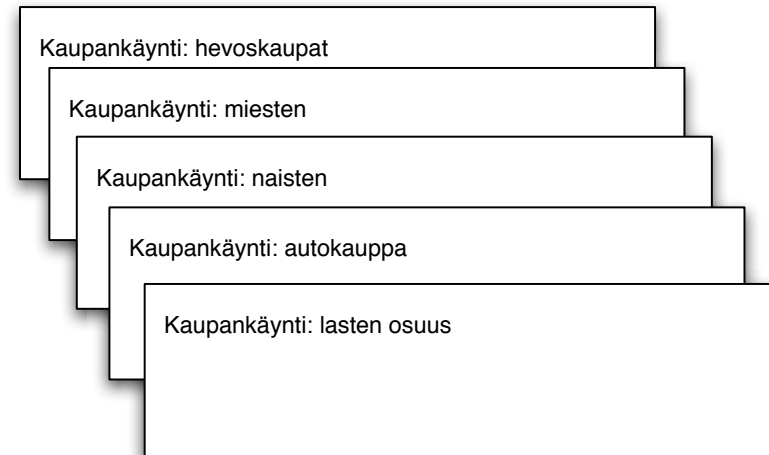
Kaupankäynti: hevoskaupat
M/33/1/3, M/21/3/8, M/45/4/16/, M/19/7/45, M/22/14/75,
M/76/16/88, N/65/20/101/, M/64/23/113, N/43/25/136, M/
44/26/146 (jne.)

KUVA 7. Sähköinen kortisto

Jo pelkästä kortista nähdään joitakin määrällisiä seikkoja. Voidaan esimerkiksi sanoa, miten moni tiedottajista on puhunut hevoskaupasta, minkä ikäisiä ja kumpaa sukupuolta he ovat. Siitä, kuinka monta merkintää asiakortissa on, voidaan päätellä jo jotain asian merkityksestä tutkittavalle yhteisölle. Korttien avulla on helppo palata

asianomaiseen kohtaan itse muistiinpanoissa ja saada sieltä tarkempi selvitys kyseisestä asiasta.

Jos halutaan analysoida esimerkiksi kaupankäynnin merkitystä mustalaisyhteisössä, voidaan tietokannasta ottaa esille kaikki eri nimikkeillä varustetut kaupankäyntiä käsittelevät tietokannat seuraavaan tapaan (ks. kuva 8):

KUVA 8. Sähköinen tietokanta

Jo tästä havainnollisesta esityksestä ehkä käy selville, miten tärkeää analyysin kannalta on muistiinpanomateriaalin systemaattinen järjestäminen. Sen avulla varmistetaan, että kaikki muistiinpanoissa olevat oleelliset seikat tulevat varmasti käsitellyiksi myös analyysissä.

Kun muistiinpanoja ryhdytään tarkastelemaan analyysia varten, yleensä ei kannata ryhtyä muistinvaraiseen luokitteluun. Asioita, joita voidaan käsitellä muistinvaraisesti, on varsin vähän ja sen sijaan mahdollisuudet virheisiin ja tietojen häviämiseen lisääntyvät huomattavasti.

6.2 Sisällönanalyysi

Sisällönanalyysia on yleisimmin käytetty sanomalehtitekstien analysointiin. Sen keinoin voidaan tarkastella muun muassa eri sanoma- tai aikakauslehtien tapaa kirjoittaa asioista. Tämä tapahtuu vertaamalla esim. sanojen, fraasien tai asioiden esiintymistiheyttä sekä käytettyä palstatilaa (ks. lähemmin Pietilä 1978). Esko Salminen, joka tutki propagandaa rintamajoukoissa, käytti sisällönanalyysissään rintamalehtien pääkirjoituksia ja niiden kannanottoja mm. sellaisiin kysymyksiin kuin Saksan voitonmahdollisuudet: *Tutkimuksessa käytetty kohdeanalyysi eli sisällönerittelyn klassinen muoto pyrkii osoittamaan sen, kuinka paljon eri asioita on julkisesti käsitelty.* (Salminen 1976, 19).

Mutta sisällönanalyysin avulla voidaan tarkastella myös kvalitatiivisin keinoin kerätyn tutkimusmateriaalin sisältöä. Se on kuitenkin tapa tarkastella vain tutkimusaineistoa, ei käyttäytymistä. Sisällönanalyysillä saadaan kerätty aineisto järjestetyksi johtopäätösten tekoa varten, mutta yksinomaan sen avulla ei voida tehdä johtopäätöksiä. Edellä esitetty tapa järjestää muistiinpanot analyysiä varten on itse asiassa sisällönanalyysiä. Siinä ei vielä ole pyritty mihinkään johtopäätöksiin eikä esille tulleiden seikkojen mahdollisiin yhteyksiin.

Jotta sisällönanalyysille saataisiin syvyyttä, siihen voidaan yhdistää *kontekstianalyysi*, niin että asioiden esiintymistiheyden lisäksi voidaan tarkistaa konteksti, jossa asiat esiintyvät. Tällöin voidaan ottaa yksi tietue kerrallaan tarkasteltavaksi, ja tietueen ja siinä olevien merkintöjen avulla päästään takaisin alkuperäisiin muistiinpanoihin. Esimerkiksi tietueesta "kaupankäynti mustalaisten välinen" löytyvän merkinnän avulla saadaan tieto kontekstista, jossa kyseinen tieto on annettu. Tässä tapauksessa tärkeä kontekstietieto oli se, että tällaista kaupankäyntiä oli arvosteltu. Näin voidaan jokaiselle tiedostossa olevalle merkinnälle etsiä tiedon konteksti. Jos nyt esimerkiksi kontekstietiedot osoittavat, että mustalaisten välistä kauppaa ei suositella, tällöin alkaa ainakin herätä kysymys, miksi näin on. Voidaan siis sanoa, että kontekstianalyysi yhdistettynä sisällönanalyysiin herättää tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia teoreettisia kysymyksiä. Kontekstinkeaan sisällönanalyysi ei siten vielä ole lopullista

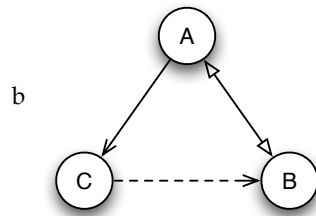
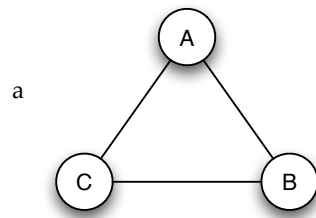
analyysiä, vaan parhaimmillaankin vain herättää lisäkysymyksiä, mutta joskus se antaa vihjeitä siitä, mistä voidaan lähteä etsimään vastauksia näihin kysymyksiin (ks. esim. Krausz & Miller 1974, 47–48).

Sisällönanalyysi siis ikään kuin tuottaa raaka-aineet teoreettiseen pohdintaan, mutta itse pohdinta tapahtuu tutkijan järjellisen ajattelun keinoin. Sisällönanalyysillä ja siihen yhdistetyllä kontekstianalyysillä parhaimmillaankin voidaan tuottaa vain kuvailevaa tietoa; voidaan esimerkiksi sanoa, että suurin osa tutkittavista vastustaa mustalaisten välistä kaupankäyntiä, mutta teoreettisella tasolla tapahtuvaan päättelyyn päästään vain "sosiologisella mielikuvituksella" C. Wright Millsin sanontaa lainatakseni (Mills 1970; ks. myös Mills 1982).

6.3 Henkilösuhteiden verkostanalyysi

Tutkimuskentässä esiintyvien henkilökohtaisten vuorovaikutussuhteiden verkon kartoitusmenetelmää on käytetty sen kehittämisen jälkeen varsin monentyyppisessä tutkimuksessa. Sen kehittäjästä Elisabeth Bott käytti sitä sukulaisuusverkostojen tutkimiseen Englannissa (Bott 1957, 1978). Toinen sen kehittäjä, J. A. Barnes, kuvasi tällä menetelmällä norjalaisen kalastajayhteisön henkilösuhteita (Barnes 1954). Erityisesti menetelmää ovat suosineet afrikkalaisia yhteisöjä tutkineet antropologit (ks. esim. Mayer 1964; Boissevain & Mitchell 1973; Boissevain 1974; Epstein 1969; Sanjek 1978). Lisäksi tätä analyysiä on käytetty mm. latinalaisamerikkalaisen kaupungin huumetutkimuksessa (True & True 1977). Suomalaisista tutkijoista Magdalena Jaakkola ja Antti Karisto ovat tällä menetelmällä tutkineet suomalaisten siirtolaisten sosiaalista organisoitumista ja heidän sosiaalisia verkostojaan Ruotsissa (Jaakkola & Karisto 1976, 1980). Oman tutkimukseni yhteydessä mustalaisten keskinäisiä vuorovaikutussuhteita tarkasteltiin suhteellisen yksinkertaisen verkostanalyysin avulla (Grönfors 1979, 60–62).

Yksinkertaisimmillaan verkostanalyysin avulla voidaan osoittaa kahden tai useamman henkilön välillä oleva vuorovaikutussuhde (ks. kaavio 2. a). Mutta sen avulla on mahdollista osoittaa suhteesta myös joitakin yksityiskohtaisempia seikkoja, kuten kontaktioitteen tavanomainen tekijä ja suhteiden useus (ks. kaavio 2. b).

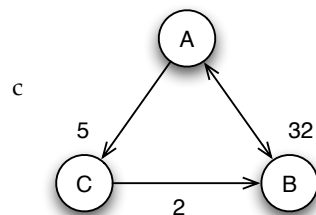
A → C (A on aloitteentekijä C:hen nähden)

A ↔ B (Molemmat tekevät aloitteita yhteydenpitoon)

↔ päivittäiset yhteydet

↔ vähintään kerran viikossa, mutta ei päivittäinen

↔ vähintään kerran kuukaudessa, mutta ei joka viikko

KAAVIO 2. Verkostoanalyysi

Kontaktien useus voidaan osoittaa myös ilmoittamalla verkostokaaviossa määrätyn aikavälin, esim. yhden kuukauden, todelliset yhteydenpidot. Pieni numero suhdetta osoittavan nuolen vieressä ilmoittaa henkilöiden tapaamistiheyden kyseisen ajan kuluessa (ks. kaavio 2. c).

Tavallisin tapa tehdä verkstoanalyysi on laatia jonkun henkilön tai joidenkin henkilöiden henkilösuhteiden verkosto. Tämä on ns. *egokeskeinen henkilöverkosto*. Jos tutkittava yhteisö on suhteellisen pieni ja kiinteä, yhteisön sisäiset ja ulkoiset henkilösuhteet on mahdollista kartoittaa kokonaisuudessaan. Tällöin saadaan tietoa siitä, kuka pitää yhteyttä kenenkin kanssa, ja yhteisöstä mahdollisesti löytyvät osaryhmittymät voidaan suhteellisen tarkasti rajata tällaisen analyysin avulla.

Kun aikaisemmin puhuttiin avainhenkilön käytöstä, mainittiin, että marginaalihenkilö tuskin on sopiva avainhenkilöksi, koska avainhenkilöltä edellytetään hyviä ja monipuolisia suhteita yhteisöönsä. Jos avainhenkilökandidaatille rakennetaan tällainen henkilösuhteverkosto (silloin kun se on mahdollista), voidaan henkilön asemesta omassa yhteisössään jo jotakin päätellä. Tämä on joskus mahdollista jo ennen kuin tutkijalla on paljonkaan tietoa yhteisön todellisesta luonteesta ja rakenteesta. Henkilöhaastattelujen avulla voidaan avainhenkilökandidaatti saada kertomaan, keitä henkilöitä hän on tavannut määrätyn ajanjaksona, esimerkiksi viimeksi kuluva kuukauden aikana. Jos tällöin osoittautuu, että hänellä on ollut kontakteja suurelta osin ryhmän ulkopuolisten kanssa, voidaan hyvällä syyllä olettaa, että kysymyksessä on yhteisön marginaalijäsen. Jos taas tutkimuksessa on käytetty avaintiedottajia, rakentamalla heille henkilökohtainen egokeskeinen henkilösuhteverkosto, voidaan päätellä joitakin olennaisia seikkoja siitä, mihin ryhmiin he kuuluvat. Jos tutkijalla on käytettävissään tietoja niistä alaryhmittymistä, joihin avaintiedottajat kuuluvat, heiltä saatua tietoa tarkastellaan tästä lähtökohdasta.

Kun tutkija käyttää avainhenkilöä yhteisöön päästäkseen, voidaan hyvin perustellusti olettaa, että avainhenkilö vie tutkittavan omaan henkilökohtaiseen sosiaaliseen verkostoonsa. Tällöin tulisi tehdä muistiinpanoja tästä verkostosta, ja – tutkimustuloksia arvioitaessa – tutkijan "otanta" voidaan tämän avulla suhteuttaa

kokonaisväestöön. Samalla on mahdollista kenttätutkimuksen kestäessä pyrkiä laajentamaan otantaa avainhenkilön henkilökohtaisen suhdeverkon ulkopuolelle, jos tästä on jo saatu tietoa.

Koko tutkimuksen kulku on mahdollista rakentaa henkilösuhdeverkostojen varaan. Selostan seuraavaksi lyhyesti tämäntyyppisen tutkimuksen suorittamisen latinalaisamerikkalaisessa keskikokoisessa kaupungissa tehdyssä huumeetutkimuksessa (True & True 1977).

Esimerkki

Huumeiden käyttäjät eivät muodostaneet mitään yhtenäistä ryhmää, ja tällöin heräsi kysymys, miten hajallaan olevat huumeiden käyttäjät ja -kauppiat voidaan tutkimukseen tavoittaa: "Ensimmäiset pyrkimyksemme tavoittaa kohteita perustuivat olettamukseen, että sosiaaliset verkostot, kun ne on paikallistettu, johtaisivat meidät [sellaisen] kohteiden luokse, jotka täyttäisivät tarvittavat kriteerit". (True & True 1977, 131, suom. tekijä).

Tutkijat alkoivat asioida kapakassa, joka tunnettiin huumeiden käyttäjien ja -myyjien paikkana. Muutamassa kuukaudessa he oppivat kyseisen paikan välityksellä tuntemaan näistä joitakin, ja heistä tuli tutkimuksen "ankkurihenkilöitä": "He auttoivat tutkimuksemme edistämistä esittelemällä [uusia kohteita] ja legitimoiden läsnäolomme." (True & True 1977, suom. tekijä).

Kun tutkimustuloksia kirjattiin ja analysoitiin, se tehtiin "ankkurin" lähtökohdista mm. seuraavaan tapaan (ks. taulukko 1.) Samaan tapaan analysoitiin tilanne kaikkien "ankkurien" osalta.

Tämä tapa tehdä muistiinpanoja ja analysoida kerättyä aineistoa ankkuriin liittyvän henkilösuhdeverkon välityksellä auttaa pitämään aineiston oikeissa kehyksissä. Kun kysymyksessä on useita varsin erilaisia verkostoja, tiedon analysointi yhden verkoston puitteissa tulee erityisen tärkeäksi. Osittain tätä tapaa käytti myös Magdalena Jaakkola tutkiessaan kadunkulmasuomalaisia Vesteråsissa (suullinen tieto

"Ankkurin" suhteet:	Tutkijan ja "ankkurin" kohtaamistilanne:	Tutkijan vuoro-vaikutus suhdejärjestelmässä:
Ankkuri: Manuel. Manuel oli marihuanan käyttäjä ja pikkukauppias. Hän oli keskushahmo kadunkulmajengissä, johon kuului työväenluokkaan kuuluvia käyttäjiä ja ei-käyttäjiä. Nopean älynsä ja voimakkaan persoonallisuutensa ansiosta hän oli saanut johtajan aseman.	Manuelin esitteli tutkijalle eräs Manuelin kylän asukkaista. Tutkija oli tavannut tämän kapakassa, joka tunnettiin huumekaupan keskuksena.	Vietti tuntikausia kadunkulmissa miesten kanssa. Vieraili miesten kotona. Antoi henkilökohtaista apua (lainoja, kuljetuksia, lääketieteellistä apua yms.)

(True & True 1977, 134)

TAULUKKO 1. Henkilösuhdeverkosto

Jaakkola 1980; Jaakkola & Karisto 1976). Samoin sitä käyttivät Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara pohjoissuomalaisessa "Juhonkylässä". He sanovat tällaisesta "lumipallomenetelmästä" seuraavaa:

Keräystyössämme etenimme aluksi ns. lumipallomenetelmän mukaan, ts. otimme huomioon haastateltavien suosituksia. Tämä menetelmään antaa samalla tietoa kylän sisäisistä kontaktiverkostoista. Alkuvaiheessa suositeltiin melkein joka talossa erityisesti kylän kertojan haastattelua, ja ensimmäisenä kesänä kävimmekin hänen luonaan kaksi kertaa. Nämä haastattelut osoittautuivat kertomusperinteen kannalta varsin antoisiksi. (Suolinna & Sinikara 1979, 298.)

Samaa menetelmää käytti myös Anna Maria Viljanen-Saira myöhemmässä mustalaistutkimuksessaan. Edellisessä haastattelupaikassa kerrottiin, minne kannattaa mennä jatkossa (suullinen tieto Viljanen-Saira 1980; Viljanen-Saira 1979).

Saman henkilön verkostoja *eri tilanteissa* on myös mahdollista analysoida verkostanalyysin avulla. Sanjek, joka tutki ghanalaista kaupunkiyhteisöä ja siinä tapahtuvaa kanssakäymistä eri etnisten ryhmien välillä, analysoi tämän kanssakäymisen verkostanalyysin avulla. Hypoteesi, jota pyrittiin verkostanalyysin avulla todentamaan, oli se, että eri etnisten ryhmien väliset kontaktit ovat yleisiä työpaikoilla, mutta harvinaisia vapaa-ajanvietossa ja asuma-alueilla. Suoritetun analyysin avulla osoitettiin hypoteesin paikkansapitävyys työpaikan osalta, mutta yllätys oli se, että myös asuma-alueilla ja vapaa-aikana pidettiin varsin paljon yhteyttä muiden etnisten ryhmien jäseniin (Sanjek 1978).

Epstein erottaa henkilösuhdeverkostoista "toimivat egokeskeiset verkostot" (effective egocentric networks) ja "jatketut henkilöverkostot" (extended networks) (Epstein 1969, 110–111). "Toimiva egokeskeinen verkosto" voidaan rajata sen mukaan, miten usein henkilöt ovat vuorovaikutussuhteessa egon kanssa, esimerkiksi siten, että siihen kuuluvat kaikki ne, jotka pitävät yhteyttä egoon kaksi kertaa viikossa tai useammin. Mutta se voidaan rajata myös kontaktien yhteydessä tapahtuvien toimintojen mukaan, esimerkiksi siten, että tähän verkostoon kuuluvat kaikki ne, jotka aterioivat säännöllisesti egon kanssa, tai ne, jotka käyvät toistuvasti kapakassa egon kanssa. "Toimivassa egokeskeisessä verkostossa" on mahdollista ottaa huomioon myös affektiiviset henkilösuhteet, jolloin siihen katsotaan kuuluvan esimerkiksi egon "parhaat ystävät" hänen oman ilmoituksensa mukaan (ks. esim. Sanjek 1978, 263).

Juuri tällä tavoin on edennyt Magdalena Jaakkola tutkimuksessaan suomalaisista siirtolaisista ja heidän ystävyys-suhteistaan Ruotsissa (ks. myös Boissevain 1974). Tutkittavia pyydettiin ilmoittamaan kolme "parasta ystäväänsä". Tämän jälkeen parhailta ystävilta vuorostaan kysyttiin heidän "parhaita ystäviään", jolloin ystävyysverkostot syntyivät "lumipallomaisesti". "Egokeskeiset" verkostot nimettiin ensimmäiseksi haastatellun ammatin mukaan, jolloin syntyivät mm. "kotirouvan",

"metallityöläisen", "siivoojan", "tarjoilijan", "kampaajan", "työntutkijan", "putkimiehen" ja "insinöörin" egokeskeiset ystävyysverkostot. Ensimmäiset kymmenen haastateltavaa saatiin etupäässä paikallisen Suomi-seuran luettelosta, ja pyrkimyksenä oli valita henkilöitä, jotka erosivat toisistaan iän, sukupuolen, ammatin, oleskelun pituuden ym. taustamuuttujien mukaan (suullinen tieto Jaakkola 1980; ks. Jaakkola 1980). "Egokeskeisen" verkoston ulkopuolella egon kanssa yhteydessä olevat henkilöt kuuluvat sitten "jatkettuun" henkilöverkostoon.

6.4 Analyysi sosiaalisten tyyppien mukaan

Tutkimusaineisto voidaan analysoida myös luokittelemalla siinä esiintyvät henkilöt erilaisiin sosiaalisiin tyypeihin. Vähemmistöryhmiä tutkinut Strong sanoo tästä seuraavaa: Sosiaalityyppimenetelmä tarjoaa strategisen mahdollisuuden oppia vähemmistöryhmän kiinnostuksista, ongelmista ja määrittelyistä siinä sosiaalisessa tilanteessa, jossa he elävät. (Strong 1943).

Luokittelun perusteet saadaan yhteisöltä itseltään. Tutkijalla pitää olla käytettävänäään tutkimusaineistoa, mikä mahdollistaa tämäntapaisen luokittelun. Omassa mustalaistutkimuksessani aineistoa kerättiin systemaattisesti esimerkiksi siitä, miten mustalaiset itse määrittelevät "kunnan mustalaismiehen" ja "kunnan mustalaisnaisen". Saadun aineiston perusteella oli mahdollista tarkastella mustalaisten identiteettiin liittyviä asioita (Grönfors 1981). Seuraavana on esimerkkisitaatti identiteettiin viittaavista asioista.

Sellainen mustalaismies oli ennen arvostettu, joka eli säännöllistä kunnollista elämää. Teki hevoskauppaa. Ajo tuolla pitkin tietä vaimonsa ja perheensä kanssa. Eli rehellistä elämää perheelleen ja itsellensä, ja kun tuli miesroikkaan, niin oli mies kohaltansa. Pysty toimittamaan asiansa niinkuin pitikin. Vaihtaa hevosia ja pitää silti perheensä kurssissa ja kurissa. Naisen piti totella miestään, lapsien ja perheen. Se oli pää sakissa, ja se johti. Mies hommasi ja naiset vaan laitto ruuvan ja juoman ja puhtauven, ja mies hommasi. Ei sitä hommattu muuten. Se oli miehen nimenomaan hommattava se leipä hevoskaupoilla ennen. Ei mikään suunpieksijä. Ne on ollu rauhallisia hillittyjä miehiä. Sitten vasta kun asiat vaati, niin sitten ne on ollut miehiä. Tämmönen mustalaismies

anto aina huonommalle mustalaismiehelle periksi. Ei koskaan itse huonommasta vaihettu mitään. Se annettiin lahjaksi, kun sanottii, että se oli paljon heikompi. (Suora haastattelusiteeraus, ks. Grönfors 1977, 60.)

Sosiaalityyppianalyysi on pääpiirteissään Weberin ihannetyyppianalyysin kaltainen. Weberille ihannetyypit ovat muun muassa hypoteettisia konkreettisia henkilöitä, sosiaalisia tilanteita, sosiaalisia muutoksia, sosiaalisia laitoksia, sosiaaliluokkia, jotka muodostetaan niiden relevanteista komponenteista. Kun Weber analysoi esimerkiksi protestanttisuuden nousua Euroopassa, hän muodosti protestanttisuuden ihannetyypin. Tällaiset ihannetyypit eivät ole yleistyksiä eivätkä abstrakteja käsitteitä, vaan hypoteettisia yksilöitä, asioita tai tilanteita, joiden piirteet edustavat *mahdollisia* todellisia piirteitä. Näin tarkasteltuina ihannetyypit ovat tavallaan stereotyyppisiä, joskin samalla evaluoivia käsitteitä. Niitä ei siis voi luonteeltaan verrata laskettavissa oleviin aritmeettisiin keskiarvoihin.

Tutkija muodostaa tällaiset ihannetyypit tavallisesti aineistonsa pohjalta. Niille on luonteenomaista, ettei niille löydy täydellistä vastaavuutta todellisuudesta eikä sitä ole tarpeen etsiäkään. Ne ovat siis vain tutkijan järjen tuotos. Tämän vuoksi on vaarallista yrittää tehdä vertailuja ihannetyyppien ja todellisuuden välillä. Tyyppien konstruoinnin yksinomaisena tarkoituksena on auttaa tutkijaa ymmärtämään empiiristä maailmaa. Ihannetyyppianalyysi on siis lähinnä tutkimuksen apuväline eikä tapa esittää tutkimustuloksia edustavasti tarkasteltavaksi.

Weberiläisten ihannetyyppien muodostamisessa tyyppin eri tekijöiltä vaaditaan kahdenlaisia ominaisuuksia: niiden tulee olla objektiivisesti mahdollisia ja adekvaattisesti kausaalisia. Osatekijä, joka voidaan hyväksyä mukaan ihannetyypin rakentamiseen, ei saa olla ristiriidassa olemassaolevan tieteellisen tiedon kanssa. Hyväksyttävien tekijöiden tulee siis olla "objektiivisesti mahdollisia". Lisäksi ihannetyypin konstruktion tarkoituksena on erottaa tekijät, joilla on kausaalista vaikutusta sosiaalisiin tilanteisiin. Tällöin ainoastaan sellaiset tekijät, jotka ovat kausaalisesti relevantteja, voidaan ottaa mukaan ihannetyypin rakentamiseen.

Kun tällainen ihannetyyppi on muodostettu, voidaan erilaisia asioita ja tilanteita verrata keskenään tarkemmin ja keskitetyemmin kuin ilman niitä olisi mahdollista. Ellei rakennettu ihannetyyppi avaa tällaista mahdollisuutta, sillä ei ole merkitystä tutkimuksen kannalta. Vertailu, jossa ihannetyypeillä on vain tutkimuksen apuvälineen tehtävä, tulisi kuitenkin suorittaa erilaisten empiiristen ilmiöiden välillä, joihin huomio on kiinnittynyt ihannetyyppien konstruktion avulla. Ihannetyyppiä, joka on siis ainoastaan konstruktio, ja empiiristä todellisuutta ei koskaan tule vertailla keskenään (ks. tarkemmin Weber 1949).

Ihannetyyppianalyysin avulla siis suoritetaan empiirisen aineiston erittelyä sen ymmärtämisen helpottamiseksi. Näin saavutettua ymmärtämistä voidaan sitten hyödyntää tehokkaammin, kun tehdään teoreettisia johtopäätöksiä kyseisten empiiristen ilmiöiden välisistä suhteista.

6.5 Sosiaalisen rakenteen kuvausten muodostaminen

Sosiaalisen rakenteen kuvaukset vaihtelevat yhteisöstä toiseen. On kuitenkin mahdollista yhtenäistää rakenteiden analysointia. Seuraava tapa jakaa suoritteet neljään laajempaan yleiseen luokkaan on tarkoitettu vain viitteelliseksi esimerkiksi, eikä sitä voida soveltaa jokaisessa tilanteessa ja jokaisessa tutkimuksessa:

- 1) *Symbioottiset suoritteet*, joilla tarkoitetaan tavaran ja palvelusten hankkimiseen tähdättyjä toimenpiteitä yhteistä kulutusta varten.
- 2) *Altruistiset (epäitsekäät) suoritteet*, joilla tarkoitetaan antamista ilman vastapalveluksen odottamista.
- 3) *Vaihdonomaiset suoritteet*, joilla tarkoitetaan kaikkia niitä kahden tai useamman henkilön välisiä yksityiseen kulutukseen tarkoitettuja suorituksia, joissa suorite palkitaan samanarvoisella vastasuorituksella.
- 4) *Kilpailevat suoritteet* eli suoritteet, joita verrataan muiden vastaavanlaisiin suoritteisiin, ja joiden tarkoituksena on saada enemmän kuin muut voittoa, arvostusta ym. (ks. Oliver 1958.)

Mustalaisyhteisön rakenteesta voidaan sanoa, että perheenjäsenten välisissä suhteissa vallitsee jonkinlainen symbioosi, jossa yhden perheenjäsenen hankkimat tavarat ja palvelut ovat automaattisesti muiden perheenjäsenten käytettävissä. Varsinkin mustalaisnaisten suhde oman perheen ja / tai suvun miehiin on sikäli altruistinen, että heidän suorittamiensa palvelujen ja heidän hankkimiansa tavaroiden ei odotetaakaan tuottavan mitään vastapalveluja. Tämä pätee jopa niin pitkälle, että jos mustalaismiehet eivät täyty symbioottista velvoitettaan, naisten odotetaan siitä huolimatta ottavan harteilleen miestenkin velvollisuudet perhettä ja sukua kohtaan. Vaihtoa mustalaiset suorittavat lähinnä muiden mustalaissukujen jäsenten kanssa. Tässä vaihdossa ei pitäisi syntyä voittoa. Kilpailutilanteeseen mustalaiset voivat osallistua ainoastaan silloin, kun he ovat tekemisissä muun kuin mustalaisväestön kanssa.

Jos tältä pohjalta analysoidaan mustalaisyhteisön sosiaalista rakennetta, voidaan mustalaisperhe, vaikka se eroaakin koostumukseltaan suomalaisperheestä, rajata sen mukaan, keiden kanssa ollaan symbioottisessa suhteessa. Niiden mustalaisyhteisön jäsenten, joiden kanssa asioitaessa odotetaan suunnilleen samanarvoista vastasuoritetta jossakin muodossa, voidaan sanoa olevan varsinaisen perheen ulkopuolella. Tällä tavoin aineistoa tarkasteltaessa voidaan siis analysoida yhteisön rakennetta materialististen suoritteiden perusteella.

Lisäksi on mahdollista suorittaa analyysi osoitettujen tunteiden perusteella seuraavasti, joskin tässä tapauksessa analysoiminen on vaikeampaa:

- 1) *Affektiot* – keneen ne kohdistuvat ja millä tavalla
- 2) *Torjunnat* – kenen kanssa vältetään vuorovaikutussuhteita joko yksipuolisesti tai molemminpuolisesti. Tähän ei liity pelkoa.
- 3) *Ystävyyys* – erilaiset ystävyysdenosoitukset
- 4) *Pidättyvyys* – kenen kanssa vältetään vuorovaikutussuhteita tietyissä asioissa (vrt. torjunnat)

5) *Vihollisuus* – vihamielisyyden aktiiviset ilmaisut

6) *Vapautuneisuus* – kenen seurassa voidaan vapautua tavallisista käyttäytymisen estoista

7) *Kunnioitus* – kenelle osoitetaan kunnioitusta ja millä tavoin

8) *Tasa-arvoisuus* – kenelle ei tarvitse osoittaa kunnioitusta

9) *Seksuaalisuus* – kenen kanssa voidaan ryhtyä seksuaalisiin suhteisiin

10) *Välttäminen* – kenen kanssa vältetään tiettyjä toimintoja (vrt. torjunnat ja pidättyvyys). (ks. Oliver 1958, 808–809.)

Jos mustalaisyhteisön rakennetta tarkastellaan yllä olevan tunnejaottelun pohjalta, saadaan esille myös selviä rakenteellisia seikkoja, jotka ovat seuraavat:

1) *Affektio* – Perheen ja suvun sisällä. Julkiset affektion osoitukset kielletään esimerkiksi avioliitossa tai sen kaltaisessa suhteessa elävien välillä.

2) *Torjunnat* – Isovanhemmat torjuvat vastasyntyneen lapsenlapsensa

3) *Ystävyyys* – Ainoastaan mustalaisväestöön kuuluvien kanssa voidaan solmia ystävyysuhteita. Ystävyysdenosoituksia ovat vierailut ja erilaiset lahjat.

4) *Vihollisuus* – Verikostosuhteessa olevat mustalaissuvut

5) *Pidättyvyys* – Isä ei saa jäädä yksin puberteetin ylittäneen tyttärensä kanssa eikä äiti puberteetin ylittäneen poikansa kanssa

6) *Vapautuneisuus* – Samaa sukupolvea ja sukupuolta olevien henkilöiden seurassa voidaan vapautua (vrt. välttäminen)

7) *Kunnioitus* – Naiset osoittavat kunnioitusta kaikille miehille, nuoret kaikille vanhemmille henkilöille

8) *Tasa-arvoisuus* – Samanikäisten ja samaa sukupuolta olevien ei tarvitse osoittaa toisilleen kunnioitusta (vrt. vapautuneisuus)

9) *Seksuaalisuus* – Ei ole soveliaista saman perheen jäsenten (joihin tässä mielessä luetaan pikkuserkutkin) eikä samaa sukupuolta tai eri ikäpolvea olevien välillä

10) *Välttäminen* – Monista toiminnoista pidättäydytään eri sukupuolten ja sukupolvien kesken (esim. tupakointi, alkoholin käyttö, saunassa käynti)

Yksinkertaistettu analyysi edellisen pohjalta olisi myös mahdollinen. Tällöin voidaan yhteisön sosiaalista rakennetta ja sosiaalisia suhteita tarkastella jakamalla vuorovaikutussuhteet seuraavasti:

1) *Kunnioittavat* – Kenelle osoitetaan kunnioitusta yksipuolisesti

2) *Tasavertaiset* – Kenelle ei osoiteta kunnioitusta tai kunnioituksenosoitukset ovat molemminpuolisia

3) *Alistavat* – Keneltä odotetaan kunnioittavaa käyttäytymistä

Tällä tavoin tarkasteltuna mustalaisyhteisön rakenne näyttäisi seuraavalta:

1) *Kunnioittavat*: Miehet, vanhat henkilöt

2) *Tasavertaiset*: Samanikäiset henkilöt, samaa sukupuolta olevat henkilöt

3) *Alistavat*: Naiset ja nuoret

Tämä kuitenkin kertoo vain perheen ja suvun sisäisestä rakenteesta eikä siitäkään muuta kuin tärkeimmät rakenteelliset seikat. Goffmanin tutkimus kunnioituksen ja käyttäytymisen muodoista epätasa-arvoisessa tilanteessa, jollainen syntyy erityisesti suljetuissa laitoksissa henkilökunnan ja laitosasukkaiden välille, on tämällyppinen rakenteen analyysi (ks. esim. Goffman 1959; 1963).

6.6 Muita analysointimahdollisuuksia

Kvalitatiivisin keinoin kerättyä materiaalia on mahdollisuus analysoida myös matemaattisesti, *tilastollisin menetelmin*. Antropologit P. J. Peltö ja G. H. Peltö ovat varsin perusteellisesti käsitelleet näiden menetelmien käyttöä antropologisen tutkimuksen yhteydessä (ks. Peltö & Peltö 1978). Myös Matti Sarmela on käyttänyt tilastollisia menetelmiä Thaimaassa tekemänsä tutkimuksen analysoinnissa; tämän tutkimuksen aineistokin oli kerätty suurelta osin kyselylomaketta käyttäen (ks. Sarmela 1978). Koska tutkimusaineiston analysointia tilastollisin menetelmin on alan kirjallisuudessa käsitelty varsin seikkaperäisesti, en katso että sen kertaaminen tässä yhteydessä toisi esille mitään olennaisesti uutta.

Projektiivisia testejä, esimerkiksi klassista *Rorschach*-testiä, ovat antropologit myös käyttäneet, mutta tavallisesti muunlaisen tiedonhankinnan kuten osallistuvan havainnoinnin yhteydessä. Niiden käytöstä kenttätutkimuksessa on sanottu mm. seuraavaa:

Henkilökohtaisesti vastustan kaikkea sellaista, mikä asetetaan instrumentin [tutkijan] ja responvoivan ihmisen väliin ... Aineisto voidaan [tällöin] käyttää suoraan [esimerkiksi] persoonallisuuden ymmärtämiseen, eikä sen tarvitse käydä lävitse Rorschach-menetelmän selittäviä mekanismeja. (Henry ym. 1955, 245–246, suom. tekijä; ks. myös Pentikäinen 1980, 198; Forssen 1979.)

Erving Goffman on perinpohjaisesti selostanut omista tutkimuksissaan käyttämäänsä ns. *viitekehysanalyysiä* (esim. Goffman 1975). Siinä saatu tieto suhteutetaan siihen tiedottajan viitekehukseen, jossa kyseistä tietoa on annettu. Tieto viitekehyksestä irrotettuna ei ole merkittävää, ja siksi tiedon yhteydessä tulisi aina tarkastella sen alkuperäistä eli primaarista viitekehystä. Nämä primaariset viitekehukset auttavat paikallistamaan, havaitsemaan, identifioimaan ja leimaamaan nähtävästi äärettömän määrän konkreettisia tapahtumia [viitekehysten] puitteissa. (Goffman 1975, 21, suom. tekijä).

Jokapäiväisessä elämässä on mahdollista erottaa kahdenlaisia primaarisia viitekehyskiä, luonnolliset ja sosiaaliset:

Luonnolliset viitekehykset paikallistavat tapahtumia, jotka näyttävät johtamattomilta, orientoimattomilta, ihmisen ulkopuolisilta, ohjaamattomilta, 'ainoastaan fyysisiltä' ... Sosiaaliset viitekehykset toisaalta antavat ymmärtämisen taustan tapahtumille, joihin liittyy tahtoa, tarkoitusta ja kontrolloivaa älyä – 'elävä objekti', joista tärkein on ihminen. (Goffman 1975, 22, suom. tekijä.)

Tapahtuma, jota voidaan tarkastella sekä luonnollisten että sosiaalisten viitekehysten avulla, olisi esimerkiksi seuraavanlainen: "Odotimme sateen loppumista, jotta olisimme voineet aloittaa pelin uudelleen." Menetelmänä tämä muistuttaa kontekstianalyysiä (vrt. luku 6.2).

Elämäkerta-analyysiä on käytetty sekä sosiologiassa että antropologiassa. Antropologian piirissä menetelmää kehitti Franz Boas. Koulukunnan mukaan elämäkerta-analyysi nojautuu tutkijan ja tutkittavan kulttuurin edustajan tiiviiseen yhteistyöhön. Antropologien elämäkerrallista – elämänhistoriallista – tutkimustapaa on luonnehdittu seuraavalla tavalla: *Antropologi palkkasi tai muuten kannusti apulaisekseen jonkun tutkittavan kulttuurin edustajan, jota hän haastatteli ja jonka avulla hän pystyi kontrolloimaan hypoteesinsa "ikään kuin sisältäpäin"*. (Pentikäinen 1980, 199).

Mustalaistutkimuksen piirissä merkittäviä elämäkertateoksia ovat Englannin mustalaisten Boswellin (1973) ja Woodin (1973) omaelämäkerralliset teokset sekä Ruotsin mustalaisen Johan Dimitri-Taikonin satukokoelma Tillhagenin keräämänä. Juha Pentikäisen Marina Takalo-tutkimus on myös tämäläyppinen (ks. Pentikäinen 1971, 1978, 1980). Seppo Knuuttila on tehnyt tutkimuksen lapsen pihayhteisöperinteestä yhden lapsitiedottajan antamien tietojen pohjalta (Knuuttila 1977). Ongelmana tämäläyppisessä tutkimuksessa on lähinnä tiedon konteksti eli se, miten voidaan erottaa toisistaan – jos se katsotaan tarpeelliseksi – yleistettävät ja kertojakohtaiset asiat.

Sosiologiassa elämäkertamenetelmää ovat perusteellisesti käsitelleet Peter ja Brigitte Berger. Sosiologiassa elämäkertamenetelmä on erilainen ja laaja-alaisempi kuin antropologien yksittäisten henkilöiden elämäkertojen kuvaukset.

Elämäkertamenetelmällä tarkoitetaan sosiologiassa sitä, että tutkimusaineisto – vaikka se onkin kerätty useilta tiedottajilta – järjestetään analyysiä ja raportointia varten *järjestykseen, joka vastaa yksityisten ihmisten vaihteellaisia sosiaalisen elämän jaksoja*. (Berger & Berger 1976, 7).

Seuraavana esitän edelliseen liittyen *faktiivisen menetelmän* käyttöä tutkimuksessa, joka käsitteli maskuliinisuutta ja väkivaltaa Sri Lankassa.

Esimerkki

Tutkiessani Suomen romaneja uppouduin niin täysin heidän yhteisöön kuin valkolaiselle oli silloin mahdollista. Kun 1990-luvulla ryhdyin tutkimaan sri lankalaisen yhteiskunnan maskuliinisuuden ja miehisen väkivallan yhteyttä, oli edessäni toisenlaiset haasteet. Minulla ei ollut mahdollisuutta täydelliseen osallistuvaan havainnointiin, vaikka käyttämäni päämenetelmän – elämäkertahaastattelut – tulkinat olisivat vaatineet yksityiskohtaista sri lankalaisen sinhala-kulttuurin tuntemusta sekä tietenkin kielitaitoa. Olosuhteet eivät mahdollistaneet täyttä osallistuvaa havainnointia eivätkä kielen oppimista siinä laajuudessa, että olisin pystynyt tekemään haastattelut itse. Niiden tekemistä varten palkkasin paikallisen sosiologin, joka haastatteli 25 miestä hyvin yksityiskohtaisesti sinhalankielellä. Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin ammattitaitoisen kääntäjän toimesta englanninkielelle. Yksittäisten haastattelulitterointien laajuus vaihteli 12 sivusta lähes sataan sivuun.

Olin asunut maassa siinä vaiheessa jo yhteensä kolmisen vuotta, joka koostui muutaman kuukauden vuosittaisista jaksoista. Oleskelun luonne oli yksityinen. Asuin talvikuukausien ajan avovaimoni ja Sri Lankasta adoptoidun poikani kanssa katolisessa kalastajakylässä pääkaupungin Colombon ja kalasatama Negombon puolella välissä. Osallistuin kylän toimintaan asemami puitteissa, joka määrittäi valkoisen perheen ja suhteellisen köyhän kalastajakylän asukkaiden vuorovaikutuksessa. Sri Lanka on varsin hierarkkinen yhteiskunta, jossa sukupuoli-, sukupolvi- ja varallisuuserot sekä jopa kastierot ihmisten välillä määrittävät heidän

keskinäisiä suhteitaan. Eurooppalaisten paikka kertoo maan siirtomaahistoriasta, jossa maassa pidempään asuvat eurooppalaiset kuuluvat ”rikkaaseen” yläluokkaan riippumatta heidän asemastaan omassa maassaan. Hierarkkian yksi tärkeimmistä vaikutuksista on se, että ihmiset, jotka kuuluvat samaan ryhmään ovat vapaimpia keskinäisessä vuorovaikutuksessaan. Ryhmien välisiä suhteita hallitsevat keskinäiset valtasuhteet: miesten valta arjessa ylittää naisten, vanhempien sukupolvien nuorempien, varakkaiden ja koulutettujen ylittää köyhempien ja kouluttamattomien ja ikivanha kastijärjestelmä, vaikka ei näykään niin selkeästi arjessa kuin vastaava järjestelmä Intiassa, vaikuttaa muun muassa elämän tärkeissä valinnoissa, kuten puolison valinnassa.

Omaan asemaani kalastajakylässä hierarkkinen järjestelmä vaikutti siten, että koska olimme ainoat eurooppalaiset kylässä, lähinnä asemaamme olivat päätien varren rikkaat liikemiehet ja pankinjohtaja. Näihin meillä oli vain satunnaiset kontaktit. Muihin kyläläisiin, kalastajiin ja heidän perheisiinsä suhteet olivat käytännöllispohjaisia. Etupäässä ostimme heiltä kalaa ja muita meren tuotteita. He saattoivat lainata erilaisia työkaluja ja muita välineitä meiltä. Apuamme kaivattiin erityisesti kriisitilanteissa. Hautajaisten yhteydessä järjestetyssä avustuksenkeräyksessä vainajan perheelle meiltä odotettiin huomattavasti suurempaa summaa kuin muilta kyläläisiltä. Jos joku kaipasi kiireellistä lääkärinhoitoa, me yleensä maksoimme taksin. Avustan taloudellisesti edelleen kylän köyhintä perhettä, joka asuu hökkelissä rannalla. Ripillepääsy ja tytön ensimmäiset kuukautiset ovat merkittäviä juhlatapauksia ja niihin annoimme rahallisen avustuksen, vaikka emme osallistuneetkaan itse juhliin.

Suomalaisina oli aluksi hieman vaikea tottua hyvin muodolliseen kanssakäymiseen jopa lähinaapureiden kanssa. Se oli kuitenkin välttämätöntä, koska hierarkiasäännöt ovat yhteydessä keskinäiseen kunnioitukseen ja meitä kunnioitettiin nimenomaan ylemmän hierarkian edustajina. Säännön rikkominen - kuten vaikkapa naapureiden kutsuminen kylään tai alkoholin nauttiminen kylän miesten kanssa – olisi merkinnyt heidän näkökulmastaan astumista alempaan kategoriaan, ja asemasta johtuvan kunnian ja kunnioituksen menettämistä. Kunnioituksen säilyttäminen on tärkeätä ei

pelkästään sujuvan hierarkioiden välisen kommunikoinnin säilyttämiseksi, mutta myöskin jokapäiväisen turvallisuuden vuoksi.

Muodolliset suhteet kylän enemmistöön merkitsivät huomattavia rajoituksia kalastajakylän ja samalla sri lankalaisen kulttuurin olemuksen esteettömömmään tarkasteluun. Lyhyesti sanottuna, vaikka olimme päivittäin tekemisissä paikallisten kanssa vuosien mittaan, kanssakäyminen oli muodollista, hierarkian sanelemaa.

Samaa on sanottava myöskin kanssakäymisestä palveluskunnan kanssa. Esimerkiksi talonmiehemme katsoi olevansa paikallisen kalastajaväen yläpuolella, koska hän oli eurooppalaisten palveluksessa, sai kuukausipalkkaa satunnaisten tulojen asemesta. Vaikka heidän koko perheensä, isä, äiti ja kaksi lasta, olivat fyysisesti muuriemme sisäpuolella, emme juurikaan oppineet tuntemaan heidän välisiä suhteitaan. Meitä jopa aktiivisesti varjeltiin niiltä. Poikkeuksen muodosti Sri Lankasta adoptoidun poikani suhde talonmiehen perheeseen ja erityisesti heidän lapsiinsa ja myöskin kylään kokonaisuudessaan. Poikani oli osasi sinhalankielen ja pystyi meitä luontevammin seurustelemaan kyläläisten ja erityisesti ikäistensä kanssa. Vuosien mittaan poikani välitti paljon sellaista kulttuurista tietoa, johon itselläni ei olisi ollut pääsyä.

Näistä vuorovaikutuksen rajoituksista huolimatta opin luonnollisesti melko paljon kylän elämästä ja Sri Lankan kulttuurista osallistuvan havainnoinnin keinoin. Kun sen tulkinnessa sovellettiin tietoa kulttuurisesta hierarkiasta ja sen tuomista merkityksistä, pystyin kutakuinkin sujuvasti toimimaan kylän arjessa asemani puitteissa. Mutta merkittäväksi tekijäksi kulttuurin oppimisen saralla muodostui paikallisen kirjallisuuden, erityisesti fiktiivisen kirjallisuuden lukeminen. Vuosien mittaan luin kaiken käsiini saamani sri lankalaisen englanninkielisen romaanikirjallisuuden. Kirjastossani on toistasataa sikäläistä teosta. Aluksi luin omaksi ilokseni, mutta luettuani uudelleen Oscar Lewisin vuonna 1959 Meksikosta julkaistun kirjan nimeltään ”Five families” havaitsin, että yhtäläisyydet sri lankalaiseen köyhälistön kulttuuriin olivat ilmeiset ja että voisin omaa lukemaani hyödyntää antropologisesti eräänlaisena toisen käden osallistuvan havainnoinnin muotona. Kun sitten tulkitsin

miesten elämäkertoja havaitsin, että fiktiivinen aineisto ja miesten kertomukset kohtasivat hyvin.

Kun ryhdyin analysoimaan ja kirjoittamaan keräämääni laajaa aineistoa miesten kulttuurista ja väkivallasta Sri Lankassa faktuaalinen ja fiktiivinen materiaali yhdistyivät omaksi uudeksi kokonaisuudekseen. Oletan, että näin on laita myöskin elämässä. Ihmisten kertomuksissa omasta elämästään yhdistyvät faktat ja fiktio ja romaanikirjallisuudessa yhdistyvät kirjoittajan kokemukset ja mielikuvitus. Ei ole oikeastaan kovin tärkeätä merkitystä sillä, ovatko ihmisten kertomukset omasta elämästään oikeasti totta, jos ne tunteet, vaikutukset ja merkitykset, joita ihmiset niille antavat ovat aitoja. Tärkeämpää kuin ”totuus” jostakin asiasta on se, mitä se kertoo subjektien elämästä, heidän toiveistaan ja ongelmistaan, heidän tunteistaan ja siitä, mistä he nauttivat ja mistä he kärsivät. Näiden varaan heidän jokapäiväinen elämänsä jäsentyy.

Sen ymmärtämiseksi maskuliinisuuden ja miehisen väkivallan tutkimuksessani olen käyttänyt faktiivista menetelmää, jäsennostapaa, joka vapaasti käyttää romaanikirjailijoilta saatua tietoa ja ihmisiltä suoraan kerättyä haastattelutietoa laittamatta niitä hierarkkiseen järjestykseen. Jos tähän tietoon yhdistetään omakohtainen osallistumalla saatu tieto, on mahdollista arvioida ainakin osittain miten pitkälle näitä kahta tietojärjestelmää voidaan kohdella tasavertaisesti. (Ks. Grönfors 1999a; 1999b.)

Menetelmän mukaisesti aineisto analysoidaan alkaen sosiaalistamisprosessista eli yksittäisen henkilön ensimmäisestä sosiaalisesta vaiheesta ja edeten vaiheittain ihmisen elämänsä seuraten yhä moninaisemmille ja laajemmille sosiaalisen elämän ja yhteiskunnallisille alueille.

Myös tapausanalyysiä (case analysis) on käytetty sekä sosiologisessa että antropologisessa tutkimuksessa. Ehkä huomattavin tapaustutkimus sosiologian piirissä on Matilda Rileyn tieteensosiologinen tutkimus (Riley 1963). Antropologiasta voidaan mainita Oscar Lewis, joka tutki meksikolaisen kylän asukkaita. Muuan hänen

käyttämänsä tutkimustapa oli merkitä muistiin kaikki tapahtumat viidessä eri perheessä yhden päivän aikana. Hän itse kertoo tutkimuksestaan seuraavaa:

Tämä viiden meksikolaisen perheen tutkimus on antropologian tutkimusmenetelmänä ja raportointina rohkea kokeilu. Aikaisemmista antropologisista tutkimuksista poiketen päähuomio tässä kiinnitetään perheeseen eikä yhteisöön tai yksittäiseen henkilöön. Perheiden intensiivisellä tutkimisella on useita metodologisia etuja. Koska perhe on pieni sosiaalinen järjestelmä, sitä voidaan tarkastella holistisen antropologian keinoin. Perhe on luonnollinen tutkimusyksikkö erityisesti suuressa metropolissa kuten Mexico Cityssä. Ennen kaikkea on perhettä kuvailemalla mahdollista nähdä yksilöt sellaisina kuin he elävät ja tekevät työtä yhdessä, eikä vain keskivertoina ja stereotyyppinä, jotka piirtyvät kulttuurin muodoista tehdyissä raporteissa. Kulttuurin tutkimuksessa määrättyjen perheiden intensiivisen tarkastelun välityksellä on mahdollista oppia, mitä sosiaaliset laitokset merkitsevät yksilöille. Se auttaa meitä pääsemään syvemmälle kuin vain muotoon ja rakenteeseen: inhimillisen elämän todellisuuteen tai, käyttääksemme Malinowskin sanoja ... sen avulla saadaan 'lihaa ja verta luurangon ympärille'. (Lewis 1959, 17, suom. tekijä.)

6.7 Kvalitatiivisen tutkimuksen validiteetti

Yksi ongelmallisimmista seikoista kvalitatiivista tutkimusta tarkasteltaessa on validiteetin osoittaminen. Tätä on usein pidetty yhtenä kvalitatiivisten menetelmien negatiivisena puolenä. Surveytutkimuksen validiteetin mittaamiseksi on laadittu joitakin tieteellisiä "sopimuksia", esimerkiksi siitä, miten muodostetaan edustava otanta ja minkälainen on oltava tulosten merkittävyysaste ennen kuin niitä voidaan pitää todellisina tuloksina. Se, että tällaisia sopimuksia on olemassa ja niihin tukeudutaan, ei tietenkään tarkoita sitä, että tilastollisesti käsitelty aineisto olisi määrätty ehdot täytettyään validia tietoa. "Validius" voi olla vain näennäistä, matemaattisilla tiedonkäsittelymenetelmillä aikaansaattua.

Validiteetti osoittaa, miten pitkälle analyysissä käsitelty indikaattorit ilmaisevat sitä, mitä niiden on tarkoitus ilmaista. Validiteetti voidaan jakaa sisäiseen ja ulkoiseen

validiteettiin. *Sisäistä validiteettia* on tutkimuksessa, jossa eri teoreettisten ja käsitteellisten määritteiden suhde toisiinsa on looginen. Sisäisen validiteetin tarkistus edellyttää siis vain teoreettisten johtopäätösten, käsitteiden ja hypoteesien johdonmukaisuuden tarkistamista. *Ulkoinen validiteetti* ilmaisee teoreettisten ja johtopäätösten ja empiirisen aineiston välisen suhteen, ja se on yksinkertaisesti vain hypoteesien todentamista.

Aineiston sisäinen validiteetti voidaan tarkistaa päättelyn avulla. Teoreettisten johtopäätösten teossa voidaan hyödyntää aikaisempia tutkimuksia samasta tai samantapaisesta ongelmasta. Aineiston sisäinen validiteetti siis kuvastaa lähinnä tutkijan tieteellistä otetta ja sitä, että tutkija hallitsee tieteenalansa.

Haastattelututkimusta tehtäessä aineisto on ulkoisesti validia silloin, kun haastateltava on antanut totuudenmukaisia tietoja kyseisistä asioista (vrt. "Johdanto"). Tavallisin tapa tarkistaa tämä on verrata eri haastateltavilta samasta asiasta saatuja tietoja, tai verrata haastattelutietoja muulla tavoin kerättyyn tietoon. Havainnointitiedon ulkoinen validiteetti ei liity tutkittavien käyttäytymiseen vaan ensisijaisesti tutkijaan itseensä. Havainnointitiedolla voidaan sanoa olevan ulkoista validiteettia silloin, kun tutkija on tehnyt oikeita johtopäätöksiä havainnoidusta tilanteesta tai kun tutkija kuvaa tilanteen juuri sellaisena kuin se on. Yritän selvittää tätä seuraavalla esimerkillä.

Esimerkki

Kenttätyöni alkuvaiheessa olin havainnut, että mustalaiset auliisti ja ilman häpeäntunnetta kertoivat olleensa vankilassa. Tämä käyttäytyminen poikkesi huomattavasti valkolaisyhteisön käyttäytymisestä vastaavanlaisessa tilanteessa. Tästä olisi ollut suhteellisen helppo vetää johtopäätös, että rikollisuus ja sen seuraamukset ovat mustalaisten keskuudessa niin tavanomaisia, että niistä kertomista ei koeta hävettäväksi. Jos olisin tutkimusraportissani antanut tämän tapaisen selostuksen, tiedolla ei olisi ollut ulkoista validiteettia. Vasta pitkällisen osallistuvan havainnoinnin myötä saamani monipuolisen tiedon avulla pystyin tekemään luotettavat johtopäätökset tästä käyttäytymisestä. Mustalaiset voivat estoitta kertoa kontakteistaan suomalaisten oikeusviranomaisten kanssa siitä syystä, että

mustalaisten yhteisö kokee suomalaisen oikeuslaitoksen ulkopuoliseksi, koska heillä on oma rinnakkainen oikeusjärjestelmänsä. Suomalaiseen oikeusjärjestelmään kuuluvat toimenpiteet eivät ole mustalaisille leimaavia, joten tällaisista kokemuksista voidaan vapaasti puhua. Havainnointitutkimukseen saadaan ulkoista validiteettia silloin, kun tutkija on niin syvällä tutkittavassa kulttuurissa, että voidaan perustellusti olettaa hänen tietävän kaiken tarpeellisen tutkittavasta yhteisöstä voidakseen tehdä sellaisia johtopäätöksiä, että niitä ei esimerkiksi uusintatutkimuksen keinoin voida muuksi muuttaa.

Edellinen ei tarkoita sitä, että uusintatutkimuksen tulisi välttämättä tuottaa samanlaisia tuloksia, jos tieto on ollut validia. Tässä kannattaa muistuttaa Oscar Lewisin tunnetusta meksikolaiskylän (Tepotzlan) uusintatutkimuksesta, jonka hän teki Robert Redfieldin samasta kylästä tekemän tutkimuksen tuloksia epäillessään. Redfield on kuvannut kylää varsin romanttisesti, ja yleisvaikutelmana oli sopuisa, harmoninen ja onnellinen kyläyhteisö (Redfield 1941). Oscar Lewisin uusintatutkimus tuotti miltei päinvastaisen kuvan: kylän elämää hallitsivat ristiriidat, ja se oli kaikkea muuta kuin onnellista (Lewis 1951). Nyt voidaan tietenkin olettaa, että jommankumman täytyi olla väärässä. Redfield kuitenkin vastasi Lewisin yritykseen osoittaa aikaisemmat tutkimustulokset mitättömiksi toteamalla, että molemmat olivat oikeassa. Redfield oli kylää tarkastellessaan keskittynyt enemmän asioihin, jotka kyläläisiä miellyttivät, ja täten syntyi varsin optimistinen kuva kylän elämästä. Lewis puolestaan oli tarkastellut kyläläisten elämän nurjaa puolta, ja tulokset olivat sen mukaiset. Jos Lewis olisi todella pyrkinyt tarkistamaan Redfieldin tulosten ulkoista validiteettia, hänen olisi pitänyt olla tarkkaan selvillä Redfieldin tutkimusotteesta ja tutkimuksen suorittamistavasta. Ainoastaan siten saadut tulokset olisivat olleet vertailukelpoisia.

Validiteettiin liittyy vielä *reliabiliteetin* osoittaminen. Kerätyllä aineistolla on reliabiliteettia silloin, kun se ei sisällä ristiriitaisuuksia (vrt. kuitenkin "Johdanto"). Aineistolla voi olla reliabiliteettia, vaikka sillä ei olisikaan validiteettia. Esimerkiksi systemaattinen ja johdonmukainen valehteleminen voi tuottaa aineistoa, joka on

reliaabelia mutta ei validia. Vaikka reliabiliteetti on mahdollista ilman validiteettia, validiteetti ei ole mahdollista ilman reliabiliteettia.

Reliabiliteetin tarkistukset voidaan jakaa neljään eri ryhmään seuraavasti:

- 1) *Kongruessi* eli yhdenmukaisuus, jonka avulla tarkistetaan, miten eri indikaattorit mittaavat samaa asiaa.
- 2) *Instrumentin tarkkuus*, jolla mitataan toistuvan ilmiön havainnointitarkkuus, ts. samanlaisen useasti toistuvan ilmiön rekisteröinnin yhtäläisyysaste.
- 3) *Instrumentin objektiivisuus*, jolla tarkistetaan, miten pitkälle muut ymmärtävät havainnoinnin tekijän tarkoituksen.
- 4) *Ilmiön jatkuvuus*, jolla ilmaistaan jonkin havainnon jatkuva samankaltaisuus.

Indikaattoreita vaihtamalla ilmaistaan kongruenssi. Esimerkiksi mustalaisten rituaalinen avioliittosuhteen kieltäminen sosiaalisena laitoksena voidaan osoittaa monilla eri indikaattoreilla. Se voidaan osoittaa varsinaisen käyttäytymisen tasolla siten, että puoliset eivät saa esimerkiksi istua vierekkäin muiden ihmisten läsnäollessa eivätkä osoittaa käytöksellään, että he nukkuvat yhdessä. Se tulee esille myös kielellisissä ilmaisuissa: puoliset eivät saa kutsua toisiaan nimityksillä, jotka viittaavat suhteen luonteeseen, kuten vaimoksi, rouvaksi tai (avio)mieheksi eivätkä lapset saa kutsua vanhempiaan isäksi ja äidiksi. Monet muut indikaattorit viittaavat samaan seikkaan. Mitä useampaa indikaattoria on mahdollista käyttää, sitä vakuuttavamaksi tieto tulee.

Instrumentin tarkkuutta voidaan tarkistaa esimerkiksi havainnointitutkimuksessa toistuvien ilmiöiden osalta niin, että ilmiötä pyritään havainnoimaan mahdollisimman moneen kertaan ja saatuja tuloksia verrataan keskenään. Haastattelututkimuksissa voidaan samaa asiaa kysyä eri muodoissa samassa haastattelutilanteessa tai uusintahaastattelussa kerrataan samoja asioita ja näin saatuja tuloksia verrataan keskenään. Esimerkiksi asunottomia alkoholisteja haastatellessaan Rauno Mäkelä pyrki tarkistamaan yksittäisten haastattelutietojen luotettavuutta vertaamalla saman

henkilön samaan kysymykseen peräkkäisillä haastattelukerroilla antamia vastauksia. Saadut tulokset osoittivat varsin suuria epäjohdonmukaisuuksia, mikä saattaa osittain johtua kohderyhmän luonteesta. Luotettavuutta pyrittiin parantamaan toisen haastattelukerran yhteydessä kysymällä erilaisia tiedon kontekstiin liittyviä asioita. Lisäksi haastattelutietoja tarkistettiin sairauskertomusten ja ensisuojan henkilökunnan avulla sekä vertaamalla niitä havainnointitietoon (ks. Mäkelä 1978, 58–60.)

Instrumentin objektiivisuutta voidaan tarkistaa käyttämällä esimerkiksi useampaa kuin yhtä havainnoijaa samassa tilanteessa. Tämä kuitenkin edellyttää, että eri havainnoitsijoiden havainnointimahdollisuudet ovat suurin piirtein samanlaiset ja että tutkijoiden henkilökohtainen viitekehys tutkimuksen suorittamisessa on sama. Itse asiassa instrumentin subjektiivisuus on seikka, joka tällä tavoin tavallisesti tulee parhaiten esille. Eri havainnoitsijoiden tai haastattelijoiden saamissa tiedoissa ilmeneviä eroja voidaan tarkastella vertaamalla heidän ominaisuuksiaan keskenään (esim. ikä ja sukupuoli). *Ilmiön jatkuvuudesta* kertoo se, että havaittu ilmiö on todettu eri aikoina. Jos ilmiö kuvataan esimerkiksi tyypillisenä, tutkijan on pystyttävä osoittamaan, että se ei ole ainutkertainen.

6.7.1 Subjektiivinen adekvaattisuus

Koska kvalitatiivisin menetelmin kerätty tieto on tutkijakohtaista eli tutkija itse on tärkein tutkimusväline, voidaan tutkimusaineistoa tarkastella ainoastaan subjektiivisista lähtökohdista. Severyn T. Bruyn keskittyy muutamaa tekijää, jotka ovat yhteydessä subjektiivisen tiedon merkittävyyteen: aika, paikka, sosiaalinen tilanne, kieli ja intiimiys (ks. Bruyn 1966, 179–185; ks. myös Bruyn 1970). Konkreettisesti edellä mainitut asiat merkitsevät seuraavaa:

- a) Mitä enemmän tutkija käyttää *aikaa* tutkittavan ryhmän parissa, sitä täsmällisempää tietoa hänellä on mahdollisuus saada siitä, millaisia sosiaalisia merkityksiä ryhmän jäsenet antavat eri asioille tai ilmiöille.
- b) Mitä lähempänä *maantieteellisesti* tutkija on tutkittavia, sitä paremmat ovat hänen mahdollisuutensa ymmärtää näitä merkityksiä.

c) Mitä monipuolisemmissa *tilanteissa* tutkija on mukana, sitä luotettavampaa on hänen saamansa tieto.

d) Mitä paremmin tutkija ymmärtää tutkittavien kielenkäytön, sitä täsmällisempiä ovat hänen tietonsa tutkittavista.

e) Mitä *läheisemmät* suhteet tutkijalla on tutkittaviinsa, sitä enemmän hän pystyy saamaan todellista ja merkittävää tietoa heidän elämästään.

f) Mitä paremmin tutkijan saamat tulokset vastaavat sitä, miten tutkittavat *itse* asiat *ymmärtävät*, sitä todennäköisempää on, että tutkija on ymmärtänyt ne oikein.

Aikaulottuvuus osoittaa havainnoitsijalle, miten historia vaikuttaa tutkittavien ihmisten kokemuksiin samoin kuin hänen omiin kokemuksiinsakin. Paikkaulottuvuus antaa havainnoijalle tietoa siitä, miten fyysinen maailma on osa ihmisten kokemuspäiriä. Vaihtelevat olosuhteet, joissa tutkija havainnoi kohteita, avaavat hänelle mahdollisuuden tarkastella, miten sosiaalinen järjestelmä statuksineen ja rooleineen vaikuttaa heidän kokemuksiinsa. Läheiset suhteet [tutkijan ja tutkittavien välillä] antavat hänelle tietoa siitä, miten kulttuuri syntyy ja etenee tutkittavien ihmisten kokemuksissa. Jos otaksumme, että kulttuuri rakentuu arvoille, ja jos oletamme, että arvot välittyvät henkilökohtaisen kosketuksen kautta, silloin voimme sanoa, että tutkijan on saavutettava tieto arvoista samalla tavalla. Kielen tehtävä on toimia siltana näiden erilaisista inhimillisistä kokemuksista syntyvien maailmojen välillä, koska sen funktiona on välittää tietoa kumpaisestakin. Pyrkimys yhteisymmärrykseen tai [tiedon] vahvistamiseen ja [sen] kontekstissa liittää havainnoitsijan oman kokemuksen tutkittavien ihmisten todellisuuteen. Näiden kokemuksen rakenteiden välityksellä tutkija saavuttaa sekä subjektiivista tietoa siitä, mitä tapahtuu hänen tutkittaviensa mielessä, että fenomenologisesti tuotettua tietoa, joka syntyy hänen erityiskokemuksistaan, kun hän tutkii kyseisiä kohteita. (Bruyn 1966, 185, suom. tekijä.)

6.7.2 Miten validiteetti osoitetaan?

Edellä on käsitelty suuri määrä erilaisia asioita, jotka liittyvät kvalitatiivisiin menetelmin suoritettuun tutkimukseen. Oikeastaan ainoa tapa osoittaa tällaisen tutkimuksen validius on kertoa tutkimusraportissa yksityiskohtaisesti kaikki, minkä oletetaan helpottavan tutkimuksen itsenäistä arvioimista. Itse asiassa kvalitatiivisen tutkimuksen validius perustuu tutkimusprosessin yksityiskohtaiseen kuvaamiseen.

Tutkimuksen validiutta voidaan ajatella todellisen kenttätilanteen ja tutkimusraportin suhteena. Mitä lähempänä tutkimusraportti, joka on syntynyt kenttätutkimuksen tuloksena, on todellista tilannetta kentällä, sitä validimpaa tämä tieto on (ks. luku 1.6). Empiirisessä tutkimuksessa yhdistyvät tutkijan ja tutkittavien arvomaailmat ja käyttäytyminen. Molemmat ovat osa sitä todellisuutta, joka kentällä vallitsee. Tutkijan arvomaailmaan ja käyttäytymiseen vaikuttavat hänen koulutuksensa, tieteellisten, filosofisten ja poliittisten viitekehysten omaksuminen, persoonallisuus ja monet muut sekä henkilökohtaiset että organisatoriset taustatekijät. Ne vaikuttavat siihen tapaan, jolla tutkija tarkastelee tutkittavien empiiristä maailmaa, heidän käyttäytymistään jokapäiväisessä elämässä sekä heidän arvostuksiaan ja uskomuksiaan. Tutkimusraporttia voidaan ajatella näiden kahden osapuolen, tutkijan ja tutkittavien, maailmojen synteessä. Tutkimusraportissa pyritään siis selvittämään paitsi tutkittavien subjektiivista empiiristä kokemusta myös sitä, miten tutkija liittyy siihen. Mitä tarkemman kuvan tutkimusraportti antaa kenttätutkimusprosessista, sitä validimpaa voidaan tutkimuksen sanoa olevan (vrt. Kaplan 1964: *Chapter 1*).

Useista kvalitatiivisiin menetelmin tehdyistä tutkimuksista tällainen menetelmäselostus puuttuu. Tällöin tutkimusraporttia lukevalla ei ole mahdollisuutta tarkistaa itsenäisesti tutkimuksen validiuskysymyksiä. Tällaista tutkimustulosten esittämistapaa on sanottu "journalistiseksi". Esimerkiksi Jack Douglas arvostelee suurta osaa Goffmanin tutkimuksista journalistisesta esitystavasta (ks. Douglas 1971, 28–29).

Douglasia mukaillen mainittakoon muutamia tapoja vapauttaa tutkimusraportti asteittain varsinaisesta tilanteesta, johon jokin sosiaalinen ilmiö liittyy (Vrt. Douglas 1971, 29–30):

1) *Tutkimusraportissa tulee olla systemaattinen selostus siitä, miten tutkimus varsinaisesti suoritettiin.* Tähän kuuluu esimerkiksi havainnointi- ja haastattelutilanteiden selvitys. Tällaisen selvityksen avulla on mahdollista varmistaa tutkimuksen ainakin osittainen toistettavuus.

2) *Samoin on selostettava, miten on tapahtunut saadun materiaalin tarkistus.* Onko esimerkiksi käytettyjä menetelmiä pyritty vaihtelevaan siten, että on voitu arvioida eri menetelmin saatujen tulosten vastaavuus (tai vastaamattomuus). Jos eri menetelmillä on hankittu tietoa samoista asioista ja näissä tiedoissa on eroja, raportissa tulisi olla selvitys erojen syistä.

3) *Arvio tutkijan ja eri organisatoristen seikkojen vaikutuksesta tutkimustuloksiin on myös tarpeen.* Tutkijan tulisi antaa tietoa omasta viitekehystänsä sekä tutkimukseen vaikuttavista organisatorisista seikoista kuten tutkimuksen rahoituksesta.

6.8 Tutkimusraportti

Erinomaisesti suoritettun tutkimuksen voi pilata huonosti kirjoitettu tutkimusraportti.

Raportti ja sen laatimiseen liittyvät seikat ovat näin ollen tutkimukselle varsin merkityksellisiä asioita.

Raportin kirjoitustekniikka usein heijastaa tutkijan persoonallisuutta ja työtapoja. Näin pitääkin olla. Kirjoitustekniikan yhtenäistämällä varmasti menetettäisiin jotakin oleellista raportin luettavuudesta. Tämän vuoksi on mahdollista antaa vain joitakin vihjeitä, jotka saattavat olla avuksi ainakin ensimmäistä raporttiaan kirjoittavalle tutkijalle.

Yleensä kannattaa varautua siihen, että tutkimusraportista kirjoitetaan useita luonnoksia. Näistä ensimmäisen itse tavallisesti kirjoitan suhteellisen nopeasti kiinnittämättä kovinkaan suurta huomiota sen muotoon ja kielelliseen asuun tai

mahdollisiin toistoihin. Olen havainnut, että työskentelyni kannalta on hedelmällisempää, jos ensimmäisessä raportissa keskityn enemmän raportin sisältöön kuin sen muotoon. Tämä on eräänlainen luova vaihe raportin kirjoittamisessa. Muotoseikkoihin on mahdollista puuttua myöhemmissä luonnoksissa. Ensimmäistä raporttiluonnosta kuitenkin edeltää raportin jäsentely, jonka yksityiskohtaisuus vaihtelee. Jäsentely tavallisesti muotoutuu tutkimustuloksia analysoitaessa.

Työskentelyn kannalta on ehkä parempi edetä helpoimmin kirjoitettavista jaksoista vaikeampiin. On mahdollista, että jaksot, joiden kirjoittaminen tuntuu aluksi vaikealta, eivät enää sitä ole, kun tutkija on edistynyt kirjoittamistyössään pitemmälle ja esitettävät asiat ovat selkiytyneet ja kiteytyneet.

Tavallisesti oma ensimmäinen luonnokseni on huomattavasti pitempi kuin lopullinen raportti. Lyhyesti ja nasevasti kirjoittaminen on huomattavasti vaikeampaa kuin suhteellisen vapaasti ja laajasti kirjoittaminen. Vasta seuraavissa luonnoksissa keskityn ilmaisutapaan, ja tällöin raportti lyhenee huomattavasti. Oman kokemukseni mukaan raporttia voidaan huoletta lyhentää ainakin neljänneksellä jättämättä asiasisällöstä mitään olennaista pois.

Tutkijakollegoilla, joskus myös tutkittavilla itsellään, on hyvä luetuttaa ensimmäisiä (ja ehkä korjattujakin) luonnoksia. Kollegojen kommentit avartavat tutkijalle – sen lisäksi, että he voivat puuttua mahdollisiin virheellisyyksiin, epäjohtonmukaisuuksiin ja tehtyihin johtopäätöksiin – alustavan kuvan siitä, miten tutkimus välittyy asiantunteville lukijoille kokonaisuutena. Kohteilta saadut kommentit – tämä tietenkin riippuu ratkaisevasti tutkimusongelmasta ja kohderyhmän luonteesta – voivat joskus kohdistua jopa analyysiinkin. Kun tutkimuksessa on kysymys esimerkiksi ryhmän kulttuurin ja sosiaalisen organisaation kuvauksesta, yhtenä osoituksena tutkimuksen onnistumisesta voidaan pitää sitä, että tutkittavat tunnistavat itsensä raportista. Siinä on siis järkeä myös tutkittavien mielestä. Jos tutkittaville on annettu tutkimukseen ja sen raportointiin liittyviä lupauksia, yksi tapa varmistaa lupausten pitäminen tutkittavia tyydyttävällä tavalla on antaa raportti tutkittavien luettavaksi ja hyväksyttäväksi ennen sen julkaisemista.

Tieteelliseltä tekstiltä vaaditaan ensisijaisesti selkeyttä. Tutkijan tarkoitukset eivät saa jäädä epämääräisiksi eivätkä tulkinnanvaraisiksi. Joskus tätä kielellisen ilmaisun selkeyttä on pidetty yksinomaisena vaatimuksena:

Tieteellisen kirjoittamisen tyylillä on vain yksi tavoite – selkeys ... Tieteellisen kirjoittamisen pyrkimyksenä ei ole viihdyttäminen, oppineisuuden osoittaminen, vaikutuksen tekeminen eikä suostuttelevuus. (Ogburn 1971, 452, suom. tekijä.)

Tämä antaa melko kalsean kuvan tieteellisestä tekstistä. Mielestäni sen ei tarvitse olla rutikuivaa, vaan selkeyteen voidaan varsin hyvin yhdistää luettavuus. Tieteellinenkin teksti voi olla hauskaa. Varsinkin silloin, kun tutkimus on suoritettu kvalitatiivisia – ihmisläheisiä – menetelmiä käyttäen, raportin tulisi olla yhtä rehevä ja aito kuin ihmiset, joista se kertoo. Selkeys ja viihteellisyys eivät välttämättä ole toisensa poissulkevia käsitteitä. Viihteellisyydestä ei kuitenkaan saa tulla itsetarkoitus.

Usein tapaa tieteellisiä tekstejä, jotka pyrkivät peittämään analyysien ja tieteellisten perustelujen heikkouden monimutkaisilla, pitkillä lauseilla ja vierasperäisillä sanoilla. Monimutkainen esitystyyli ei suinkaan ole tieteellisempää kuin asian selkeän yksinkertainen esittäminen. Silloin kun sanalle on hyvä suomenkielinen vastine, ei ole syytä käyttää vierasperäistä ilmaisua. Kätevä sanasto on esimerkiksi Erik Allardtin ja Yrjö Littusen teoksessa *Sosiologian perusteet* (1972, 199–204). C. Wright Mills sanoo Talcott Parsonsin kirjan *The Social System* (Parsons 1951) tekstistä: *Uskon, että kirjan The Social System 555 sivua voitaisiin kääntää noin 150 sivuksi selkeää englantia.* (Mills 1970, 40; ks. myös Mills 1982). Mills antaa näytteen Parsonin tekstistä:

Sosiologia ... on yhteydessä siihen sosiaalisten järjestelmien teoreettiseen puoleen, joka on kiinnostunut arvo-orientoitumien institutionalisoitujen mallien ilmiöistä sosiaalisessa järjestelmässä, konformisuuden ehdoista sekä poikkeavuudesta määrättyjen muotojen sarjasta ja motivaatioprosesseista niin pitkälle kuin ne liittyvät kaikkiin näistä. (Mills 1970, 40, suom. tekijä; ks. myös Mills 1982.)

"Korjattuna" kyseinen näyte voitaisiin kirjoittaa seuraavalla tavalla:

Sosiologit haluaisivat tutkia, mitä ihmiset haluavat ja arvostavat. Haluaisimme myös pyrkiä selvittämään, miksi on olemassa erilaisia arvoja ja miksi ne muuttuvat. Kun löydämme enemmän tai vähemmän yhtenäisen arvojen sarjan, haluaisimme tietää, miksi jotkut ihmiset noudattavat sitä ja jotkut poikkeavat siitä. (Mills 1970, 44, suom. tekijä; ks. myös Mills 1982.)

Se, minkä verran tieteellisen tekstin tulee rajoittua pelkkään viestintään, on tietenkin varsin ongelmallinen kysymys. Tarkastelkaamme seuraavaa suositusta:

Tieteellisen esityksen tarkoitus on välittää tietoa, ei tunteita. Tunteisiin vetoavat sanat ovat yleensä sopivampia suostutteluun tai viihteeseen kuin tieteeseen ... On totta, että tunteisiin vaikuttava kirjoitustyyli edistää jonkinlaista ymmärtämistä, mutta se on ymmärtämistä, joka perustuu tunteisiin eikä tietoon. Lapsi voi ymmärtää, että vesi on kuumaa, mutta hänen tietonsa lämmöstä ja vedestä ovat vähäiset. (Ogburn 1971, 455, suom. tekijä.)

Ehkä tämä yleisesti ottaen pitää paikkansa. Kuitenkin usein – ellei aina – kvalitatiivisin menetelmin saatu tieto sisältää runsain määrin ihmisten tunteita. Eikö voitaisi olettaa, että näistä puhuttaessa tutkija voisi käyttää hyväkseen oletetun lukijapiirinsä vastaavanlaisia tunteita, joiden avulla lukijat voivat vastaanottaa tutkittavien tunteiden sisällön? Esimerkiksi rakkaus ja viha ovat tunteita, joista kaikilla on jonkinlaista kokemusta. Miksi siis tämänlaatuiset tunteet pitäisi tutkimuksessa hajottaa analyttisiksi pirstaleiksi? Myös tutkijan omat tunteet ovat tietynlaista tärkeää tietoa. Jos tutkijalta vaaditaan omien tunteittensa peittämistä tutkimusraportissaan, voidaan hyvällä syyllä olettaa, että tutkimuksen validius kärsii siitä. Eihän hän ole kenttätöössään ollut pelkkä tietoa vastaanottava laite, vaan hänen tunteensa ovat varmasti vaikuttaneet saadun tiedon luonteeseen. Jos kenttätutkijalta vaadittaviin ominaisuuksiin kuuluu hyvä itsetuntemus, tällöin ei myöskään voida ohittaa tutkijan tunteiden ja tuntemuksien vaikutusta tutkimusraporttiin. On ehkä kuitenkin huomautettava, ettei *tutkimusraportti ole mikään tutkijan itsetilityksen foorumi*, vaikka se on myös osittain synteesi tutkimuskohteiden ja tutkijan subjektiivisista kokemuksista vuorovaikutustilanteissa.

Tutkimusraporttia kirjoitettaessa on ajateltava myös sen mahdollista lukijakuntaa. Voidaan sanoa, että mitä laajemman lukijakunnan raportti luettavuutensa vuoksi tavoittaa, sitä paremmin se täyttää hyvälle raportille asetettavat vaatimukset. Tulisi pyrkiä etsimään jonkinlainen tasapaino ylianalyttisen, "ylitieteellisen" tekstin, johon ainoastaan samaan tieteenalaan perehtynyt henkilö voi tutustua, ja yliyksinkertaisen, "jutusteleavan" raportoinnin välillä. Usein on mahdollista jaksottaa tutkimusraportti niin, että henkilöt, jotka eivät ole kiinnostuneita analysoivista jaksoista, voivat perehtyä tutkimuksen konkreettiseen sisältöön ja jättää analysoivat jaksot väliin. Myöskään tutkimuksen kohteita ei tule unohtaa raportointivaiheessa. Kohteiden reaktio omaan mustalaistutkimukseeni johtui osittain siitä, että he eivät pystyneet lukemaan englanninkielistä raporttia (ks. liite 1.)

Tutkimusraporttia on mahdollista monipuolistaa monin tavoin, jotka vähentävät yksitoikkoisuutta ja tekevät lukemisen helpommaksi. Tärkeitä kohtia voidaan alleviivata tai esittää ne kursivilla. Joitakin asioita korostetaan numeroimalla ne tai käyttämällä ns. ranskalaisia viivoja. Jaksoja voidaan sisentää ja tärkeitä asioita esittää harvennetulla tai erikokoisella tekstillä. Luvun alussa oleva esittelevä johdanto saattaa auttaa lukijaa ymmärtämään luvun tutkijan haluamissa yhteyksissä. Samaa tarkoitusta palvelee luvun lopussa oleva yhteenveto.

Tutkimusraporteissa suositaan usein passiivimuotoa. Muun muassa Ogburnin mukaan henkilökohtaisen pronominin käyttöä tieteellisessä tekstissä ei pidetä hyvänä käytäntönä. (Ogburn 1971, 461). *Kvalitatiivisin menetelmin suoritettu tutkimus on henkilökohtaista tutkimusta*, jossa tutkijan panos on erityisen tärkeä. Tämän tulee ilmetä myös siitä, miten tuloksia raportoidaan. Passiivi ei tee tekstistä sen tieteellisempää kuin aktiivimuotokaan. Mielestäni on huomattavasti parempi sanoa esimerkiksi "haastattelin häntä" kuin "häntä haastateltiin". Tutkijalla ei pitäisi olla mitään syytä pelätä sanoa, *kuka* haastatteli oli. Usein näkee myös käytettävän raportin kirjoittajasta monikkomuotoa "me": "Lähtökohtana tutkimuksessamme oli ...", vaikka tutkimuksen on suorittanut yksi ainoa henkilö. Tämä tapa on sukua yhtä huonolle englanninkieliselle tavalle käyttää "kuninkaallisista" *we*-muotoa. Kun tutkimuksen suorittajana ja raporttina on yksi henkilö, monikkomuotoa ei tulisi käyttää.

Varsinkin kvalitatiivisen tutkimusaineiston raportoinnissa *liiallinen* taulukointi ja kaaviointi saattaa etäännyttää tutkimusraportin elävästä elämästä, josta sen on tarkoitus kertoa. Taulukoilla ja kaavioilla ei kevyestä tekstistä saada painavampaa ja tieteellisempää (vrt. esim. Hirsjärvi & Hurme 1979, 10–52; ks. myös 1995).

Kun tutkimustuloksia ja johtopäätöksiä esitetään, *esimerkit tutkimusaineistosta elävöittävät tekstiä*. Niiden avulla lukija saa paremman kuvan siitä, minkälaisin perustein johtopäätökset on tehty. Jos tutkittavilta on saatavissa suoria siteerauksia esimerkiksi litteroiduista nauhoituksista tai muista muistiinpanoista, ne tuovat tutkimuksen kohteet lähemmäksi raportin lukijaa ja monipuolistavat tekstiä. Esimerkiksi oman tutkimukseni analysoivia jaksoja elävöittivät usein varsin värikkäät suorat lainaukset mustalaisilta:

"Yksi syy tähän eurooppalaistumiseen, joka annettiin, on mustalaisten kaupungistuminen ja ristiriitaiset vaatimukset, jotka kaupunkiympäristö asettaa varsinkin nuorille: 'Tämä liikemaailma kasvattaa. Ne kahtoo mallia näistä valkolais-Beatles-pojista, kaikista näistä hippi-pojista ottaa mallia. Ne muuttuu, ne on muuttunut samanlaisiksi. Ei niistä enää mustalaista löydy. Se on vain nämä vanhat ikäloput, joissa asuu se mustalaisuus ja ne vievät hautaa se. Se männöö hautaa se asia. Mutta kun seuraa näitten nuorten käytöstapoja, eikö ne ole iha kaikki niinku kaajeetki (valkolaiset)? Miten ne enää semmoset voivat ajatellakkaa, että niitä esivanhempien käytöstapoja? Eihän ne taho tietääkään!'" (Grönfors 1977, 144.)

Jos tutkimusraportin henkilö- ja tilannekuvauksissa on katsottu aiheelliseksi pitää tutkittavat anonyymeinä (vrt. luku 7.5), on raportissa kiinnitettävä erityistä huomiota kenttäkuvauksiin. Joskus ei riitä, että tutkittavien nimet tai paikkakunnat jätetään mainitsematta tutkimusraportissa, sillä kuvatut tilanteet ja tapaukset saattavat johtaa tiedottajien tai paikkojen jäljille. Vaikka "suuri yleisö" ei saisi selville tutkittavien henkilöllisyyttä tai tutkimuspaikkakuntaa, tutkimusraporttia lukevat tutkittavat voivat paikallistaa tiedon antajan. Tämän välttäminen onkin jo huomattavan vaikea tehtävä, ja esimerkiksi mustalaistutkimuksessani en ottanut sitä riittävästi huomioon. Vaikka olin mielestäni mahdollisimman huolellisesti varonut asioita, joista tutkittavat

saattaisi tunnistaa, en ollut tullut ajatelleeksi sitä, että mustalaiset tiesivät monet kuvatuista tapauksista niin yleisesti, että he pystyivät tunnistamaan henkilöt pelkkien tapahtumien perusteella, vaikka nimiä ei mainittu tai nimet olivat tekastuja.

Kun tutkimuspaikkakunta halutaan pitää salassa, tavallisin tapa on käyttää siitä tekaistua nimeä. Esimerkiksi Lander nimitti tutkimuspaikkakuntaansa – tehdasyhteisöä – "Ruukiksi". Mutta paikkakunnasta annetut tiedot ovat niin yksityiskohtaisia, että herää kysymys, miksi oli tarpeen käyttää tekaistua nimeä, kun annetun informaation pohjalta kyseinen paikkakunta voidaan paikallistaa suhteellisen helposti:

Ruukin historia kertoo luovasta metsien ja järvien luonnonvarojen hyödyntämisestä. Yli neljäsataa vuotta sitten kalastajat asettuivat paikalleen metsästämään ja raivaamaan metsiä pieniksi maatiloiksi. Myöhemmin perustettiin järvimalmia jalostava tehdaskekus ja vielä myöhemmin selluloosa- ja lastulevytehdas vain muutamia kilometrejä ylävirran suuntaan alkuperäisestä asutuksesta ... Ruukissa asuu 2 800 ihmistä ... Se sijaitsee noin 390 kilometriä koilliseen Helsingistä ja 65 kilometriä koilliseen Kuopiosta, Kuopion läänin pääkaupungista, alueella, jota kutsutaan Pohjois-Savoksi. (Lander 1976, 1–3, suom. tekijä.) Sitä paitsi Raahen lähistöllä on Ruukki-niminen todellinen tehdaspaikkakunta.

Marja Holmila kertoo jättäneensä tutkimusraportistaan pois aineistoa, jonka perusteella lähiympäristö olisi voinut tunnistaa tiedottajan. Hän myöntää, että hän ei tässä kuitenkaan täysin onnistunut (suullinen tieto Holmila 1980). Tutkimusraportista otettu katkelma valaisee kyseistä ongelmaa ja myös sitä, että tutkijan olisi erittäin huolellisesti harkittava sanavalintansa:

Entisaikojen kansakoulun opettaja oli parhaimmillaan ammatilleen antautunut kansankynttilä. Kylän eläkkeellä oleva opettaja puhui ilmeikkäästi, sanat huolellisesti ääntäen, ja perusteli asiat yhteiskunnallisesti, yleisesti ja moralisoiden. Nykyaikojen opettajat hoitavat työnsä kantamatta yhteisöstä sen enempää huolta kuin muutkaan ... Hän saattaa avoimesti sanoa, että opettajan palkka on nykyisin liian pieni ja että

maalla opettajalta vaaditaan aivan liian paljon palkatonta työtä. Jolloin vanha opettaja katsoo haukansilmin ja sanoo: 'Nykyään ei enää ole epäitsekästä talkoohenkeä.' (Holmila 1979, 60.)

Ilmaisu on harkittava tarkkaan, kun halutaan esittää tietoja henkilöstä, jonka tunnistamista on vaikea välttää. Kylässä asuvasta kansakoulunopettajasta sisältämän ajatuksen olisi voinut esittää siten, että kyseessä olevilla henkilöillä ei olisi syytä närkästyä, vaikkapa seuraavaan tapaan:

Entisaikojen kansakoulunopettajan ammatti oli parhaimmillaan kutsumustyötä. Kylän eläkkeellä oleva opettaja puhui tämän mukaisesti, perustellen asiat yhteiskunnallisella tasolla ja yleisiin moraalikäsitelyihin vedoten. Nykyaikana opettajat pitävät ammattiaan vain yhtenä monista ammateista, ja heidän mielestään siitä pitäisi saada palkkaa suhteessa työn luonteeseen ja työaikaan. Tällainen käsitys opettajan ammatista eroaa aikaisemmasta, ja eläkkeellä oleva opettaja pitää sitä ammattikunnan hengestä vieraantumisenä.

Seuraavaksi puhun hieman yksityiskohtaisemmin asioista, joita jossakin muodossa olisi käsiteltävä menetelmäselostuksen yhteydessä kvalitatiiviseen kenttäaineistoon perustuvassa tutkimusraportissa:

1) *Käytetyt tutkimusmenetelmät on seloitettava ja niiden käyttö on perusteltava.* Samassa yhteydessä voidaan kommentoida muita mahdollisia tutkimusmenetelmiä, joita olisi kyseisessä tutkimuksessa voinut käyttää mutta joita ei jostain syystä ole käytetty. Tällaisen selvityksen paikasta tutkijat ovat hieman eri mieltä. Joidenkin mielestä metodiselvityksen pitäisi olla raportin alussa, jolloin tutkimusta lukevilla on mahdollisuus arvioida annettuja tutkimustuloksia sen perusteella. Jotkut sijoittaisivat tällaisen selvityksen tutkimuksen loppuun joko erillisenä lukuna (ks. esim. Grönfors 1977) tai varsinaiseen raporttiin kuulumattomana liitteenä (ks. Whyte 1955: *Appendix*). Tutkimusmenetelmiä on mahdollista käsitellä myös varsinaisen tekstin yhteydessä; samalla kun puhutaan varsinaisista tutkimustuloksista, voidaan tietenkin selvittää menetelmiä, joilla ne on saatu. On pitkälle makuasia, minne metodiselvitys sijoitetaan,

kunhan sellainen on raportissa. Sen merkitys nimenomaan kvalitatiivisin menetelmin tehdyssä tutkimuksessa on validiteetin arvioimisen kannalta ensiarvoisen tärkeää, koska ainoastaan menetelmäselvitys avaa tutkimuksen käyttäjälle mahdollisuuden tutkimustulosten itsenäiseen tarkasteluun.

Menetelmäselostuksen yhteydessä on annettava tietoja myös ajankäytöstä. On selvitettävä tutkimukseen käytetty kokonaisaika, kenttätöön kesto sekä kenttätöön päättymisen ja raportin kirjoittamisen välinen aika. Jos kenttätö on ollut jaksoitettu, olisi ilmoitettava jaksoiden pituus. Lisäksi tulisi kertoa myös vuoden- ja vuorokaudenajat, jolloin kenttätöä suoritettiin.

2) *Kohderyhmästä ja sen piirteistä on annettava tietoja.* Jos tutkimusryhmä on muodostanut vain osan suuremmasta kokonaisuudesta, on selostettava otannan perustelut ja ryhmän liittyminen laajempaan kokonaisuuteen (ks. esim. Grönfors 1979, 1–4). Erityisesti havainnointiin perustuvassa tutkimuksessa on selostettava, miten tutkija on pyrkinyt vaikuttamaan otantaan. Jos kentälle pääsyssä on käytetty apuna avainhenkilöä tai aineiston keräämisessä avaintiedottajia, heidän suhteensa kokonaiskenttään on selostettava. Havainnointitutkimuksessa ei usein ole mahdollisuutta muuhun kuin otannan arvioimiseen, mutta pitkään kenttätöä tehneellä tutkijalla on yleensä suhteellisen hyvä käsitys siitä, mitä osaa tämä otanta edustaa kokonaisväestöstä. On siis selostettava, *keiden antamasta tiedosta tutkimuksessa on kysymys.*

3) *Tutkijan tulee selvittää viitekehysensä.* Hänen on selostettava, miksi hän valitsi juuri kyseisen ongelman ja kyseisen kohderyhmän, miten tutkimusongelma kehittyi kenttätöön kuluessa ja mitä hän itse odotti tutkimustuloksilta. Jos tutkija on käyttänyt työhypoteeseja, hänen on tehtävä niistä selkoa. Edelleen hänen on selostettava, mitä muita odotuksia hän kohdisti tutkimusprosessiin ja tutkimustuloksiin ja miten nämä odotukset ehkä muuttuivat tutkimuksen edistyessä. Lyhyesti: *tutkijan tulee antaa tietoja omasta suhtautumisestaan tutkimusongelmaan.*

4) *Tutkijan ja tutkittavan välisistä suhteista on tehtävä selkoa.* On selvitettävä, miten tutkijan on onnistunut luoda aineiston saamiseen tarvittava luottamus, minkälaisia lupauksia on annettu ja minkälaisia kompromisseja on tutkittavien kanssa tehty, mitä tutkittaville on kerrottu tutkimusraportista, sen julkaisumuodosta ja /tai mahdollisesta käytöstä, tutkimuksen rahoittajasta ym. Lisäksi selostetaan, miten tutkittavat käyttäytyvät tutkijaa kohtaan ja minkälaisia odotuksia he kohdistivat tutkijaan ja tutkimustuloksiin. On siis kerrottava, *miten syvä ja luottamuksellinen suhde syntyi tutkijan ja tutkittavien välillä.*

5) *Raporttiin tulee sisältyä selostus aineiston tarkistuksista, kuvaus analyysimenetelmistä ja johtopäätöksistä, jotka perustuvat analyysiin.* On selvitettävä, miten tutkittavien "aitous" ja rehellisyys tarkistettiin samoin kuin se, miten pitkälle tutkija itse uskoo omiin tuloksiinsa sekä tutkimuksen validiteettiin ja tutkimustuloksien yleistettävyyteen varsinaisen kohderyhmän ulkopuolella. Voidaan tehdä ehdotuksia jatkotutkimuksesta ja joskus myös joistakin käytännön toimenpiteistä. Edelleen tutkija voi tehdä ehdotuksia siitä, miten kyseisessä tutkimuksessa on käytettyjä menetelmiä tai siinä tehtyjä teoreettisia johtopäätöksiä on mahdollista hyödyntää muiden kohderyhmien tutkimuksessa. *Tutkijan siis tulisi antaa lausunto tutkimuksen tieteellisestä ja käytännöllisestä arvosta.*

Yhteenvedona menetelmien selostamisesta tutkimusraportissa voidaan sanoa, että tutkijan tulisi antaa kaikki se tieto, mikä mahdollistaa tutkimusraportin itsenäisen tarkastelun ja tutkimustulosten itsenäisen arvioinnin (ks. Bogdan & Taylor 1975, 143).

7 TUTKIMUKSEN ETIIKKA

Eettisiin kysymyksiin on jo jonkin verran viitattu edellisissä luvuissa. Tutkimuksen etiikka on kuitenkin mielestäni niin tärkeä asia, että on perusteltua käsitellä sitä erillisessä luvussa. Tutkimuksen etiikalla tarkoitetaan tässä lähinnä sitä, *mitä tutkija voi tehdä ja mitä ei, eli tutkimusmoraalia.* Kuten muistakin moraalikysymyksistä tutkimuksen etiikasta on varsin monia mielipiteitä, ja mitään täydellistä yhteisymmärrystä tässä asiassa tuskin koskaan voidaan saavuttaa. Moraalikysymykset – ja siten tutkimuksen eettiset kysymykset – ovat varsin pitkälle tutkijakohtaisia, ja ne

voidaan ratkaista ainakin osittain henkilökohtaisella tasolla. Yrityksiä luoda joka tilanteeseen sopivia eettisiä sääntöjä, sellaisia kuin esimerkiksi *American Anthropological Associationin* eettinen julkilausuma, vaikeuttavat tutkimusongelmien, kohderyhmien, ideologisten ja teoreettisten lähtökohtien suuret eroavuudet. Seksuaalista käyttäytymistä selvittävän tutkijan eettiset lähtökohdat eroavat huomattavasti ruokailutottumuksiin paneutuneen tutkijan lähtökohdista. Uusfasistista ryhmää tutkittaessa eettisten lähtökohtien voidaan helposti ajatella olevan erilaiset kuin syrjittyyn vähemmistöön kohdistuvassa tutkimuksessa.

Tässä yhteydessä on mahdollista vain puuttua joihinkin eettisesti sensitiivisiin kysymyksiin, ja suurelta osin kantaaottavat johtopäätökset edustavat omaa henkilökohtaista tutkimusetiikkaani, joka on saanut ilmeensä empiirisestä tutkimuskokemuksestani mustalaisten ja poliisin kohderyhmissä.

...moraalinen käyttäytyminen äärimmäisessä merkityksessään on luonteeltaan yksityistä. Se ankkuroituu tavaksi tulleeeseen rehellisyyteen ja luottamukseen. Tieteessä, jonka tärkein väline on yksityinen henkilö [tutkija], näiden tulee olla tarkasti virittyneitä. Havaintojen tarkkuus kärsii kaikesta valheellisesta ja epäaidosta vuorovaikutuksesta. Ne, joiden jokapäiväiset suhteet ovat tässä suhteessa viallisia, ovat todennäköisesti myös niitä, jotka ovat epärehellisiä tutkimustyössään ja julkaisuissaan. (Appell 1976, suom. tekijä.)

Anita Kelles on paneutunut antropologisen tutkimuksen eettisiin ongelmiin. Hänen mukaansa kolme seikkaa ovat johtaneet siihen, että eettisten näkökohtien analyttinen tarkastelu on antropologiassa varsin puutteellista:

Eettisten ongelmien tarkastelu ja alikehittyneisyys selittyy osin sillä, että kentällä esiintyviin ongelmiin ei yleensäkiinnitetä riittävästi huomiota. Ongelmia pidetään henkilökohtaisina ja niihin suhtaudutaan epäanalyttisesti ... Eettisten ongelmien tarkastelua on laiminlyöty myös siitä syystä, että antropologeilla on ollut kiire. Kulttuurien on katsottu häviävän, minkä takia niiden henkinen ja aineellinen kulttuuri on kiireesti pitänyt tallentaa museoihin ja arkistoihin. Työn touhussa ei ole

ollut aikaa pysähtyä miettimään muutoksen syitä, tai oman tutkimuksen ongelmista puhumattakaan. Kolmas laiminlyönnin syy on subjektiivinen. Eettiset ongelmat ovat monella tapaa hankalia ja niiden tiedostaminen on myös henkisesti raskasta, etenkin pohdittaessa omaa sosiaalista ja poliittista taustaa tai oman tutkimuksen motiiveja. (Kelles 1979, 173–174.)

Tutkijalla on eettinen vastuu tutkimustyöstään eri etupiireille: tieteelle, kanssaihmisille ja tutkimuskohteille. Yleisellä tasolla *vastuu tieteelle* merkitsee sitä, että tutkijan tulisi välttää sellaisia toimenpiteitä ja /tai suosituksia, jotka vaikeuttavat tieteen kehitystä. Samoin tutkijan vastuuseen, määräytyissä rajoissa ja muiden eturyhmien mahdollisesti ristiriitaiset eettiset vaatimukset huomioon ottaen, kuuluu asettaa tutkimustuloksena ja tutkimusaineistonsa tieteen käytettäväksi (vrt. Nader 1976, 180).

Tutkijan *vastuu kanssaihmisilleen* tarkoittaa lähinnä sitä, että hän ei voi käyttää tutkijan asemaa, tutkimustuloksia ja niihin verrattavia seikkoja hyödyntämään omaa asemaansa tai vaikuttamaan kanssaihmistensä asemaan. Toisaalta tutkijalla on vastuu tehdä kanssaihmisensä tietoisiksi heitä ja heidän hyvinvointiaan ja /tai terveyttään uhkaavasta vaarasta, jos hän on saanut tällaisesta tietoa tutkimuksen välityksellä.

Tutkijan eettinen *vastuu tutkimuskohteille* (ja subjekteille) tarkoittaa yleisesti ottaen sitä, että tutkija kohtelee ihmisarvon mukaisesti tutkimuskohteitaan. Tutkijan ei pitäisi tehdä tutkimuksia tai ryhtyä toimenpiteisiin, joiden kohteena hän ei itse suostuisi olemaan, jos tutkimuksen tekisi joku toinen. Tutkijan ei tulisi käyttää hyväkseen asemaansa, koulutustaan ja tutkimuksen taustavoimia pakottaakseen tutkittavat osallistumaan tutkimukseen (vrt. Clifton 1970, 273–274).

...ihmiset, ja vain ihmiset, ovat moraalisesti vastuussa teoistaan. Yritys, valtio tai yhteisö – tieteellinen yhteisö mukaan luettuna – eivät korvaa yksilön vastuuta ... Sosiaalieteilijän tulee ottaa huomioon se tosiasia, että hän on moraalisesti vastuussa tieteellisestä toiminnastaan ja hänen tieteenä ja sen objektiivisuus ei tee hänestä pyhimystä ... Samalla 'arvovapaa' sosiaalitiede itsessään on merkityksetön.

Merkityksellinen sosiaalitiede on sellaista, missä me olemme tietoisia oman käyttäytymisemme arvomerkituksista. (Vidich et al. 1958–1959).

7.1 Tutkimusongelman valinta ja eettiset kysymykset

On ehkä olemassa joitakin ongelmia, joiden tutkiminen yleensä on eettisesti arveluttavaa. Ehkä parhaiten tunnettu tämän tyyppinen sosiologinen tutkimushanke oli ns. *Project Camelot*, jonka 1960-luvulla Yhdysvaltain armeija pani alulle.

Esimerkki

Sen tarkoituksena oli mitata ja tutkia vallankumouksen ja kansannousun syitä kehitysmaissa. Latinalainen Amerikka oli ensimmäinen kohteeksi valittu tutkimuskenttä, ja sen jälkeen tutkimusta oli määrä jatkaa Aasiassa, Afrikassa ja Euroopassa. Projektiin pyrittiin saamaan ansioituneita tutkijoita joka puolelta maailmaa, muun muassa norjalainen Johan Galtung, joka vuonna 1965 kutsuttiin neljä viikkoa kestäneeseen alustavaan konferenssiin 2 000 dollarin palkkiota vastaan. Galtung kieltäytyi kutsusta ja perusteli kieltäytymistään mm. sillä, ettei hän voinut hyväksyä Yhdysvaltain armeijaa kyseisen tutkimuksen rahoittajana ja kansallisen kehityksen edustajana, koska hän näki armeijan roolin lähinnä konfliktien rajoittajana tai niiden aiheuttajana. Hän katsoi, että tutkimusongelma oli myös epäsymmetrinen siinä suhteessa, että suunnitelmissa oli vain pohjan luominen Yhdysvaltain puuttumiselle Latinalaisen Amerikan asioihin, mutta ei päinvastoin. Lisäksi Galtung totesi, että eurooppalaisten tutkijoiden osallistuminen tällaiseen tutkimusprojektiin Latinalaisessa Amerikassa jäädyttäisi heidän mahdollisuutensa tutkia myöhemmin kyseistä aluetta. Galtung sai kannatusta muilta mukaan pyydettyiltä tutkijoilta, ja lopulta tutkimus jätettiin kesken (ks. Horowitz 1971; ks. myös *Rise and fall of Project Camelot* 1974).

Kyseisen tutkimushankkeen pohjalta on mahdollista tarkastella joitakin tutkimuksen eettisiin ongelmiin liittyviä yleisiä asioita:

1) Tutkijat saattavat henkilökohtaisesta kunnianhimosta ja / tai rahan

himosta osallistua tutkimusprojekteihin, joiden tarkoitusperät ovat arveluttavat.

2) "Akateemisen vapauden" nimissä voidaan puolustella osallistumista arveluttavaan tutkimukseen.

3) Tutkijat saattavat kuvitella vaikutusmahdollisuutensa esimerkiksi hallituksien ja armeijoiden käyttäytymiseen ja asenteisiin suuremmiksi ja todellisemmiksi kuin ne itse asiassa ovat, ja osallistumista arveluttaviin tutkimusprojekteihin perustellaan tällä.

4) Osallistumalla kyseisenlaisiin tutkimuksiin tutkijat ottavat kantaa siihen, että tietynlainen yhteiskuntajärjestys on "oikea", ja perustelevat osallistumistaan tällä.

5) Osallistumista kyseenalaisiin projekteihin perustellaan sillä, että niillä ajetaan "yhteistä etua", "kansan parasta" tai "rauhan asiaa".

6) Tutkijat, jotka ottavat vastaan arveluttavia työtilaisuuksia, voivat perustelunaan esittää, että tutkijan tehtävänä ei ole ottaa kantaa, vaan tehdä "objektiivista" tiedettä.

7) Arveluttaviin (ja usein hyvin palkattuihin) tutkimusprojekteihin osallistumista voidaan perustella sillä, että niihin osallistuvat tutkijat tekevät suuria henkilökohtaisia uhrauksia, koska työmahdollisuudet osallistumisen ansiosta saattavat vaikeutua – "uhraudutaan" tieteen nimissä. (Ks. Horowitz 1971, 81–82.)

On mahdollista ajatella niinkin, että tietyissä olosuhteissa toimiva tutkija, joka ei ota kentän politiikkaan osaa, voi toimia epäeettisesti. June Nash, antropologi, joka joutui keskelle vallankumousta Boliviassa, sanoo roolistaan seuraavaa: Boliviassa tulin vakuuttuneeksi siitä, että osa ammatillisesta tehtävästämme antropologeina on vastustaa niitä erilaisia toimenpiteitä, joita USA:n hallitus harjoittaa hajottaakseen itsenäistymiseen tähtäävät liikkeet maissa, jotka toimittavat sille raaka-aineita. (Nash 1976, 164).

Myös poikkeavaa käyttäytymistä selvittävien tutkimusten joukossa on eettisesti arveluttavia. Kutsun tämäntapaisia tutkimuksia yhteisellä nimellä "käymälätutkimuksiksi". Joukko sosiologisia tutkimuksia tarkastelee ihmisten

käyttäytymistä esimerkiksi yleisissä käymälöissä. Tutkija on saattanut esiintyä käymäläsiivoojana, -rahastajana, asiakkaana tai periskooppia käyttävänä vakoojana. Ehkä yleinen käymälä sosiaalisena yhteisönä on hyvinkin mielenkiintoinen ja tärkeä sosiologisen tutkimuksen kohde, mutta esimerkiksi homoseksuaalisuudesta, joka useimmiten on ollut kyseisten tutkijoiden kiinnostuksen herättäjänä, varmasti saadaan tietoa "kunniallisempiakin" menetelmiä käyttäen.

Oman mustalaistutkimukseni päätyttyä olen joutunut suorittamaan melkoisesti itsetutkiskelua siitä, oliko mustalaisten verikostoinstituution tutkiminen eettisesti puolustettavissa vai ei. Tästä aiheesta syntyi kiivas keskustelu mustalaisten keskuudessa, sillä jotkut heistä katsoivat verikoston tutkimisen vain vahingoittavan mustalaisyhteisöä ja lisäävän suomalaisten mustalaisvastaisia asenteita. Tällainen mahdollisuus ja kohteiden reaktio ei tullut lainkaan esille tutkimusta suorittaessani. Vaikka esitinkin verikostoinstituution väkivaltaa kontrolloivana ja estävänä sosiaalisena laitoksena, syntynyttä tilannetta jälkikäteen tarkasteltaessa ja mustalaisten tunteet huomioon ottaen ongelman selvittely ehkä kuitenkin tuotti kaikille osapuolille enemmän haittaa kuin hyötyä, ja jos olisin voinut ennakoida tämänlaatuiset seuraukset, tuskin olisin tehtävään ryhtynyt. Syntynyt reaktio tosin perustui väärinkäsityksiin ja väärään informaatioon, mutta joka tapauksessa tutkimukseni aiheutti sen, että mustalaisyhteisön tutkiminen on lähitulevaisuudessa vaikeaa (ks. luku 7.4; ks. myös liite 1.)

Se, onko jokin tutkimusongelma eettisesti sopiva, voidaan edellisen perusteella ainakin osittain ratkaista vertaamalla tutkimuksesta mahdollisesti aiheutuvia haittoja siitä mahdollisesti saatavaan teoreettiseen ja käytännölliseen hyötyyn (ks. esim. Mills 1970: *Chapter 4*; Rainwater & Pittman 1967). Mistä tahansa tutkimuksesta saatava hyöty on vaikea asia pohtia ja vielä vaikeampi ratkaista. Mikä on yhden hyöty, on usein toisen haitta.

7.2 Kentälle pääsyyn liittyvät eettiset ongelmat

Yleensä tutkijat voivat lähteä siitä oletuksesta, että tutkittavat tavalla tai toisella kokevat heidät uhkaksi tai ainakin vaivaksi. Tutkijan on pystyttävä hälventämään

tällaiset epäluulot voidakseen ryhtyä tuloksekkaaseen työhön. Menetelmät, joita tässä on käytettävä, saattavat olla eettisesti arveluttavia.

Barbara Harrell-Bond tutki länsimaissa koulutuksensa saanutta eliittiä Sierra Leonessa. Hän on artikkelissaan käsitellyt sitä eettistä ongelmaa, että päästäkseen osallistuvaksi havainnoitsijaksi, hänen täytyi esiintyä ystävänä (Harrell-Bond 1976, 115). Eettinen ongelma syntyy siitä, miten pitkälle ja millä tavalla on mahdollista esiintyä muussa kuin tutkijan roolissa.

Toinen eettinen kysymys kentälle menemisen yhteydessä syntyy silloin, kun tutkija ilmaisee kiinnostuksensa kohteen. Potentiaalisesti arkaluontoista aihetta, laittoman viinan myyntiä, selvitellet tutkijat käyttivät kaksivaiheista lähestymistapaa hoitokodissa olevien alkoholistien haastatteluissa:

Hoitokodin sosiaalihoitajan kanssa käytyjen keskustelujen pohjalta molemmat tutkijat osallistuivat terapiaryhmään, jonka aiheena oli laitton viinan myynti. Tutkimussuunnitelma esiteltiin melko tarkasti seitsemälle jäsenelle, minkä jälkeen aiheesta keskusteltiin. Tämä ratkaisu osoittautui hedelmälliseksi; ryhmässä tapahtunut tutkimushankkeen hyväksyminen helpotti tiedonkeruuta ja vaikutti haastattelujen tasoon, haastateltavien puhumishalukkuuteen. (Katajisto & Mäkinen 1979, 6.)

Usein tutkittavilla on varsin hämärä käsitys siitä, mitä sosiologi ja antropologi tekevät, ja monet eivät edes tunne kyseisiä termejä. Jo sana "tutkija" saattaa synnyttää monenlaisia mielikuvia. Tutkijan velvollisuus on selvittää oma asemansa ja tutkimusongelmansa siten, että tutkittavat ymmärtävät sen. Lander selitti "ruukkilaisille" ammattinsa seuraavaan tapaan:

Kun yritin selostaa tutkimustani, kerroin, että olin kiinnostunut sosiaalishistoriasta ja paikallisten asukkaiden käyttäytymisen nykymuodoista. Olisi ollut hämmäntävää kutsua itseäni 'sosiaaliantropologiksi', koska jotkut asukkaat olivat kuulleet, että antropologit mittaavat kalloja. (Lander 1976, 8, suom. tekijä.)

Omassa tutkimuksessani tapa lähestyä poliiseja voi joidenkin mielestä olla epäeettinen. Konstaapeleille tavallisesti kerrottiin vain se, että tutkimus käsittelee mustalaisten rikollisuutta ja poliisin mielipiteet ovat sen vuoksi tärkeitä. Suorasta valehtelemisesta ei kuitenkaan ollut kysymys, koska tutkimus kokonaisuutena oli mustalaisrikollisuuden interaktionistista tarkastelua. Haastattelijani ja minä olimme varmoja, että poliisit kuullessaan tutkimuksen käsittelevän mustalaisrikollisuutta ajattelevat sen olevan tyypillinen rikollisuuden syitä etsivä kriminologinen tutkimus. Katsoin, että poliisilta ei saataisi käyttökelpoista tietoa, jos heille kerrotaisiin, että olemme nimenomaan kiinnostuneita heidän mahdollisista ennakkoluuloistaan ja heidän käyttäytymisestään mustalaisia kohtaan.

Aikaisemmin on jo todettu, että valtakoneiston yhtenä osana poliisi on varsin vaikeasti tutkittava ryhmä. Toisaalta kuitenkin katson, että yksi demokraattisen yhteiskunnan perusteista on saada tietoa sen vallanpitäjistä ja vallankäyttäjistä itsenäisin keinoin. Tämän vuoksi menettely, joka ei ehkä yleisesti sovellettuna olisi eettisesti suotava, tulee sellaiseksi joitakin erityisryhmiä tutkittaessa. Voidaan tietenkin kysyä, miten tämä tutkimustapa vaikuttaa mahdollisiin muihin poliisitutkimuksiin tulevaisuudessa. Oma kokemukseni hankkiessani poliisijohdolta tutkimuslupaa osoittaa, että poliisin tutkiminen oli vaikeaa jo ennen tätäkin tutkimusta, ja sitä se varmasti tulee olemaan tulevaisuudessakin.

Usein tutkimusluvan saaminen tutkimuksen kohteilta on varsin epävirallista. Keneltä esimerkiksi kylätutkimuksessa lupa tulisi pyytää? Käytännössä tämä hoidetaan ehkä parhaiten selvittämällä tutkimuksen luonne jokaiselle, joka saattaa joutua kohteeksi, jolloin asianomainen voi omasta puolestaan päättää, osallistuuko hän siihen vai ei (vrt. Kelles 1979, 174–175).

Yhteenvetona voin sanoa, että silloin kun ei ole mitään syytä epäillä kentälle pääsemisen ja tutkimuksen yleisen suorittamisen halutussa muodossa vaikeutuvan, tutkittaville tulisi antaa kaikki mahdollinen tieto tutkimuksesta, niin että he sen pohjalta voivat todella perustellusti päättää omasta osallistumisestaan siihen.

7.3 Tutkijan asema ja eettiset kysymykset

Varsinkin osallistuvassa havainnointitutkimuksessa ja toimintatutkimuksessa tutkijan asemaan saattaa liittyä monia varsin akuutteja eettisiä ongelmia. Niitä voidaan tarkastella kahdella tasolla. Ensinnäkin tutkijan tiedon saanti on suuresti riippuvainen mahdollisimman syvän luottamuksen saavuttamisesta. Mutta mitä enemmän tutkijaan luotetaan, sitä enemmän hän saa kuulla myös sellaista, mitä ei kerrota hänelle tutkijana vaan uskottuna. Toiseksi tutkijan omakohtainen ja merkityksellinen osallistuminen tutkittavien elämään saattaa paljastaa hänelle asioita, joihin tutkimukseen kuulumattomien – kuten viranomaisten – olisi syytä puuttua. Miten tutkijan tulisi menetellä, jos hän havaitsee, että esimerkiksi tutkittavien terveys on vakavasti uhattuna? Miten hän menettelee tilanteissa, joissa tutkittavia uhkaa muunlainen vaara? Onko tutkijalla eettinen vastuu ottaa kantaa joissakin yhteisöä koskevista kysymyksissä, joka yhteisön sisällä tai ulospäin suuntautuissa suhteissa?

Asunnottomia alkoholisteja tutkinut Lasse Murto esimerkiksi mahdollisuuksiensa mukaan järjesti tutkittavilleen joitakin pikku töitä tai asunnon ja teki muita samanlaisia palveluksia (Murto 1978; 1973; suullinen tieto Murto 1980).

Havainnointia suoritettaessa oli tutkijalla yleensä mukanaan vaatimaton summa rahaa tutkittavien pienten pyyntöjen varalle ja tarpeen vaatiessa heille hankittiin ruokaa ja vaatteita. Alkoholisteja haettiin muuhun huolto-organisaatioon, kun he olivat ulos nukahtaneina alttiina paleltumiselle. (Murto 1978, 29.)

Mustalaistutkimukseni yhteydessä sekä tarjosin apuani että apuani joskus pyydettiin. Käytännön palveluksista ehkä tärkein oli toimia autonkuljettajana, koska käytin kenttätöyssäni autoa. Kirjoitin myös kirjeitä ja tein muitakin "paperitöitä". Voin kertoa esimerkkinä tapauksen, johon liittyi sekä traagisia, inhimillisiä että hauskojakin piirteitä.

Esimerkki

Asuin erään mustalaisperheen luona Ruotsissa. Perheenpää kärsi ajoittaisista mielenhäiriöistä, joiden yhtenä osoituksena oli paranoidisuus. Hän esimerkiksi kieltäytyi syömästä vaimonsa laittamaa ruokaa, koska epäili, että tämä yrittää myrkyttää hänet. Joskus hän oli suorastaan hengenvaarallinen ympäristölleen. Mustalaisten kulttuuriin kuuluu, että tällaisetkin tapaukset pyritään hoitamaan perhepiirissä ja samalla suojelemaan sekä henkilöä itseään että muita sairauden mahdollisilta seurauksilta. Missään tapauksessa sairasta ei sijoiteta laitoshoitoon, jos se vain voidaan välttää.

Perheessä asuessani mies sai "sydänkohtauksen", mikä todennäköisesti oli itesuggestiota ja hänet kiidätettiin paikallisen sairaalan teho-osastolle. Nyt perheen muut jäsenet alkoivat pelätä, että miehen mielisairaus havaitaan sairaalassa ja hänet siirretään mielisairaalaan Suomeen. Mies puolestaan oli kertonut sairaalahenkilökunnalle, että hänen turvallisuutensa on uhattuna, jos hän pääsee kotiinsa. Tämän vuoksi sairaala (joka ei ollut aavistanut mielenterveydellisiä ongelmia) pitkitti miehen kotiuttamista. Kotona kasvoi häitä miehen mielisairaalaan joutumisesta, ja lopulta perhe kääntyi minun puoleeni, kun sairaalahenkilöstö oli alkanut tehdä tiedusteluja perheen suhteesta mieheen ja samalla kertonut tämän pelkäävän turvallisuutensa puolesta. Olin aikaisemmin ollut mukana tilanteessa, jossa mies oli ollut vaaraksi itselleen ja perheenjäsenilleen. Kuitenkin päädyin siihen, että mustalaisten ajattelutavan mukaan miehen paras paikka oli kotona. Siksi päätin käydä sairaalassa ja puhua hoitavan lääkärin kanssa.

Sairaalaan tullessani pyysin saada tavata lääkäriä, joka tuli paikalle sosiaalihoitajan kanssa. Esittäytyttyäni he tulivat huomattavan varovaiseksi; minullahan on sama sukunimi kuin monilla mustalaisilla. Tuntui kuin he olisivat pelänneet minun milloin tahansa ottavan puukon esiin. Kun he tiedustelivat suhdettani perheeseen, vastasin olevani perheen ystävä. Ajattelin, että tutkijaksi esittäytyminen saattaisi vahingoittaa päämäärääni. Kerroin tuntevani perheen ja sen taustaa varsin hyvin (totta) ja tietäväni, ettei mies ole kotonaan millään tavoin vaarassa (totta). Kerroin myös, että mies ajoittain kärsii luulosairaudesta ja siksi uskoo, että hänen henkeään uhataan. Totesin vielä, että koska mies on sairastanut sitä jo pitkään, perhe on siihen tottunut ja pystyy

sen käytännössä hoitelemaan. Sosiaalihoitaja halusi lähteä käymään perheen luona, "sillä tällaisista tapauksista on aina tehtävä raportti". Pyysin häntä unohtamaan asian, koska siitä ei kukaan hyötyisi – vähiten sosiaalihoitaja itse; päinvastoin hän mustalaiskulttuuria tuntemattomana saattaisi aiheuttaa itselleen hankaluuksia. Käyntini lopputulos oli se, että mies lähti mukanani sairaalasta ja tuli kotiin.

Koska minulla oli ollut läheinen ja pitkäaikainen suhde perheeseen, en voinut pysyä kyseisessä tilanteessa neutraalina. Ja koska omakohtaisesti tunsin mustalaiskulttuuria, katsoin voivani tehdä ratkaisun, jota en ehkä tekisi oman kulttuurini piirissä toimiessani. Käsitykseni mukaan minulla tutkijana ja ystävänä oli eettinen vastuu siitä, että asia hoidettiin mustalaisille parhaiten sopivalla tavalla.

Halu auttaa tutkittavia saattaa kuitenkin joskus aiheuttaa enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Michael A. Rynkiewicz oli tutkijana pienellä Arnosaarella Mikronesiassa. Hänen tutkittavansa alkoivat pyytää häntä toimittamaan erilaisia tavaroita, joita saarelta ei saanut. Pyynnöt lisääntyivät sitä mukaan kun hän yritti niitä täyttää:

Jälkikäteen tilannetta tarkasteltaessa tavaroiden saaminen ulkopuolelta tuntuu suhteellisen merkityksettömältä. Oma korostunut asemani portinvartijana, joka voi päättää mitä tavaroita toimitettiin ja mitä ei, on selvästi holhoava. Vaikka minusta oli välttämätöntä kieltäytyä toimittamasta tavaroita, jotka lisäisivät heidän riippuvuuttaan tai jotka antaisivat yhdelle ihmiselle mahdollisuuden käyttää muita hyväkseen, en kuitenkaan tehnyt paljoakaan auttaakseni ihmisiä ymmärtämään riippuvuuden vaaroja ... Kun aloitin [kenttätyöni], tietoisuuteni eettisistä seikoista oli heikosti kehittynyt ... Kentällä kehitin joitakin periaatteita, joita nyt kutsuisin kantaaottamattomaksi paternalismiksi. Nykyisin kannatan enemmän positiivista paternalismia. Katsoin, että vastuuni tutkimukseni kohteena olleille ihmisille vaatii jakamaan ne ongelmat, jotka ovat heidän intresseissään sen lisäksi, että ne mahdollisesti kiinnostaisivat minuakin. Jotkut antropologit ovat vielä sitä mieltä, että eettiset kysymykset tulisi pitää erillään tutkimusmenetelmistä ja antropologisista teorioista. Minä väitän, että ne eivät ole koskaan olleet eivätkä voisikaan olla erillisiä kysymyksiä. (Rynkiewicz 1976, 59, suom. tekijä.)

Tutkijan eettistä vastuuta käsittelee myös *American Anthropological Associationin* julkilausuma, jossa sanotaan tutkimusetiikasta seuraavaa:

Antropologeilla – ihmisinä, jotka ammattinsa puolesta pyrkivät ymmärtämään ihmisiä – on positiivinen vastuu puhua julkisesti sekä yksityishenkilöinä että yhteisönä siitä, mitä he tietävät ja mihin he ihmisiä tutkimalla saavutetun ammatillisen kokemuksensa perusteella uskovat. Tämä merkitsee sitä, että heidän ammattivastuunsa on myötävaikuttaa 'adekvaattisen todellisuuden määrittelyyn', mihin yleisön asenteet ja julkiset toimenpiteet voivat nojata. (American Anthropological Association 1971, suom. tekijä).

Enewetak Atollilla tutkimuksia suorittaneen Robert C. Kisten asenne tuntuu olevan sopusoinnussa kyseisen ohjeen kanssa: "Ensiksikin USA:n kontrolloimilla alueilla antropologi voi varmasti esittää aktiivista roolia asioissa, jotka ovat hänen tuntemalleen väestölle vahingollisia. Toisaalta antropologeilta puuttuu taito toimia tehokkaasti oikeusjärjestelmämme puitteissa. Sitä paitsi antropologi yksityishenkilönä toimiessaan ei enempää kuin kuka tahansa yksityinen henkilö pysty merkittävästi vaikuttamaan päätöksiin, joita hallitus ja vastaavat laitokset tekevät. Tämän vuoksi näyttää välttämättömältä, että liittoudumme niiden suhteellisen harvojen oikeustieteen edustajien ja yhteisöjen kanssa, jotka ovat huolissaan oikeuksista, ihmisarvosta ja muiden hyvinvoinnista ja jotka näkevät meidän yhteiskuntamme arvostukset ja tavoitteet laajemmin." (Kiste 1976, 76.)

Oman tutkimuksensa vaikutuksista kertoessaan Lasse Murto sanoo, että Tampereen kaupunki otti vakavasti hänen tutkimustuloksensa asunnottomien alkoholistien elämäntavoista ja elinolosuhteista, ja hän katsoi velvollisuudekseen aktivoida myös toimintaa tutkimuskohteidensa hyväksi ja heidän tilanteensa parantamiseksi. Tutkija oli mukana ensisuoja perustettaessa, ja hänet kelpuutettiin (kahden muun tutkimukseen osallistuneen tutkijan kanssa) myös kaikkiin kaupungin työryhmiin ja toimikuntiin, jotka käsitelivät asunnottomien alkoholistien asioita. (Suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978; Mäkelä 1978.)

Tässä yhteydessä on aiheellista viitata kolttasaamelaisten porotaloudellisiin kysymyksiin julkisuudessa kantaa ottaneiden antropologien asiantuntijalausuntoihin. Keskustelun aiheuttivat Lapin läänin hallintovirkamiesten pyrkimykset yhdistää kolttasaamelaisten Näämön paliskunta suurempaan Muddusjärven paliskuntaan. Tarkastelen ainoastaan antropologien Pertti Pellon, Matti Sarmelan ja Tim Ingoldin kannanottoja. Peltö ja Ingold ovat kumpikin tutkineet kolttasaamealaisia (Peltö 1963; 1970; 1972; 1973; Ingold 1973; 1974; 1975; 1976).

Voidaan sanoa, että antropologien kannanotto kyseisessä asiassa on nykyisin käsityksen mukaan perusteltua. He eivät kuitenkaan ole kaikki samaa mieltä ehdotetusta toimenpiteestä. Peltö ja Sarmela kannattavat erillisen kolttapaliskunnan säilyttämistä vedoten sen kolttasaamelaisten omaehtoista kulttuuria säilyttävään funktioon. He pitivät ehdotusta paliskuntien yhdistämisestä kolttien oikeuksien loukkaamisena ja osoituksena kulttuuri-imperialismista (Peltö 1980; Sarmela 1980). Ingold toisaalta katsoo – omiin tutkimuksiinsa nojautuen – että kolttien poronhoidon jatkumisen ja kehittämisen taloudelliset edellytykset riippuvat laidunmaiden laajentamisen ja monipuolistamisen mahdollisuuksista. Hän sanoo Pellon ja Sarmelan asennoituvan kolttiin holhoavasti ja nimittää heitä kulttuuri-imperialisteiksi, jotka pyrkivät *henkilökohtaisesti suojelemaan kaukaisia holhottejaan ja säilyttämään ne 'kulttuurit', joiden hän kuvittelee kuuluvan piiriinsä.* (Ingold 1980).

Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikaran asennoituminen tutkimaansa pohjoissuomalaiseen kyläyhteisöön tuntuu myötäilevän Ingoldin kantaa:

Sosiologinen otteemme johti meidät tarkastelemaan kriittisesti vanhaa kyläyhteisöä. Emme saamamme kuvan perusteella voi mitenkään sanoa, että kylän elämänmuoto olisi ollut sellainen, että siihen pitäisi pyrkiä palaamaan. Emme näe aiheelliseksi kuvata vanhaa kyläyhteisöä ja sen rippeitä romanttisessa kajossa. Ennen kyläläisillä oli vaikeuksia saada jokapäiväinen leipänsä. Niukka toimeentulo, fyysisesti rasittava työ, sairaudet, korkea lapsikuolleisuus ja samanaikaisesti suuret lapsiperheet tekivät elämänolot ankeiksi.

(Suolinna & Sinikara 1980, 127; ks. myös Suolinna & Sinikara 1979, 298.)

7.4 Kenttätöön suorittamiseen liittyvät eettiset ongelmat

Havaintojen tekoon perustuvassa tutkimuksessa eettiset ongelmat keskittyvät lähinnä siihen kysymykseen, miten pitkälle tutkija on oikeutettu tunkeutumaan ihmisten yksityiselämään. Vaikka kohteet eivät kieltäisikään tutkijan osallistumista tai tilanteen havainnointia, onko se silti aina eettisesti oikeutettua? Onko jokin yksityisyyden raja, jota tutkija kutsuttunakaan ei voi ylittää?

Tätä seikkaa voidaan tarkastella kahdelta taholta. Ensiksi olisi tarkistettava, onko mahdollista saada luotettavaa tietoa kyseisestä eettisen tutkijakäytännön rajoilla liikkuvasta käyttäytymisestä keinoin, joissa eettiset ongelmat ovat pienemmät. Havainnoinnin asemesta voitaisiin esimerkiksi turvautua haastatteluun, jolloin tutkittaville jää suurempi valinnan mahdollisuus yksityisyyden rajan vetoon. Toiseksi asiaa voidaan tarkastella yleisemmällä tasolla. Voidaan ajatella, että jonkin eettisesti arveluttavan asian havainnoinnilla palvellaan niin suurta *yleistä etua*, että punnittaessa yksityisiä ja yleisiä näkökohtia keskenään tunkeutuminen yksityisalueelle koetaan oikeutetuksi. Se, miten pitkälle oikeutta yksityiselämään voidaan loukata yleisen edun varjolla, on tietenkin varsin ongelmallista (vrt. Hansen 1976). Tutkijan ei kuitenkaan pitäisi olla mikään "tirkistelijä", joka saa oikeutuksena pelkästään tieteellisen yhteisön jäsenyydestä.

Yksi funktio, joka tieteen erilaisilla sosiaalisilla tehtävillä on, on säilyttää tasapaino kollektiivisten tavoitteiden ja yksityisten tarkoitusperien välillä. Funktio, joka määrittelee [tieteellisen tutkimuksen] tehtävän päämäärät, ei esiinny tyhjiöissä, vaan se on yleensä alistettu palvelemaan muita tarkoitusperiä hierarkkisessa järjestelmässä. Vihomiimeisin [tutkimuksen] 'lopullinen syy' huipulla ei ole funktio, vaan henkilökohtaisten yksityisten tai kollektiivisten tarkoitusperien sarja, joko suoraan tai implisiittisesti esitettyä, koska muussa tapauksessa ei kukaan olisi koskaan ehdottanut toimintaa tai pitänyt sitä vireillä. (Ravetz 1971, 290–291, suom. tekijä.)

Kun tutkittavien ja tutkijan sosiaalisen aseman välinen ero on huomattavan suuri jälkimmäisen hyväksi, tutkimuksen suorittamisen etiikkaan tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Esimerkkejä tällaisista tutkimuskohteista ovat suljetuissa laitoksissa olevat henkilöt ja lapset. Jotkut ovat sitä mieltä, että erityisesti tällaisten suhteellisen turvattomien ryhmien tutkimiseen olisi kehitettävä tarkat eettiset säännökset siitä, mitä saa ja mitä ei saa tehdä. Esimerkiksi suljetuissa laitoksissa oleville tutkimuskohteille pitäisi antaa ainakin seuraavat selvitykset ennen tutkimuksen aloittamista:

- 1) Selkeä ja totuudenmukainen selvitys siitä, mitä tutkimuksella yleensä tarkoitetaan ja mitä prosesseja sen tekemiseen liittyy.
- 2) Mitä mahdollisia epämiellyttäviä kokemuksia ja tuntemuksia sekä riskejä tutkimukseen osallistuminen voi aiheuttaa.
- 3) Mitä realistista hyötyä tutkimuksesta voi siihen osallistuneille koitua joko suoraan tai epäsuoraan.
- 4) Mitä vaihtoehtoisia vaikutusmahdollisuuksia tutkimuskohteilla voisi olla tutkimuksen lisäksi.
- 5) Tutkittaville on annettava mahdollisuus tiedustella lisää tutkimukseen liittyvistä seikoista.
- 6) *On tehtävä selväksi, että osallistuminen tutkimukseen on vapaaehtoista* ja että tutkittavilla on mahdollisuus yksipuolisesti keskeyttää osallistumisensa missä tahansa vaiheessa. (Ks. Bloomberg & Wilkins 1977; ks. myös Kuula 2006.)

Aikaisemmin olen maininnut, että katson kenttämuistiinpanojen olevan tutkijan yksityisomaisuutta eikä hänellä ole velvollisuutta näyttää niitä tutkittaville, mutta samalla hänen velvollisuutensa on pitää ne poissa asiaankuulumattomien ulottuvilta. Tutkijalla on siis eettinen vastuu siitä, että tutkimusmuistiinpanoja käytetään vain siihen tarkoitukseen, josta tutkittavat ovat tietoisia.

Omassa tutkimuksessa mustalaisilta saatua perinnetietoutta sisältävät nauhat varmasti olisivat kiintoisia myös yleisemmän perinteentallennuksen kannalta. En kuitenkaan pidä mahdollisena, että ne sijoitettaisiin johonkin yleiseen kokoelmaan, koska tällaisesta ei tutkittavien kanssa haastattelujen yhteydessä sovittu. Katsoin, että jos tutkittaville olisi ilmoitettu nauhojen käyttämisestä muuhunkin tarkoitukseen kuin kyseiseen tutkimukseen, tutkittavilta saatu tieto olisi valikoitunut tarpeettoman paljon. (Ks. myös Appell 1978, 192.)

7.5 Tutkimusraporttiin liittyvät eettiset ongelmat

Eettiset ongelmat, jotka liittyvät tutkimuksen raportointiin, voidaan jakaa kolmeen pääryhmään:

mistä raportoidaan,

miten raportoidaan ja

missä muodossa tulokset julkistetaan (ks. esim. Becker 1964a).

Tutkimuksessa, jossa tiedon hankkiminen perustuu ratkaisevasti tutkijan ja tutkittavien väliseen luottamukselliseen suhteeseen, raportoinnin eettiset ongelmat keskittyvät seuraaviin näkökohtiin:

Julkaisemisen eettiset seuraukset juontuvat [tutkijan] kaksoisroolista ... 1) antropologina, jonka tavoitteena on laajentaa ymmärtämystämme ihmisten käyttäytymisestä, ja 2) ... [kohteiden] jokapäiväiseen elämään osallistuvana ihmisenä, jolla on läheisiä henkilökohtaisia suhteita moniin [kohteista] ... (Hansen 1976, 131, suom. tekijä).

Analyttisesti voisi ehkä rajata *julkisuuteen saatettavat* ja *julkaisematta jätettävät* havainnot sen mukaan, että tietoa, joka on selvästi annettu tutkijalle yksityishenkilönä, ei tulisi käyttää tutkimuksessa. Käytännössä tämä kuitenkin varmaan on mahdotonta, koska tutkija, joka saa suuren osan kenttätiedostaan osallistuvan havainnoinnin välityksellä, ei täsmällisesti pysty erittelemään, mitkä seikat hän on saanut tietoonsa

yksityishenkilönä ja mitkä tutkijana. Joskus tosin tällaisen rajan vetäminen on suhteellisen helppoa. Näin on ainakin silloin, kun tutkittava nimenomaan esittää toivomuksen, että tietoa ei käytettäisi tutkimuksessa. Tällainen tilanne syntyi esimerkiksi poliisitutkimuksessa, kun haastattelija sattui samaan junaan erään konstaapelin kanssa, jota oli aiemmin haastateltu tutkimuksen yhteydessä. Junamatkan aikana konstaapeli kertoi yksityiskohtaisesti mm. eräistä lainvastaisuuksista, joihin poliisit olivat syyllistyneet, mutta pyysi, ettei näitä tietoja käytettäisi tutkimuksessa. Samoin eräs poliisin erikoisryhmä toivoi, että heidän taktiikastaan eräiden rikosten selvittelyssä ei puhuttaisi tutkimuksessa, vaikka he siitä tutkijalle kertoivatkin.

Eettisiä ratkaisuja liittyy joskus myös siihen, missä muodossa raportoidaan kentältä saatua tietoa ja kenttäkuvauksia. Jos on aihetta olettaa, että jotkut kuvaukset voisivat saattaa kohteet halveksunnan, vihan tai pilan kohteiksi, raportointitapaa tulee tarkkaan harkita. Tämä on tärkeää varsinkin silloin, kun tällaista suhtautumista kohteisiin ei pidetä oikeutettuna. Asunnottomia alkoholisteja tutkinut Lasse Murto sanoo tästä syystä jättäneensä joitakin seikkoja pois raportistaan (suullinen tieto Murto 1980; Murto 1978). Myös päivätanssitutkimuksen yhteydessä karsittiin tutkijoiden raportista aineistoa, joka olisi leimannut päivätansseissa kävijöitä (suullinen tieto Haavio-Mannila 1980; Haavio-Mannila & Snicker 1980). Itse en pitäisi epäeettisenä esimerkiksi sitä, että tutkimuskohteena ollut rasistinen tai fasistinen ryhmä tuotaisiin tutkimusraportissa esille epäsuotuisassa valossa.

Ainakin sosiologit suosivat raportoinnissa anonyymisyysperiaatetta, joskaan kaikki eivät noudata tätäkään käytäntöä (ks. esim. Vehmas 1961). Kansanperinteen tutkijat tuntuvat pitävän tutkittavien anonyymisyyttä toisarvoisena seikkana (ks. esim. Lehtipuro 1972). Kansanperinteen keräyksessä ongelmat ovat kuitenkin hieman toiset kuin yhteisöä koskevassa tutkimuksessa, ja voidaan hyvin olettaa, että tutkittavien pysyminen tuntemattomina ei ole tärkeää. Kuitenkin kansanperinteen keräämisessäkin saattaa olla ongelmallista se, että useinkaan ei kaikilta haastateltavilta kerättyä tietoa ole voitu käyttää raportissa. Voidaan ainakin kysyä, olisiko parempi liittää kaikkien haastateltujen nimet tutkimukseen, jotta välttyttäisiin antamasta

tutkittaville sellaista kuvaa, että jotkut ovat parempia perinteenkertoja kuin jotkut toiset.

Tutkimusta voidaan kutsua tutkimukseksi vasta siinä vaiheessa, kun se on julkaistu. Tutkijalla on siis eettinen vastuu siitä, että tutkimustulokset saatetaan yleiseen tietoisuuteen. Joskus tutkittavat – syystä tai toisesta – katuivat osallistumistaan tutkimukseen ja pyrkivät estämään tutkimusraportin julkaisemista. Oman mustalaisten verikostoa käsittelevän tutkimukseni yhteydessä jotkut mustalaiset ottivat yhteyttä useaan otteeseen Helsingin yliopiston sosiologian laitokselle ja vaativat jo julkaistun tutkimusraportin poistamista yleisön saatavilta (ks. lähemmin liite 1). Joskus tutkija itse ei syystä tai toisesta halua julkaista raporttia. Tavallisimmat syyt ovat ehkä mahdollisen kritiikin pelko tai huoli tutkijan ja tutkimuskentän välisestä suhteesta. Mustalaisia tutkinut Anna Maria Viljanen-Saira ei julkaissut tutkimustuloksiaan vedoten minun tutkimukseni aiheuttamaan reaktioon mustalaisten keskuudessa (Viljanen-Saira, suullinen tieto 1980; Viljanen-Saira 1979). Ketä varten tutkimus siis tehdään? Tehdäänkö tutkimus tutkijaa itseään varten, tutkittavia varten vaiko tieteellistä yhteisöä (tai suurta yleisöä) varten? Katson, että ainakin julkisilla varoilla tehdyt tutkimukset tulisi myös antaa julkisuuteen. Tutkijan pitäisi jo aikaisemmassa vaiheessa ennakoida seikat, jotka liittyvät tutkimuksen julkistamiseen, ja keskeyttää tutkimus, jota ei aiokaan julkaista.

Joskus kuitenkin tutkimusraportin julkaisematta jättäminen saattaa olla eettisesti välttämätöntä. Tällainen tilanne syntyy silloin, kun tutkija tai joku muu arvioi tutkimustulokset virheellisiksi ja tutkimuksen suoritettussa muodossaan epäonnistuneeksi. Tällaisen tutkimuksen pohjalta julkaistu raportti on edesvastuuton. Suomalaisten Tansaniassa suorittamassa tutkimusprojektissa lapsiin erikoistunut psykiatri suoritti mm. projektiivisia testejä tansanialaisten lasten keskuudessa (Forssén 1979). Kyseisen tutkimuksen perusteella tehdyssä raportissa antropologi Marja-Liisa Swantz sanoo näistä testeistä seuraavaa:

Projektiivisiin testeihin tämän tutkimuksen yhteydessä suhtauduttiin suurella epäilyllä ... Pääasiallinen projektiivisten testien huono puoli on ollut niiden

kulttuurisidonnainen luonne. Tähän johtopäätökseen ovat tulleet monet länsimaiset tieteenharjoittajat tarkastellessaan kohteiden psykopatologisia luonteenpiirteitä niissä kulttuureissa, joissa testejä on suoritettu. Niitä ei ole tehty sellaisia ihmisiä varten, jotka eivät ole tottuneet katsomaan kaksidimensioisia kuvia tai antamaan verbaalisia kuvauksia tällaisista kuvista ja joilla ei ole testin ja sen vaatimusten ymmärtämiseen tarvittavaa "testimentaliteettia". (Swantz 1979, 24–25.)

Edellä sanottu herättää kysymyksen, miksi kaikesta huolimatta ei ainoastaan suoriteta projektiivisia testejä, vaan myös raportoidaan niiden tulokset painettuna kirjana? Kenen tarkoitusta tällainen raportointi palvelee? Vaikka tutkimuksessa todetaan, että projektiiviset testit tukivat muulla tavoin saatua tietoa, eikä voisi perustellusti olettaa, että projektiiviset testit, jotka on kehitetty länsimaisia tarpeita vastaaviksi, muualla käytettyinä pikemminkin vievät harhaan ja sekoittavat muulla tavoin saatua tietoa kuin tukevat sitä?

KIRJALLISUUS

Allardt, E. & Littunen, Y. 1972. *Sosiologian perusteet*. Porvoo: WSOY.

American Anthropological Association. Statement on Ethics: Principles of Professional Responsibility Adopted by the Council of the American Anthropological Association. May 1971 (Ks. myös myöhemmät korjaukset)

Appell, G. N. 1976. "Teaching Anthropological Ethics: developing skills in ethical decision-making and the nature of normal education." *Anthropological Quarterly*, 49 (2), April.

Appell, G. N. 1978. *Ethical Dilemmas in Anthropological Inquiry: A case book*. Waltham, Mass.: Crossroads Press for the African Studies Association.

Archard, P. 1979. *Vagrancy, Alcoholism and Social Control*. Lontoo: Macmillan.

Aron, R. 1957. *German Sociology*. Glencoe, Ill.: Free Press.

Avointen ovien nuorisotyön ongelmista Helsingin kaupungissa; esitutkimusraportti. 1971. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 168.

Ayer, A. J. 1968. *The Origins of Pragmatism*. Lontoo: Macmillan.

Barnes, J. A. 1954. "Class and Committees in a Norwegian Island Parish." *Human Relations*, VII (1).

Bateson, G. & Mead, M. 1942. *The Balinese Character*. New York: New York Academy of Science.

Beals, R. L., Hoiyer, H. & Beals, A. R. 1977. *An Introduction to Anthropology*, (5th edition). New York: Macmillan.

Beattie, J. 1964. *Other Cultures*. New York: Free Press.

Becker, H. S. 1954. "A Note on Interviewing Tactics". *Human Organization*, 13 (4).

Becker, H. S. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.

Becker, H. S. (toim.) 1964. *The Other Side*. New York: Free Press.

Becker, H. S. 1964. "Problems in the Publication of Field Studies". Teoksessa Vidich, A. J., Bensman, J., & Stein, M. R. (toim.) *Reflections on Community Studies*. New York: Wiley & Sons.

Becker, H. S. 1967. "Whose Side Are We On?" *Social Problems*, 15 (Winter).

Becker, H. S. & Geer, B. 1957. "Participant Observation and Interviewing: a comparison". *Human Organization*, 16 (3). (Vrt. Trow samassa julkaisussa, sekä Becker ja Geerin kommentit edellisen pohjalta samassa julkaisussa)

Becker, H. S. & Geer, B. 1958. "The Fate of Idealism in Medical School". *American Sociological Review*, 23.

Becker, H. S. & Geer, B. 1960. "Participant Observation: the analysis of qualitative field data". Teoksessa R. N. Adams & J. J. Preiss (toim.) *Human Organization Research*. Homewood, Ill.: Dorsey Press.

Becker, H. S., Geer, B., Hughes, E. C. & Strauss, A. L. 1961. *Boys in White: Student Culture in Medical School*. Chicago: University of Chicago Press.

Bennett, J. W. 1964. "Myth, theory, and value in cultural anthropology: questions and comments". Teoksessa Count, E. W. & Bowles, G. T. (toim.) *Fact and Theory in Social Science*. Syracuse: Syracuse University Press.

Berger, P. L. & Berger, B. 1976. *Sociology: a biographical approach*. Harmondsworth: Penguin.

Berk, R. A. & Adams, J. M. 1970. "Establishing Rapport with Deviant Groups". *Social Problems*, 18 (1).

- Blanchard, K. 1977. "The Expanded Responsibilities of Long Term Informant Relationships". *Human Organization*, 36 (1), Spring.
- Bloomberg, S. S. & Wilkins, L. T. 1977. Ethics of Research Involving Human Subjects in Criminal Justice". *Crime and Delinquency*, 23 (Oct.).
- Blumer, H. 1962. "Society as Symbolic Interaction". Teoksessa Rose, A. (toim.) *Human Behavior and Social Processes*. Boston: Houghton Mifflin.
- Blumer, H. 1966. "Sociological Implications of the Thought of George Herbert Mead". *American Journal of Sociology*, 71 (March).
- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Bogdan, R. 1974. *Being Different: the autobiography of Jane Fry*. New York: Wiley.
- Bogdan, R. & Taylor, S. J. 1975. *Introduction to Qualitative Research Methods*. New York: Wiley.
- Boissevain, J. 1974. *Friends of Friends*. Oxford: Basil Blackwell.
- Boissevain, J. & Mitchell, J. C. (toim.) 1973. *Network Analysis: studies in human interaction*. The Hague: Mouton.
- Bosswell, S. G. 1973. *The Book of Boswell: autobiography of a gypsy*. Toimittanut John Seymour. Harmondsworth: Penguin.
- Bott, E. 1957. *Family and Social Network*. Lontoo: Tavistock.
- Bott, E. 1971. *Family Networks in England*, (2nd edition). Lontoo: Wiley.
- Bott, E. 1978. "Conjugal Roles and Social Networks". Teoksessa Peter Worsley (toim.) *Modern Sociology*, (2nd edition). Harmondsworth: Penguin.
- Bruyn, S. 1966. *The Human Perspective in Sociology: the methodology of participant observation*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bruyn, S. 1970. "The Methodology of Participant Observation". Teoksessa W. J. Filstead (toim.) *Qualitative Methodology*. Chicago: Markham.
- Bryceson, D. 1980. "Research Methodology and the Participatory Research Approach". Teoksessa A. O. Anacleiti (toim.) *Jipemoyo 2*. Department of Research and Planning, Ministry of National Culture and Youth of Tanzania, The Research Council for the Humanities, the Academy of Finland.
- Cochrane, G. 1971. *Development Anthropology*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, F. G. 1976. "The American Indian Movement and the Anthropologists: issues and implications of consent". *Ethics and Anthropology*.
- Cohen, S. & Taylor, L. 1972. *Psychological Survival: the experience of long-term imprisonment*. Harmondsworth: Penguin.
- Cohen, S. & Taylor, L. 1977. "Talking about Prison Blues". Teoksessa Colin Bell & Howard Newby (toim.) *Doing Sociological Research*. Lontoo: Allen & Unwin.
- Cohen, S. & Taylor, L. 1978. *Escape Attempts: the theory and practice of resistance to everyday life*. Harmondsworth: Penguin.
- Collier, J. 1957. "Photography in Anthropology". *American Anthropologist*, 59 (5).
- Collier, J. 1967. *Visual Anthropology: photography as a research method*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Cooley, C. H. 1909. *Social Organization*. New York: Scribner's.
- Cooley, C. H. 1918. *Social Process*. New York: Scribner's.
- Cooley, C. H. 1922. *Human nature and Social Order*. (rev. ed.) New York: Scribner's.
- Dalton, M. 1959. *Men Who Manage*. New York: Wiley.

- Damiger, S. K. 1979. "On Doctor Watching: fieldwork in medical settings". *Urban Life*, 7 (4).
- Dean, J. P. & Whyte, W. F. 1958. "How Do You Know If the Informant Is Telling the Truth?". *Human Organization*, 17 (2).
- Denzin, N. K. 1968. "On the Ethics of Disguised Observation". *Social Problems*, 15 (4).
- Denzin, N. K. 1970. "Introduction" to Part Nine. Teoksessa Norman K. Denzin (toim.) *Sociological Methods: a sourcebook*. Chicago: Aldine.
- Doing Sociological Research*. 1977. Colin Bell & Howard Newby (toim.) Lontoo: Allen & Unwin.
- Douglas, J. D. 1971. *Understanding Everyday Life*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- Durkheim, E. 1950. *The Rules of Sociological Method*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Epstein, A. L. 1969. *Matupit: land, politics and change among the Tolai of New Britain*. Berkeley: University of California Press.
- Erikson, K. T. 1966. *Wayward Puritans*. New York: Wiley.
- Erikson, K. T. 1967. "A Comment on Disguised Observation in Sociology". *Social Problems*, 14 (4), Spring.
- Erikson, K. T. 1968. "A Reply to Denzin". *Social Problems*, 15 (4).
- Evans-Pritchard, E. E. 1962. *Essays in Social Anthropology*. Lontoo: Faber & Faber.
- Falk, P. & Sulkunen, P. 1980. "Suomalainen humala valkokankaalla suomalaisen miehen myyttinen fantasia." *Sosiologia* 4/1980.
- Feibleman, J. K. 1960. *An Introduction to Peirce's Philosophy*. Lontoo: George Allen & Unwin.
- Festinger, L., Riecken, H. W. & Schacter, S. 1956. *When Prophecy Fails*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fine, G. A. & Glassner, B. 1979. "Participant Observation with Children: promise and problems". *Urban Life* 8 (2).
- Forssén A. 1979. *Roots of Traditional Personality Development among the Zaramo in Coastal Tanzania*. Central Union for Child Welfare in Finland Publication No. 54, in collaboration with the Scandinavian Institute of African Studies.
- Freilich, M. (toim.) 1970. *Marginal Natives: anthropologists at work*. New York: Harper & Row.
- Galtung, J. 1959. *Fengelssamfunnet*. Et försök på analyse. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Gerth, H. H. & Mills, W. C. 1946. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Giddens, A. 1976. *New Rules of Sociological Method: a positive critique of interpretative sociologies*. Lontoo: Hutchinson.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. 1967. *The Discovery of Grounded Theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Gluckman, M. 1949. *An Analysis of the Sociological Theories of Bronislaw Malinowski*. Rhodes-Livingstone Papers, No. 16. Lontoo: Oxford University Press.
- Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. 1963. *Stigma*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Goffman, E. 1975. *Frame Analysis: an essay on the organization of experience*. Harmondsworth: Penguin.

- Goffman, E. 1979. *Gender Advertisements*. Lontoo: Macmillan.
- Gottschalk, L., Kluckhohn, C. & Angell, R. 1945. *The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology*. New York: Social Science Research Council.
- Gross, N. & Mason, W. S. 1953. "Some Methodological Problems of Eight-hour Interviews". *American Journal of Sociology*, 59.
- Grönfors, M. 1973. *Give a Dog a Bad Name...: the effects of group-labelling on probation pre-sentence reports*. Victoria University of Wellington, Department of Anthropology, unpublished research paper.
- Grönfors, M. 1977. *Blood Feuding among Finnish Gypsies*. Department of Sociology Research Reports, No. 213. Helsinki: University of Helsinki.
- Grönfors, M. 1979. *Ethnic Minorities and Deviance: the relationship between Finnish gypsies and the police*. Sociology of Law Series, No. 1. Helsinki: University of Helsinki.
- Grönfors, M. 1981. *Suomen mustalaiskansa*. Porvoo: WSOY.
- Grönfors, M., Haavio-Mannila, E. & Mustola, K. 1984. "Esitietoja homo- ja biseksuaalisten ihmisten elämäntavasta ja syrjinnästä". Teoksessa *Rakkauden monet kasvot*. Toimittaneet Kai Sievers ja Olli Stålström. Espoo: WEILIN+GÖÖS. (132–160)
- Grönfors, M. 1986. *Rangaistus, kuntoutus, korvaus; yhdyskuntapalvelu seuraamusvaihtoehtona*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1986/2. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Grönfors, M. 1987. *Nuorisorikollisuus – kenen ongelma?* Nuorisotutkimus 1987/3. Helsinki: Nuorisotutkimusseura ry. (3–5)
- Grönfors, M. 1999a. "Violence, Masculinity and Men in Sri Lanka". Teoksessa Eskola Jari (toim.) *Tätä kehtoo tutkia. Sosiaalitieteitä savolaisittain*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 14, Kuopio: Kuopion yliopisto. (151–157)
- Grönfors, M. 1999b. "Machismo in Sri Lankan Society". Teoksessa Eskola Jari (toim.) *Tätä kehtoo tutkia. Sosiaalitieteitä savolaisittain*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 14, Kuopio: Kuopion yliopisto. (159–190)
- Gudschinsky, S. C. 1967. *How to Learn an Unwritten Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Haavio-Mannila, E. 1958. *Kylätappelut*. Porvoo: WSOY.
- Haavio-Mannila, E. & Snicker, R. 1980. *Päivätanssit*. Porvoo: WSOY.
- Hako, M., Huhtanen, H. & Nieminen, M. (toim.) 1973. *Aatteet ja asenteet*. Helsinki: Tammi.
- Hakokorpi-Jumppanen, M. & Virtanen, M. (toim.) 1977. *Kippurahäntä. Alkoholiaiheista perinnettä*. Helsinki: SKS.
- Halipike, C. R. 1977. *Bloodshed and Vengeance in the Papuan Mountains*. Oxford: Clarendon.
- Hammond, P. B. 1978. *An Introduction to Cultural and Social Anthropology* (2nd edition). New York: Macmillan.
- Hansen, J. F. 1976. "The Anthropologist in the Field: scientist, friend and voyer". *Ethics and Anthropology*.
- Harrell-Bond, B. 1976. "Studying Elites: some special problems". *Ethics and Anthropology*.
- Hautamäki, L. 1980. "Toimintasuuntautunut kylätutkimus ja maaseudun kehittäminen". *Kylät ja kaupunginosat yhteiskunnan alueellisina perusyksikköinä*. Tampereen yliopiston aluetiede, tutkimuksia, sarja A, 2. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Haviland, W. A. 1978. *Cultural Anthropology* (2nd edition). New York: Holt, Rinehart & Winston.

- Hays, H. R. 1964. *From Ape to Angel: an informal history of social anthropology*. New York: Capricorn Books.
- Henry, J., Nadel, S. F., Caudill, W., Honigsmann, J. J., Spiro, M. E., Fiske, D. W., Spindler, G. & Hallowell, I. A. 1955. "Symposium: projective testing in ethnography". *American Anthropologist*, New Series, Vol. 57, No. 2, Part 1 (Apr., 1955). (245–270)
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 1979. *Teemahaastattelu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 1995. *Teemahaastattelu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Holmberg, A. R. 1955. "Participant Intervention in the Field". *Human Organization*, 14 (1).
- Holmila, M. 1979. Maalaiskylän asukkaat ja alkoholi: tutkimus alkoholin liittymisestä erään maalaiskylän asukkaiden elämäntapaan. Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, tutkimuslaskelma N:o 127, Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos.
- Horowitz, I. L. 1971. "Life and Death of Project Camelot". Teoksessa B. J. Franklin & H. W. Osborne (toim.) *Research Methods: issues and insights*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Inciardi, J. A. 1977. "A Field Study of Professional Pickpockets ". Teoksessa Robert S. Weppner (toim.) *Street Ethnography*. Beverly Hills: Sage.
- Ingold, T. 1973. "Social and Economic Problems of Finnish Lapland". *Polar Record*, 16.
- Ingold, T. 1974a). "On Reindeer and Men". *Man*, 9. (Ks. myös reply with rejoinder by R. Paine *Man*, 10, 1975).
- Ingold, T. 1974b). "Entrepreneur and Protagonist: two faces of a political career". *Journal of Peace Research*, 11 (3).
- Ingold, T. 1976. *The Skolt Lapps Today*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, T. 1980. "Toimittajalle, Suomen Antropologi". *Suomen antropologi*, 1.
- Jaakkola, M. 1976. "Kadunkulmien suomalaisia Västeråsissa". *Sosiologia*, 3–4/1976.
- Jaakkola, M. 1980. "Finnish Immigrants and their Friends". Teoksessa Anders Ringen (toim.) *Migration to and with in the Nordic Countries*. Nordic Council of Ministers and Institute of Applied Social Research.
- Jaakkola, M. & Karisto, A. 1976. *Friendship Networks in the Scandinavian Countries*. Research Group for Comparative Sociology, Research Reports No. 11. Helsinki: University of Helsinki.
- Johnson, J. M. 1975. *Doing Field Research*. New York: Free Press.
- Jyrkämä, J. 1978. "Toimintatutkimuksen teoriasta ja tutkimuskäytännöstä". *Sosiaalipoliittinen tutkimus* 1978. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja.
- Järvinen, S. 1993. *Rikosten sovittelu Suomessa. Sovittelukäytännöt ja vaihtoehtoisuuden arviointi*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 116. Tutkimuksia 21. Helsinki: Stakes.
- Kaplan, A. 1964. *The Conduct of Inquiry*. Scranton, Penn.: Chandler.
- Kardiner, A. & Preble, E. 1963. *They Studied Man*. New York: Mentor Books.
- Katajisto, H. & Mäkinen, T. 1979. *Laiton viinan myynti*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, julkaisu 34. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Kelles, A. 1979. "Antropologisen tutkimuksen eettisiä ongelmia: akateemisesta kolonialismista vastuuseen ja vuorovaikutukseen". *Suomen antropologi*, 4.
- Kiste, R. C. 1976. "The people of Enewetak Atoll vs. the U.S. Department of Defense", *Ethics and Anthropology*.
- Kluckhohn, F. R. 1940. "The Participant Observer Technique in Small Communities". *American Journal of Sociology*, 46.

- Knuuttila, S. 1977. Leena Heinosen pihaperinne: tutkimus yhden lapsen ja hänen pihayhteisönsä perinteestä. Lisensiaattityö, Helsingin yliopiston kansanrunoustieteen laitos.
- Koivisto, M. 1956. *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 60.
- Krausz, E. & Miller, S. H. 1974. *Social Research Design*. Lontoo: Longman.
- Kuper, H. 1973. "Costume and Identity". *Comparative Studies in Society and History*, 15 (3).
- Kuula, A. 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Lander, P. S. 1976. *In the Shadow of the Factory: social change in a Finnish community*. New York: Wiley.
- Lehtipuro, O. 1980. "Perinteentutkimus tienhaarassa". Teoksessa Outi Lehtipuro (toim.) *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo: WSOY.
- Lehtipuro, O. 1972. *Hauhon Hyömäki perinneyhteisönä*. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän julkaisuja 11, (folkloristinen osatutkimus). Turku: Turun yliopisto.
- Lewis, O. 1951. *Life in a Mexican Village: Tepoztlan Restudied*. Urbana: University of Illinois Press.
- Lewis, O. 1959. *Five Families*. New York: Basic Books.
- Lofland, J. 1976. *Doing Social Life: the qualitative study of Human interaction in natural settings*. New York: Wiley.
- Malinowski, B. 1926. *Crime and Custom in Savage Society*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- Malinowski, B. 1967. *A Diary in the Strict Sense of the Term*. New York: Harcourt, Barce and World.
- Mauksch, H. O. 1970. "Studying the Hospital". Teoksessa R. W. Habenstein (toim.) *Pathways to Data*. Chicago: Aldine.
- Mayer, P. 1964. "Labour Migrancy and the Social Network". Teoksessa Holleman, J. F., Knox, J., Mann, J. W. & Heard, K. A. (toim.) *Problems of Transition. Proceedings of the Social Sciences Research Conference [at Durban] 1962*. Pietermaritzburg: Natal University Press for the Institute for Social Research, University of Natal.
- Mayer, P. 1971. *Townsmen or Tribesmen*, (2nd edition). Lontoo: Oxford University Press.
- McCurey, D. W. 1976. "The Medicine Man". *Ethics and Anthropology*.
- Mead, G. H. 1934. *Mind, Self and Society*. Toimittanut C. H. Morris. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, M. 1939. "Native Languages as Field-work Tools". *American Anthropologist*, 41 (2).
- Meehan, E. J. 1965. *The Theory and Method of Political Analysis*. Homewood, Ill. Dorsey Press.
- Merton, R. K. 1957. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Merton, R. K., Fiske, M. & Kendall, P. L. 1956. *The Focused Interview: a manual of problems and procedures*. New York: Free Press.
- Miller, S. M. 1952. "The Participant Observer and 'Over-rapport'". *American Sociological Review*, 17.
- Mills, C. W. 1970. *The Sociological Imagination*. Harmondsworth: Penguin.
- Mills, C. W. 1982. *Sosiologinen mielikuvitus*. Helsinki: Gaudeamus.

- Mills, T. M. 1967. "The Observer, the Experimenter and the Group", *Social Problems*, 14 (4), Spring.
- Mitchell, J. C. & Epstein, A. L. 1958. "Occupation Prestige and Social Status among Urban Africans in Northern Rhodesia". *Africa*, 29.
- Moore, J. W. 1973. "Social Constraints on Sociological Knowledge: academics and research concerning minorities". *Social Problems*, 21 (1).
- Moore, S. F. 1973. "Law and Social Change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study". *Law and Society Review*, 7 (4).
- Müller-Wille, L. 1974. Lappen und Finnen in Utsjoki (Ohcijohka), Finland. Westfälische Geographische Studien.
- Mugford, S. & Grönfors, M. 1978. Racial and Class Factors in the Sentencing of First Offenders. *Journal of Sociology* 14. (58–61)
- Murto, L. 1973 . "Osallistuvan havainnoinnin menetelmiä sosiaalitutkimuksessa". Teoksessa *Sosiaalipolitiikan arvot, tavoitteet ja käytäntö*. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, Vol. 49. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Murto, L. 1978. *Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet*: Tampereella vuosina 1970–1975 suoritettu tutkimus. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja N:o 30.
- Mäkelä, R. 1978. *Asunnottomien alkoholistien hoito ja kuntoutus*. Lääketieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, Vol. 95. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Nadel, S. F. 1951. *The Foundations of Social Anthropology*. Lontoo: Cohen & West.
- Nader, L. 1976. "Professional Standards and What We Study". *Ethics and Anthropology*.
- Nash, J. 1976. "Ethnology in a Revolutionary Setting", *Ethics and Anthropology*.
- Niiniluoto, I. 1983. *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Helsinki: Otava.
- Ogburn, W. F. 1971. "On Scientific Writing". Teoksessa B. J. & H. W. Osborne (toim.) *Research Methods: issues and insights*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Oliver, D. 1958. "An Ethnographer's Method for Formulating Descriptions of 'Social Structure'". *American Anthropologist*, 60 (5).
- Paltto, K. 1973. *Saamelaiset*. Helsinki: Tammi.
- Parsons, T. 1951. *The Social System*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Pathways to Data – Field Methods for Studying Ongoing Social Organizations. Habenstein, R. W. (toim.). 1970. Chicago: Aldine.
- Patrick, J. 1973. *A Glasgow Gang Observed*. Lontoo: Eyre Methue.
- Pehrson, R. N. 1950. "Culture Contact without Conflict in Lapland." *Man*, L.
- Pehrson, R. N. 1951. "Reindeer Herding among the Karesuando Lapps". *American Scandinavian Review*, XXXIX.
- Pehrson, R. N. 1954. "The Lappish Herding Leader: a structural analysis". *American Anthropologist*, 56.
- Pehrson, R. N. 1957. *The Bilateral Network of Social Relations in Könkämiä Lapp District*. Folklore and Linguistics, Publication III. Bloomington: Indiana University Research Centre in Anthropology.
- Pehrson, R. N. & Whitaker, I. R. 1952. "Naming among the Karesuando Lapps". *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja – Journal de la société Finno-ougrienne*, Vol. LVI, 5.
- Peirce, C. S. *Collected Papers*, Vols. 1–8/1931–1958. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Peirce, C. S. 1958. *Values in a Universe of Change: selected writings of Charles S. Peirce*. Toimimittanut Philip P. Wiener. Stanford: Stanford University Press.

Pelto, P. J. 1963. "Individuaalisuus eli yksilöllisyys kolttasaamelaiden yhteiskunnassa". *Kotiseutu*, 1963. (Also in English: "Individualism in Skolt Lapp Society". Helsinki: Kansatieteen arkisto 16/1962).

Pelto, P. J. 1970. "Research in Individualistic Societies". Teoksessa Morris Freilich (toim.) *Marginal Natives: anthropologists at work*. New York: Harper and Row.

Pelto, P. J. 1972. "Snowmobiles: technical revolution in the Arctic". Teoksessa Russell H. Bernard & Pertti J. Pelto (toim.) *Technology and Social Change*. New York: Macmillan.

Pelto, P. J. 1973. *The Snowmobile Revolution: technology and social change in the arctic*. Prentice Hall: Benjamin-Cummings.

Pelto, P. J. 1980. "Kolttien porotalouden vaiheista". *Suomen antropologi*, 1.

Pelto, P. J. & Pelto, G. H. 1978. *Anthropological Research: the structure of inquiry* (2nd edition). New York: Cambridge University Press.

Pentikäinen, J. 1971. *Marina Takalon uskonto: uskontoantropologinen tutkimus*. Forssa: SKS.

Pentikäinen, J. 1978. *Oral Repertoire and World View*. FF Communications No. 219. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Pentikäinen, J. 1980. "Yksilö perinteentutkimuksen kohteena". Teoksessa Outi Lehtipuro (toim.) *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo: WSOY.

Perinteentutkimuksen perusteita. Lehtipuro, O. (toim.) 1980. Porvoo: WSOY.

Pietilä, V. 1978. *Sisällön erittely*. Helsinki: Gaudeamus.

Pipping, K. 1947. *Kompaniet som samhälle – Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Acta Academiae Aboensis Humaniora XVI. 1.

Pipping, K. 1978. *Komppania pienoisysteiskuntana*. Helsinki: Otava.

Pitt, D. C. 1972. *Using Historical Sources in Anthropology and Sociology*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Plog, F. & Bates, D. G. 1976. *Cultural Anthropology*. New York: Alfred A. Knopf.

Polsky, N. 1971. *Hustlers, Beats and Others*. Harmondsworth: Penguin.

Powdermaker, H. 1966. *Stranger and Friend: the way of an anthropologist*. New York: Norton.

Powley, T. & Evans, D. 1979. "Towards a methodology of action research". *Journal of Social Policy*, 8 (1).

Radcliffe-Brown, A. R. 1952. *Structure and Function in Primitive Society*. Glencoe, Ill.: Free Press.

Rainwater, L. & Pittman, D. J. 1967. "Ethical Problems in Studying a Politically Sensitive and Deviant Community". *Social Problems*, 14 (4), Spring.

Ravetz, J. R. 1971. *Scientific Knowledge and Its Social Problems*. Oxford: Clarendon.

Redfield, R. 1941. *Folk Cultures of the Yacatan*. Chicago: University of Chicago Press.

Riley, M. W. 1963. *Sociological Research I: a case approach*. New York: Harcourt, Brace & World.

The Rise and Fall of Project Camelot: studies in the relationship between social science and practical politics. Horowitz, I. L. (toim.) 1974. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Robens, F. 1978. "Kenttäkokemuksia Hämeestä". *Suomen antropologi*, 2.

- Roos, J. P. 1979. "From Oddball Research to the Study of Real Life: the use of qualitative methods in social science". *Acta Sociologica*, 22 (1).
- Rouhinen, S. 1980. Toimintasuuntautunut tutkimusstrategia ja maaseudun aluerakenteen kehittäminen. Aluetieteen lisensiaattitutkimus. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Roy, D. F. 1965. "The Role of the Researcher in the Study of Social Conflict". *Human Organization*, 24 (3), Fall.
- Rynkiewicz, M. A. 1976. "The Underdevelopment of Anthropological Ethics". *Ethics and Anthropology*.
- Salminen, E. 1976. Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944: Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana. Helsinki: Otava.
- Sanjek, R. 1978. "A Network Method and Its Uses in Urban Ethnography". *Human Organization*, 37 (3), Fall.
- Sarmela, M. 1979. Paikalliskulttuurin rakennemuutos: raportti Pohjois-Thaimaan riisikylästä. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Sarmela, M. 1980. "Näätämön paliskuntaa koskeva lausunto". *Suomen antropologi*, 1.
- Schutz, A. 1970. *On Phenomenology and Social Relations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schutz, A. 1972. *On Phenomenology of the Social World*. Lontoo: Heinemann.
- Seppänen, P. 1958. Tehdas ja ammattiyhdistys: työntekijän kaksitahoinen liitymä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Shibutani, T. 1962. "Reference Groups and Social Control". Teoksessa Arnold Rose (toim.) *Human Behavior and Social Processes*. Boston: Houghton Mifflia.
- Sinikara, K. & Suolinna, K. 1980. "Pohjoissuomalaisen kylän kertoja yhteisönsä tulkkina". *Suomen antropologi*, 3.
- Skolnick, J. H. 1966. *Justice Without Trial: law enforcement in democratic society*. New York: Wiley.
- Social Networks in Urban Situations*. Mitchell, J. C. (toim.) 1969. Manchester: Manchester University Press.
- Sociological Methods*. Denzin, N. K. (toim.) 1970. Chicago: Aldine.
- Sociologists at work*. Hammond, P. E. (toim.) 1964. New York: Basic Books.
- Spicer, E. H. 1952. *Human Problems in Technological Change*. New York: Russell-Sage.
- Spindler, G. D. (toim.) 1970. *Being an Anthropologist: Fieldwork in Eleven cultures*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Spradley, J. P. 1979. *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Spradley, J. P. 1980. *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Stone, L. J. & Church, J. 1968. *Childhood and Adolescence*. New York: Random House.
- Strauss, A. (toim.) 1964. *George Herbert Mead on Social Psychology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Street Ethnography: selected studies of crime and drug use in natural settings*. Toimittanut Weppner, S. R. 1977. Beverly Hills: Sage.
- Strong, S. M. 1943. "Social Types in a Minority Group". *American Journal of Sociology*, 48.
- Styles, J. 1979. "Outsider/Insider: researching gay baths". *Urban Life*, 8 (2).

Suolinna, K. & Sinikara, K. 1980. "Lestadiolainen liike ja antropologinen pienyhteisötutkimus". *Kylät ja kaupunginosat yhteiskunnan alueellisina perusyksikköinä*. Tampereen yliopiston aluetiede, tutkimuksia, sarja A, 2, Tampere: Tampereen yliopisto.

Suolinna, K. & Sinikara, K. 1979. "Talonpoikaisen elämänmuodon muuttuminen pohjoissuomalaisessa kylässä". *Sosiologia*, 16 (4).

Swantz, M-L. 1979. "Anthropological Background to the Environment and Personality Development among the Zaramo". Teoksessa Anja Forssén, *Roots of Traditional Personality Development among the Zaramo in Coastal Tanzania*. Central Union for Child Welfare in Finland Publication No. 54. Published in collaboration with the Scandinavian Institute of African Studies.

Swantz, M-L. 1978. "Participatory Research as a Tool for Training: the Jipemoyo project in Tanzania", *Carnets de l'enfance*, 41.

Thomas, W. L. & Znaniecki, F. *The Polish Peasant in Europe and America*, 5 vols. / 1918–1920. Chicago: University of Chicago Press.

Tremblay, M-A. 1957. "The Key-informant Tehcnique: a non-ethnographic application". *American Anthropologist*, 59 (4).

True, W. R. & True, J. H. 1977. "Network Analysis as a Methodological Approach to the Study of Drug Use in a Latin City". Teoksessa Robert S. Weppner (toim.) *Street Ethnography*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.

Vehmas, R. 1961. *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81. Turku: Turun yliopisto.

Vidich, A. J., Bensman, J. & Stein, M. R. 1964. *Reflections on Community Studies*. New York: Wiley.

Vikan, U. 1980. *Behind the Veil*. Unpublished doctoral dissertation. Oslo: University of Oslo.

Viljanen, A. M. 1974. *Mary Douglasin symboliteorian sovellutus Suomen mustalaisilta kerättyyn perinteeseen*. Julkaisematon pro gradu. Yleisen kansatieteen ja kulttuuriantropologian laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Viljanen-Saira, A. M. 1979. *Mustalaiskulttuuri ja kulttuurin muutos*. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen yleisen etnologian linjan lisensiaatin tutkielma.

Virtanen, L. 1970. *Antti Pantti Pakana*. Porvoo: WSOY.

Virtanen, L. 1972. Tytöt, pojat ja tykkääminen. Porvoo: WSOY.

Wacaster, C. T. & Firestone, A. W. 1978. "The Promise and Problems of Long-term Continuous Fieldwork". *Human Organization*, 37 (3), Fall.

Warren, C. A. B. 1977. "Fieldwork in the Gay World: issues in phenomenological research". *Journal of Social Issues*, 33 (4).

Wax, R. H. 1971. *Doing Field Work: warnings and advice*. Chicago: University of Chicago Press.

Wax, R. H. 1952. "Reciprocity in Field work". *Human Organization*, 11 (3).

Weber, M. 1949. *The Methodology of the Social Sciences*. Glencoe, Ill: Free Press.

Wekh, P. E. 1941. *The Philosophy of Edmund Husserl*. New York: Columbia University Press.

Whyte, W. F. 1955. *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Whyte, W. F. 1953. "Interviewing for Organizational Research". *Human Organization*, 12 (2).

Williams, T. R. 1967. *Field Methods in the Study of Culture*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Williamson, J. B., Karp, D. A. & Delphin, J. R. 1977. *The Research Craft: an introduction to social science methods*. Boston: Little, Brown & Co.

Wolff, K. 1950. *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe, Ill.: Free Press.

Wood, M. F. 1973. *In The Life of a Romany Gypsy*. Toimittanut John A. Brune. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.

Yablonsky, L. 1962. *The Violent Gang*. New York: Macmillan.

Yablonsky, L. 1970. "Violent Gang Organization". Teoksessa Wolfgang, M. E. & Savitz, L. (toim.) *The Sociology of Crime and Delinquency*, (2nd ed.) New York & Chichester: Wiley.

Ylikangas, H. 1979. *Näkökulmia historiantutkimukseen*. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja 2, Helsingin yliopisto.

Ylikangas, H. 1976. Puukkojunnkareitten esiinmarssi: väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Helsinki: Otava.

Liite 1. Erään tutkimusraportin tarina

Yritän havainnollistaa raportointiin liittyviä ongelmia ja eettisiä kysymyksiä kertomalla reaktiosta, jonka synnytti ensimmäinen mustalaisia käsittelevä julkaisuni. Sen aiheena oli verikosto (ks. Grönfors 1977). Tutkimusraportti esitettiin sosiologian lisensiaattityönä vuoden 1977 lopussa Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella. Raportti oli englanninkielinen lukuun ottamatta suoria haastattelusiteerauksia, jotka olivat sekä alkuperäisessä sananmukaisessa suomenkielisessä muodossa että käännöksinä. Koska ajattelin raportin lukijoiden olevan suurimmalta osalta suomalaisia, otin mukaan nämä tarkat haastattelusiteeraukset. Oletin niiden lisäävän raportin dokumentointiarvoa, ja sitä paitsi halusin tuoda esille mustalaisten kielenkäytön värikkyden, joka olisi hävinnyt käännöksissä.

Ennen raportin julkistamista olin viettänyt lukemattomia työtunteja läheisimpien tiedottajieni kanssa kääntäen englanninkielisiä käsikirjoituksiani heille suullisesti suomeksi. Tämän lisäksi olin kutsunut lähimmät tiedottajani lisensiaattitutkimuksen tarkastustilaisuuteen, ja kolme heistä olikin paikalla. Olin omasta mielestäni varmistanut sen, että raporttiin ei liity asioita, joiden julkistamisen mustalaiset kokisivat vaaralliseksi tai vastenmieliseksi. Tilaisuudessa läsnä olleet tutkijat varmasti muistavat, että paikalla olleet mustalaiset itse asiassa katsoivat tarpeelliseksi asettua tukemaan tutkimustuloksiani, kun kollegat esittivät kriittisiä kommentteja raportistani.

Ensinnäkin voidaan kysyä, millä perusteella katsoin käsikirjoitusta ennalta kommentoineiden mustalaisten edustavan mustalaisten yleistä mielipidettä. Jälkeenpäin tietenkin tuntuu siltä, ettei lähempien tiedottajieni käyttäminen tähän tarkoitukseen ollutkaan perusteltavissa. Pitkäaikainen yhteistyö oli tehnyt suhteemme luottavaiseksi ja lämpimäksi, ja sen vuoksi heidän tilanteensa oli varsin ristiriitainen, kun heidän odotettiin edustavan koko mustalaisväestön kantaa: mahdollisia mielipide-eroja heidän oli varmaan pakko punnita keskinäisen ystävyyssuhteemme valossa.

Toiseksi tilannetta voidaan tarkastella myös tutkijan kannalta. Olin päättämässä suhteellisen pitkää ja omasta mielestäni erittäin onnistunutta kenttätöväihettä. Alkuhankaluuksien jälkeen työ oli sujunut ilman mainittavia vaikeuksia. Olin tavannut

satoja mustalaisia, jakanut heidän ilonsa ja murheensa ja ollut mukana hyvin monenlaisissa tilanteissa. Uskoin, ja uskon vieläkin, että olin niin syvällä mustalaisten yhteisössä kuin ulkopuoliselle ylipäänsä on mahdollista. Sitä en kuitenkaan tuolloin pystynyt kyllin selkeästi ymmärtämään, että kaikesta huolimatta olin tavannut enintään noin 10% kaikista Suomen mustalaisista. Läheiset kontaktini ja lämmin suhde yhden laajan mustalaissuvun kanssa merkitsi sitä, että yhteydenpitoni mustalaisten maailmaan "pehmustettiin" niin tehokkaasti, että en riittävän hyvin tiedostanut tätä prosessia. Näin *todella* uskoin, että kokemukseni edustivat kaikkea, mitä mustalaisten keskuudessa oli mahdollista kokea. Kun tähän vielä lisätään käsitykseni, että olin päättäneen kenttätutkimukseni suorittanut *hyvin*, tilanteen väärinarviointi tulee ehkä ymmärrettävämmäksi. Uskoin todella, että olin ottanut huomioon kaiken sen, mitä mustalaisyhteisö toivoi raportiltani.

Heti verikostoraporttini julkaisemisen jälkeen matkustin Englantiin viimeistelemään siellä esitettävää väitöskirjaani. Perillä oli odottamassa viesti, että Ilta-Sanomat halusi haastatella minua raporttini vuoksi. Tällöin ensi kerran heräsin todellisuuteen. Saatoin kuvitella, minkälaisia mahdollisuuksia raporttini avaa verikoston käsittelyyn tiedotusvälineissä. En katsonut voivani suostua haastattelupyyntöön, koska tällaisen huomion kiinnittämällä asiaan tuskin olisi parannettu mustalaisten ja enemmistön suhteita. Kun kyseisen sanomalehden toimittaja puhelinkeskustelussa antoi ymmärtää, että he aikoivat joka tapauksessa käsitellä asiaa raporttini pohjalta riippumatta siitä, suostunko haastateltavaksi vai en, raportin ensimmäisen painoksen alkulehdelle lisättiin huomautus, ettei tutkimusta saa julkisesti siteerata ilman kirjoittajan suostumusta. Koska kysymyksessä oli julkaistu raportti, vetoomuksen merkitys oli lähinnä moraalinen. Taktiikka onnistui, eikä raporttia toistaiseksi ole käsitelty lehdistön palstoilla.

Ongelmat kuitenkin leimahtivat liekkiin aivan odottamattomalla taholla. Raportista käytiin varsin kiivasta keskustelua mustalaisväestön piirissä. Koska olin poissa maasta, kuulin siitä vasta noin puolen vuoden kuluttua, ja tällöin liekistä oli tullut jo valtaisa roihu. Jälleen kerran lähimmät mustalaistuttavani olivat yrittäneet "pehmustaa" minun asemaani. Vaikka he tutkimukseen osallistuneina olivat itse joutuneet suuriin vaikeuksiin, he pyrkivät kaikin tavoin pitämään nämä vaikeudet pois minun

ulottuviltani. Kun asiasta myöhemmin puhuttiin, he kertoivat, etteivät "tarpeettomasti" halunneet häiritä työskentelyäni Englannissa.

Tiedon asioissa tapahtuneesta käänteestä sain vasta syksyllä 1978, kahdeksan kuukautta raportin julkistamisen jälkeen, kun olin lähdössä Suomeen pitämään luentoja kvalitatiivisista tutkimusmenetelmistä. Tällöin lähimmät yhteyshenkilöni katsoivat, että oman turvallisuuteni vuoksi minun oli parasta tietää, mitä lähtöni jälkeen oli tapahtunut. Syntynyt, varsin monimutkainen tilanne oli suunnilleen seuraava.

Pian verikostoraportin julkaisemisen jälkeen eräs mustalaisväestöön kuuluva henkilö näki tässä tilaisuuden maksaa vanhoja kalavelkoja lähimmille tiedottajilleni. Mustalaisväestön tunteet ja pelot varsin hyvin tuntien hänen oli mahdollista monella tavoin käyttää hyväkseen arasta aiheesta tehtyä raporttia lietsoakseen vihamielisyyttä lähimpiä kontaktejani kohtaan. Samalla hän luultavasti halusi osoittaa mieltään minulle sen vuoksi, että olin ehkä liian kevyesti sivuuttanut hänen yrityksensä kenttätöiden aikana osallistua aktiivisesti tutkimusprosessiin. En ollut tuolloin uskonut hänen panoksensa mitenkään edistävän tutkimusta. Aluksi kyseinen henkilö hankki Suomen Akatemiasta tiedon tutkimukseen myönnetyn määrärahan suuruudesta. Kahden vuoden kokonaisbudjetti, yli 120 000 mk (noin 20 000 euroa), oli suurelta vaikuttava summa. Hän esitti asian mustalaisväestölle siten, että minä ja avaintiedottajani olimme saaneet tämän summan "mustalaisille varatuista" rahoista. Mustalaiskulttuurin tärkeimpiin vaatimuksiin kuuluu, että kukaan mustalainen ei saa hyötyä toisen mustalaisen kustannuksella. He tietenkin suhtautuivat varsin kielteisesti tutkimukseen, jonka rahoituksen kerrottiin tapahtuneen näin.

Lisäksi kyseinen henkilö järjesti mustalaisille lukuisia "tiedotustilaisuuksia" ja "tulkitsi" niissä heille raporttiani. Englannin kieltä taitamattomana hän luki raporttiin liittyviä suomenkielisiä sitaatteja, jotka johtopäätöksistä irrotettuna antoivat mahdollisuuden mitä mielikuvituksellisimpiin selityksiin. Näin mustalaisten keskuudessa alkoi liikkua monenlaisia huhuja raportin sisällöstä ja tarkoituksista. Yhteistä huhuissa oli se, että ne vetosivat mustalaisten syvimpiin pelkoihin. Muistiin merkitsemistäni kymmenestä huhusta erityisesti kaksi oli varsin vakavia. Toinen tiesi kertoa, että Suomen Akatemian

antaman apurahan lisäksi tutkimukseen on saatu huomattavaa taloudellista tukea myös Neuvostoliitosta, joka parhaillaan varustaa joukkoja Suomen valtaamiseen, minkä yhtenä tarkoituksena on viedä Suomen mustalaiset Neuvostoliittoon tuhottaviksi. Toisen miltei yhtä vakavan huhun mukaan tutkimus tehtiin itse asiassa viranomaisia varten, jotka valmistelivat kurinpidollisia toimenpiteitä mustalaisia vastaan. Tähän huhuun liittyi kaksi muuta huhua: toinen kertoi, että raportti oli salaa painettu myös suomen ja ruotsinkielisenä ja sitä oli jaettu molempien maiden poliiseille ja tuomioistuimille; toisen mukaan raportin englanninkielinen osa sisälsi tietoa, jonka avulla poliisin oli mahdollista päästä mustalaisten selvittämättömien rikosten jäljille.

Nämä absurdit huhut eivät mustalaisten näkökulmasta olleet mielettömiä. Koska mustalaiset ovat yksityisyrittäjiä, heidän sosialismin pelkonsa saattaa olla suorastaan paranoidista. Jotkut mustalaiset ovat muuttaneet Ruotsiin siksi, että he ovat uskoneet Neuvostoliiton valtaavan Suomen milloin tahansa. Pari vuotta sitten Ruotsin lähihistorian suurimman työselkkauksen aikana monet sinne muuttaneet mustalaiset tulivat takaisin Suomeen, koska he olivat vakuuttuneita, että Ruotsi oli sosialistisen vallankumouksen partaalla. Vaikka mustalaisten yleinen yhteiskunnallinen tietous ei useinkaan ole kovin realistista, kaikki mustalaiset tietävät sen, että natsi-Saksassa surmattiin satojatuhansia mustalaisia. Kun tämä tieto yhdistyy sosialismin pelkoon, he saattavat uskoa sellaiseenkin huhuun kuin ensin mainittu. Toisen huhun leviämiseksi taas luo edellytykset mustalaisten ja valtayhteisön pakkokoneiston historiallisesti vaikea suhde samoin kuin se, että mustalaiset yleisesti uskovat pahinta poliisista ja tuomioistuimista.

Kun tulin Suomeen syksyllä 1978, tilanne oli kehittynyt siihen pisteeseen, että oma ja mustalaisväestöön kuuluvan pääasiallisimman avustajani fyysinen turvallisuus oli uhattuna. Uhkana olivat sellaiset mustalaiset, joita en ollut tavannut henkilökohtaisesti kenttätutkimuksen yhteydessä. Myös "tiedotustilaisuuksia", joista huhut lähtivät liikkeelle, järjestivät henkilöt, joiden puoleen en ollut kääntynyt kenttätöni aikana. Suomeen tultuani sain edelleen apua niiltä mustalaisilta, joihin olin ollut yhteydessä kenttätöiden aikana. Heidän myötävaikutuksellaan ja heidän kodeissaan voin tavata henkilöitä, jotka olivat huhujen äärimmilleen kiihdyttämiä. Kuukauden aikana – öin ja

päivin – vähä vähältä tapasin kontrolloiduissa tilanteissa monia mustalaisvaikuttajia, joihin en ollut aikaisemmin tutustunut. Vastasin heidän kysymyksiinsä ja käänsin loputtomiin raportin englanninkielisiä osia. Näin saatiin erittäin jännittynyt tilanne laukeamaan sen verran, että oli mahdollista ajatella yleisen tiedotustilaisuuden järjestämistä.

Vaikka tiedotustilaisuudessa oli huomattavan suuri joukko läheisiä mustalaisystäviäni, jotka olivat valmiit takaamaan henkilökohtaisen turvallisuuteni, istuessani 50–60 vihamielisen ihmisen edessä, olin ehkä enemmän peloissani kuin koskaan aikaisemmin. Myös huhumyllyn liikkeelle panija oli paikalla. Ensimmäiseksi kävin tietooni tulleet huhut lävitse yhden kerrallaan ja kysyin niiden alkuperää. Hän kielsi osuutensa jokaiseen. Tämä laukaisi jännitystä huomattavasti, koska yleisön joukossa oli useita mustalaisia, joille tämä henkilö oli "tulkinnut" tutkimustani ja sen "taustaa". Huomio kääntyi hetkiseksi pois minusta. Pitkän ja äänekkään kokoontumisen lopputulos oli se, että ainoa tapa auttaa asiaa oli koko raportin julkaiseminen suomenkielisenä. Samalla vaadittiin joidenkin suomenkielisten suorien sitaattien poistamista tulevista julkaisuista. Nämä kohdat, joista useimmat liittyivät varsinaisiin tappelukuvauksiin, käsiteltiin tilaisuudessa. Poistettaviksi vaadittiin myös sellaiset sitaattit, jotka selvästi viittasivat kuolleisiin henkilöihin. Tämän vaatimuksen lähempi tarkastelu saattaa tuoda esille eräitä mielenkiintoisia joskin harvinaisia näkökulmia raportin kirjoittamisessa.

Erityisesti muuan vanha mustalaisnainen oli hyvin kiihtynyt eräiden suorien sitaattien mukaanottamisesta. Kun minun oli vaikea ymmärtää, mikä häntä suututti, nainen selitti, että olin rikkonut mustalaistapoja vastaan, koska *olin samojen kansien väliin sekoittanut elävät ja kuolleet*. Hänen mielestään tutkimuksessa esiintyviä henkilöitä ja tapahtumia voi verrata valokuvakokoelmaan, ja mustalaiskodeissa on elävien ja kuolleiden kuvat pidettävä tarkoin erillään. Raporttiani siis ajateltiin tavallaan mustalaisten "omaisuutena" ja siihen sovellettiin mustalaisten sääntöjä. Minua vaadittiin korjaamaan myös tämä "epäkohta". Kirjassani *Suomen mustalaiskansa* (1981) olen pyrkinyt ottamaan huomioon mustalaisten tuolloin esittämät toivomukset. Kirja sisältää myös verikostoraporttini pääosiltaan.

Jos tarkastellaan raportin aiheuttamaa tilannetta tutkimusteknisesti ja siinä mielessä, miten ongelmallinen tilanne olisi mahdollisesti voitu välttää, ainakin seuraavat kysymykset ovat tärkeitä:

1) *Olisiko ollut tarpeen lainkaan puuttua tähän arkaluontoiseen aiheeseen?* Jälkeenpäin vastaus ehkä olisi negatiivinen. Jos olisin voinut aavistaa etukäteen siitä lähimmille tiedottajilleni ja itsellenikin koituneet seuraukset, en missään tapauksessa olisi paneutunut tähän tutkimusongelmaan. Kenttätutkimus kuitenkin osoitti, miten suuri merkitys tällä vanhakantaisella oikeusjärjestelmällä on yhä mustalaisten keskuudessa. Ellen olisi voinut valottaa tätä puolta mustalaisten todellisuudesta, monien muiden seikkojen selvittäminen ei olisi ollut mahdollista. Toisaalta asian käsittelyä voidaan perustella myös sillä, että esimerkiksi sanoma- ja aikakauslehdissä verikostoa tavallisesti kuvataan kauhistuttavaksi ja barbaariseksi välienselvittelyksi, mutta raporttini osoittaa, että verikosto on enemmän väkivaltaa *estävä* kuin sitä suosiva laitos.

2) *Miten raportin käsikirjoitusvaiheessa olisi ollut mahdollista taata, että siihen kantaa ottavat mustalaiset olivat riittävän edustava osa koko mustalaisväestöstä?* Tutkimuksen yhdessä vaiheessa uskoin, että ainoa silloinen mustalaisten ehdoilla toimiva järjestö, Suomen mustalaisyhdistys ry, saattaisi olla tähän tarkoitukseen sopiva. Kuitenkin kenttätutkimuksen loppuvaiheessa tämä järjestö alkoi rakoilla henkilökiistojen vuoksi, ja lopullisesti sen toiminta kariutui edellä mainitsemassani yleisötilaisuudessa, jonka se oli järjestänyt. Jo aikaisemmin yhdistyksen toimintaan vaikuttaneet henkilökiistat kärjistyivät tuolloin entisestään. Jos siis järjestö olisi ilmaissut hyväksyvänsä raporttini, suuri osa mustalaisväestöstä olisi automaattisesti vastustanut sitä riippumatta sen sisältämisestä asioista ja niiden käsittelytavasta.

3) *Olisiko ollut mahdollista välttää ainakin vakavimmat sisältöä koskevat huhut, jos tutkimusraportti olisi ollut suomenkielinen?* Vastaus on ehdottomasti myönteinen. Mutta minulla oli sekä yksityisiä että yleisiä syitä sen kirjoittamiseen englanniksi. Koska ennen tutkimustyöhön ryhtymistäni olin pitkään opiskellut ja oleskellut englanninkielisissä maissa, hallitsin englannin kielen huomattavasti paremmin kuin suomen kielen tieteellistä tekstiä käsitellessäni. Minulle siis yksinkertaisesti oli helpompaa kirjoittaa

raportti englanniksi. Toisaalta suomen kielellä kirjoitettu tieteellinen raportti ei lainkaan kulkeudu kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun. Varsinkin silloin, kun tutkimusaihe on myös kansainvälisesti kiinnostava, raportti on syytä julkaista jollakin maailman kielellä. Omaa raporttiani kohtaan on osoitettu enemmän tieteellistä kiinnostusta Suomen rajojen ulkopuolella kuin Suomessa. Mm. Norjassa on tekeillä vertaileva tutkimus viikinkiajan verikostosta ja tämän päivän Suomen mustalaisten verikostosta [1980-luvulla]. Toisaalta kuitenkin on otettava huomioon myös tutkimuksen kohteet, eikä ehkä ole oikeutettua sivuuttaa kevyesti niitäkään odotuksia, joita he kohdistavat tutkimusraporttiin.

4) *Olisiko ollut parempi jättää suorat suomenkieliset haastattelusiteeraukset pois, jolloin ainoastaan englannin kieltä taitavat olisivat voineet lukea raportin?* Näin jälkikäteen ajatellen vastaus on sekä myönteinen että kielteinen. Ilman suomenkielisiä haastattelusitaatteja olisi raportin käyttö edellä selostettuun tarkoitukseen ollut huomattavasti vaikeampaa. Suomen kieltä taitavat lukijat saivat varmasti näiden sitaattien välityksellä paremman tuntuman mustalaisten maailmaan ja heidän tapaansa ilmaista itseään kuin olisi ollut mahdollista pelkästään käännöksien avulla. Sitä paitsi koko raportointi olisi ollut eettisesti kyseenalaista, jos olisin jättänyt suomenkieliset sitaatit pois sen vuoksi, että

haastatellut saattaisivat suhtautua niihin kielteisesti. Ehkä kuitenkin suorien sitaattien valikointi olisi vaatinut suurempaa huolellisuutta.

Tällaisia kysymyksiä on helppo tarkastella jälkikäteen, mutta niiden ennakoiminen ennen raportin kirjoittamista ja julkaisemista on jo huomattavasti vaikeampaa. Tämän selostuksen yhtenä tarkoituksena on havainnollistaa sitä raportoinnin ongelmaa, että joskus tieteen vaatimukset voivat olla jyrkän ristiriitaisia tutkimuskohteiden olettamusten ja vaatimusten kanssa. Jos tähän ongelmaan ei kiinnitetä riittävää huomiota, saattavat sekä tutkija että hänen läheisimmät tutkimusavustajansa ja tiedottajansa joutua vaikeuksiin. Mutta lisäksi on mahdollista, että uusien tutkimusten tekeminen saman kohderyhmän parissa tulee myös muille tutkijoille vaikeaksi. Verikostoraporttini vaikutukset varmasti tuntuvat kauan mustalaistutkimuksessa. Tämä on tilanne, jota kukaan tutkija ei toivo.

ASIAHAKEMISTO

Abduktiivinen päättely 25	Amerikan intiaanit	Avainhenkilö
Abstrahointi 91, 93	Analyysi	Avaintiedottajan käyttö
Aide-Mémoire-muistiinpanot	Andamaanit	Avaintiedottajan valinta
Aikäsite	Apuhenkilöstö	Avoin haastattelu (ks. "Haastattelut")
Ajattelu	Arnosaaret	
Alkoholistit tutkimuskohteina	Arvovapaus sosiaalitieteissä (ks. "Objektiivisuus")	Biologinen avuttomuus
American Anthropological Association	Asiakirjojen käyttö	Biologiset teoriat

Bolivia	Etnografinen haastattelu (ks. "Haastattelut")	Historialliset lähteet
Byrokraattiset organisaatiot tutkimuskohteina	Etnometodologia	Historiallis-partikularistinen koulukunta
	Evolutionismi	Homoseksuaalit tutkimuskohteina
Deduktio		Huumeiden käyttäjät tutkimuskohteina
Deskriptio (ks. "Kuvaukset")	Faktiivinen (menetelmä)	Hypoteesien muodostaminen
Determinismi	Fasismi	
Dokumemointi (ks. "Kuvaukset")	Fenomenologia	Ihannetyypit (Weberin mukaan)
	Filmikamera kenttätöyssä	Induktio
Edustavuus	Funktionalismi	Interaktionismi (ks. "Symbolinen interaktionismi")
Eettiset kysymykset		Intia
Ei-johdatteleva haastattelu (ks. "Haastattelut")	Grönlantilaiset (ks. "Eskimot")	Intuitio
Elämäkerta-analyysi		Inuit (ks. "Eskimot")
Empirismi	Haastattelumuistiinpanot (ks. "Muistiinpanot")	Irokeesit
Enewetak Atolli	Haastattelun ja havainnoinnin suhde	
Ennustaminen	Haastattelut	Japanilaiset
Esitutkimus	Haastattelutekniikka	Jengitutkimus
Eskimot	Havainnointi ilman osallistumista	Johtajat avainhenkilöinä
Etiopia	Henkilökohtaiset asiakirjat	Journalismi
Etniset ryhmät tutkimuskohteina	Historiallinen filosofia	Järki

Kadunkulmajoukot tutkimuskohteina (ks. "Jengitutkimus")	Koulutus (ks. "Tutkimusapulaisten koulutus")	Leimautuminen tutkijana
Kamera kenttätössä	Kulttuuri	Lestadiolaisuus
Kausaalisuus	Kulttuuri-imperialismi	Logiikan muodot
Kehitysansropologia, (ks. "Toimintatutkimus")	Ku Klux Klan	Logiikan rekonstruktio
Kehitysoppi (ks. "Evolutionismi")	Kustannusarvio	Logiikka, kriittinen
Kenttähaastattelut (ks. "Haastattelut")	Kuvaukset	Logiikka, käytetty
Kenttäpäiväkirja	Kvalifiointi, aktiivinen	Logiikka, teoreettinen
Kenttätö kaukaisissa kohteissa	Kvalitatiivisten menetelmien tarkoituksenmukaisuus	Luokittelu
Kentän valmistelu tutkimukseen	Kvantifiointi, passiivinen	Lupaukset kohteille
Keskitason teorial	Kvantitatiiviset menetelmät	Lääkärit tutkimuskohteina
Kieli	Kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien erot	
Kirjallisuus	Kylät kohteina	Makroteoriat
Kognitio	Kyselylomake	Mallit (vrt. "Ihannetyypit")
Kohdistettu haastattelu (ks. "Haastattelut")	Kyselytutkimus, (ks. "Survey")	Maorit
Kohdistettu havainnointi	Käsitteet	Marginaalijäsenet avainhenkilöinä
Koltat	Lapset mukana kentällä	Maskuliinisuus
Konsot	Lapset tutkimuskohteina	Meksiko
Kontekstianalyysi	Latinalainen Amerikka	Menetelmät, määrittely
		Metodologia

Mielenkiinto, tutkijan	Osallistuva havainnointi (ks. "Toimintatutkimus")	Päättelyn muodot
Minäkuva	Osallistumaton havainnointi (ks. "Havainnointi ilman osallistumista")	
Moraaliset ihanteet		Rahoitus
Muistiinpanot	Osallistumisen asteet	Rakenne (ks. "Sosiaalinen rakenne")
Muistiinpanojen järjestäminen	Osallistuva havainnointi	Ranskan vallankumous
Muistiinpanojen koodaus	Otanta	Reliabiliteetti
Muistiinpanojen säilyttäminen		Rikollisuuden tutkiminen
Muslimit	Paikkakäsite	Rodulliset vähemmistöt (ks. "Etniset vähemmistöt")
Mustalaiset (viittauksia kautta koko teoksen)	"Pehmeät" menetelmät	Rorschach-testi
	Peilikuvaminä	
	Perhe mukana kentällä	Saamelaiset
Nauhurin käyttö	Perinteen keräys	Seekers
Normatiivinen järjestys	Piilohavainnointi	Selittäminen
Normit (ks. "Sosiaaliset normit")	Pikakirjoitus kenttätöyssä	Seksuaalisuhteet
Normit, tieteelliset	Poliisitutkimus	Sierra Leone
Nuoret tutkimuskohteina	Positivismi	Sisällönanalyysi
	Primaariryhmä	Sosiaalinen järjestys
Objektiivisuus (ks. "Arvovapaus sosiaalitieteissä")	Project Camelot	Sosiaalinen muutos
Oman	Projektiiviset testit	Sosiaalinen rakenne
Ongelma (ks. "Tutkimusongelma")	Prosessit (ks. "Sosiaaliset prosessit")	

Sosiaalinen vuorovaikutusteoria (ks. "Symbolinen interaktionismi")

Sosiaalinen yhteistyö

Sosiaalisen rakenteen kuvaukset

Sosiaaliset arvot

Sosiaaliset asenteet

Sosiaaliset lait

Sosiaaliset laitokset

Sosiaaliset normit

Sosiaaliset prosessit

Sosiaaliset valinnat

Sosiaalitilastot

Sosiaalityyppianalyysi

Sosiologia, puhdas

Sosiologia, yleinen

Sovittelu

Spekuloiva kielioppi

Spekuloiva retoriikka

Stigmatisoituminen (ks. "Leimautuminen tutkijana")

Strukturaalis-funktionalismi

Strukturoimaton haastattelu (ks. "Haastattelut")

Subjektiiivinen adekvaattisuus

Subjektiiivisuus

Subjektiiivisuus, transsendentaalinen

Suljetut laitokset

Suomen antropologiseura

Survey

Symbolinen interaktionismi

Symboli

Synteesi

Taloudelliset resurssit (ks. "Rahoitus")

Tanzania

Tapausanalyysi

Tauadet

Teemahaastattelu (ks. "Haastattelut")

Tekniset apuvälineet

Teollinen vallankumous

Teorian ja menetelmien yhteys

Teorianmuodostus

Terveystieteet kentällä

Thaimaa

Tieteellinen selitysvoima

Tieteellisyys

Tilastollinen analyysi

Toiminnan tarkoituksellisuus (ks. "Vapaa tahto")

Toimintatutkimus

Trobriandsaaret

Tutkija auttajana

Tutkijan kieli (ks. "Kieli")

Tutkijan pukeutuminen

Tutkijan rooli

Tutkijan vaikutus kohteisiin

Tutkijan vastuu

Tutkijan viitekehys

Tutkijan yksityiselämä

Tutkimuksen esittely tutkittaville

Tutkimuksen suunnittelu

Tutkimusapulaisten koulutus	Vankilatutkimus (ks. "Suljetut laitokset")
Tutkimusapulaisten valinta	Vapaa tahto (ks. "Toiminnan tarkoituksellisuus")
Tutkimuskohteet tutkijoina	Verkostoanalyysi
Tutkimuskohteet subjekteina	Verkostoanalyysi, egokeskeiset verkostot
Tutkimuskokoukset	Verkostoanalyysi, jatkettut verkostot
Tutkimusongelma	Videonauhoitus kentällä (ks. "filmikamera kenttätöyssä")
Tutkimusraportti	Viitekehysanalyysi
Tutkimustekniikka	Väkivaltarikollisuus
Uskonnolliset ryhmät tutkimuskohteina	
Uskonto	Yhteiskunta
Uusi-Guinea	Yksilö tutkimusyksikkönä
	Yleistyksen, aineistokohtaiset
Vaaratilanteet kentällä	Yleistyksen, teoreettiset
Vaatetus (ks. "Tutkijan pukeutuminen")	Ymmärtävä sosiologia
Vakiointi	
Validiteetti	
Validiteetti, sisäinen	
Validiteetti, ulkoinen	
Vanhat ihmiset tutkimuskohteina	

HENKILÖHAKEMISTO

Adams, J.M.	Bennett, J. W.	Cohen, F.	Evans-Pritchard, E. E.	Glassner, B.
Ahlberg, N.	Bensman, J.	Cohen, S.		Gluckman, M.
Allardt, E.	Berger, B.	Collier, J.	Falk, P.	Goffman, E.
Angell, R.	Berger, P.	Cooley, C. H.	Fleibleman, J. K.	Gottschalk, L.
Appell, G. N.	Berk, R. A.		Festinger, L.	Gross, N.
Archard, P.	Blanchard, K.	Dalton, M.	Fine, G. A.	Grönfors, M.
Aron, R.	Bloomberg, S. S.	Danziger, S. K.	Firestone, W. A.	Gudschinsky, S. C.
Ashley-Montagu	Blumer, H.	Dean, L. R.	Firth, R.	
Asp, E.	Boas, F.	Denzin, N.	Forssén, A.	Haavio-Mannila, E.
Ayer, A. J.	Bogdan, R.	Dilthey, W.	Freilich, M.	Hako, M.
	Boissevain, J.	Dimitri-Taikon, J.	Frazer, J.	Hakokorpi-Jumppanen, M.
Barnes, J.	Bosswell, S. G.	Douglas, J.		Hallpike, C. R.
Bates, D. G.	Bott, E.	Durkheim, E.	Galtung, J.	Hammond, P. B.
Bateson, G.	Bryceson, D.		Garfinkel, H.	Hansen, J. F.
Beals, R. L.	Bruyn, S. T.	Epstein, A. L.	Geer, B.	Harrel-Bond, B.
Beattie, J.		Erikson, K. T.	Gerth, H. H.	Hautamäki, L.
Becker, H. S.	Church, J.	Eskola, K.	Giddens, A.	Haviland, W. A.
Benedict, R.	Cochrane, G.	Evans, D.	Glaser, B. G.	Hays, H. R.

Henry, J.	Katajisto, H.	Mason, W. S.	Nader, L.	Pittman, D. J.
Hirsjärvi, S.	Kelles, A.	Mauksch, H. O.	Nash, J.	Plog, F.
Holnberg, A.	Kilpinen, E. J.	Mayer, P.	Niiniluoto, I.	Polsky, N.
Holmila, M.	Kiste, R.	McCurdy, D.		Powdermaker, H.
Horowitz, I. L.	Kluckhohn, C.	Mead, G. H.	Ogburn, W. F.	Powley, T.
Hurme, H.	Kluckhohn, F.	Mead, M.	Oliver, D.	Preble, E.
Husserl, E.	Knuuttila, S.	Meehan, E. J.		Radcliffe-Brown, A. R.
	Koivisto, M.	Merton, R. K.	Paltto, K.	Rainwater, L.
Inciardi, J. A.	Krausz, E.	Miller, S.	Parsons, T.	Ravetz, J. R.
Ingold, T.	Kuper, H.	Mills, C. W.	Passoja, S.	Redfield, R.
Jaakkola, M.		Mitchell, J. C.	Patrick, J.	Riley, M.
James, W.	Lander, P. S.	Moore, J. W.	Pehrson, R.	Roberts, F.
Johnson, J. M.	Lehtipuro, O.	Morgan, L.	Peirce, C.	Rouhinen, S.
Jyrkämä, J.	Levi-Strauss, C.	Müller-Wille, L.	Pelto, G. H.	Roy, D. F.
Järvinen, S.	Lewis, O.	Murto, L.	Pelto, P. J.	Rynkiewicz, M. A.
Kant, I.	Littunen, Y.	Mäkelä, R.	Pentikäinen, J.	Salminen, E.
Kaplan, A.	Lofland, J.	Mäkinen, T.	Pietilä, V.	Sanjek, R.
Kardiner, A.			Pipping, K.	Sarmela, M.
Karisto, A.	Malinovski, B.	Nadel, S. F.	Pitt, D. C.	Schutz, A.

Seppänen, P.	Taylor, S. J.	Wax, R. H.
Shibutani, T.	Thomas, W. I.	Weber, M.
Simmel, G.	Tillhagen, C-H.	Welch, P. E.
Sinikara, K.	Tremblay, M-A.	Westermarck, E.
Skolnick, J.	True, J. H.	Whyte, W. F.
Snicker, R.	True, W. R.	Wilkins, L. T.
Spencer, H.	Tylor, E. B.	Williams, T. R.
Spicer, E. H.		Williamson, J. B.
Spindler, G. D.	Uusitalo, R.	Wolff, K.
Spradley, J. P.		Wood, M. F.
Stein, M. R.	Vehmas, R.	
Stone, L. J.	Vidich, A.	Yablonsky, L.
Strauss, A.	Vikan, U.	Ylikangas, H.
Strong, S. M.	Viljanen, A.	
Styles, J.	Viljanen-Saira, A. M.	Znaniecki, F.
Sulkunen, P.	Virtanen, L.	
Suolinna, K.		
Swantz, M-L.	Wacaster, C.	
Taylor, L.	Warren, C. A. B.	